

JANOVICS JENŐ

**A FARKAS-UTCAI
SZÍNHÁZ**

Negyvenöt képpel

SINGER ÉS WOLFNER
Irodalmi Intézet Rt. kiadása
Budapest

Fenntartunk minden jogot.

*Copyright by Singer és Woljner Irodalmi Intézet Rt.,
Budapest, 1941.*

Felelős Madó: Hampó József igazgató.
Budapesti Hírlapnyomda és Kiadó B.-T. — Felelő: Nedeczky László.

ELŐSZÓ

Kolozsvárt a Farkas-utca a város közlekedési fővonalától jelre esik. Olyan, mint egy karcsú, téglányalakú tér. Egészen körül van zárva öreg, csodálatos épületekkel. Az egész olyanforma, mintha nem is utca volna, hanem egy nagy szabadtéri templom. Kocsi nem robog át rajta, autók nem túlkölnék; rendes körülmények között nagy, komoly csendesség hallgat benne.

Ez a tér köröskörül van építve Isten dicsőségére szolgáló éjületekkel. Egyik bütijét a katolikus Báthori kollégium zárja be, a másikat a csodálatos-református templom egyszerű és óriás gótikájáéval. Kétfelől sorakozik a római katolikus gimnázium, a református gimnázium, a Ferenc József Tudományegyetem, polgári leányiskola; közben papok, tanárok öreg, bolthajtásos lakóházai.

Ennek egyilc szögletében emelkedett a legrégebb magyar kőszínház. Erdély urai és asszonyai építették s majdnem száz esztendeig lakozott benne az erdélyi magyar múzsa.

Minden kolozsvári ember tudja, hogy ez az épület templom is és iskola is. Nem jelentett ez világi színt az egyházi együttesben, nem jelentett mulatóhelyet a komoly munka otthonai között; áhítatot ébresztett mindenkiben, aki küszöbén belépett. Erdélyre nézve alig van jellemzőbb művelődéstörténeti vonás, mint az, hogy az a színház a Farkas-utcában épült és a Farkas-utca életegységébe beleilleszkedett. Hallga-

ag bizonyágtétel volt ez amellet, hogy az igazi színház kultusz-tér, ahol örökkévaló eszmények oltártüzei égnek. Mindenki megérezett valamit abból a titokból, hogy a magyarság, a szellem, a szépség az élet isteni ajándékai közé tartozúí s az magasztal fel minket erdélyi emberekké, ha ez ajándékot hálával jogadjuk és áhítatosan megiszolgáljuk.

Janovics Jenő könyve ennek a színháznak a történetét mondja el. A színház történetében megszólal Erdély lelke, felragyognak művelődési eszményei s mindezekből nagy igazságok és vigasztalások sugároznak felénk.

Nekünk pedig mindenekfelett vigasztaló és biztató igazságokra van szükségünk.

R a v a s z L á s z l ó

A FARKAS-UTCAI SZÍNHÁZ

Egy színház életéről akarok megemlékezni az itt következő lapokon.

Ha nagy emberek életéről regényt lehet írni, miért ne lehetne egy «nagy» színház életéről?

Azért, mert a színház nem eleven, hús és vérből való ember, hanem téglából, fából, vasból, habarcsból és mészből alkotott épület?

Igaz: egy vasúti állomás épületéről, egy adóhivatalul szolgáló házról, egy bankpalotáról nehéz regényes életrajzot írni. A hétköznapi élet kis örömei, szomorú tragédiái szürke egyhangúsággal peregnék ezekben a hivatalokban. Forognak, kavarnak, zakatolnak, mint kerék a tengelye körül. Száz év előtt is így forogtak, ma is így forognak, száz év múlva is így fognak forogni. Akták, számadások sárgulnak, újak készülnek a régiek mintájára.

De a *színház él*.

A színháznak szíve és vérkeringése van. A dobogása hol halkul, hol erősödik. Ha erősödik, messzire! elhat a hangja. A vére olykor megbetegszik, tisztátalan anyag mérgezi meg, akkor fertőző a hatása, mint a ragályos betegség, de jönnek orvosok, erőskezü és jövőbe látó színházvezetők, lelkes színészek, azok megtisztítják a vért s újra együtt lüktet az egészséges szív a nemzet vágyaival, a nemzet örömével, a nemzeti gondolattal.

A színház kövei *beszélnek*.

Ezeknek a köveknek, akárcsak az emberi test felületét burkoló bőrrétegeknek, lélekző pórusai vannak. Ezeken a pórusokon át beszüremlenek a színház életébe korok eszméi, a társadalmi élet problémái, a nemzeti múlt emlékei s a nemzeti jövő remény-ségei.

A színpad *ítélőszék*.

Bűnök ostorozója, erények magasztalója.

A színház *saját korának eleven képe*. Múlt idők emlékeztetője. Jövő napok profétája.

A színházban *teremtő erő* van.

Költők rejtett gondolatainak életre keltő ereje.

A színházban *lélek* van.

Szárnyaló, fogékony lélek. Olyan érzékeny a lelke, mint a földrengést jelző készülék ingája.

A színházban *szellem vívja* nemes csatáját.

A színház élete mozgalmasabb, színesebb, változatosabb és jelentékenyebb, mint sok nagy ember élete. Korok változásának, idők forgásának, események robbanásának képe, visszhangja, tanúsága a színház.

A színházban egy percre sem áll meg az élet. Új nemzedékek öröklik a régiek szellemét és folytatják az elődök életét.

A Farkas-utcai színház, amelynek életét szeretném mozaikszerű képekben az olvasó elé vetíteni, a legelső kőből épült magyar színház.

Nemcsak azért első, mert történetileg a legrégebb, hanem azért, mert a magyar művelődésnek, a magyar nemzeti gondolatnak tett szolgálatai elsővé avatják.

Ez a színház ma már nem áll. A falait néhány év előtt szívbenyiláló csákányütések lerombolták, helyébe égbenyúló, praktikus, új stílusú, modern felhőkarcolót emeltek. *Ogy* kiharsog ea a dísztelen, ágaskodó faltömb a Farkas-utca áhítatából, mint egy Beethoven-szonátába belesivalkodó saxofon-hang.

De csak a falai omlottak le a régi színháznak. Csak a téglái porladtak el. A szelleme él... Az emléke minden erdélyi embernek drága kincse. A lelkét át

kell menteni új nemzedékek hitébe. A képét meg kell őrizni örök mementóként. Oszlopainak összeroppanása nem homályosította el dicsőségét. Szétgurult köveinek szerteszállott porszemai termékeny múltról regélnek.

Hallgassuk ezeket a regéket. Szálljanak ezájról-szájra, emlékeztessenek, vigasztaljanak és irányt mutassanak.

Az új nemzedék — és majdan az utána következők — ha nem is láthatták köveit a színháznak, ismerjék meg a szellemét, vessék szívükbe emlékét, mert csak a múltakban való elmerülésből, a múltak tiszta eszményeinek megbecsüléséből fakadhat és erősödhetik hitünk j övendőnkben.

Nagy emberek életregénye ősök kutatásával kezdődik. Keressük hősünk származását. Kiktől mit örökölt. Szellemi kincsek, vágyak, álmok hogy szűrődtek át régi nemzedékek lelkéből az új hajtás vérkeringésébe. Mik erősödtek és mik fonnyadtak el. Mik lángoltak fel a hányó parázból és miket fojtott el a változó idők szele.

Keressük hát mi is a Farkas-utcai színház ősi nyomait.

Miből fogamzott meg a vágyakozás, hogy állandó hajléka épüljön a magyar játékszínnek? Kikben vajúdott a gondolat? Kik lelkesedtek érte? Mik voltak előzményei annak, hogy a fölépült színházban betanult és összehangolt színésztársaság kezdhette meg működését?

A messze múltba kell visszakalandoznunk.

A mai színpad vakító fényéből képzel etünknek vissza kell szárnyalnia a XVI. század homályos iskolatermeibe. Ott találjuk első olyan nyomait a magyarság játékos hajlamának, amelyektől kiindulva, egyenes út vezet a Farkas-utcai színház ünnepi megnyitó estéjéhez.

I.

A magyar színjáték régi nyomai

Szerencsésebb népeknél, ahol az évezredig tartó, szünetlen belviszályok és véres külső háborúk nem tették keménnyé és zorddá a lelkeket, ahol a népek élete gondtalanabb, kedélye vidorabb, hangulata esapongóbb, társadalmi törekvése összeforrottabb, udvari élete pompásabb volt, korábban fejlődött ki a játékos hajlam. Azoknál a népeknél visszavezethető a dráma fejlődési útja az évezred első századaig.

Mert a keresztény egyház a játékra való hajlandóságot is hódító eszközévé avatta, tudván, hogy az emberek képzelőtehetségére és lelkivilágára semminek olyan izgató hatása nincs, mint az eleven megérezkítésnek.

Minden nemzetnél az oltár volt a színpad szülőanyja, a templom a hajléka s a papok a dajkái. Nálunk — sajnos — az egyházi szertartások színpompás, képzeletet megragadó, változatos képeinek nem volt meg az a hatásuk, amennyi nyugati népeiméi jelentkezett. Nálunk az istentiszteleti színjáték csirái elpusztultak és ha évszázadok folyamán mégis felfelbukkanni látjuk nyomait, ezeknek legfőbb kortörténeti szempontból van jelentőségük; a magyar drámairás fejlődését, vagy irányát nem mutatják.

Ahogy vannak a nap izzó fénye és melege elől, sziklás hegyektől, sűrű erdőktől eltakart termőföldek, melyek hetekkel, sőt hónapokkal később adják vissza az elvetett mag termését, mint a közelben elterülő, napsütött és víztői árasztott vidék áldott rögei, azonképpen minden eszmeáramlat, mely végigszántott Európa népeinek lelkén — ha el is jutott hozzánk ugyanakkor —, termékenyítő hatását csak századok múltán érezte.

Az erkölcsök tisztító forradalma, a szellemi élet tökéletes átalakulása, a szépségnek és erőnek kul-

tusza, a léleknek újjászületése föltámadt Olaszországban és Franciaországon, Spanyolországon, Flandrián, Angolországon és Németországon keresztül hozzánk is eljut, de mit talál? Munkálatlan, kopár földet, melynek sivár terméketlensége annál szomorúbb képet nyújt a napsütés aranyos fényében.

Nálunk még rnisztériumi jelenetek és iskolai drámák dadognak alig érthetően, amikor Angolországban Shakespeare, Franciaországban Molière, Spanyolországban Lope de Vega, majd Caïderon szólnak a közönséghez a művészet tökélyével, az emberi szenvedélyek viharával, az igazság mindent meghódító hatalmával.

Nálunk alig kezd a mag csírázni, mikor amott a termés legdúsabb gyümölcsseiben, a virágzás legcso-dásabb ragyogásában gyönyörködhetünk.

Nálunk ebben az időben kezd lábrakapni az; iskolai dráma divatja, mely a pedáns, alapos és komoly németektől jutott hozzánk. Fogékony, szomjú lélekkel tanuló fiataljaink, kik Németországban tanúi az iskolai dráma virágzásának és nagy hatásának, visszatérve, átplántálják azt hazánkba. De ez is csak vajúdási. E sivár, szomorú századokban nein tud megszületni a magyar dráma. A viszonyok éppen úgy megállították fejlődésében nálunk az iskolai drámát, mint néhány évszázaddal azelőtt az istentiszteleti színjátékot.

Miként az évezred elején a katolikus klérus, úgy később a reformátorok ragadták kezükbe a színjáték-szást, fegyverül hitüknek, tanaiknak terjesztésére, küzdelmeiknek megérvékítésére; csakhogy míg a katolicizmus a templomban, addig a hitújítás az iskolában próbálta megvívni ezt a harcot.

Az iskolai színjátéknak megvan az az érdeme, hogy áthidalja a világi színpadhoz vezető utat. Megkedvelteti a színészeket a közönséggel, az érdeklődést ébrentartja iránta. Tanítókkal és tanulókkal megismerteti a külföldi utánzások révén a színművészet egy-némely kezdetleges fogását. Fölébreszti néhány lelke-

sebb tanulóban a játszó művészet iránti vágyat, fogékonyságot és hajlandóságot.

Az iskolai előadások művelésének sok és értékes emléke maradt reánk Erdélyben. Több, mint 400 évvel ezelőtt kelt följegyzésekben nyomára bukkanunk a színjátszás ilyen kezdetleges formáinak. Kolostorokban, később iskolákban is, bibliai színjátékokat adtak elő a diákok, sőt reánk maradt annak az emléke is, hogy Abrudbányán 1530-ban már világi előadásokat is tartottak. Biztos adatok tanúskodnak arról, hogy Kolozsvárott, az Óvárban, a franciskánusok mostani zárdájában, amely akkoriban az unitáriusok gimnáziuma volt, 1626-ban magyar nyelvű színelőadást tartottak Bethlen Gábor második lakodalmi ünnepének tiszteletére.

Nem szabad azonban arra gondolnunk, hogy az ilyen főúri termekben tartott előadások a mai alkalmi színjátékokhoz voltak hasonlóak. Szó sincs róla. Hogy fogalmunk legyen az ilyen ünnepi előadások formáiról, bemutathatók egy híres-nevezetes «darabot», amelyről Döbrentei Gábor úgy emlékezik meg, hogy: «*1765-ben gróf Bánffy György né hazánál a Belső Monostor-utcában tartottak színelőadást «Apollo-pere Vernissai» cím alatt gróf Kemény Farkas házassága alkalmából.* Színiészetünk történetének legkiválóbb tudósai, Bayer József és Ferenczi Zoltán is nyomatékosan felhívják a figyelmet erre a *színelőadásra*, mint a magyar színpad fejlődésének egyik nevezetes állomására. Eddig ismeretlen volt ennek az ünnepi előadásnak szövege, nekem most sikerült ezt a híres dokumentumot feltalálnom. Ezzel most bemutatom, hogy képet alkothassunk magunknak arról, mi volt a formája ebben a korban az ilyen főúri teremben tartott *színelőadásnak*.

Ezt a lelkes dicsőítést, persze, megfelelő módon feldíszített pódiumon adták elő az ünneplő násznpár előtt s ez adta meg neki a «*színelőadás*» kezdetleges formáját.

A másik történelmi adat, amire a magyar szülészeti múltjának lelkiismeretes kutatói hivatkoznak az, hogy *Felvinczy György 1696-ban II. Lipót császártól színjatszó engedélyt kapott.*

Kalandos és épületes története van ennek az engedélynek. Felvinezy György, akiről Benkő József azt írja, hogy: «Ő egy kolozsvári nem élvezhetetlen költő, aki különböző verses műveket írt elég költői erővel», igazi garabonciás lehetett. Az igricek ivadéka, aki faluról-falura, városról-városra vándorolt, írt, szavalt, mulattatott. Éhezve, fázva, nyomorogva járta az ország útját. Termékeny költő volt, sok írása jelent meg nyomtatásban is és bizonyára igen sok lehetett, aminek kiíratására költsége nem volt, vagy, ha megjelent, idők folyamán elveszett. Nevezetesebb írásai: «*Comico-Tragoedia, Plútónak és Jupiternek egymásközt való viszongások.*» «*Árusok dicsérete.*» «*Nyavalyák gyűlése, vagy históriája.*» «*Echo.*» «*Nyergesek dicsérete.*» «*Jó gazdasszony okról.*» «*Hegedű dicsérete.*» «*Természet próbája.*» Vannak latin nyelvű művei is, holott bevallja, hogy nem tud eléggé latinul. Kénytelen volt azonban hódolni kora ízlésének. Mik voltak ezek az írások? Alkalmi tréfák, ünneplő zengések nagy vásárok idején, céhek gyűlésén, összejövetelek, családi események emlékére. Lehet, hogy az előljárásságokkal volt sok baja komédiázásai miatt, megcsillant benne az a gondolat is, hogy az ilyen alkalmi játékok rendszeres művelésével és fejlesztésével meg lehet nyitni a világi színjáték felé vezető utat. Mert hiszen, abban az időben külföldön virágzott már a színházi művészet. Annak híre-szele bizonyára hozzá is eljutott. Az is valószínű, hogy el volt keseredve, mert az ilyen alkalmi előadások bevételét fölemésztették az adók s ő feleségével és három nevetlen gyermekével mind mélyebbre süppedt a «nyomorúság sarába».

A nyughatatlan vérű vándor nagy dolgot eszelt ki. A mi kis cók-mókja volt, áruba bocsátotta, gyermekeit jó embereknél elhelyezte, ő maga pedig feleségével

aki akkor várta negyedik gyermekét, 1696. év őszén, gyalogszerrel megindult Bécs felé. A császár színe elé akart jutni instanciájával. De hamar elfogyott kicsi pénzecskéjük s az út vége felé már csak kéregetéssel tudtak tovább vergődni. Végre is Bécsbe érkeztek. Ott Felvinczy uram beadta alázatos kérését. Ékes latin nyelven panaszkolta el életének szomorú történetét: hogy ő Erdélyben szegény, küzködő szülőktől származik, azoktól már csecsemő korában árván maradva el, itt-ott szánakozó emberektől tápláltatott s neveltetett; háza, jószága e földön sohasem volt s most anyija sincs, mint a tenyere, vagy ahová, mint sajátjára talpát letegyje, vagy fejét lehajtsa. Mások hajléka és házfedele alatt élődött eddigelé. Némi latin nyelvismerete van, de amennyire az emelte, a sors mostoha játéka két annyira nyomta alá; mert kétszer a tatárok, kétszer a labancok által minden házi holmijától, igás lovaitól megfosztattott annyira, hogy az sem maradt, amivel testét bétakarja; egyszer a tűz pusztította el, úgy, hogy az Isten különös gondviselése nélkül a szegénység sarából fölemelkedni nem képes többé. Sok kárai miatt csaknem kibonyolíthatatlan adósságokba merült, miért is hitelezői — erős kötelességei folytán — annyira üldözik, hogy terhes nejével együtt bujdosó lett s otthon három gyermekét mások gondjára hagyva, kényszerülve volt oly messze földről gyalog ide, a es. kir. Felség lábai elé jöni s aj tojj án zörgetni. Az útra is néhány napra való élehnöket eladott házi holmijok árából szerezték meg, ami elkelvén, azután koldulva s kéregetve tartották fenn magokat s most éhség miatt csaknem elvesznek.

Ilyenformán, őszintén és kertelés nélkül elmondva élete történetét, szomorúságait, bajait, a császár elé terjeszti alázatosan kérését: pénzbeli segílyt, adótól, katonáskodástól és közterhektől mentességet, az adószedők és hitelezők üldözése ellen védelmet s *adósságai lassanként törlesztése s élleme megkeresése végett versebe foglalt, erkölcsös és tisztességes comicai-tragoe-*

diai játékoknak s comoediáknak Magyarországon és Erdélyben előadhatásra engedélyt kér.

A kérelem főmotívuma tehát: Az adósságoktól való menekülés vágya. A «nyomorúság sarárból» való kievickélés szükségessége. Az adó-üldözés ellen való oltalom-kérés. Mindenesetre jellemző, hogy a közönségben már megvolt akkor a színjáték iránt való fogékonyság, ha az e téren tapasztalt Felvinczy György azt remélie, hogy a bevételekből rendezheti terhes adósságait. Jó bizonyítvány a magyar közönség színház-szeretetről a XVII. század végén.

Lipót király meghallgatta a hányatott életű vándorkomédiás instanciáját. Cs. királyi kegyelménél s teljhatalmánál fogva, mellyel a trónjához folyamodókat fogadni szokta, Felvinczy Györgynek kegyelmes engedélyt s jogot adott arra, hogy:

«Mind latin, mind magyar verseket írhasson, készíthessen s rendezhessen, azokból felenetekre párbeszédre osztott víg- és szomorújálékokat, bohózatokat adhasson elő maga mellé veendő társaival. Magyar- és Erdélyország s az ahhoz kapcsolt részek kir. és mezővárosaiban, a városokban és falvakon, országgyűlések, vásárok és más gyűlések alkalmával, de azok tisztességesek és erkölcs-telenségtől mentek legyenek, fentartva ezen verseknek és költeményeknek az illető helységek tanácsai által megvizsgáltatását és megjavítását. S hogy a kérelmező adósságterheitől menekülhessen, s övéit könnyebben fentarthassa, őt, mint akinek sehol öröksége s bizonyos java nincs, minden rendes — és rendkívüli adó- és rovatai- s minden közteherhordozástól, addig t. i. míg fekvő vagyont szerez, — kivette s mentesítette azon föltétellel, hogy a hol játszik, a tanácsnak, vagy ha uraság uradalmában van, a földesúrnak a jövedelméből egy részecskét, de tizedrésznél nem kevesebbet, fizetni köteles legyen.»

Íme, így született meg az első színjátszói engedély Magyarországon, illetőleg Erdélyben. Hogy ver-

gődött haza a jó Felvinczy feleslegével, milyen eredménye volt engedélyének, — nem tudjuk. Semmi adatunk, semmi nyomunk nincs, amelyen követhetnők a Felvinczy útját. Csupán nemzedékről-nemzedékre szálló szájhagyományokra vagyunk utalva.

S a hagyományok szerint, Felvinczy élt a császári pátenst kiváltságaival. Valószínű is, hogyha már nagy utánjárással meg tudta szerezni ezt a császári pátenst, nem hevertette parlagon, legalább is kísérletet tett arra, hogy az ilyen előadások jövedelmével «magát a szegénység sarából kiemelhesse». A nemzedékről-nemzedékre szállott hagyományok szerint Kolozsvárott, ahol még ma is láthatók ereszükkel messzire kinyúló háztetők, a széles hiuablakokból (a padlás erdélyi neve: *hiu*) tartotta előadásait, a közönség pedig az utcán állva nézte és hallgatta azokat.

Szabadalom-levele alapján Felvinczy Györgyöt kell *az első magyar színigazgatónak* tekinteni. Erdély tehát több, mint száz évvel előzte meg színjáték terén a testvér Magyarországot.

Azonban ez is csak irodalomtörténeti, dokumentum. A Felvinczy próbálkozása is elszigetelt jelenség, amelynek semmi hatása nem volt a magyar színpad fejlődésére.

A Farkas-utcai színház fölépítése és megnyitása felé az egyenes út nem a főúri termekből és nem a Felvinczy próbálkozásából, hanem az erdélyi iskolák tanulószobáiból vezet.

Az iskolai előadások műsora nem ünneplő és dicsőítő szavalatokból, nem ékes rigmusokból állott. Épkézláb színdarabokat adtak elő a diákok. Legtöbbször tanáraik írták, akik a külföldi példákön okulva, öntöttek színpadi formába a magyar politikai, vallási problémákat, vagy népies tréfákat. Az iskolai előadások művelésének sok és értékes emléke maradt meg és én Kolozsvárott a «*Magyar dráma-történeti sorozatos előadások*» keretében az iskolai színjátékok műsorából föllevenítettem az «*Igaz papsagnac tikoere*»-t a

MÉLTÓSÁGOS

ÉS

NAGYSÁGOS

Magyar - Gyerő - Monostori Gróff

KEMENY

FARKAS

URNAK.

FELSEGES APOSTOLI KIRÁLYNÉ

ASZSZONYUNK KAMARASÁNAK,

NEMES ARANYOSSZEK

FŐ KIRÁLY BIRÁJÁNAK

ÉS

MÉLTÓSÁGOS

NAGYSÁGOS

Göncz - Rufzkai Gróff

KORNIS MÁRIÁNAK.

ÉLETE KEDVES PÁRJÁNAK

TISZTELETIRE,

Szent Házaságnak alkalmatosságával

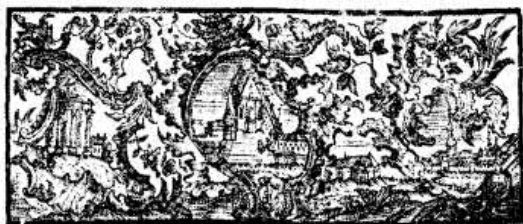
A' Menyegzős Lakadalomra

ÖRVENDEZŐ VERSEK.

KOLOSVÁRATT,

Az Academiai Betűkkel, Szent-György Havában. 1765.

EZER HÉT SZÁZ HATVAN ÖTÖDIK ESTENDŐ,
Több jeles dolgokról méltán nevezendő :
De sem a' mély el-múlt, sem következendő,
Ehez, a' mit mondok, nem tétethendő.

Minap JOSEF HERCZEG szomszéd Bavoriát
Megszállá, 's-el-tlité szép arany bimbóját :
Mert el-vesztvén korán életének Párját,
Oda ragadta szél másodszor Hajóját.

Hymeneus dolgát hogy el-végzé Bécsben,
JOSEFÁT hogy adá JOSEFnek kezébe:
Búcsút véve tőlek, 's-hagyá egétségben,
Gyors szárnyokra kelvén röpüle Erdélybe.

Bőjt-elő Havában Kolosvárrá juta,
Két nevezetes Ház között tüzet gyujta,
De tüzével nem kárt, hanem hasznot hajta;
MARIA FARKASnak mert jobb kezet nyujta.

Gróffi

«*Bacchus*»-t, az *Omnia vincit Amor*»-t, később a «*Borka asszony és György diák*»-ot is. S akkor kitűnt, hogy ezeknek a színjátékoknak nemcsak kortörténeti szempontból van értékük, mint ahogy azt az irodalomtörténet tanítja, hanem irodalmi és művészi szempontból is figyelemreméltók. Így, amikor Budapesten a kolozsvári színtársulat bemutatta az «*Omnia vincit Amor*»-t, a közönség és kritika ámulva fedezte fel ezt az elfelejtett, régi kincset s Móricz Zsigmond lelkesülten írta, hogy színműirodalmunknak eddig ez a legkitűnőbb népies vígjátéka.

Az iskolai előadások egyengették tehát az utat és építették a hidat a magyar színjáték megteremtése felé.

Az átmenet, az útvágás és hídépítés a XVIII. század második felének sűrű ködében nagyon lassú volt. Sem műveltségünkben, sem társadalmi életünkben, sem irodalmi fejlettségünkben nem volt még éltető talaja a színpadnak. Irodalom iránt érdeklődő közönségünk nincs. A nemzet elnémetesedve, szokásaiból, erkölceiből kivetkőzve, nyelvünk teljesen parlagon heverő.

Följegyzésre érdemes és a világon egyedül álló jelenség, hogy úgy Erdélyben, mint Magyarországon a színjáték megteremtésének gondolata *a nemzeti nyelv megvédésének vágyából táplálkozott*. A latin és német szó mellett zselléreként lappangó magyar nyelv művelésének és úrrátevés ének akarata lángol fel az ébresztők minden szavából.

*

Zágoni Aranka György, az erdélyi királyi tábla számfeletti bírója, az erdélyi országgyűlésen, 1790-ben előterjeszti egy «erdélyi nyelvemelő társaság» alapításának eszméjét s javaslata szerint, ennek a társaságnak egyik legelső feladata a nemzeti játékszín felállítására lenne, *mert a színház leghatásosabb eszköze*

a nyelv művelésének, tisztulásának és terjesztésének. Az erdélyi rendek elfogadták Aranka György javaslatát s határozatukban maguk is hangsúlyozzák, hogy «...*a nemzeti nyelv gyarapítása és pallérozása céljából ünneplik majdan a színészek erkölcsös játékaikat*».

Mikor a gróf Rhédey-házban megkezdődtek a színházi előadások, a közvélemény szintén *a magyar nyelv diadalát* ünnepelte a sikerben. Így ír erről az Erdélyi Játékos Gyűjteményben az egykorú tudósító:

«öt vagy hat esztendeje annak, miolta szemlátomást megkezdett íz-érzésünk változni, mindenben újulunk, nevezetesen hízelkedhetünk azzal magunknak, hogy *anyai nyelvünknek a bámulásig nevelkedett dicsősége.* Anyai nyelvünkön folynak dolgaink nagyobbára, közönséges helyen tanítatik ez, csoportonként gyakorolják művelését s már játszószínrre is fellépett. *Győztünk kedves Nemzetünk!* Megfelelénk arra, hogy a magyar nyelv nem játszó-színrre való. Szeretnők tudni, miért nem? Nem tud-e a magyar szépen beszélni? Elég-telen-e érzékeny lenni? Erre pedig ez a kettő leg-szükségesebb. »

Három évvel később a státusok és rendek is határozatukban ezt szögezik le: «*A magyar nemzeti nyelv művelésére és pallérozására vezető eszközök közül egy nevezetesen kell tartani a Magyar Játszó Színtnek és Játékoknak jó-elrendezését.*»

Később Szigligeti is az úttörő színészek legnagyobb érdemét a nemzeti nyelv terjesztésében látta, mondván: «a színész valódi hős volt az életben, mely annyi lemondást, lélekerőt, vasakaratot, kitartó jellem-szilárdságot igényelt attól, ki a magyarnak legnagyobb kincsét, *nyelvét törekedett terjeszteni és művelni*».

Azok a tüzes szellemű, jövőt álmódó nemes református ifjak, akik 1792-ben Kolozsvárott a Királyi Főigazgató Tanácshoz, valamint AZ országgyűléshez kérelmet nyújtottak be játékszín felállításának engedélyezéséért, szintén a *nyelv művelését* hangoztatják leg-

főbb coljukul: «A magyar nézőjáték előadására egyesült nemes ifjak társulata látván azt, hogy a magyar nyelven írt, vagy ezután írandó színjátékok *a nemzed és anyai nyelv kiművelését* nagymértékben mozdítják elé, elhatározták magukban, hogy magyar színelőadásokat rendeznek s a királyi fő kormányt kérik, hogy számukra Erdélyben bárhol előadásokat tartani engedély adassék.»

Eiső bizonyítéka ez a kérelem annak, hogy mint minden tényező ebben a vajúdo időben, az iskolai színjáték is, a nagy nemzeti mozgalmak sodrába kerül és kilép a tanterem homályából.

Hálával, tisztelettel, nemes szándékuk előtt való hódolással kell említenünk azoknak nevét, kik e kérvényt aláírták: *Haralyi Fejér János, Koncz József, Sáska János, Fejér István, Jantsó Pál, Verestói Mihály* és négy nő: *Fejér Rozália, Bajkó Terézia, Kiss Terézia, Keszegh Terézia.*

Az erdélyi országgyűlés rendéinek a kor szavát megértő határozata így szól: «Nem ellenzi azt, hogy a könyörgők, valamint a nemzetnek, úgy *a nemzeti nyelvnek* nagyobb gyarapítására és pallérozására szolgáló erkölcsös játékokat itten, Kolozsvár városában és más helyiségeiben ezen fejedelemségnek minden akadály nélkül űzhessenek».

*

Erdélyben termékenyebb talajra talált a színjáték megteremtésének gondolata, mint a «testvér hazában».

Pesten a talajt is a színészeknek kellett megmunkálniuk, Nem csoda, hogy a lelkes *Kelemen László* összeroppant a korszellem csapásai alatt. Kolozsvárott a rendek ellenvetés nélkül és jövőbelátó megértéssel szavazták meg az alapítók kérését, a pesti országgyűlésen azonban, mikor a magyar színészek csak annyit kértek, hogy súlyos helyzetükben adományokat gyűjthessenek, szenvedélyes kifakadások robban-

tak ki — persze latin nyelven — a színjáték ördögi és a magyar lélektől idegen kártevése ellen.

«*A magyar sohasem csinált bolondot magából* — így dörgött az egyik szónok — lehet művelni a nemzetet, ha nem komédiázunk is! A színészet mindig puhaságra mutat, egyszersmind rosszra tanítja a népet. Nem javallom tehát, hogy a magyarnak is legyenek komédiái. Nem válnék méltóságára, hogy taagat bohóc módjára viselje».

Endrődy János «Játékszíni Gyűjtemény»-éh en is találunk érdekes följegyzést arról, hogy mennyire idegen volt a játékszín gondolata az akkori pesti; lélektől: a hajlékot kereső magyar színészek deputációja megjelent a budai tanács előtt, kérve, hogy azt az üres fabódét, amely Budán, a mai várkert környékén állott s amely csürhez inkább volt hasonló, mint játékszínhez, engedjék át magyar előadások céljaira. A tanácsurak egyike kedélyes gúnnyal ezt kérdezte az instanciázó színészektől:

«Hát van-e kendteknek *Hantzburstyok* is már?»

Erre a deputáció egyik önérzetes színésztagja *kezeivel a kérdezőre mutatván*, így szólott:

«Ha szükségünk léssen reá, reméllyük, alkalmaztost arra is találunk».

Persze, a fabódét nem kapták meg a színészek. A tanács a csúrszerű alkotmány tulajdonosához utasította őket. Plasztikus bizonyosága ez annak, hogy Pesten a magyar művelt középosztálynak a színjátékról való fogalma csak a Hanswurst-produkcióig emelkedett.

Kolozsvárott sohasem volt olyan általános égi olyan mélyen gyökerező az idegen nyelv kultusza, az idegen szokások utánzása, mint Pesten. A polgári osztály magyar maradt szívben, lélekben, külsőségeiben is és a főrangúak között is voltak kemény, nyakas, gerinces magyarok, akik határozottan elítélték azokat a véreiket, akik a bécsi ízlést, német nyelvet, idegen erkölcsöket mímelték. Pesten a meginduló szín-

játszás nem tudott az idegen-imádat hullámverésén átvergődni. Megfulladt a közönyben, összeomlott a fitymáló fölényesség alatt. Bizonyos, hogy Kolozsvárot sem volt aranyélete az első színtársulatnak. Nehéz harcot kellett vívniuk az úttörőknek a fásult közönnyel és megnemértéssel. Fel-fellobbant a lelkesedés, de szalmalángként ki is aludt. Ha a nagy *Wesselényi Miklós* nem nyújtja segítő karját a vergődő színtársulat felé, s ha *Kótsi Patkó Jánost* nem küldi a jósors a színjátszók élére, talán arra a sorsra jut, amire a pesti jutott, szétbomlik, szerteoszlik. Mesébe illő, költő énekére méltó csoda, hogy egy országnak hatalmas és rettegett vezére, bátor, lángeszű, minden akadályon átgázoló hőse korának, leszáll a szegény, küzdő színészekhez, hol béketűrőssel, hol ellentmondást nem tűrő parancsszóval, de mindig aggódással, pazar áldozatkészséggel ápolja, irányítja a nemzeti színjáték palántáját. Kótsi Patkó János pedig, akit végzetes pillanatokban Wesselényi Miklós állított az alig megalakult s máris fulladozó színtársulat élére, katonás, fegyelmező erejével, nagy tudásával, nyelvistmereteivel, ízlésével, emelkedett felfogásával, színjátszó tehetségével a pusztulásnak indult társulat életébe új erőt lehel.

De ne vágjunk elébe az eseményeknek.

Még csak 1792. november 11 -et írunk.

Ezen az őszi estén a Rhédey-kúria nagy báltermében meggyúltak a gyertyák s Kótsi Patkó János kimondotta az első magyar szót a *«Titkos ellenkezés, vagy Köleséry»* című posszéban.

Kolozsvárnak egyik legforgalmasabb helyén, a Belső-Szén-iitcában, most Jókai-utcában a New-york szálló előtt sétáló, vagy dolguk után siető emberek ezrei haladnak el anélkül, hogy egy pillantást vetnének a szemközt lévő ódon házra, amelynek elsőemeleti homlokzatán feketeszínű, svéd gránitból faragott emléktábla van a falba illesztve. A betűi tisztán olvashatók, hiszen nincs még 50 éve annak,

hogy a magyar színjátszás századik évfordulóján országos ünnepség keretében leplezték le ezt a multakról regélő kőtáblát. *Pákey Lajos* a kiváló építőművész tervezte ezt az emléket. A mai emberek alig tudnak arról, hogy ennek a régimódi háznak «báli szakijában» született az erdélyi magyar színjátszás, S nem hangoztathatjuk elég sokszor, hogy amikor a testvér Magyarországon a részvétlenség, a fitymáló közöny, az idegen-imádat megfojtotta az alig létrejött magyar színpadot, Erdély adott ifjú, életerős és gyökeretverő színészetet a testvér hazának. A Rhédey szálában elvetett magból nőtt az a hajtás, amelyet Erdély színészei később átlántáltak Pestre.

II.

Az első erdélyi szintársalat, vagyis: KÖZTÁRSASÁG

Nagy Lázár említi füljegyzéseiben, hogy a kolozsvári első szintársulat köztársaságnak nevezte magát. Az igazgató nem volt korlátlanul intézkedő vezető, hanem csak *első az egyenrangúak között*. Bayer József pedig egy magánlevelet közöl, amelyben az 1792-ben alakult magyar köztársaság tagjainak érdekes bírálatát kapjuk. Így szól ez a levél:

- «1. *Uralyi Fejér János*, a társ. előjárója. A tréfás Játékokban, az egész közönség meglegedésén felül játszik.
2. *őri Filefi István*. Magyarországon, is dilseretes jádzásán kívül arról is nevezetes, hogy saját Vagyonkájából a Magyarországi Társaságnak száz Rfirtokat feláldozott.
3. *Pákody Kótsi János*, őri úrral edgyütt érzékeny Jádzásáról az Uj modi Gonosztevő Hallgatóinak könyvhullatásai bizonyosságok.
4. *Orményszékessi Koncz Józseff*, megbetsülietetlen tagja a társ.-nak, melyet Vigjátékokban szüntelen bizonyít.

5. *Tordai Sáska János.* Kezdő, még hasznos személyt várnak belőic.

6. *Haralyi Fejér István,* az előjárónak testvére. E' volt künn Magyarországra Leányokért, kik e következők:

Leányok:

1. *Fejér Rozália K. asz.* jómagaviseletű és szép.*
2. *Theresia Leányasszony.* A közönség megelegetésére jádzik. Magyarországról hozatott.
3. *Keszegh Teresia Leányasz.* eddig csak vagy kétszer jelent meg a közönség előtt. ítéletet nem érdemel.

Voltának még Magyarországról két Leány személyek:

1. *Susanna K. asz.* aki valósággal legjobban jádzott, de mérgessége a Társ. előtt már tűrhetetlen, mely annyira ment, hogy a Játékközbe megmér - gelvén magát, kijönni nem akart. Tartván azért a Társ. tőlle, nehogy többször nagyobb Szégyent valyon, hozzájárulván még rossz Élete is, elbocsátatott.

Julianna Leányasz. e' visszavétegett, melyért a társ. az Egeknek Hálákat adhat.

Reménységünk vagy on már, hogy ezen társ. enek-utána még jobb lábra állván, hasznára lehet az érdemes közönségnek. Igaz ugyan, hogy most előbb [költés sok, de mégis Egek fáradozásokat megszentelik, melyet szívemből óhajtok.]»

Az Egek tényleg megszentelték e derék úttörő színészek fáradozásait.

Ebből az első névsorból hiányzik *Gidófalvi Janisa Pálnak*, a híres komikusnak neve, aki csak közvetlenül a megnyitó ünnepség előtt csatlakozott a színészek csoportjához, hiányzik *Veres tói Mihály* neve is. Erre

* Fejér Rozália kisasszonyt később Kótsi Patkó János vette feleségül. Déryné azt írja Kótsiné szépségéről, hogy «azt mondjak oly szép volt a színpadon is, hogy midőn egyszer keresztülutaztak Miskolcon, egy fiatal tanuló ott ült az első székben, amint Kótsiné ráemelte a szemeit, rögtön elájult. Csakugyan, mondják, volt valami igéző a szemében, de nagyon jól játszott is, s azt hiszem, a hatás, melyet a fiatalemberre tett, szép színésznén kívül játékának is tulajdonítható».

a kolozsvári református diákra kezdetben csak kisebb szerepeket bíztak.

A színjátszó társaság életének első éveiről nagyon keveset tudunk. Eleinte hetenként csak egy előadást tartottak, később két-három előadást is, olykor azonban hosszá szünet volt, azzal a megokolással, hogy idő kell az új darab begyakorlására. Miket játszottak, azt csak sejtjük. Bizonyára a nagyenyedi kollégiumban már előadott drámákat, fordításokat, talán az «Erdélyi Játékos Gyűjtemény»-ben megjelent darabokat.

Színlapjaink, zsebkönyveink nem maradtak ebből az időből. Az én gyűjteményemben van egy ritka színlap, amelyet e könyv képmellékletének 5. számú fényképe mutat be. Nem ismerjük ugyan a darabot, amelyet hirdet, de nyomdatechnikai szempontból is érdemes benne gyönyörködni. Eddigi kutatásaink ennél régebbi erdélyi színlapot nem ismernek.

A Fejér testvérekben, a társaság előjáróiban, úgy látszik, nem volt gazdasági érzék és nem volt kezdeményező bátorság. Műsoruk az iskolai drámák kitaposott nyomain haladt, részben pedig a pesti színjátszók kezdetleges próbálkozásaiából táplálkozott. Ezzel *nem* tudták fölkelteni a közönség érdeklődését. Így azután alig nyílt meg a színház, már anyagi zavarok közé jutott.

Nehezebbé tette a színészek sorsát az is, hogy alig kezdődött a gróf lihédeyné termében a játék, rögtön feltámadt és egyre erősödött az a szándék, hogy a színjátszásnak *állandó otthont* emeljenek Kolozsvárott. Olyan erős volt ez a vágyakozás, hogy mindazt, ami köztámogatásból, adakozásból összegyűlt, az új színház fölépítésének alapjához csatolták. A színészek a maguk erejére voltak utalva napi szükségleteik előteremtésében. A jövő terveinek szövögetése közepette megfeledeztek a lelkes magyarok a jelen nyomorúságáról.

Az első terv az volt, hogy a régi «*várda*» és piaci templom közötti szabad helyen építsenek fából egy

tágas színikört. Ez a terv annyira megérett, hogy már a szükséges fa-anyag egy részét is oda hordták. A katolikus egyház gondnoka, Kolozsváry András azonban tiltakozott a kiválasztott helynek színjátszás céljaira való használata ellen, a városi tanács tehát visszavonta a már megadott engedélyt és elrendelte az összegyűjtött építkezési anyag elhordását.

A színtársaság elüljárója, *Hamlyi Fejér János* és rendezője, *Kótsi Patkó János* ekkor azt kérte, hogy a Magyar-utcai kiskapu fölötti bástyafal és a mellette lévő vár kőfalai közötti helyet adja nekik a város. Ott akarták fölépíteni az új otthont s kötelezettséget vállaltak, hogy ezt csak addig használják, amíg befektetett pénzük visszatérni. Azután a város tulajdonába szálljon át az építendő színház, de azzal a feltétellel, hogy másra, mint színjátszás céljaira sohase szolgálhasson. Úgy látszik, az építkezéshez szükséges tőkét *Kótsi Patkó János* vagyonos édesapja bocsátotta volna rendelkezésre, mert hiszen maga a színész-társaság és annak elüljárója akkor már a legszomorúbb nélkülözések között tengődött. A városi tanács fontolóra vette a tervet s a kérelmezők mellé négy tanácsost, névszerint *Andrússy Antalt*, *Szatmáry Györgyöt*, *Deáky Sámuel*t és *Barlha Mójzest* jelölt ki. Ennek a bizottságnak lett volna feladata, hogy tárgyaljon a terv keresztülvitelének lehetőségeiről. Úgy látszik, már akkor is «bizottság kiküldés» volt a módja valamely terv eltemetésének. Mert a bizottság munkájánakj vagy a tanács határozatának teljesen nyoma veszett.

Miközben így a jövő álmaid szövögették, a társaság helyzete egyre súlyosabbá vált. Még egy évig sem voltak együtt s már 1800 forintra emelkedett az adósságuk.

A színjátszó társaság megszűnésének veszedelmét *Kótsi Patkó János* hártotta el.

1793 szeptemberében apja segítségével kifizette a társaság összes adósságát. Divalt nevű színigazgatótól, aki azelőtt német színházi előadásokat tartott a

Rhédey-teremben, megvette a díszleteket és fölszere-
léseket 90 forintért, azután kibérelte a piac sarkában
álló *Pataky Sámuel-jele* ház báltermét, ott saját költ-
ségén két sor páholyt építtetett, ruhatárt vásárolt 6000
forintért. Mikor mindezzel rendbejött, új megállapo-
dást létesített a tagokkal.

Ki volt ez a Pataky Sámuel? Erre feleletet a vá-
rosi tanácsnak a kir. Kormányzósághoz intézett egyik
leiratában találunk:

«Kolozsváratt három okleveles orvostudor van és
pediglen Pataky Sámuel, Barra Ferenc, Fejérváry
József. »

Ezek között a leghíresebb Pataky Sámuel lehe-
tett, mert a kir. Kormányzóság őt nevezte ki 400
forint fizetéssel Kolozsvármegye physikusává. Bizo-
nyos, hogy Pataky Sámuel megértő, lelkes magyar
volt, mert nagyon méltányos bérösszegért adta át
a magyar színészeknek főtéri házának nagy báli
permét,

A köztársasági rendszer megszűnt. Kótsi Patkó
János korlátlan hatalmú igazgató lett, az erdélyi szí-
nészek első színigazgatója. Úgy látszik a széthúzás,
az áskálódás és külön utak keresése már akkor is
szokásos volt, mert az új igazgató szerződésileg meg-
tiltotta tagjainak, hogy új színház nyitására folya-
modjanak.

Kótsi Patkó János, aki a katonai pályáról lépett a
színpadra — a Splényi-ezred vitéz tisztje és Wesse-
lényi Miklós bajtársa volt — nagyon erős marokkal
ragadta kezébe a gyeplőt. 1793-tól 1808-ig vezette
a kolozsvári színtársulatot, tudással, ízléssel, eréllyel,
nemes művészi felfogással. Életéről keveset tudunk.
1771-ben született Derecskén, Bihar megyében, va-
gyonos szülőktől. A kolozsvári református kollégium-
ban végezte középiskolai tanulmányait, azután kato-
nának állott be. Wesselényi Miklós biztatására ki-
lépett a katonasorból és beállott az erdélyi színészet
élsapátába. Színjatszó tehetségével, nyelvi ismeretei-

vei, széleskörű műveltségével, céltudatos akaraterejével hamarosan a színtársaság vezéri polcára jut. Kitűnő zenész is volt, s maga is írt és fordított darabokat. «*A havasi juhászleány*» című énekes játéka könyv alakban is megjelent. Katonás természete a színház igazgatásában is sokszor kiobbant. De erre a fegyelmet tartó szigorúságra szüksége volt az utat kereső magyar színjátszásnak. Tanítómestere volt színésztársainak. Megtanult görögül, latinul, franciául, németül. Meg akarta írni a görög, római és francia színészet történetét, hogy azoknak tanulságaiból okulhasson a kezdet nehézségei között vergődő magyar színjátszás. Rendkívül sokat olvasott és tervezett nagy munkájához bőséges jegyzeteket készített.

Hogy az erdélyi magyar színjátszásnak már a megindulás első éveiben is olyan magas színvonalú műsora volt, hogy igazi Shakespearé-kultusz virágzott Kolozsvárott akkor, amikor még Pesten nem mertek a nagy angol költő műveihez nyúlni, amikor még a külföldi, fejlett színházak életében is alig találkozunk Shakespeare-rel, — az Kótsi Patkó János tudásának, kezdeményező bátorságának és emelkedett ízlésének köszönhető.

Jegyzeteit és tanulmányait egyik hűséges színésznövendéke., *Göde István* találta meg s a saját elgondolásaival kiegészítve, ki is adta azokat «*Színfűzér mint Nyugdíj*» című kötetében. (A furcsa címnek az az értelme, hogy a jó Göde István nagy nélkülözések között tengette élete utolsó éveit s könyvének jövedelme képezte volna nyugdíját.) Ebben a könyvben Göde István a tanítvány rajongásával ír mesteréről, Kótsi Patkó Jánosról:

«Azon derék férfi honi színészeiülük bölcsőjénél már annak férfikorát elérte, saját erején föl emelve magát, ismereteit kiművelve, minden magyar színészek közt első gondolt arra, hogy ezen pályának eredetét 's legrégebb származását vizsgálni törekedjék. E' nagy ember, ki színpadi ki-

képzettségben koránál... keveset mondva fél-századdal élt előbb, ki Tháliának valóban avatott papja volt 's mint különben vagyonos nemes emellett egyidőben a fölkelte nemességnél százados, a színipályát hivatásból választá 's századosi rangja mellett is oda ismét visszatért, igen jeles ismeretekkel gazdagítá egyéniségét, annyira, hogy mindazon elméleti tanításokat, melyeket a' páj Ív ára maiglan könyvek, vagy hírlapi bírálatok után bírunk, tőle már ezelőtt szinte harminc évvel, élőszóval közölt utasítás alakjában hallottak mindazon színészek, kik körébe tartozni szerentsések lehettek. Fájdalom, hogy tanítványainak nagy része a' pusztát képezé, melyben bölcs szavai sükeretlen hangzanak el. — E' hona művelődésének élt jeles férfi visszanézett az idő aggodt századaiba, s nem érte meg sóhajtani kora sötétsége fölött, de küzdve a' nyersanyagokkal 's a' színészet bölcsői tehetetlenségével, a' közügy 's talán saját érdeke némi vigasztalására, visszanézett a régenmultra s római, görög, francia, német 's honi írók után nyomozá a színészet valódi eredetét. E' jeles férfinak e' tárgyban írt, még rendszer nélküli jegyzetei, egy ágy szalmájában léha poggyászként heverték: akkori birtokosa mi úton jutott hozzá, nem tudom, s vitatni nem céloim, elég, hogy avatatlan kezek ezt nem használhaták s így én méltányos dolognak véltem azt, e' tárgyban gyűjtött saját jegyzeteimmel egybeolvasztva, a renden nézeteim szerint változtatva, nyelvét korunkéhoz simítva, sajtónak adni, 's az olvasóközönség figyelmébe ajánlani, mi csak hasznot, de kárt az ügynek semmiesetre nem tehet.»

Igaza van Göde Istvánnak: Kótsi Patkó János megelőzte korát tudásban, a színjátszásról való felfogásában és célkitűzéseiben is. Az ő érdeme, hogy az erdélyi színészet keletkezése első évében már «ott állott classicitására és művészetére nézve, hová magyar társaság még nem jutott el.... Mint színész nem utánozott és nem másolt senkit s azért lón pályáján nagy és halhatatlan». Az egyszerűsége és termé-

szetes beszédmódra oktatta társait. Alig született meg a magyar színpad, már forradalmasította a játékstílust. Az iskolában megszokott szavalást és éneklő beszédmódot az élet közvetlen hangjaival cserélte fel. A magyar színpad első öntudatos rajongója volt.

Sok baja, vitája, harca volt színésztársaival, a hatóságokkal és a közönséggel. Nem értették meg. Hajthatatlan volt akaratának keresztülvitelében.

A tagok fel is lázadtak szigorúsága ellen s panaszkokkal a főkormányzékhez fordultak. Az önérzetes igazgató azonban kereken és erélyesen utasította vissza a főkormányzék által kiküldött szolgabírák és *Cserei Farhas* titoknok úr beleavatkozását a színházi dolgokba. Egyszerűen kitessékelte őket a színházból. A pártos tagok nem nyugodtak meg ebben és a tanácshoz fordultak, kérve, hogy az bízza rájuk a színház vezetését. Ez ellen Kótsi Patkó tiltakozott, a tanácsi azonban felszólította őt, hogy válaszoljon a színeszek vádjaira. Az igazgató helyett apja válaszolt erre. Kijelentette, hogy nem engedelmeskedik a tanács határozatának, *«mivelhogy a Theátrum maga féntzin szerzett és vett Udajdona, nem különben a köntösök is»*. A színészek erre beszüntették a játékot. (Azt hiszem, ez volt az első *«színházi sztrájk»*, anno 1794.)

A tanács Kótsi ellen határozott és megparancsolta, hogy az idősebb Kótsi adja ki a ruhákat, a színházat pedig nyissa meg. Határozatának végrehajtására kirendelte a szolgabírákat, felhatalmazva őket erőszak alkalmazására is. Kótsi Patkó erre katonás virtussal azt felelte, hogy fegyveresen is ellenáll annak, aki az ő játszó színébe akar behatolni. Ismervén a Kótsi Patkó János elszánt határozottságát, a tanács jónak látta meghátrálni, visszavonta tehát rendelkezését s elismerte *«Kótsi János eő Kegyelmének a maga Theátrumán lévő szabad dispoziitióját»*.

Az ellentétek így elsimultak, a tagok beletörődtek és újra elismerték fejüknek keménykezű igazgató-

jukat. A béke helyreállott, a színháznál ismét megindult a munka.

Egy évvel később, 1795-ben új, még keményebb kezű diktátort kap azonban a színész társaság *Wesselényi Miklós* személyében, aki persze a művészi vezetéskorlátlan hatalommal meghagyta volt katonai bajtársa, Kótsi Patkó János kezében. Wesselényi Miklós élete utolsó napjáig, mentora, bőkezű mecénása, minden szükségletéről gondoskodó nemes pártfogója maradt a színháznak. Büszkén nézhetünk az erdélyi színészetnek erre a korszakára. Igazi nemzeti hivatást vállalt és töltött be Wesselényi—Kótsi vezetése alatt a kolozsvári színház; gazdag műsorával és *nagyszerű* színészeivel elment Nagyváradra, Szegedre, Debrecenbe, Miskolcra. Marosvásárhelyre. Gyermekcipőben járta az országot, de mindenütt olyan dicsőséget aratott, mintha százados múlttal bíró intézmény volna. Terjesztette a nemzeti nyelvet, megkedveltette a színészetet, alapozta a műveltséget.

Debrecenben Wesselényi Miklós lelkes hangú felhívására a magisztrátus egy deszkaszínházat ácsoltatott össze a «Fejér ló» udvarán. *Ez volt az első debreceni színház*, ahová évről-évre elküldte az erdélyi színészeket Wesselényi. Egyébként első téli hajlékát is Kolozsvárnak köszönheti Debrecen, mert 1808 őszén, amikor nem térhettek vissza a kolozsvári színészek anyavárosukba, mert nem volt hol játszaniok, Wesselényi kérésére a «*Szücs-szín*» nagytermét alakította át a civis-város nemes tanácsa. Ez volt Debrecen első, úgynevezett téli színháza. Wesselényi gondoskodása, tekintélye és áldozatkészsége mindenhová elkísérte az erdélyi színészeket.

Amikor nem volt országjáró körúton a társulat, Kolozsvárt mindig a Pataky Sámuel-féle házban játszottak színészeink: 1793-tól 1808-ig. Rendszerint a téli hónapokat töltötték Kolozsvárott októbertől májusig, a nyári hónapokban vándoroltak, mindig a Wesselényi Miklós vezetése és szervezése mellett. Ami-

kor Wesselényi nem mehetett a társulattal, Szacs-vay Sándor író, később másokat bízott meg képviselével. A társulat létszáma egyre szaporodott. A feloszlott budai társaság neves tagjait is Kolozsvárra szerződtették, közöttük *Lavotta Jánost*; a nagy magyar muzsikust, aki 10 éven át volt a társulat karnagya. Debrecenben a város által épített színikört állandó használatra bérelte ki Wesselényi a kolozsvári színtársulat számára, Szegeden pedig kieszközölte, hogy a színházat, amelyet a város a magyar nyelv művelésére építtetett, de amelyben német előadásokat tartottak, köteles legyen a bérlő átadni, minden évben a kolozsvári társulat számára s egy forintnál magasabb bért ne szedhessen. Szomorú kép ez: még Szegeden, ebben a színmagyar alföldi városban is csak megtúrt vendégként szerepelhetett a magyar színtársulat. A város által épített helyiségben a magyar színészek bért fizettek a *német* színigazgatónak, — *Szegeden!* Ez az egy forintnyi napibér rávilágít az egész korra*

III.

Shakespeare-kultusz Kolozsváron.

A Pataky-házban előadott darabok műsorából Kótsi Patkó János lelke sugárik felénk. Az erdélyi magyar színészet Kótsi Patkó irányítása mellett a legnemesebb nyomokra lépett: a Shakespeare-kultusz nyomaira. Ebben a korban erre nincs példa más nemzetek művelődés-történetében. Először Kazinczy Ferenc irányította Shakespeare felé a Pesten megalakulni készülő magyar színház-álmodozók figyelmét. Lefordította 1790-ben Hamletet, sőt *«hazánknak egy nagy tekintetű Fija nevezetes jutalmat is rendelt annak a Játszó-Seregnek, amely Kazinczy Ferenc úrnak Hamletjét — illendően elkészülvén — Budán el*

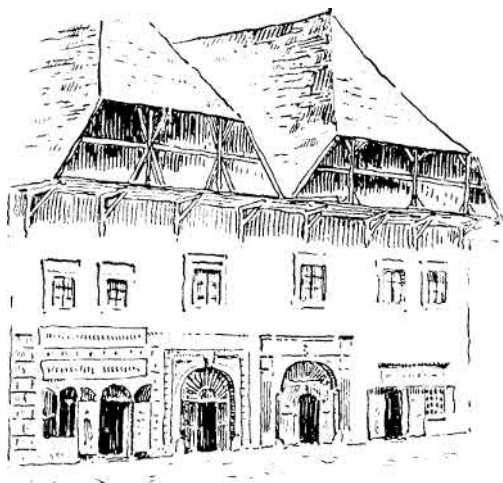
fogja játszani». Kazinczy át is adta Keleméin Lászlóék-
anak Hamlet fordítását s Aranka Györgynek 1790 no-
vember 2-án bizakodva írja, hogy «*Pestről elindul-
ván, jó-karban hagy tani a Schauspieler-Truppot. Ed-
dig Hamletet el is játszották talán.*» Kazinczy téve-
dett. A pesti színészek nem merték ilyen nagy fába
vágni fejszéjüket. Négy évvel későbbben került csak
magyar színpadra Hamlet, de akkor sem Pesten, ha-
nem Kolozsvárott, a Pataky-ház báltermében Kótsi
Patkó János rendezésében. Ennek a művelt és nemes
becsvágytól fűtött színésznek köszönhetjük az erdélyi
színészetnek ezt az úttörő diadalát. *Az első magyar
Hamlet Kótsi Patkó János volt.* S az első magyar Ham-
let-előadás emlékezetes dátuma: 1794. Boldogasszony
Havának 17-ike.

Ennek a nevezetes előadásnak színlapján azokat
a neveket látjuk, akik megalapítói voltak az erdélyi
magyar színjátásnak:

Hamlet, Korona Hercege	Kótsi úr
A Királyné.....	Theresia Kis Asszony
Oldelholm, belső Tanácsos.....	Kontz úr
Ophelia (ennek Leánya).....	Anna Mária Kis Asszony
Laertes, Oldelholm fija	Sáska úr
Güldenstem, udvarnok	Fejér János úr
Gustav.....	Jantsó úr
Bernfild	Fejér István úr
Elrich.....	Egy idegen
A dán király	Őri úr
A Király Lelke	Verestói úr
Három komédiások, vagy Szín Játszók	Amália Kis Asszony

Magyarázatul szolgáljon, hogy Oldelholmnak a né-
met átdolgozó keresztelte át *Poloniust*, *Horatiot* pe-
dig Gustavnak. *Marcellust* és *Bernardot* Bermfildnek
és Helrichnek nevezte el a német fordító. A «*Király
Lelke*» nem más, mint *Hamlet atyjának szelleme*. A
színészek között Theresia kis asszony: Keszegh There-
sia, Anna Mária kis asszony Fejér Anna.

3. Régimódi kolozsvári ház, ilyenek előreugró eresze alatt tartotta színhjátékát Felvinczi György, az első színigazgató.

4. A Rhédey-ház, melynek báli termében tartotta az első magyar színtársulat előadásait. Az emeletsor közepén az emléktábla látható. (Fotofilm felv.).

A FELSŐBBEKNEK ENGEDELMEKRŐL

Az Erdélyi Nemes Magyar Jászó Társóság
jelenti az Erdemes Közönségnek
h o g y
maí Napon, ugyimiat Bőjt Elő Havának 9-ödik napján
fog tartatni
A Méltóságos G. Rédeiné Aszony ó Nagysága Házánál
Egy érzékeny Játék
E. Játéki Elő-Adásokban
ily nevezett alatt

**A FŐ EMBEREK KÖZÖTT VALÓ
EZZENKEZÉSEK
ROSZ KÖVETKEZÉSEI.**

A Jászó Személyek:

G. Kheburg, Elő Tanácsos	Óri Ur
Amália, ennek Leánya	Rozália Kis Aszony
G. Vittenberg, második Tanácsos	Sárka Ur
Ugyabiz G. Vittenberg	Kösti Ur
G. Altán, Kheburgnak Barátya	Fejér János Ur
Károly, és Inafok	.....
Ferentz	.....
Vilhelm, Kheburgnak elbetsított Titoknokja	Kuntz Ur
Egy Planéta	.....
Egy Kereskedő, és egy Özvegy Aszony	.....
Egy Titoknok, és Hadi Tiszt	Fejér István Ur

Ezen Játék éppen 6 Órakkor bizonyos okokra nézve el fog kezdődni.

B é m e n e t e l

A Főbb Helyetén	40 xt.
Az első	20 xt.
A hátulso	10 xt.

5. A legrégebb erdélyi szinlap (1793. január 9).

Hamlet híres szerepe volt Kótsi Patkónak. Csonkay Vitéz József azt írja: «Már Hamlet is Kótsi Patkó Jánosnak különösen *tulajdon ralléi közé tartozott.*» Döbrentey Gábor pedig így ír egy Kazinczy-nak szóló levelében: «A múlt héten Hamletet adták» Kótsi úgy játszott, hogy a *Németek között egy sincs aki oíy psychologisch tudná azt a rollt felvenni.*» A Magyar Hírmondó eképpen emlékezik meg az 1794-iki kolozsvári Hamlet-előadásról: «Az Erdélyi Nemzeti Magyar Jászó Társaság majd szinte olly tökéletes megalégedésre játszották tegnap Hamletet, mint kevéssel ezelőtt Romeot és Júliát. Többnyire számos Hallgatókhoz vagyon szerentséje ezen buzgó iparkodású Társaságnak. Már ezentúl a nevezetesebb játékokon való megjelenésért előre fog fizetődni.»

Kazinczy, aki hangsúlyozta, hogy angolul nem tud, a Schröder német átdolgozásából fordította prózában magyar nyelvre Hamletet. Bizonyos, hogy Kazinczyt soha meg nem hálálható nemes törekvés buzdította arra, hogy Shakespeare-t a magyar közönséggel is megismertesse. Hiszen a magyar színeszetnek műsorra, darabokra volt szüksége. Kazinczy ízlése a legmagasabb célpont felé irányította a színház-alapítók figyelmét. A fordítással ő maga sem volt megalégedve. Saját irodalmi munkásságának maga volt legszigorúbb bírója. Hamlet fordításáról ezt írja: «*De mit mondjak az egészen elrontott Hamletre?*» Később hozzá is fogott Schlegel német átdolgozásának jambusokban való átültetéséhez, de munkájával nem készült el.

A kolozsvári színháznak nemcsak az a dicsősége, hogy először játszotta Hamletet, hanem az is, hogy vendéjátékai alkalmával mindenütt bemutatta és népszerűsítette ezt a Shakespeare-tragédiát. Debrecenben, Szegeden, Miskolcon, Marosvásárhelyen, sőt Pesten is a kolozsvári társulat ismertette meg Hamlettel a magyar közönséget. *Pesten azonban tizenhat évvel később került színre Hamlet, mint Kolozsvárott.*

Kótsi Patkó János Hamlet szerepéről csak ak-

kor mondott le, amikor végleg visszavonult a színpadtól és hazament birtokára gazdálkodni. Jantsó viszont az első kolozsvári előadáson játszotta a nemes Horatiót, úgy látszik, nem volt sikere ebben a drámai szerepben, mert a következő előadás színlapján már azt látjuk, hogy Oldelholmot, a szószátyár, tréfás udvaroncot (Poloniust) játszotta s ez a szerep évtizedekig meg is maradt nála, sőt volt olyan előadás is, amikor emellett az első sírásót is ő játszotta.

*

A kolozsvári Shakespeare-kultusz természetesen nemcsak a Hamlet-előadásokra szorítkozott.

Romeo és Júliát már Hamlet előtt, 1793 végén adták elő a Pataky-ház emeleti termében a kolozsvári színészek. Színlapunk ugyan erről az első előadásról nincs, de megemlékezik róla a Magyar Hirmondó. 1794 január 9-én keltezett tudósításában ezt olvassuk: «A Nemzeti Játzó Társaság *Romeo és Julia* nevezetű szomorú Darabot igen kellemetesen adta elő a múlt hétfőn. Érdemlett is számos tapsokat. Nevezetesen: *Őri, Kontzné* és *Anna Mária* játszó Személyek úgy viselték magukat, hogy sok esztendőig gyakorlott játékosoktól is elég lett volna.»

Néhány héttel az első Hamlet-előadás után 1794 március 24-én már *Othelloval* találkozunk a kolozsvári színház műsorán. Erről az előadásról sincs ugyan ezínlapunk, a szereposztást sem ismerjük, de a Magyar Hirmondó kolozsvári levelezője megőrökíti tudósításában: «A Nemzeti Játzó Társaság szépen virágzik és ditsőségesen folytatja maga játékjait, csak azt sajnállya, hogy a tavasz közeledésével kevesedni kezdett Hallgatóinak száma. Azonban el-követ mindent az érdemes Közönség gyönyörködtetésére. Nevezetesen ki-teve ezen a héten magáért, igen nevezetes darabok adásával. Vasárnap adaték a Sillertől készült *Tolvajok* nevű szomorú Játék, *M. Bartsay László* Úr fordítása szerint, hétfőn *Othello a Velencei Szeretsen*

T. Boer Sándor Úr fordítása szerint... A játszás is a Darabok méltóságához volt alkalmaztatva.»

Othello is azok közé a darabok köze tartozik, amelyeket Kolozsvár mutatott be először.

Othelloriak egy későbbi színlap-alján ezt olvassuk:

«Esméretes, hogy Shakespearenak Nagy Lelke a Régiek által keményen meghagyott Törvény-' Szabásokhoz, mellyek szerint a Történeteknek egy Drainatica elémutatásban huszonnégy órákon fölül terjedni nem szabad, — magát köttetni nem! engedte, — onnan vagyon, hogy az első és második Felvonás közben, melly Idő alatt a Dologhoz tartozó Személyeket Tziprusba utazni hadja, — hosszabb idő-töltés kívántatik.»

A legsűrűbben adott Shakespeare-darabok közé tartozott Kolozsvárott a *Makrancos Hölgy*. A székely származású, Bécsben élt neves festő és író, *Kóréh Zsigmond* fordította le s 1800. év elején került színre először Kolozsvárott «*Második Gaszner, avagy A Megzabolázott Feleselő*» címen. Ennek az előadásnak színlapja nincs ugyan meg, de *Ernyi Mihály* naplója megemlékezik róla. A kor szokásaihoz és a közönség kívánságához híven természetesen ezt a darabot is magyar földbe ültette az átdolgozó. Nem az eredeti angol darabot fordította, hanem azt a német átdolgozást, amely akkor igen népszerű volt a bécsi színpadon: «*Die bezähmte IViederbellerin, oder Gassner der zweite*». Ez a Gaszner tiroli katolikus pap volt 0 azzal tetszelgett önmagának, hogy a megszállottakat meg tudja szabadítani az ördögöktől. Nagy híre volt, az emberek tömegesen keresték fel. úgy, hogy végül is pápai parancs tiltotta el a kuruzslástól. *Kóréh Zsigmond* a címben és a főszerepben megtartotta ezt a híisnépszerű német nevet, de egyébként magyarosította az egész mesét, a szereplőket is. A címszerepet persze *Kótsi Patkó János* játszotta. Nagyon kedvelt műsordarabja lehetett ez a magyar színtársaságnak, mert

olyankor is elővették, amikor hirtelen darab változás történt. Erről tanúskodik egy reánkmaradt 1804-béli ezincédula, amely április 21-ére hirdeti a Második Gaszner, s alul az igazgatóság következő megjegyzését olvashatjuk:

«Tudósítás.

Készen áll vala már az egész Nemzeti Játszó Társaság, hogy a mái napon a már kedvességet nyert *Csörgő Sapka* nevű Énekes Vígjátékát előadja, de Patkó Kótsi Jánosné Acrtixnak Anginája miatt ezen jóigyekezetnek meg kellett változni.

Csehi, gazdag ember (Shakespearenél Baptista, Pádúai gazdag nemes) *Jantsó Pál*, *Franciskát* (Shakespearenél a bösz Kata) *Theresia* (Lefévre Theresia) játszotta.

A Második Gaszner is szerepelt a kolozsvári társulat magyarországi vendégjátékainak műsorán Szege-den, Debrecenben, Miskolcon, Marosvásárhelyen. Pesten is a kolozsvári társulat mutatta be a Makrancos hölgy-et 1807-ben (persze ott is Második Gaszner címen).

Később a Farkas-utcai színháznak is kedvelt műsordarab ja maradt a Makrancos hölgy «*A Megszelídített Viszálkodó*» címen. Egyébként a Makrancos hölgy-et a legkülönbélebb címeken játszották a magyar színházak:

A szerelem mindent véghez vihet.

A szerelem mindent tehet.

A megzabolázott akaratos.

Ördögűző Fábián.

A megszelídített makacs.

A megszelídített, vagy a szerelem mindent véghezvihat.

Ördögűző Fábián, vagy Hegyenn völgyönn lakodalom.

Lear király is Kolozsvárott került először színre. De már nem a Pataky Sámuel-féle ház termében, ha-

nem a Wesselényi-udvaron lévő lóiskolában, *Wándza Mihály* igazgatása alatt. Vannak ugyan följegyzés eink arról, hogy Mérei László, Lear király első átdolgozója a drámai eseményeket az ő s magyar korba helyezte át s «*Szabolcs vezér*» címen elő is adatta Pesten 1795-ben, mint szomorú vitézi játékot öt felvonásban. De nem tudjuk, mennyiben ragaszkodott az átdolgozás Shakespearehez, mert sem a magyarosított darabot, sem a színlapot nem ismerjük. Valószínű, hogy a kor ízlésének megfelelő, lelkesítő magyar színjáték lett a Shakespeare-tragédiából. Lear királyt, *mint Shakespeare tragédiáját*, először 1811-ben Kolozsvárott adták a Jantsó Pál följegyzései szerint. A következő *é(i)&n* megismételték ezt az előadást, amikor mint «Nagy Hérosi Szomorú Játék»-ot hirdeti a színlap. Leart az igazgató, *Wándza Mihály* játszotta, Jantsó Pál pedig Glostert. Később, alighogy megnyílt a Farkas-utcai színház, megint találkozunk Lear előadásával 1821 májusában. Lear *Székely József*, *Cordelia Széhelyné Ungár Anikó*, Udvari bolond Jantsó Pál volt, *Pergő Celesztin* játszotta Edgárt valamennyi előadáson. Celesztinnek ebben olyan sikere volt, hogy bejárta vele az egész országot. Székesfehérvárain, Miskolcon, Debrecenben, sőt a pesti Nemzeti Színházban is játszotta s azt írta róla az egykorú bíráló, hogy: «e szerepet nála senkitől még jobban alakítva nem láthattuk».

Ugyancsak *Wándza* igazgatása alatt adták elő 1812-ben először Kolozsvárott *Macbeth-et*. Ez volt *Macbeth* első magyar nyelvű előadása. A címszerepet *Wándza Mihály* játszotta s a színlap úgy hirdeti a darabot, mint «Egy ujj, még itten soha nem játszódtatott Hérosi Nagy Szomorú Játékot.» *Lady Macbeth Székelyiné Ungár Anikó*. Jantsó egy strázsát játszott a diarában.

A sok hűhó semmiért is előbb került színre Kolozsvárott, mint Pesten. Az 1803-iki színházi könyvtárjegyzékben szerepel már ez a Shakespeare-darab «Egy-

mást bosszantók» címen. *Berthe József* vette át Beck H. «Die Quälgeister» című átdolgozásából. Bemutatójának pontos kolozsvári napját nem tudjuk, színlapunk sincs róla, de nem kétséges, hogy a színházi könyvtár jegyzékében csupán a műsoron lévő darabok szerepeltek akkor is. Pesten csak néhány évvel később, 1807-ben kapott helyet a színjátszó társaság műsorán az «Egymást bosszantók», ott is a kolozsvári színészek előadásában.

Úgy látszik, hogy Shakespeare annyira népszerű volt a múlt század első éveiben Kolozsvárott, hogy Pergő Celesztin József lelkiismeretlenül cégérül használta a nevét. Van egy színlapunk 1812 december 19-ről, amely «*Mencikov Sándor*» címen Muszka Történeten épült új vitézi nagy Játékot hirdet öt felvonásban s a cím alatt szerzőként *Shakespeare* neve ékeskedik. A darabot Pergő Celesztin József jutalomjátékkául hirdették. Persze a Shakespeare neve csak csalétek volt. A jutalmazandó nagyobb közönséget remélt így.

A Kótsi Patkó János által megindított Shakespeare-kultusz olyan mély gyökeret vert Kolozsvárott hogy később a Farkas-utcai színházban is sűrűbben szerepeltek Shakespeare-darabok a színház műsorán, mint Pesten. S a teljesség kedvéért már itt megemlíthetjük, hogy az «Ahogy tetszik», «Felsült szerelmesek», «Második Richárd», «Két veronai ifjú», «Athéni Timon», «Cymbeline» előadásával is megelőzte Kolozsvár Pestet.

A *Schiller-kultusz* is Kolozsvárnak, illetőleg Kazinczy Ferenc és Kótsi Patkó János buzgalmának köszönhető. A «*Haramiák*»-at Kolozsvárott már 1794-ben adták, holott Bécsben csak 22 évvel később, 1816-ban került színre először. Az «*Ármány és szerelem*» c. tragédiának előadásával is megelőzte Kolozsvár Bécsét. Schiller halála után, 1806-ban a Pataky Sámuel-féle ház báli termében *Schiller-ciklust rendez Wesselényi Miklós és Kótsi Patkó János s a sok bajjal, anyagi zavarral küzdő színtársaság a Schiller-da-*

rabok előadásainak összes jövedelmét elküldte a nagy német költő özvegyének.

Olyan gesztus ez, amelyre büszkén emlékezhetünk

IV.

A hanyatlás kora.

Váltakozó szerencsével folytak az előadások a Pataky Sámuel-féle házban.

Tetézte a színtársulat bajait az is, hogy 1795-től 1811-ig országgyűlés nem volt Erdélyben s így közintézkedés sem segíeyezhette a színházat.

Nagy csapás volt, hogy 1807-ben a Pataky Sámuel-féle házat eladták. A színészek hajlék nélkül maradtak, mert az új tulajdonos, gróf Teleki Imróné ott építtetni akart. Ezen a bajon megint Wesselényi Miklós segített úgy, hogy kibérelte a gróf Rhédey-ház termét, amely akkor üresen állott, mert a bálakat az; időközben fölépült városi Redutban tartották. A színtársulat tehát 1807 decemberétől megint abba a terembe szorult, amelyben 15 év előtt kezdte előadásainak sorozatát. Ez a terem sokkal kevésbé volt alkalmas színelőadások tartására, mint a Pataky-házbeli.

A nehézségek egyre dandárosodiak s néhány hónapi kolozsvári időzés után a társaság Marosvásárhelyre, majd Debrecenbe ment. Az áldatlan küzdelmek elkedvetlenít ették a társulat lelkét és művészi életének vezető szellemét, Kótsi Patkó Jánost is, aki most már nem ment a társulattal vándorútjára, hanem kejszerűséggel szívében végleg háttal fordított a színpadnak s feleségével, a szép Fejér Rozáliával együtt visszavonult apja birtokára Magyarfrátára gazdálkodni. Ez pótolhatatlanul súlyos vesztesége volt az erdélyi színiéletnek.

A vándorútra kelt színtársulatnak Debrecenben jól ment a sora, Wesselényi Miklós *Halmágyi Lászlót*

bízta meg ezúttal a társulat fölött való felügyelettel, ő maga tekintélyével, befolyásával, kimeríthetetlen áldozatosságával igyekezett elhárítani a nehézségeket. A társulat majdnem két évig maradt Debrecenben, mert nem tudott visszatérni Kolozsvárra. Gróf Rhédey László ugyanis nem adta többé a termet a magyar színtársulatnak.

Debrecenben időzés© alatt érte a színtársaságot a legvégtetesebb csapás: *Wesselényi Miklós 1809. október 5-én meghalt.*

Árva lett az erdélyi magyar színjátszás.

Az erdélyi színészet gyermekkorának igazi apja, gondozója, nevelője volt Wesselényi Miklós. Megható szavakkal emlékezik róla derék kortársa, *Nagy. Lázár* főbíró:

«A derék nagy hazafiak közt meg kell jadni báró Wesselényi Miklósnak képzelhetetlen nagy buzgóságát, akinek értéke, nemzete nyelve, szeretete nélkül mind az állandó játékszín építés tökéletességra meim megyén vala, mind a játszó társaság is .ily hosszas időkig magát fenin nem tarthatta volna. Az ő segedelmezései a társaságnak fenntartására néki ezrekbe kerültek, Kolozsvárt házát a társaság adóságai kifizetésére ajánlotta s arra is, ami köntös, dekorációk s más egyéb rekvizitumok kellettek, a báró Wesselényi Miklós erszényére meglettek mindannyiszor, ő sokszor az eloszlani készülő társaságot egyedül tentartóztatta, magáéból fizette, ajándékozta, más városokra: Debrecen, Várad, Szeged, Tokaj, Miskolc, Marosvásárhelyre is maga költségén csak azért hordoztatta, hogy az új abb-újabb békapásokkal a társaság fiinanciáját gyarapíthassa... Ügy hogy nem csuda, ha az «*Erdélyi Nemzeti Játszó Társaság*» báró *Wesselényi Miklós társaságának nevezetett...* ő magára vette a teátrum bajait, szükségeit, nagy hazafi lévén mind a nagyobb, mind a kisebb sorsúakat szüntelen hazája, nemzete nyelve, theátroma szeretetére más előkelőbb barátjaival együtt buzdította, nógatta, a theátromba

nem járókat sokszor megszólította, sőt meg kell róla vallani, hogy az olyanokat nem is szerette, nem kívánt vélek barátkozni». Wesselényi Miklósról az országos bizottság így emlékezik meg:

«Ő volt az, kinek az egész magyar nemizeb s mindkét nemes haza köszönheti a nemzeti színjátszás kezdetét és megalapítását, aki e végre tulajdon magáéból ezreket szentelt jel s aki iránt nemes buzgóságáért a maradék háládatossággal tartozilc.»

Igazán nem csoda, hogy az erdélyi és magyarországi közvélemény a kolozsvári színtársulatot! *«Wesselényi Miklós társasága»*-nak nevezte. *Ujfalvy Sándor* is Wesselényi «házi színészei»-nek mondja a kolozsvári aktorokat, híresi «emlékiratai»-ban. Wesselényinek három szenvedélye volt: a közügyek, a vadászat és a színház. De a színházat tartotta a legfontosabb nemzeti közügynek. Saját személyi érdekeivel, gazdaságával nem törődött. Hatalmas birtoka a gazda egyébirányú elfoglaltsága miatt annyira leromlott, hogy volt idő, amikor kenyér is alig jutott a Wesselényi-ház asztalára. Az indulatos Wesselényi ezért a tisztartóját akarta főbelőni. De az idősebb Ujfalvy megmagyarázta neki, hogy mem a tisztartó a hibás, hanem a gazda hanyagsága, mire Wesselényi felnyergeltette kedves paripáját, Hassánt, s belevetette magát a rengetegbe, hogy csillapítsa haragját. A gazdaság rendbehozatalát pedig az öreg Ujfalvyra bízta.

Kenyérre olykor nem tellett a Wesselényi-háznak, de a színészek sohasem szenvedtek szükségét, amíg Wesselényi Miklós élt. Ami a színháznak kellett, azt mindig előteremtette a *nagyúr*.

Sűrűn látta vendégül zsidói kastélyában a kolozsvári színészeket s elhalmozta őket minden jóval. Előadásokat is rendeztetett Zsidón. Ezekről az előadásokról nagyon színes és jellemző képet kapunk Ujfalvy Sándor emlékirataiban.

«Az év legkedvezőbb részein a Sólymos alatti vadaskertben föllállított színkörben adattak színdarabok, rendszeren ünnep- és sokadalmi napokon. A szilágyiak és szamosmentiek mind meghívtak belépti díj nélkül és rendszeren igen nagy sokaság gyűlt össze. A vadaskert melletti úton és réten állott a sok szekér s mellette a sok kifogott hámos és háti lovak; itt-ott fellobbanó nagy tüzek párologó bográcsokkal valódi arab karaváni képet nyújtanak. A színdarabban ritkán hiányzott valamely vadászati jelenet: A mikor Wesselényi a színkör feletti szálás erdőt meghajtatván, ő maga színkör hátulján rejtve állt lőfegyverrel kezében s midőn a színpadi vadászat kifejlődött a hátulsó függöny felgördül vén, egyszerre a nézők előtt állt a többé már nem színi, hanem valódi vadászjelenet. A színész céloz a rohanó vadkan, szarvas, vagy dámvadra... a rejtve lévő Wesselényi fegyvere roppan... a vad egybehull, a színésznek tudatván fel a lövés érdeme... Magyarhonban a színészet megalapítása még megkísértve sem volt, midőn Wesselényi e nevezetes nemzeti ügy létesítésénél Erdélyben célt ért. Nem kímélve fáradságát s híven áldozva fel e nemzeti célra vagyonát. Wesselényitől többször hallottam: Hogy nagy kiterjedésű jószágából sok jövedelme lévén, mindig szükségén felül volt pénze, de a színészet leapasztá, adósságba jött s azóta mindhalálíg pénzhiányba s nyelt.»

Sok furcsasága, szeszélye volt Wesselényinek, szigorú, keménykezű, könnyen haragra lobbanó, olykor tréfás hajlamú vezére volt a ezinnháznak. Vasfegyelmet tartott, a színészek reszkettek kirobbanó indulatától, de szerették is, mert gondjukat viselte.

Halála után nem volt senki, aki örökét átvegye. Nem volt jövőt építő szellem, nem volt gyámolítói kéz, amely vállalta volna a gyámoltalan, magyar színészet irányítását.

Wesselényi Miklós halála és Kótsi Patkó visszavonulása után az erdélyi színtársulat élére Wándza Mihály került, aki 1810. februárjában Zsibon tisztelt Wesselényi özvegyénél s tőle nemcsak a díszleteket, ruhatárt és fölszereléseket kapta meg ingyen, de kolozsvári házának udvarán lévő tágas lóiskolat is átengedte a báróné három évre bér nélkül a színészeknek'. Wand ζ a Mihály néhány száz forintnyi megtakarított pénzéből és gyűjtésekből ezt a lóiskolat csinosan kitataroztatta s játszóteremmé alakította. 1810. május 20-án ebben a lóiskolában kezdte meg előadásait a magyar színésztársaság.

Ugyanebben az időben telepedett le a Ilhédeyház pompás színháztermében a német színtársulat is. A német színház helyisége kényelmesebb és pazarabb volt, azonkívül a németek operákat is tudtak adni. Úgy látszik, hogy a városi tanács az összeütközések! elkerülése végett ós azért is, mert ugyanazon az estén igazán nem telt közönség a magyar és német színházra is, — megszabta, hogy a hét mely napján játszhatnak a németek és melyeken a magyarok. E szerint felváltva játszott ez időben Kolozsvárott a magyar és német színtársulat. A magyar színészek látva, hogy a «jobb» napok a németek számára vannak biztosítva, 1811-ben a január 11-iki esküdt-közönségi közgyűlés elé felterjesztést intéztek, kérve, hogy a játsszói napok felcseréltessenek. Mire a közgyűlés határozata így szólt: «Nem cseréli fel a játéknapokat, mert *minden nemzet, nyelv és vallás megkülönböztetése nélkül mindenki igazságát egyenlő mértékkel méri*».

Igazi erdélyi szellem és erdélyi gondolkozás csendül ki ebből a határozatból: a nemzetek szabadságának, a gondolkozás szabadságának, a nyelvművelés szabadságának és a vallások szabadságának nemes gondolata.

Ennek dacára a német színészet sohasem boldogult Kolozsvárott. Pedig Rhédey László gróf még

a bérfizetés alól isi mentesítette a németeket,, hogy könnyítsen terhükön. Csak főuraink egy része pártfogolta őket. Grossmann igazgató úr a bukás szélére került. És akkor a mostoha sorssal küzködő, derék magyar színészek nehéz helyzetükben olyan tanúságát adták emberségüknek, lovagiasságuknak és kartársi együttérzésüknek,, amit föl kell jegyezni: szerény lóiskolájukban három előadást rendeztek a német színészek javára. Nem hiszem, hogy a három előadás bevétele nagyot lendített a német színészek gorsán, de olyan nobilis gesztus volt, amire ma is büszkén, gondolhatunk.

A magyar társulat igen jó erőkből állott. Tagjai voltak:

i'Wándza Mihály, Jantsó Pál, Székely József és neje Ungár Anna, Sáska János és neje Koronka Borbára, ifj. Székely József, Éder György, Simény Borbára, Lapka Rozália, Kiricsics Jozefa, Pergő Celesztin, Török István, Diószeghy Sámuel, Pergő József, Farkas János, Rácz Sándor, Kovács János, Pataky Anikó, Sipos Mihály, Szenkovics Lukács.

A közönség pártolása azonban nem volt arányban a társulat igyekezetével. Nem szabad ezen csodálkozni. Kolozsvárnak akkor összesen 18.000 lakosa volt. Központi jellege megszűnt és a fővárosi élet pezsgő vérkeringése is. Nem voltak tömegei, amelyek a színházat megtölthették volna.

A főurak támogatása megoszlott a magyar és német színház között. Az érdeklődést és áldozatosságot pedig lekötötte az új színház építésének vágya s így megérthetjük, hogy a szintársulat életében a zavarok egyre bokrosodtak s a színházi bizottság kénytelen volt saját kezelésébe átvenni a vezetést. Wándza csak alkalmazott igazgató maradt. Közben Wesselényinó is eladta házát *Scharlach Mihály* generalis feleségének, az új tulajdonos pedig csak bérfizetés mellett tűrte meg a színészeket. Fel is mondott nekik ée. csak nagy utánjárással engedte meg, hogy még egy

évig ott maradjanak. *P Horváth Dániel* ajánlatot tett, hogy Wesselényi Miklós példája szerint saját költségére magára vállalja a társulat vezetésének gondját, et ellen azonban a tagok tiltakoztak s így a megállapodás nem is jött létre. Wándza tehetetlenül állott az egyre magasabbra tornyosuló hullámokkal szemben, lemondott hát az igazgatásról, a bizottság pedig a színház vezetését *P. Horváth Dánielre* bízta, aki azonban csak néhány hónapig állott a társaság élén, mert időközben a Wesselényi-ház harmadszor is gazdát cserélt, s az új gazda, gróf Bethlen Gergely kitessékelte a színtársulatot, s a tágas helyiségből megint lóiskolát csinált.

1814-ben véglegesen hajléktalanná vált a magyar színészet Kolozsvárott.

A színészek fölszedték sátorfájukat, Marosvásárhelyre vándoroltak. A székely főváros nemes közönsége szíves vendégszeretettel fogadta a magyar színészeket, akik ott is maradtak öt éven át, 1819-ig. Ennek a vendégszeretetnek köszönhetjük, hogy az erdélyi színészet nem jutott a pesti pusztulás sorsára. Hogy a tagok el nem széledtek, hogy a színjátszás folytonossága nem szakadt meg. Hogy akkor, amikor megnyílhattak végre a Farkas-utcai színház kapui, a kolozsvári színpadon már összetanult, műsorral és gyakorlattal rendelkező együttes kezdhette meg működését,

1814-től, 1819-ig csak német színészet volt Erdély fővárosában.

Jegyezzük fel még Nagy Lázár Naplójából azoknak az érdeemes úttörő színészeknek nevét, akik az *erdélyi színészet megindulásától a Farkas-utcai színház megnyitásáig* terjedő huszonnyolc év alatt tagjai voltak a színjátszó társaságnak:

Játszó tagok azon legelső felállással ezek voltak.

1792. és 1793. *Férfiak:* Fejér János, Fejér István, őri Filep István, Kótsi Patkó János, Gyulai

Sáska János, Gidófafvy Jantsó Pál, Várady Kontz József, Hunyadi Sámuel, Verestói Mihály, Kótsi Patkó József.

Asszonyszemélyek: Fejér Rozália, ki lett Kótsi P. Jánosné, Kcszegh Theresia, ki ment férjhez praefecius Gazda Józsefhez, Janó Zsuzsanna és Amália, ezek magyarországiak lévén, oda vissza is mentek, Járdos Anna Mária, lett Láng Ádám János actor felesége, Bajkó Theresia, lett actor Kontz Józsefné.

1795-ben accédalt: Láng Ádám János.

1798-ban és 1799-ben. Sehy Kemény Ferenc, Ernyi Mihály feleségével, Termetzki Franciskával, ezek az erdélyi társaság 1806-ban megoszlott részével Magyarországra visszamenvén, mindake-tten elholtak. Meszlényi Molnár János, ez is visszament Magyarországra és lett a váci K. Süketnémák Tnstitutumában professzor, Saághy Ferenc, ez is Magyarországra visszament, 1790-ben Pesten az első felállott actoroknak egyike, Koronka Borbára, ki lett actor Sáska János felesége, de ettől elválván, lett Hajós Jánosné, Simény Borbára, Medve György, Maróthy Pál.

1800, 1801, 1802, 1803-ban: Veress, Zonda Elek, Székely József, Simonffy György, Némethy Sándor, Székeiyfity József, Lefevre Theresia, ki lett Murányi Zsigmond felesége, most Székesfejérvárt vannak.

1804, 1805, 1806, 1807, 1808, 1809, 1810, 1811, 1812, 1813-ban, 1814, 1815, 1817, 1818, 1819, 1820-ban: Csutak Antal, Benke József, Magyar György, Horváth József, Éder György, Moliay Sándor, Murányi Zsigmond, Kántor Gerzson, ennek felesége Engelhardt Anna, Székesfejérvári társaságnál leghíresebb actrix, Lapka Rozália, Csatt Julia, kevés ideig, nem arravaló volt, Szikszay Julia, lett actor Némethy Sándorné, Ungar Anna, lett Székely Józsefné, Wándza Mihály, ki 1810-hen a Reitsehuhlban theátrumot nyitott, Székely József, ennek konpagnistája, Farkas János, Kovács János, Kiricsics Jozefa, most Szegedi József felesége, Pergő Celesztin, Rác Sándor, Török István,

Diószeghy Sámuel;, Pergő József, Sipos János, Szenkovics Lukács, Pataky Anikó, Kótsi P. Katalin, a Kóisi P. János leánya, Kámoriné, szép-énekes, megholt 1820-ban Temesváron, Losonczy Erzsébet, most Tordán Bányai József felesége, Killycni Kocsis Dávid, most a «Komáromi Magyar Játszó Társaság» entrepreneur je, Telegdy László, Székely Zsuzsanna, Verestói Ágnes, ifj. Székely József, Cseh Sándor, Kovács Zsigmond, Gillyén Sándor, Barth a Mózes, Gödé István, Néb Mária, Kolozsváry Pál, Konya László.

Szegődött volt Lavotta János is, ki tíz esztendeig vitte, dicséretesen a muzsikai direkciót.

*

Vessünk egy pillantást vissza az eddig megtett útra.

Mi volt történeti jelentősege ennek az első korszaknak, színjátszásunk viszontagságos huszonnyolc levének?

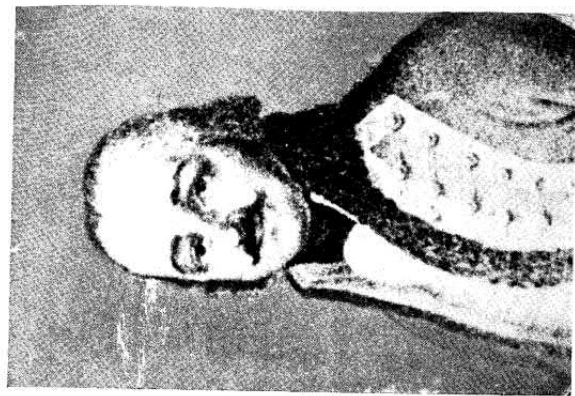
Mindenekelőtt az alapozás. Kemény, önzetlen és Önfeláldozó munka volt. Hősies lemondás, a csüggedést» ől és ellankadásból való új meg új fellángolás, a nagy cél tiszta meglátása, felismerése és megalkuvás nélküli szolgálata kellett ahhoz, hogy — mint Pesten — itt is ne sorvadjon el végleg a magyar iszínjátszás. Nem szabad el fel ejtenünk, hogy nálunk a színház előbb született meg, mint a drámaírás. Színészeinknek nem volt *műsoruk* és ez a koraszülés, vagyis inkább a drámaírás késői megjelenése, a *műsorhiány* volt az oka a darui árosodó nehézségeknek és zavaroknak. Műsor nélkül, megfelelő köztámogatás nélkül, a német színház versenyével küzdve, csak a jövőben bízva, a jövőbe vetett hittől fűtve, nélkülözések közepette, fitymáló lenézéssel és rideg megneixiértisei bátran szembenézve, járták útjukat ezek a derék színészek. Belevésték a lelkekbe azt a hitet, hogy *színjátszásra szükség van*. Hogy az a művelődésnek, az anyanyelv védelmének és finomításának legtermékenyebb fegyvere. Ébrentarloiták a köz érdeklődését.

Igazi alapozó munka, a legnehezebb úttörés. A színtársulat műsor-szükségletei írónkat is munkára serkentették és az előadások tanulságai rávezették őket a célhoz vezető útra. Ez volt a magyar drámairás kísérleti kora és az 'itt elvetett magokból hamarosan' színes virágok fakadtak.

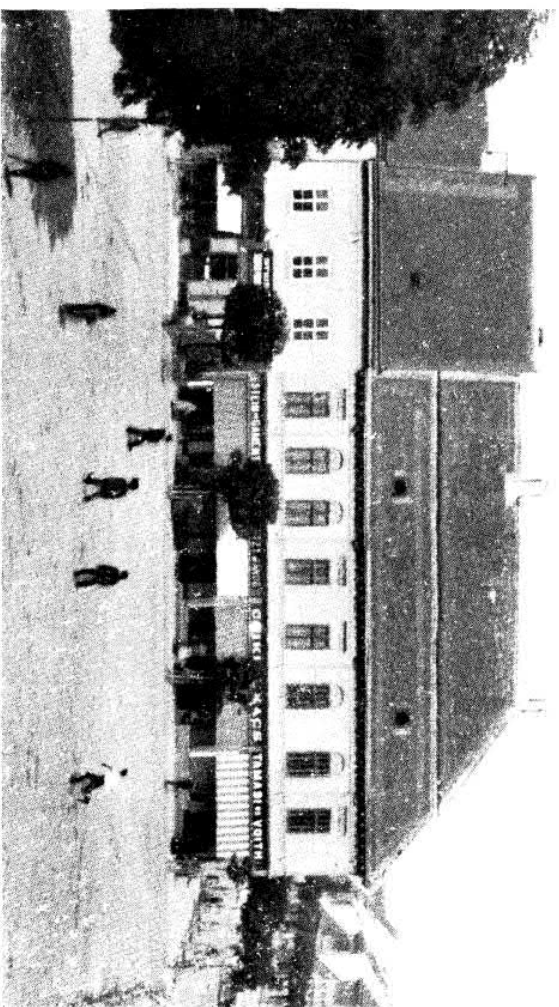
A legszínesebb virág persze *Bánk bán* volt, amelyet szintén a Farkas-utcai színháznak köszönhetünk. *Dobrenței Gábor* havi folyóirata az «Erdélyi Múzeum» már 1814-ben, hét évvel a Farkas-utcai színház megnyitása előtt, pályázatot hirdetett olyan magyar történelmi drámára, amely majdan alkalmas legyen az épülő kolozsvári színház ünnepi megnyitására. A pályadíjakat közadakozásból gyűjtötték össze. Ez a pályázati felhívás robbantotta ki *Katona József* lelkéből a *Bánk bánt*. A költő, aki addig csak ritterdrámákat, Rührstücköket írt és fordított, aki Kotzebuet tartotta a század egyik legnagyobb szellemének, egyszerre magára talált, amint egy komoly irodalmi cél jelent meg előtte a kolozsvári pályázat képeben. Átmenet nélkül szakított mindazzal, amit eddig írt s abban a korban, amikor csak a nemzeti dicsekedés hiú szólmainak tapsolt a közönség, amikor sem a nézőknek, sem íróknak nem volt még fogalmuk a dráma kellékeiről és céljairól, előzmények és ez irányban való kísérletezések nélkül olyan színdarabot ír, melynek abszolút művészi céljai vannak, mely a történetet nem ürügyül használja hazafias tirádák elhelyezésére s a nemzeti üres hivalkodás; legyezgetésére, mely nem akar különféle borzalmas -ságokkai és érzelmei, szívillető jelenetekkel hatni, hanem csak tárgyával s a tragikai eszme nemesi, minden olcsó hatást gondosan kerülő felfogásával, meg a feldolgozás művészi eszközeivel. Az olcsó dicsőségek mámorából a fiatal költőt a kolozsvári pályázat jőzanította ki. Még alig néhány ölnyire nőttek ki a Farkas-utcai színház falai a földből, s már soha meg nem hálálható szolgálatára váltak drámairásunknak.

6. Gróf Bánffy György
Erdély gubernátora.

7. Báró Wesselényi Miklós.

8. A Patoki Sámuel-féle földéri ház Kolozsvárott, ahol 1793-tól játszottak színhészeink.
(Fotófilm felv.)

V.

Hogy épült fel a Farkas-utcai színház?

Említettem, hogy az állandó színház szükségességének felismerése már akkor feltámadt a lelkekben, amikor még a Rhédey-ház báli termében játszottak színészeink'. A magyar színészek életének már legelső évében felcsapott a jószándékú városi polgárok lelkéből a vágy, hogy a színjátszásnak állandó hajlékot építsenek. Több, mint húsz évig épült ez a színház, 1801-ben a «Theatrális Comissio» már telket is vásárolt az állandó színház számára Szaosvay Sándor írótól ezer forinton a Küliorda-utcában. De hamarosan belátták, hogy ez a telek nagyon messze van a város lüktető szívéből, nem alkalmas színház céljaira. Megpróbálták hát az ezer forintot előbb szépszerével, majd per útján visszaszerezni. Ez a per húsz évig is elhúzódott, de a vételár mégsem került vissza a Comissio pénztárába. Függetlenül a pertől 1803 július hó 13-án öt lelkes hazafi: gróf *Teleki Ferenc*, báró *Wesselényi Miklós*, báró *Thoroczky József*, gróf *Teleki Lajos* és báró *Banffy József* örökáron megvette a református gimnáziumtól a Belfarkas-utcának azt a területét, amelyen azután tényleg felépült a színház. A vételár ötezer forint volt. A nemesszívű vevők már két nappal a vásár megkötése *titán* át is adták ezt a telket a «Teatrális Comissio»-nak. Az átadási okmányoknak van egy nagyon érdekes, meggondolkoztató záradéka:

«Hogyha azokra nem magyar nemzeti színház építetik, vagy felépítettvén, más célra fordíthatnák, vagy abban a magyar-társaság kireszkesztésével, vagy kárára idegen nemzetbeliek játszanának, azonnal joguk legyen nekik, vagy örököseiknek kezöket a színházra: rátenni s a szerzői levélben megállapított 5000 bankó cédulabeli forintig (3716 v: r. frt. 47/ ps 3/5 kr.) magukat törvényesen kielégíttetni.»

A telekhez, mely nem volt tiszta négyzetalakú, kiegészítésül 1804 május 10-én megvették még a Koncz András-fele kis telket a Király-utca felőli szegleten 325 r. frton.

A Teátrális Comissio lázas sietséggel látott munkához. Wesselényi Miklós, Bethlen Farkas és Frifcsi Fe(kete Ferenc aláírásával gyűjtőívekei bocsáloít ki, melybe beírták nevüket mindazok, akik a színház építkezéséhez valamivel hozzájárultak. A gyűjtéssel a Comissio Teleki Ferenc grófot bízta meg. A lelkesedés fellángolt s 1803 szeptember 27-én már leteheték' az új színház alapkövét. Az építkezés abban az ütemben folyt, ahogy az adományok gyűltek. 1806-ban a falak már harmadrésznyire készen voltak, de az építkezési anyag folytonos drágulása miatt még 27.000 forintra lett volna szükség. A bizottság akkor az épülő színház páholyait bocsátotta bérbe tíz évre s az így begyűlt pénzekből folytatta a munkát. De ez az összeg is hamar elfogyott, s az építkezés évekig szünetelt. Wesselényi Miklós halála is súlyosan érintette a mozgalmat. 1811-ben az országgyűlés 18 tagból álló új bizottságot küldött ki, amelynek feladata az eddigi munkák ellenőrzése s a további szükségletekről való jelentéstétel volt. Ekkor pontos számadás készült az addigi bevételekről és kiadásokról. Ez a számadás az erdélyi magyarság összefogásának valóságos hősköltevénye. Az egymás alá sorakozó rideg számoszlopokból Erdély lelke sugászik felénk: szegények és gazdagok nagy nevek és ismeretlenül maradni kívánók nemesége. Ezt a számadást — gyűjteményem egyik értékes darabját — amely rávilágít arra, hogy a főurai: mellett mennyi névtelen, szerény adakozó, mennyi *«más»* és *valaki»*, *«egy szegény leány»*, vagy *«kél ifjú Legény együtt»* áldozott a nemzeti nyelv felállítandó oltárára, emlékezőképpen a képmellékletek közt közlöm eredeti formájában.

A bizottság megállapította, hogy az építkezés befejezéséhez még 60.000 forintra volna szükség.

A rendek erre közakarattal elhatározták, hogy *«minden portiot nem fizető birtokos, immúnis magyar és székely nemes ember, kihagyván a városiakat, a portiozás alatt lévő magyar és székely egyházi nemesekel, egy egész telek után 50 forintot fizessenek»*. Az adókivetés százezer forintra rúgott volna, bőven elégséges arra, hogy az építkezést befejezzék és a belső berendezést is elkészítsék. Csakhogy újabb csapás szakadt a szívós akarátú tervezőkre: a napóleoni háborút követő elszegényedés, a devalváció, vagyis a pénzlebélyegzés. Á százezer forint így 16.000 forintnyi *«Einklösung Sehe in »-r* a apadt s ez csak éppen arra volt elegendő, hogy tetőt húzzanak a fölmeredő falakra. A drágaság olyan fojtó erővel szakadt a közönségre, hogy újabb gyűjtésről szó sem lehetett, elrakták hát a Lóistállóból átszállított díszleteket a befödött épületbe, a kapura lakatot szereltek s öt éven át némán, befejezetlenül állottak a vakolatlan falak a Farkas utcában.

1820-ban megint fellángolt a hazafiakban a lelkesedés, a bizottság javaslatot tesz, hogy az épületre vegyenek fel 12.000 forint kölcsönt. A gubernium elfogadta a javaslatot, a város pedig 6 százalékos kamatfizetés kötelezettsége s az épület tulajdonjogának lekötése ellenében folyósította a 12.000 forintot. Így fejezhatték be az építkezést s így tudták Bécsből lehozatni a belső berendezéshez szükséges föl-szerelést. Igaz, hogy csupán a Bécsben vásárolt díszletek 18.000 forintnál többbe kerültek, de a hiányzó összeget újabb kéregetésből, újabb gyűjtésből mégis csak összeadták.

Nagy gondot okozott a Comissionak a díszletek lehozatala is. A közlekedés akkori eszközei mellett sok időt és fáradságot igényelt ez a szállítás. Az országos színbizottság küldöttséget menesztett a császárvárosba s a küldöttség egyik tagja, a lelkes, fiatal *Göde István* volt. Elragadtatással emlékezik ez a rajongó színész mindarról, amit az osztrák császárváros-

ben látott, azután leírja a díszletek szállításának viszontagságos nehézségeit is. Vasútnak persze híre sem volt akkor, More Patrio rozoga szekereken, váltott lovakkal kellett azokat a díszleteket télvíz idején hozni, hogy mielőbb megnyitható legyen a színház. Így írja le Gödé István útját hazafelé:

«Visszatérve a kedves haza bércei felé, mindazon anyagi bajokat, mellyeket egy oly hosszas téli út előidézhet, feledve, csak szép jövőmre gondolék. A zord puszták hava, s az utunkat gátló tok jegei többször föltartanak. Szekereink a tó jegén leszakadva éjjente lefagytak', s a vele szomszédos üres nádkunyhó tűz nélküli szállásával gyengén védett a rideg szelek dühétől: de a bajok csak futó képeknek tetszenek előttem. Megérkezve az óhajtott helyre, megnyílt a színház... ohajtásim ezen tűzpontja. Első estvén a főnemesség működék benne, más estve mi, színészek. A függöny iölvonul, az első szó Corvin Mátyásban e színpadon enyém volt. »

Az első szót a Rhédey-ház színpadán 1792-ben Kótsi Patkó János, a Farkas-utcai színházban pedig 1821-ben hűséges tanítványa Gödé István mondta ki.

Akadályoktól nem tántorodó, nemzeti érzés tüzetől fűtött lelkek erőfeszítései ezek a vázlatos képek, amiket az olvasó elé vetítettem.

Mennyi csüggedés és új lendület, mennyi akarat-erő és áldozatosság kellett ahhoz, hogy az első magyar állandó színház felépüljön! Egy kétségtelen: tisztán magyar lelkesedből s közadakozásból épült fel. Főurak és tehetősök pénzbeli segítsége, építkezési anyagoknak természetben való ajándékozása, magyar iparosok ingyen vállalt munkakészsége és szegény napszámosok bér nélküli téglahordása tette lehetővé azt, hogy 1821 március hó 12-én végre megnyílhatott az első állandó magyar színház. És jegyezzük fel büszkén,

hogy *Kolozsvárnak 16 esztendővel korábban volt állandó kőből épült színháza, mint Pestnek.* Az is bizonyos, hogy a kolozsvári színház építésének tanulságai, a Kolozsvárott hozott áldozatok es erőfeszítések szolgáltak mintául és követendő például 16 évvel később Pestnek, hogy ott is fölépülhessen a Nemzeti Színház.

VI.

A Farkas-utcai színház külső képe és belső élete.

A március 12-én tartott megnyitó estén Körner «Zrinyi»-jét adták elő Petrichevich Horváth Dániel fordításában. A darab összes szereplői főúri és főnemesi családból származó műkedvelők voltak. Valamennyien saját, fényes, kincseket érő díszruháikban léptek fel s írva van, hogy a ruhákat előadás után a színháznak ajándékozták. Nagy Lázár abban a «*nagy, bársonyos táblája, aranyozott, bőrös sarkú, beakasztó, nagy, rézkapcsos, foliántos könyv*»-hen, amelyben a színház építésének és a színtársulat küzdelmeinek eseményeit jegyezte fel, így ír a megnyitó ünnepről:

«Március 12-én az erdélyi mágnás és főbb nemes familiabéli hazafiak és dámák Zrinyi Miklós című magyar darab játékkal, nagy pompával, fényes készületekkel, a nézőkkel dugva lévő új theátromot a haza nagy gubernátora, a felséges királyi guberniuni magyar úri tagjai jelenlétében a muzsikai egyesület tanítványainak kórus éneklése és egy hazafiú Orationak elmondásával megnyitattott, régen várt öröme a nemes magyar nemzetnek, az írt tágas, szép épületű nemzeti játékszín a következő játékok folytatására s azon játéokra nagy költséggel készített fényes öltözeteiket az mstitutum számára ajándékozzák.»

A rendes színjátszó társaság a következő napon, március 13-án, «Corvin Mátyás» magyar darabbal kezdte meg működését.

Azt is pontosan tudjuk a Nagy Lázár Naplójából, hogy mennyibe került a Farkas-utcai színház fölépítése: «szükséges és jó is lesz a *posteritásnak* tudni azon sokszor írt Belsőfarkas-utcai nemzeti új Theátrum mennyi pénzbe került és azon pénz honnan vévődött azon nagy munka és épület elkészülésére».

Legapróbb részletességgel és lelkiismeretes számot ad a következőkben Nagy Lázár arról, milyen természetben adományokból gyűlt össze az építkezéshez szükséges összeg s számadását így végezi:

«Került tehát az írt Theátrum a magyar nemzetnek *készpénzben 57.746 Rf. 46 xfr.-he*, mely még sokkal többbe került volna, ha a fundus a néhai gróf Teleki Lajos úr közbevetésével olly jutányosán nem vásároltatik vala s a nemes Kolozs vármegye rendei a kő, téglá és fedélfák vecturáiba az építést nem segélték volna, ami nagy pénzkímélést hozott, továbbá a nemes vármegyének azon jósága, hogy a napszámos munkásokat nagyobbára ingyen is, néha kevés fizetésért a vármegye rabjaival vitette végbe, s az építettő biztosoknak jutalom nélkül folytatott fáradozásai.»

Hogy a posteritás tudja, a lelkiismeretes főbíró pontosan leírja a színházépület külsejét és belsejét. Bizonyára érdekelni fogja azt a közönséget, amely a mostani kényelmes, pazar, gazdagon felszerelt, ragyogó színházpalotákhoz szokott, hogy milyen volt a száz év előtti színház külső és belső formája. Olvassuk el hát a Nagy Lázár leírását:

«Jó lesz egyúttal, ide a theátrum belső állapotját is feljegyezni. Az épületek hossza 22 öl, 3 bejáró faragott kőajtó felei tölgy faajtókkal, jobbra), balra, kétfelé feljáró, kómmód, lankás lépés grádicsai, a parterre nyíló megint 3 ajtók, a párterren

15 lógék, a felette való emeleten, azaz a középső
 rendben a gubernatori dupla logéval 17 loge, a
 felsőbb harmadik emeleten 18 logék, mindössze 50
 logék. A logékoa felül jó tágas galéria, a kö-
 nyöklő vasrostélyokkal a történhető lebukás ellen-
 állásáért fedeztetik, abban három s négy rendbéli
 ülésre consignatio szerint fenyőgcrendákból készí-
 tett jó erős padok. Nyolcvan zártzék van a parte-
 ren és száz ember ülésérc padok, száz ember a
 közép tágas utakon iennállva elfér. A musicale
 orchestrum ülő padokkal elkészítve. A Bühne nagy
 és tágas, hét öl α hossza, a kordinák, soffiták
 szépek és az épület nagyságához képest nagyok,
 minden héten a theátrum és logek a vármegye
 rabjaival kétszer separtetnele, grádicok, gangok
 tisztán vártatnak, a gangok, logék sikátorai játé-
 kok alatt lámpásokkal illimináltatnak, a párteren
 tizenkét lámpású luszter olajjal illumináltatik, a
 nem. nagy pompás játékokon csak hat lámpás ég,
 az is eleget világít. A Bühnen, a kulisszákon!
 három sorjával hat-hat szál gyertyák égnek láncon
 alá és felhúzzható gyertyatartóikban. A muzsiku-
 sok előtt, ahányan vannak, annyi két gyertya ég.
 A legelső játékkor a theátrum felnyitásával az
 egész épületben, a híj jut is hozzávéve, ahol hat
 gyertya kell a kordinahúzóknak, kétszáz szál gyer-
 tyá égett, mely summa azután lehúzatott száz-
 negyven szátra, azután százhúsra, és végre néha
 szátra. Az apró c¹ vrabok is, melyek elébb való
 estéken égnek, a gangon használtatván. A theátrum.
 belső része minden részében jól ki van vakolva, a
 Bühne felül deszkával napnyugati külső része vako-
 latlan, úgy az északi is, padoltatott, ajjtók, abla-
 kok jók, újak. A napkeleti és csak a tűzvető falak
 fenn vakoltatott volt ki 1813-ban, az eleje, a
 déli része pedig és fenn a cifra faszádája egészen
 szépen ki van vakolva, meszelve. A faszádán fenn
 pikortól ilyen írás tétetett:

Az Erdélyi Magyar Játékszin. — 1813.»

Ezekből a leírásokból és följegyzésekből képét kaptuk a színházépület külső és belső berendezésének.

Nagy Lázárt azonban hazafiúi lelkesedése elfogulttá teszi. Nem csoda. Hiszen talán senki sem dolgozott, fáradt, kilincselte annyit az építkezés 18 hosszú éve alatt, mint ő. Munkájának gyümölcsét tökéletesnek, felül nem mulhatónak tartotta. Mint a szülő, akinek szemében a saját gyermeke a legszebb a világon. Naplójának utolsó oldalán még egyszer visszanez az új színházra s elragadtatva állapítja meg, hogy *«Az épület nagysága, pompássága s belső szépsége akkora és olyan, hogy birodalmunk akármelyik városabaji, Bécsset sem kivéve, méltán helyet foglalhatna.»*

A valóság az, hogy az épület szép sem volt, kényelmes sem volt, látszott rajta a sok toldás, hiányos volt a felszerelése, helyiségei szűkek voltak és alkalmatlanok. Nagyajtai Kovács István húsz évvel a színház megnyitása után egy füzetet adott ki Kolozsvárott a Királyi Lyceum betűjével *«Az Erdélyi Nemzeti Museum»* ügyében s ebben megemlékezik a színház állapotáról is imígyen:

«Kilencedik században jött által Tuhutum a Meszesen. Eszerint tizedik százada, hogy magyarok, még több, hogy magyar ajkú székelyek lakják e hazát. S intézetre, melly egyenesen magyar nemzetiségünk érdekében nemzetileg hozatott volna létre, olly hosszas időszak lefolyta után is egyetlen egyre mutathatunk — a Belső Farkas-utcai színházra. Illő tehát, hogy az tovább is fennálljon/. De megfelelőleg a két nemzet tekintetének, melly emeltette; megfelelőleg a célnak, mellyért emeltette. Ezt a két nemzet méltósága megkívánja, a cél fontossága megérdemli. Mert midőn nemzet valamit önkénycsen tesz és tennie hatalmában van: annak ollyannak kell lennie, mellyből kiragyogjon, hogy nemzet tette: különben tettével önméltóságát süllyeszti alá. S mert nem roppant fontosságú-é reánk nézve nyelvünk ügye? Nemzeti nyelv az, mi népeknek saját külön nemzeti létet ad;

elannyira, hogy *midőn magyar nyelv nem lesz, akkor magyar nemzet sem többé.* S játékszínünk bölcs intézkedéssel nyelvünk csinosításának, terjesztésének tagadhatatlanul oskolája ... Húsz év óta áll tehát a nemzeti színház. Magyar nemzeti nyelv művelése, jó erkölcs előmozdítása, székely - magyar nemzet dicsősége volt a cél, mellyet alapító] i általa elérni kívántak. Nem az én állításom ez. Én csak visszhangzóm itt, mit a Távol 1811. és 1795-ik évi gyűlésekben hazánk Rendéi több-ízben kijelentettek. És eljön az idegen városunkba, látni egy hon fővárosát. Keresi benne a közintézeteket; megállapodik egy épület előtt, olvassa homlokzatáról: az *Erdélyi Nemzeti Magyar Játékszín. 1813.* Belépik az épületbe s lát aranyozott címereket: sást — a magyarok, napot félholddal — a hzékelyek címereit és teljesen meggyőződik, hogy a színházat, mellybe jutott, a magyar és székely nemzet építtette, de gondolat, hogy általa a két nemzet dicsőítve volna, — e gondolat bizonyosan nem emelkedik lelkében. S lépünk bár mi magunk az idegen helyébe: a színház elébe s belsejébe, nézzünk szét kívül s benne, *legoltan kénytelenek leszünk megvallani, hogy az nem olyan, melly képes volna két nemzet tekintetének nemcsak megfelelni, hanem képes azon félj ül még dicsőségére is szolgálni.»*

Ne csodálkozzunk azon, hogy az a színház, amely annyi balsors között éveken át szünetelő, el-elakadó munkával, minden új nekilendülésnél újabb tervek szerint, szűkös anyagi lehetőségek között épült, nem volt eszményképe a színházakról alkotott fogalmaknak., Abban a puritánul egyszerű, nehézkes, szürke épülettömegben persze nem szabad keresnünk dísz és fényűzést. A mai modern, kényelmes, világosságban fürdő, karsú színházak építkezési formájának és technikai találékonyságának nyoma sem volt benne. Ez természetes. Az építészt, akinek kezét különben is megkötötték az anyagi nehézségek, száz és egynehány

évvel ezelőtt az az elgondolás vezette, hogy egy színház csak két helyiségből áll: nézőtérből és színpadi részből. Arra senki sem gondolt, hogy a színháznak szüksége van irodára, öltözőkre, szertárrakra, könyvtárhelyiségre és ruhatárra. Mindezt később toldozgatták, ragasztották hozzá, persze szűkösen, ahogy a hely engedte, zezzugos folyosókkal összekapcsolva a régi épületrésszel.

Öltözőről egyáltalában nem gondoskodott az építőmester. Déryné elkeseredve panaszkodott, hogy a színpadról egy fából ácsolt keskeny csigalépcsőn kellett a pincébe leszállani s ott valami közös ürgelyukban, öltözködtek a színészek. Bizony kínszenvedés volt onnan egy-egy krinolin szoknyában a színpadra kapaszkodni.

Hát igaz, könnyű most már, száz és egy néhány év távlatából a hiányokra mutogatni. Nem is teszünk. Inkább arra a jogos öröme és büszkeségre mutatunk, amely a magyarság lelkét eltöltötte, hogy anynyi nehézség legyőzése után mégis sikerült fölépíteni és megnyitni a Farkas-utcai színházat abban az időben, amikor még sehol sem volt kőből emelt hajléka a magyar színészetnek.

Vessünk még egy pillantást a patriarchálisán kényelmes, tágas, földszinti és emeleti páholysorokba. Nagy Lázár Naplója részletesen és pontosan közli, hogy kik bérelték a «középsősorbéli párter-lógékat». Erdély gazdag történetének minden dicsőséges neve, a Bethlenek, Bánffyok, Telekiek, Jósikák, Kendefiék, Thorockyak, Mikések, Kemények, Wesselényiek, Rhédeyek, Inczédyek, Zeykek foglalták le az 50 iógét a földszinten és első emeleten. Csak az volt a baj, hogy a páholysorok árát ezek a főurak előre kifizették 10 évre, ezt a pénzt a bizottság annak idején az építés költségeire fordította. A színház napi gondjait nem könnyítette, hogy ezek a logék megteltek. De látványnak fölemelő lehetett ez a kép. Erdély történelme elevenedett meg a két páholysor közönségében.

Akik örökös páholyt váltottak, okmányt kaptak ierről a theatrális comissio részéről. Az okirat ugyan bizonyos «cenzus» fizetéseié kötelezte a páholytulajdonosokat, de csal: azokat, akik nem fizették be előre a tíz évre megszabott kerek összeget. Az egyik ilyen okmány szövegét *Jakab Elek* közlése nyomán itt mii tatom be:

*«Hadadi néhai báró Wesselényi Miklós úrnak,
Felséges Urunk aranykulcsos hívének és t. Ns.
Szolnok vármegye Administratorának:*

A Nemzeti Magyar Játszó Társaság felállítására, hosszú ideig lett fentartására és magának a játékszínnek megépítésére fordított sok költségének és ezek által megbizonyított igaz hazafiúi tetteinek tekintetéből Méltóságos özvegyének ni. Cserei Helena asszonynak és m. házanépének minden másokat kirekesztő jussal ezen immár készen levő magyar játékszín közbeneső emeletében a 25 számmal jegyzett loge ezennel állandóul designáltatik és assignáltatik mint tulajdona, oly hozzátétellel, hogy valamint maga a méltóságos Báróné Asszony, úgy a háza népe is holnaponként azon Logenak másokkal egyenlő censusát hiba nélkül fizetni köteles.

Az Országos Theatrális Comissionak
Kolozsvárait febr. 1. 1821.
tartott üléséből.

Comissio elölülője:

Br. Kemény Ignác, főispán¹.

Kiadta Szentkirályi Mihály
comissio tagja és acturius.

P. H.

Láttuk az új színház külső és belső képét, ismerjük már a nézőtér közönséget is, lássuk most még, kikkel népesedett be a színpad? Lássuk a színház szellemi életét.

VII.

Az első színtársulat.

Hogy kik voltak tagjai a Farkas-utcai színháznak a megnyitás évében, azt is Nagy Lázár Naplójából tudjuk pontosan.

«A Magyar Játzó Társaság 1821-ben márciusban kötelezés mellett felállott tagjai ezek:

Jantsó Pál,
 Székely József és felesége,
 Székelyné-Ungár Anna,
 Simény Borbára,
 Hajósné, Koronka Borbára,
 Pergő Celesztin,
 Török István,
 Simonify György, aki egyszersmind színmester is,
 Farkas József,
 Rácz Sándor
 Ifj. Székely József,
 Néb Mária,
 Keresztes Juliánná,
 Kolozsváry Pál,
 Kónya László,
 Gőde István,
 Bartha Mojzes,
 Gillyén Sándor, sűgó.

Ezek közt három regisseurt nevez a méltóságos biztosság és pediglen Jantsó Pált, Székely Józsefet, Pergő Celesztint, constitutiót is ad a társaság elébe, a garderobe-ot conscriptió mellett Székely József keze, gondviselése, a bibliothekát a Pergő Celesztin keze alá rendeli, Jantsó Pálra a disciplinákat és játékok jórenddel való folytatását bízza, minekutána két hazafiak kérését a nékiek adandó entrepreneurség iránt el nem fogadtak, hanem maga igazgatása alatt adminisztrálni határozta a megszegődött társaságot.»

A színház szellemi elieiét a három régisseur: Jantsó Pál, Pergő Celesztin és Székely József irányította. A színésznők között pedig Székelyné Ungar Anikó és Néb Mária emelkedett ki az együttesből. Ahelyett, hogy nyomon követnénk és történelmi rendben sorakoztatnánk fel a napi eseményeket, a játszott darabok címeit, idéznők a gyér kritika megállapításait, az olvasó elé vetítjük ezeknek a kimagasló színész-úttörőknek arcképét. Minden színház élete vagy vezetőinek célkitűzésében, vagy vezető színészeinek törekvéseiben és képességeiben tükröződik. A Farkas-utcai színház szellemi életének első évtizedeiben ritkán jelentkezett céltudatos vezető. Az irányításban nem volt egység, nem volt folytonosság és nem volt tervszerűség. A nemzeti nyelv művelésének vágyából született a színház s a sűrűn váltakozó vezetés ezt a hivatást hajtogatta, amely lassan jelszóvá kopott, de nem látták a vezetők, hogy a nyelvművelés célja felé a kötelességek és lehetőségek széles, virágos útja vezet a színpadon: a drámaírás szolgálata, az általános műveltség' terjesztése, az ízlés finomítása és a játszóművészet tökéletesítése. Különösen a hatvanas évekig volt erősen érezhető az egységes vezető kéz hiánya. Bizottságok, egyre cserélődő vállalkozók, rendezői tanácsok, művezetők váltogatták egymást évenként, sőt néha félévenként is, a színház élén. Ebben a zűrzavaros kapkodásban nem is fejlődhetett volna ki egységes művészi irány, ha a színészek a maguk erejéből és a maguk tudatosságával nem lendítették volna előre Thespis elakadó szekerét. A Farkas-utcai színház szellemének igazi jelentőségét színészeinek képéről ismerjük meg.

Színészfejeket fogok hát az olvasó elé vetíteni száraz történelmi adatok időrendi sorozata helyett. Ezeknek a színészeknek munkája jelentette a színház szellemi irányát.

Kezdjük a nagy magyar komikussal *Jantsó Pállal*, aki a Farkas-utcai színház első évtizedeinek egyik legnagyobb értéke volt. Tagja volt már az első

magyar színjátszó társaságnak, amely a Rhédey-házban kezdte meg működését. *Gyulai Pál* róla mintázta halhatatlan rajzát, amelynek «*Az első magyar komikus*» a címe. Mint a legtisztább kristály lapról, úgy ragyog felénk a Gyulai Pál írásából ennek az önmagával meghasonlott zseninek lelke. A Farkas-utcai színház megnyitása idején Jantsó Pál már az öreg színészek közé tartozott. Hatvanéves volt.

1761-ben született Gidófalván, Háromszék megyében. Szülei lófő székelyek voltak. Nemességére büszke volt, emlegette is sűrűn, hogy ősei ama rendbeli székelyek voltak, akik a hadban lóháton, a maguk lován szolgáltak. Az enyedi kollégiumban tanult. Szép hangját és énektudását méltányolták professzorai s megtették a diákkórus vezérévé. Hat évi tanulás után a nagyszebeni kálvinista gyülekezet kántora lett. De nem sokáig bírta. Mint Gyulai Pál írja: «Szében szász város lévén, sehogy sem találta jól magát benne. Rosszul esett neki a szász koszt, nem tetszettek a bajusztalan szászok, a szőke és nagykezü szász menyecskék s az a hidri-hadri nyelv, melyből egy szót sem értett. Megharagudott az egész városra, elébb a lutheránus szászokra, aztán a kálvinista magyarokra s végre önmagára. Majd valami semmiségért összeveszett a kurátorral is, ki gorombáskodni kezdett vele.»

Megmérgeződött és másnap visszament Enyedre vendiáknak. Azután tisztartó lett a vécsi uradalomban. Az 1792-ik év őszén gabonát szállított Kolozsvárra, s találkozott régi diákpajtásával, *Sáska János-sal*. Sáska János, aki lelkes tagja volt annak a társaságnak, amely a magyar játékszint megalapította Erdélyben, színes képeket festett a vécsi uradalmi tisztartó szeme elé a magyar színjáték nemzeti, művészi és hazafias hivatásáról, magával vitte őt a Rhédey-házba. ahol éppen a megnyitó darab próbái folytak serényen. A nemes ifjak nagy gaudiummal fogadták a széphanjú Jantsó Pált, el sem engedték többé, a vécsi uradalom

szekerei pedig másnap a tisztartó nélkül indultak haza. Janisa Pál felcsapott actornak.

Megkezdődött élelének fájdalmas kálváriajárása. A színpad, amelyért élt-halt, mindennap új meg új tüskét szúrt szívéhe. A .lint tenorista kezdte s a közönség hahotával fogadta Leléoésekor s hahotával kísért minden lépését, kacagta minden mozdulatát. Komoly volt a lénye, de ellenállhatatlanul mulatságos a külseje. S éhből az elleniéből fakadt életének nagy tragédiája. Hősöket és romantikus szerelmesekeket akart játszani s minél komolyabb volt, annál harsogóbban szakadt fel a kacagás a nézőtérről. Ez a kacagás marcangolta a szívet. Menekülni akart az üldözö nevetés elől. Szeretett volna visszamenni kántornak Szebenbe, vagy gazdálkodónak Vécstre, csakhogy ne hallja az emberek kacagását, de nem tudott elszakadni a színpadtól, összeférhetetlen lett, zsörtölödö, mogorva és embergyülölö. Lopakodva, a falhoz lapulva sietett az utcán, kerülte a szembejövök tekintetét, mert ismeretlen megmosolyogta, ismeröse pedig kacagva köszöntötte. Grotosz figura volt, hosszúkás arcával, hajlott orrával, torzonborz szemöldökével, apró, villogó szemével, furcsa gesztusaival. Hosszú, tágzsebű kabátot viselt. Fején az elmaradhatatlan, magas tetejű kéménykalap. A komikus szerepeket is halálos komolysággal játszotta. Ez a különös játékmodor fokozta a hatást és ellenállhatatlan nevetö viharokat támasztott a nézőtéren. A kacagás fájt neki. Valósággal embergyülölö lett, mert ahol megjelent, kimért komolysága nevetésre ingerelt mindenkit. Híres zsugori volt. De csak magára. Titokban szívesen segített elesett embereken. A magyar színpadi művészetnek egyik legkülönösebb és legérdekesebb alakja.

Különös, hogy az emberiség krözusi jötevöi, a nagy komikusok, a legszomorúbb és a legkomolyabb emberek voltak. A szívük vérzett, mert mulattak rajtuk. *Megyeri Károlynak*, aki Jantsó Pál utöda volt a magyar színpadon, *Kassay Vidornak*, ennek a törpe-

alakú, nagy tudású gnómmak, *Vízvári Gyulának*, a Paulay-korszak híres vígjátékszínészének és minden nagy színpadi mulattatónak az volt az álma és vágya, hogy hős és szerelmes szerepeket játszhassék. Megalázásnak tartották, hogy komikus szerepeket bíztak rájuk. Minél kevésbé akarták mulattatni a közönséget, annál harsogóbb kacagást váltottak ki a gondoktól felszabadult lelkekből. A verejtékes erőfeszítéssel mulattatni akaró színészek szájalmat és szomorúságot keltenek, legjobb esetben a karzat mulat mókájúon és arcfintoraikon, a nagy komikusok játékában azonban az élet titokzatos mélységei tárulnak élénk. Emberi félszepségek és gyarlóságok formájában sors tragédiák képe elevenedik meg. A derű, amit az ő játéuk teremt, mint az egyre tágabban gyűrűző hullám, tovább rezeg a lelkekben és tanulsággá finomodik.

Jantsó Pál úgy érezte, hogy embertársai félreismerik. Hogy senki sem érti meg a benne szunnyadó, nagy tragikai erőt. Hogy senki sem méltányolja. Haragudott igazgatóira, haragudott színésztársaira és haragudott a közönségre. Szerencsétlennek és elhagyottnak érezte magát. Megírták, hogy egy este, amikor a lelkes közönség koszorúval adózott művészetének, lábbal taposta a babért s képéből kikelve kiáltotta a hahotázó nézőtér felé:

«Bezzeg tegnap, mikor derék, okos embert játszottam, kifütyültek. Most, amikor incifinci szamarat játszom, megtapsolnak. Lehetne a közönség okosabb!»

Egyszer szükségből valamelyik nagy személyzetű darabban megint egy kisebb komoly szerepet kapott. Tüzesen, szívből fakadólag áradt belőle a szerelmi vallomás a színpadon. Jóindulatú pályatársnője megdicsérte érte. Ez a dicséret úgy meghatotta, hogy feleségül vette a kis színésznőt. De házassága sem volt boldog, mert hiszen hamarosan rájött, hogy a dicséret csak jószívű elnézésből fakadt. Csalódott hát szerelmében is. Nem sokáig tartott házasesete. Felesége meghalt. Az özvegyen maradt apa szigorúan elül-

REBUCCIA N° 44

A' Felsőbbek' Engedelmeivel
 Szombaton ut: mi Jánosnak Gedl Napsán, 1799-éféle.
 A' SENEZETT: MAREZ TITUSZ.

HAMLET.
Egy Herosi Nagy Somoru Jutokot 3. Fikancsán.
Ég élsz éltsz.

A' JATENO SZENELPÉK.		SAR
A' Dú Kóly		
A' Székly		
Bábos, Keresztes		
Úrbök, Mészáros		
Szalóc, Csikós		
Székely, Csikósok		
Csikó, Csikósok		
Árkád		
Békés, Székely		
Urbök, Csikósok		
Csikósok		
Urbök		
Békés		
Csikósok		

A' JESENSETEL AKI.

A' Dú Kóly	100
A' Székly	100
A' Bábos	100
A' Úrbök	100
A' Csikósok	100

A' Ják Hosi Nagor' Fikancsánok, Székelyek, Csikósok.

Kézöldni fog a' Ják Hosi Nagor' vize kőnn
 Kőnnökkel.

9. A kolozsvári színhátszínház vendégjátéka
 Debrecenben: *Hamlet, 1799.*

N° 70.

REBUCCIA
 A' Felsőbbek' Engedelmeivel
 Szombaton ut: mi Anapolitának 24-én Napsán, 1799-éféle.
 A' SENEZETT: MAREZ TITUSZ.

ROMEOES JULIA.
Egy Pagári Somoru Jutokot 3. Fikancsán.
Ég élsz éltsz.

A' JATENO SZENELPÉK.		KŐNN
A' Dú Kóly		
A' Székly		
Bábos, Keresztes		
Úrbök, Mészáros		
Szalóc, Csikós		
Székely, Csikósok		
Csikó, Csikósok		
Árkád		
Békés, Székely		
Urbök, Csikósok		
Csikósok		
Urbök		
Békés		
Csikósok		

A' JESENSETEL AKI.

A' Dú Kóly	100
A' Székly	100
A' Bábos	100
A' Úrbök	100
A' Csikósok	100

A' Ják Hosi Nagor' Fikancsánok, Székelyek, Csikósok.

Kézöldni fog a' Ják Hosi Nagor' vize kőnn
 Kőnnökkel.

10. A kolozsvári színhátszínház vendégjátéka
 Debrecenben: *Romeo és Julia, 1799.*

totta fiát attól, hogy a színház közelébe merészkedjék. Nem akarta, hogy még a tulajdon gyermeke is kikacagja. Történt azonban, hogy a fiú egyszer tilalom-ellenére mégis a színpadra lopakodott s a kulisszák mögött jó ízű fiú kacagott édesapja mókáin. Jantsó akkor egy siket iskolamestert játszott. De bőjtje volt a fiú mulatásának, mert amikor szigorú apja észrevette, nagyon elnáspángolta engedetlenségéért. A fiú szegye-
nében elbujdosott, napok múltán került csak elő fáradtan, elcsigázottan, súlyos betegen. A leggyöngédebb ápolás sem használt, a gyermek meghalt. Jaintsót lelke mélyéig megrendítette ez a csapás. Egyedül maradt megint. Búskomor lett, dült-fült s egyetlen gyermeke haláláért az igazgatót és a rendezőset okolta. Miért nem tartanak rendet a színpadon? Miért engednek idegeneket a kulisszák közé? Nem akart többé játszani. Megtagadta az engedelmességet. Színházi törvényszék elé állították, ahol — Gyulai Pál szerint — a következő ítélet hangzott el:

«Tekintetbe véve azt, hogy nemzeti színjászó Jantsó uramat nagy csapás érte, házsártoskodása miatt az egyszer nem büntetik meg, azalatt a feltétel alatt, ha holnapon kezdve szorgalmasan játszik és szerződésének minden pontban eleget tesz. Az igazgató és a rendező uraknak pedig szoros kötelességükké tétetik, hogy Jantsó uramnak netalán ezután születendő gyermekeit utriusque sexus, akaratja ellen a színpadra be ne bocsássák, másképen nem cselekedvén.»

Játszott hát tovább. De mindenkivel összeveszett, mindenkiben ellenségét látta. A közönség szerette, valósággal dédelgette, feljebbvalói megbecsülték, hiszen amikor a Farkas-utcai színház megnyílt, a legfontosabb feladattal őt bízták meg: a színpadi rendezéssel és a játékok vezetésével. Ami egyet jelentett a művészeti igazgatással. De ez sem békítette meg.

Pompásan jellemezte őt Déryné. Ahogy elmondja

Naplójában első találkozását vele a Farkas-utcai színházban, az nemcsak a Jantsó hű portréja, hanem a Déryné finom kacérságának, elragadó nőiességének, találékonyságának és pompás írásművészetének is ragyogó példája.

A Farkas-utcai színháznak tizenöt éven át volt tagja Jantsó Pál. Szerepei közül Gyulai Pál fölemlíti Scnikaneder «*Csörgő sapka*» című játékában Mandolino halászt, az «*Ármány és szerelemében* Kalbot, Kotzebue- «*Epigramm*»-jában Hippeltanzot, a *Formanterei* remeie »-ben Pedrillot, Simay Kristóf «*Igazhaz*»-jában Köppencset, a Ziegler «*Üj hold — vasárnapi gyermeké*»-ben a siket iskolamestert.

1836-ban 75 éves korában visszavonult a színpadtól. A «*Csörgő sapka*»-ban lépett fel utoljára. Nagy beszédre készült. Búcsúzni akart a színpadtól, búcsúzni a közönségtől. Ki tudja, mit forralt ebben a beszédben? Szokása szerint meg akarta-e róni a közönséget? Zsörtölődni akart? Fájdalmáról, csalódásáról akart-e beszélni? Lázadozni akart-e a sors ellen? örök titok marad, mert az ünneplés melegében — életében talán először — felolvadt a keserősége, torkát megilletődés szorította össze s csak ennyit tudott mondani:

«Jó éjszakát!»

Koldusszegényen húzódott meg egy kis szobában. Ennek a szobának egyetlen dísze volt Horatiusa és a Biblia. Azokban lapozgatott minden este lefekvéskor ez a különös és mindenkivel perbenálló, mogorva, bölcs. Készült a halálra. Asztalosmesternél vett szállást a temető aljában, hogy kéznél legyen, aki meggyalulja majd koporsóját s hogy közel érje örökösi pihenő helyét.

Ellátásáról úri pártfogói gondoskodtak. Minden nap elment gróf Kemény Samu házához ebédelni, ott néhány jó falattal megtöltötték tágas zsebeit is. Az volt reggelije és vacsorája. Közbeszéd tárgyát képezte jó étvágya.

À Farkas-utcai színház előtt mindennap elvezetett útja akkor is, amikor már nem játszott. Megállott a színház bejárója előtt, vitakozott az új színészekkel, haragudott és pörölt. Rigolyáihoz, régi bogaraihoz, diákos beszédmódjához konokul ragaszkodott. Megállott egy színlap előtt, hadonászott vékony pálcájával s elfutotta a méreg, mert azt látta, hogy «*theátrum*» helyett «*színház*»-at írnak a fiatalok s «*actor*» helyett «*színész*» -t. Ebben az újításban ő a szép, tiszta magyar nyelvnek elcsúfítását látta.

Egy decemberi estén halva találták ágyában. Csöndesen ment el. Kolozsvár közönsége nagy temetést rendezett tiszteletére. A város apraja-nagyja ott volt a menetben s amire életében hiába vágyott, elérte halálában-, megrikatta az embereket! Szomorú-jelentése így hangzik:

«A derek agg színész, Jantsó Pál, 83 évre terjedett becses életét csak két napig tartott — inkább elgyengülésből eredett — szélütés következtében december 2-án estvéli 6 órakor bevégezte. Az idvezült az ezelőtt 53 évvel alakult első magyar színész társaságnak már kitűnő tagja, e félszázad alatt sok vidám órákat okozott a hazai közönségnek. Mint vallásához buzgó, vidám társalgó, mindent megbecsülő, ártatlan jellemű ember a közönség becsüllését élte végéig bírta. Hideg tetemei a temető kapu melletti szállásáról egy könyörgés s a halotti beszéd után december 4-én, csütörtökön délelőtti 11 órakor a köztemetőbe fognak kísértetni. Minden rendben lévők kéretnek, a közönségnek éltnek temetési tisztességén jelenlétekkal díszesíteni,»

Két végrendeletet találtak szobájában. Az egyik tréfás, önmagát gúnyoló írás, amely 1823 márciusi 15-én kelt, a másik komoly rendelkezés s ebben minden javát az akkor épülő «két csöví» külmagyar lutcai református templomra hagyta. No, nem volt sok ez a «minden». Néhány rozoga bútordarab és

két könyv. Az árverésen mégis 200 pengő forint gyűlt egybe, mert a kegyeletes kolozsváriak egy-egy emléket igyekeztek megszerezni.

A hálás kolozsvári közönség emlékkövet is állított sírja fölé. A házsongárdi temető felső részén, hatalmas, vén szilfák alatt süppedezik a sírja. Kiesi, félig földbosülyesztett sírkövéből a felső ornamentika már letöredezett. Sírhintja is egyre jobban horpad. A düledező sírkő felírásának felső sorai már elmoisódtak. Ügy látszik, hogy időközben felfrissítettek a peikapott felírást, mert a születési év tévesen van Irávésve: 1784, holott tudjuk, hogy 1761-ben született. A kolozsvári hagyományokat féltve őrző *Gyalui Farkasnak* van egy fényképe abból az időből, áruikor még tisztán olvasható volt a sírkő felírása:

JANTSÖ PÁL

Jeles színész nyugszik ki
 Úttörő volt β elle
 Tapsok között folyt
 S habár különcz
 S kedélye mogorva volt
 A színpadon
 Bohózatokat vitt
 A bús magyart
 Gyakran felderítette:
 Csak egyszer
 szomorította meg hazáját
 midőn elhagyta
 színpadi pályáját
 S küzdelem teljes
 Életét bevégezte
 Most e szerény kő
 Sírját had jelölje
 Emelte azt
 Egy öreg tisztelője

Szül. 1784.
 Meghalt: 1845,

Jani só Pál sírja mellett nyugszik a Farkas-utcai színház másik érdekes alakja, *Pergő Celesztin József*. Már annál a társulatnál is működött, amely 1810-ben a Wesselényi-ház lóiskolájában játszott Wáindza Mihály igazgatása alatt. Erdélyi születésű, tógátus diák volt, Kolozsvárott és Nagyenyeden tanult.

Hogy mi módon lelt belőle színész, azt *Rácz Sándor*, aki szintén tagja volt a Wáindza-féle társaságnak, így mondja el «*Emléklapok egy agg színész életéből*» című Kolozsvárott megjelent «*Napló*»-jában:

« /1 második darabot próbáljuk éppen a Wesselényi-féle Iieitschul-ban, 1811-ben, s az udvaron állodgálva, éppen arról tanakodunk, hogy nincsen amoro-zóiiik, pedig de milyen nagy szükségünk volna egy jokiáHású, fiatal, szerelmes actorra! Hát egyszerre! csak belép a kapun egy szép arczu, daliás növésű ifjú ember, rajta csinos magyar mente, karján egy szép nő. Jantsó, aki mindig csúfondáros volt, mondja akkor csúfságból:

— «Nó, itt van az első amoro-zó.»

Az ifjú ember pedig hozzánk érve, egész barátságossággal kérdi:

— «Az urak közül melyik itt a theatrom directora?»

Jantsó ingerkedve kérdezi:

— «Mi végre tudakozza ön?»

Mire az ifjú illendően és bátran így felel:

— «Mivelhogy én ma itt fel akarok lépni a Bühnen és egy rollet kérek.»

Jantsó erre mérgesen kap ki a Székely József kezéből egy 5, vagy 6 árkosból álló rollet, odanyújtva a jövevénynek, mondván:

— «No, amice, itt van a rollé, játssza el mai estve!»

Ez a kezébe kapja a szerepet, mint a szélvész elrohan vele, faképnél hagyva az ifjú hölgyet is, akit karján hozott.

No, volt azután mit hallgatnia Jantsónak:

— «Mi végre adta kend oda azt a rollét az ismeretlen ifjú embernek? Mi leend, ha estve az nem jelenik meg?»

— «No, akkor a tegnapi darabot adjuk» — felelé a szemrehányásokra Jantsó uram.

Elérkezik az estve, a publikum gyűl, a muzsika isi zeng már, a mi emberünk meg sehol sincs... Már-már kétségeskedtünk, amikor egészen készen és csinosan öltözködve, megérkezik a várva-várt és mar messziről kiáltja:

— Fel kell húzni a kordinát!

Ügyesen kilép, a színpadon végig sétál s halk hangon rendelkezik a sűgő felé:

— «Nékem pedig kend ne sűgjon.»

S elkezd a mi emberünk beszélni, a nép meg zűg, suttog, kérdezik egymást, ki ez? Ki légyen? Hogy hívják? Mi se tudjuk, mivel csupán annyi jfemeretségűnk és beszédűnk volt véle, amennyit fen-nebb említék, Minden jelenésben kihívták. A sok tap-solástól hallani nem lehet. Ez az ember Celestin volt.»

Eddig tart Rácş Sándor agg színész elbeszélése.

Szó szerint így történt-e, ki tudja? Si non e verő e ben trovato. Rávilágít az akkori színházi viszonyokra. Próba nélkül, előzetes gyakorlat nélkül léphetett színpadra az, akit vágya oda vonzott. Szívesen fogadták, mert hiszen nem volt irígylésreméltó a színész-sors. Nélkülözés és lenezés volt a bér. Nem voltak sokan, akik a polgári élet kényelmét fölcserélték a színpad-kálváriával.

Pergő Celesztint nyughatatlan vére hajtotta a színészek közé és nyughatatlan vére hajtotta később városról-városra. A régi, szavaló iskolának volt képviselője. Bebarangolta az egész országot, volt színész, rendező és színigazgató is. Nála lépett fel először a leghíresebb szerelmes színészek egyike, Lendvay Márton, akinek szobra a pesti Nemzeti Színház oldalán áll. Pergő Celesztin irányította, tanította kezdő éveiben

ezt a nagy magyar tehetséget. Többízben állott a Farkas-utcai színház élén is. Művészetéről a legellen-
 tiétebb bírálatok jelentek meg, egyik-másik magasz-
 talta Hamlet-jét, volt azonban olyan is, amelyik do-
 rongolta pathetikus szavaló modorát, külső hatáso-
 kat hajhászó színpaluba sogatását. Azt azonban ócsárlói
 is elismerik, hogy nagyon művelt, szép hangú, meg-
 nyerő külsejű férfi volt, aki komoly munkásságával
 nagy hasznára vált a magyar színjátszásnak. Színész-
 társai körében nem volt népszerű. Különösen Déryné
 talál erős szavakat, alattomos, cselszövő természete
 ellen. Gyöngye jelleműnek, áskálódónak, rosszindula-
 tának festi őt. A közönség körében is sok lehetett
 az ellensége, mert meg van írva, hogy 1844. március
 14-én hagymakoszorúval dobálták meg. A koszorún
 ez a felírás ékeskedett:

«Celestinnek többrendbeli fáradozásai jutalmául.»

Az öreg színész azonban nem vesztette el lélek-
 jelenlétét, a koszorút fölemelte s a publikumhoz for-
 dult, nagy páthosszal és remegő hangon kérdezve:

— «Ezt érdemelem én?»

Mire a közönség zúgó tapsviharral felelt.

Szomorú öregségében abból élt, amivel régi párt-
 fogói segélyezték, mert nyugdíja mindössze 4 fo-
 rint volt havonta.

A szabadságharc leverése után nagyon kellemetlen
 hírt terjesztettek róla. Azzal vádolták, hogy besúgója
 volt az osztrákoknak. Az önérzetes vén komédiás
 akkor Erdélyország meg támadhatatlan, nagy tekinté-
 lyéhez, *Mikó Imre* grófhhoz fordult védelemért:

— «Koldus vagyok, éhezem és rongyoskodom,
 ezért senkinek sem panaszkodom. De a becsületemet
 ne rabolják el! Nem siránkoztam soha, ha nem volt
 mit ennem. A ruháimat ön magam foltozgatom. De
 ha már elhagytak, ne szennyezzenek be. Nagy uramtól
 kérek oltalmat!»

Kováry László szerint; «Celesztin maga volt a megtestesült szenvedély. A végletekig vitt páthos senkinek sem volt annyira hatalmában, mint neki. Megjelenése bármely városban diadalmas volt... Húsz évig élt tapsviharban... Dicsősége tetőpontján, mint egy fényes tűzijáték, legfényesebb percében szakadt meg pályája... A pesti színházat alapító nemzedék fellépése mint buborékot fúva el Celestin dicsőségét. Elvonult, nem akart Bajazzó lenni ott, hol egykor mint művész fenn hordható fejét. S pár év múlva, ha emlétek nevét, csak adomákat beszéltek róla.»

Érezte, hogy nyomorúság és szükség fogja kísérni öregségét. Jantsó Pál koporsójánál fellengő beszédet tartott s abban a pesti nagy színészek sorsáról is emlékezve, megjósolta:

«Ti pestiek, magatok is; nem koldusbotot tevétek-e halotti párnául fejetek alá, *mint én is te emlék egykor?* »

74 éves korában halt meg Kolozsvárott, szegényen, elhagyottan, mint annyi sok színésztársa.

Kolozsvár közönsége azonban nem feledkezett meg érdemeiről, amiről az a mély értelmű gyászjelentés tanúskodik, amely halálát tudtul adta. Gyűjteményemben őrzöm ennek a nemeshangú gyászjelentésnek egy példányát, itt közlöm szó szerint:

GYÁSZLAP.

A csendes kimúlásnak legott első perceiben azon megdöbbenő gyáshír szárnyalta meg ezen nemes város minden köreit, hogy

oroszfái Pergő Celesztin,

Erdély félszázados magyar színművésze az örök hazába költözött.

E híradó gyászlap, mely későn érkezik, csak bővebb értesítője a már tudvalevő szomorú eseménynek.

A 74 éves, de testben, lélekben életerős agg férfiút, folyó hó 4-én estveli 10 órakor, szélhűdés következtében, hirtelen lepte meg a halál. —

Még ugyan nem várta, de azért készen fogadta ő a kérlelhetetlen vendéget, ki kalauza lón a sír hideg ölébe.

Ott pihen gyász-ravatalán a küzdő, ki fél-századon keresztül minden osztályok mélió becsülésének szerény fia vala.

Hült létemeit a város köztemetője takarja. Temetése, írásban kijelentett végakarát szerint, egyszerű, de azért érdemeihez illő leend. — Az idvezültnek földi maradványai f. hó 7-én d. u. 4 órakor, Hosszúszappan-uicai szállásáról, az ev. ref. egyház szertartása szerint, egy rövid könyörgés után, fognak örök nyugalomra helyzetetni.

A közrészvét reményt gerjeszt minden nemes kebelben, hogy a lelkes Kolozsvár részéről a vég-tisztelet megadásában nyilatkozó kegyelet, az elhunynak polgárárdemeihez méltó leend. — A sírkertben egy rövid emlékbeszéd zárja be a gyász-ünnepélyt.

Lecsukódnak az ajkak, ha aj szív a fájdalom-érzés özönébe merül. De az emlékezet él és fennvirraszt. Emlékezünk, régi kornak habzó-keblű ifjú daliája, a nemzet mily szent, mily magasztos ügyének áldozád fel életedet, magadat azon mostoha időszakban, melyet mi csak a történet könyvéből ismerünk, midőn a nagy eszme, a szép kezdet minden lépten új akadályra talál. S a küzdő?... tőle érzéketlenül fordultak eh vagy szájalommal fogadták. De azért törhetlen lelke mind tovább vitte rendeltetése pályafutásán, mígnem odajuta, hol elmondható a bölccsel:

Úgy éltem, hogy életemet visszaélni ne bánnám,
 Úgy éltem, hogy életemet végezni ne fájlalnam.
 Megcsókolgattam rózsáját,
 Megizzadtam vaspályáját. »

Tekintélyes tagja volt a Farkas-utcai színháznak a megnyitás idején *Székely József* is. Komoly, tanult, értelmes ember, aki különösen a társulat szervezési ügyeiben tevékenykedett. Kótsi Patkó János

tanácsára lépett a színpadra 1802-ben s halála napjáig megbecsült tagja maradt a Farkas-utcai színháznak. Vezetője volt annak a bizottságnak, amely Bécsben átvette és Kolozsvárra hozta a Farkas-utcai színház első fölszerelési tárgyait és díszleteit. Mikor pedig a színháznak létkérdése volt, hogy Dérynét Kolozsvárra hozzák, ha másként nem, kontraktus-szeges árán is, Székelyt bízta meg a komisszió a nehéz' feladattal s neki sikerült is a magyar színpadok tüne-
ményes hangú pacstíráját Miskolcra megcsöktetni s nagy veszedelmek és kái ámitások között Erdélybe hozni. Okosságának, tapintatának, irányításának nagy hasznát vette a színésztársaság a legválságosabb időkben. Fiatalon halt meg 1831-ben Nagysáradon. Az akkori kolerajárványnak lett áldozata.

*

A házsongárdi temető egyik árnyas mellékútján pihen *Néb Mária*, aki 22 éves volt a Farkas-utcai színház megnyitásának idején és fiatalokra dacára már komikai szerepeket játszott. Kolozsvárott született, Kolozsvárott halt meg és szülővárosától sohasem tudott elszakadni. Pedig, amikor a Budai Színház megnyílt, Fáy András és Döbrentei Gábor többízben hívta a már akkor nagyhírű színésznőt az ország fővárosába, később a pesti Nemzeti Színházhoz is invitálták, de nem ment, a felszólító levelekre még csak nem is válaszolt. Szerelmi csalódása egész életét megmérgezte. Zárkózott természetű különc volt. Sohasem ment férjhez, pedig a daliás és híres Szentpétery Zsigmond is megkérte kezét, de kosarat kapott ő is. Élete csupa keserűség volt, de ezt nem érezte a közönséggel. A színpadon csapongott a jókedve, sőt tálhabzó temperamentuma sokszor túlzásokra is ragadta, amiért kritikusi meg is rótták olykor. A kolozsvári közönségnek egyik dédelgetett kedvence volt. Korán vonult vissza a színpadtól. Még 50 éves sem volt. Emlékeinek élt szegényen, visszavonultan. Régi tisztelői és a

jóteköny egyesületek enyhítették nélkülözéseit. 85 éves korában 1884-ben halt meg. Sírjánál Szacs vay Imre méltatta úttörő érdemeit. A Farkas-utcai színház életének első évtizedeit megaranyozta ötleteivel, kedélyével, tehetségével.

*

Érdekes jelensége volt a Farkas-utcai színház életének *Székely né Ungar Anikó*. Déryné így emlékezik róla naplójában: «Mikép írjam le ezt a nőt? Mikép fogjak hozzá, hogy az igazság mellett megmaradjak? Hogy a szívjóság és tettetés, nyájasság és ármány, osz-iaokozás, áldozatkészség, fennhéjázás és irigység e ritka keverékjét minden hozzáadás nélkül valóban elő tudjam adni?»

Az igazi színésznő képe plasztikusan domborodik ki ebből a néhány mesteri sorból. Azé a színésznőé^ aki hurpattanásig feszülő idegéletet él. Aki tele van szívjosággal és lobbanékonyssággal, mélyről jövő segíteniakarással és füstként elillanó rontó szándékkal, gyöngédséggel és irigységgel. Igazi színésznő volt az életben is. Szeretet és gyűlölet, szelídség és harag, jóság és felfortyanó indulat váltakozott benne. Az életben is sírni tudott, mint a színpadon, de könnyei még fel sem száradtak, már kacagott. A színház belső élete százötven év óta nem változót. Akkor is voltak, ma is vannak minden színésztársaságban színésznők, akik felebbezhetetlen tekintéllyel intézkednek, döntőleg ítékeznek mindenkinek színházi és magánéleti problémái fölött, tele vannak szíves jóindulattal és ielfogults ággal. Mindenki hozzájuk járul sérelmével, vágyaival, panasszával, csalódásával, örömevel. Mindenkinek bizalmasa, tanácsadója. Félelmetes erkölcs-ör, de a maga szemében nem látja meg a gerendáit. Mindent tud, minden pletykának letéteményese és terjesztője. Megkívánja, hogy véleményét úgy fogadják, mint a legfőbb bíróság döntését, hogy senki se kértelkedjék mindentudásában. Mindenki fél a nyelvétől.

pedig óvatos ítélkezéseiben» nehogy fölötte is ítélkezzenek. Mézes-mázos a beszéde, de mindig van fulánk a szavában. Vetélytársa sikerének szívből örül, de ez nem gátolja meg abban, hogy háta mögött megszólja. Minden csak játék nála. Annyira szereti a színpadot, hogy az életben is játszik. Alapjában a legjobb lélek, tele van a szíve emberszeretettel s mindenki baján segíteni akar.

Ilyen örök színésznő volt Székelyné Ungar Anikó.

Hat éves korában került Kolozsvárra édesanyjával, Kolozsvári Kolozsváry Máriával, aki regi erdélyi nemesi család sarja voít. Kótsi Patkó fedezte fel benne a színészen etség et, rábirta, hogy próbálkozzék a színpadon. 1806-ban a Pataky Sámuel-féle ház termében lépett fel «*A parola*» című vígjátékban. Ettől a perctől kezdve nem tudott elszakadni a színpadtól. Két évvel később Marosvásárhelyre ment az erdélyi színtársulat, a 18 éves Anikót nem engedte el felügyelet nélkül édesanyja. A kisleány merészet gondolt. Egy délelőtti próbán a kulisszák között megszólította pályatársát, a komoly és művelt Székely Józsefet, aki szívesen tette a szépet az elragadóan kedves gyermeknek:

«Józsi bácsi, megkérem szépen, vegyen el engem feleségül.»

Székely József nagyot bámult. Hüledezve szólt:

«De Anikó lelkem, hogy jut ez eszedbe?»

A kisleány nem kertelt. Kimondta, mi nyomja a szívét:

«Hát úgy, Józsi bácsi, hogy a trupp most áthurcolkodik Vásárhelyre. Édesanyám engem nem enged el felügyelet nélkül és igaza is van neki. Én meg nem tudok elszakadni maguktól. Ha asszony leszek, nem ellenezheti édesanyám, hogy az uramat kövessem. Instálom, vegyen el engem. Én hűséges felesége leszek.»

«Kicsi mátkám, drágaságom!» — csak ennyit tudott mondani Székely József és a szeme megtelt

könnyel. Pár héttel később, 1808 május 7-én, már meg is tartották esküvőjüket s a fiatal asszonyka elmehegett a szín észtársasággal Vásárhelyre, a színlapról pedig letűnt az «Anikó» elnevezés s rákerült ez: «Székely)né Ungar Anna».

S cz a név tisztességet szerzett a magyar szín játszásnak. Ragyogott egy negyedévszázadon át. Ha sze* repcinek jegyzékét nézzük, meggyőződünk arról, hogy nemes törekvésű, a színpad tisztultabb céljait szolgáló tehetség volt. Híres szerepei voltak: *Julia* (Romeo és Júliában), *Lujza* (Ármány és szerelemben), *Desémona*, *Ophelia*, *Marie Beaum admis* (Goethe Clavigo-jában). Később *Stuart Mária*, *Volumnia* (Coriolanban), *Báthory Mária*, *Zrínyi Ilona*, *Amália* (Schiller «Haramiák»-jában).

Kolozsvártól nem akart és nem tudott elszakadni. Amikor helyiség hiányában, 1814-ben évekre Marosvásárhelyre tette át székhelyét a kolozsvári társaság egy része, másik része pedig Magyarországra vándorolt, Anikó a férjével Szucságon, Kolozsvár tözsomszédságában birtokot vett haszonbérbe s visszavonult a színpadtól. De a gazdálkodás balul ütött ki. A szíve is visszahúzta a színpadhoz, két év letelével megint a színészek között találjuk urával együtt. Vendégszerepelt Miskolcon, Pozsonyban, Pesten és Budán, mindenütt igen nagy sikerrel. Déryné is nagy őszinteséggel ír arról a szeretetről, amellyel a kolozsvári közönség Anikót körülrajongta:

« Székelynét a publikum nagyon szerette. Mindig ő volt a publikum kegyence. És valóban jól is játszott. Charactert értett s csupa kellem volt. Csak az a hibája volt, hogy igen (mint mondani szokás) kacsajárása volt, két oldalra) himbálódzott. De a publikum már ahhoz hozzá volt szokva s elnézte.»

Székely József 1821-ben Bécsben járt a Farkas-

Utcai színház díszleteinek átvétele céljából s onnan nagy lelkesedéssel írta:

«Látám a híres udvari színháztagokat is, de megvallom, mi különöst sem lelek rajtok. Az egy Korn-iiak van egy-két jó mozdulatja, Schroder szép figurát játszik, *ámde olyan, mint az én Anikóm, úgy segítjen egy szál sincs!*»

A férj elfogult rajongása súgja ezt a nyilatkozatot, hiszen a száz év előtti Burgszínház híres művészeiről. *Max Korn-ról.* (akit Pozsony városa díszpolgárának választott) s a világhírű *Schroder Zsófiáról* szói a jó Székely József.

Ám ha az elfogultságot le is számítjuk ebből az elragadtatásból, az bizonyos, hogy korának egyik legünnepeltebb színésznője volt Ungar Anikó. Erről tanúskodnak azok a meghívó levelek is, amelyeket a Budai Színkör megnyitása idején Döbrentei Gábor és Fáy András intéztek Székelynéliez. Ezek a levelek a *Szacsvay Imre* hagyatékából most kerültek elő, közlöm őket szószerint, mert rávilágít két nagy erdélyi színésznő érdemére és megcsendül benne az a kedves, közvetlen, patriarkális hang, amely ennek a kornak színészetét jellemzi.

Az első levél így szól:

«Tisztelt Asszonyság,

A Budai Nemzeti Színész Társaság megalapítása ügyében tartott ülés, közmegegyezéssel hivatja meg ezennel velem Kegyedet s egy előre, még többre terjeszkedhetünk, hónaponként 110 váltóforint fizetésre s esztendőök által egy jutalomjátékot ajánlva, kéri a minél előbbi idejövételre.

Kegyed színész Talentuma ismeretes. Igen óhajtuk tehát, hogy most, midőn Buda városa csak egy arany esztendei bér mellett általengedte játékszínét, Tekintetes Pest Varmegye pedig, megindításul egy-egy fél esztendőre azt pártfogása

alá vette, Kegyed is ezen itteni megalapításban díszes részt vegyen.

Kedvesen fogadja az Igazgatóság azt is, ha Kegyed Néb Máriát, mint itt fizetést húzandó tagot magával hozza.

Budán, September 27 d. 1833.

Döbrentei Gábor

a nemes Pest vármegyei Bizottság
egyik tagja.

Láttam: Fáy András

Pest P gyei Bizottság
egyik tagja.»

Sem Székelyné, sem Néb Mária nem ment Budára. Úgy látszik, Néb Mária nem is válaszolt a megtisztelő levélre, Székelyné pedig haladékat kért peres dolgai elvégzése céljából. Ez valószínűleg csak ürügy volt, nem akart menni, hiszen akkor ő már visszavonult a színpadtól. A sors csapásától megtörve, fájdalomtól sebzetten vonult vissza. Imádott leánya fiatalon: 16 évet, korában meghalt, pár evvel később, 1831-ben férje is áldozata lett a kolerajárványnak. Egyedül maradt, nem akart többé a színpadon mókázni, ezért tért ki Döbrentei meghívása elől is. Döbrentei nem nyugodott meg ebben s két hónappal később megismételte a meghívást:

«Édes Barátném,

Nagyon sajnálom Kegyed elmaradását s annál inkább pedig, mivel peres dolgai miatt történt, mellyek kedvetlenek.

Mindazonáltal örvend az Igazgatóság, hogy Kegyed ígéretét csak ugyan teljesíteni fogja Gyertyaszentelőig 1834 örömet ha nem is, mivel itt-létére Székelynének szükség van, de mégis elvár.

Írtam Néb Marinak is, hittam, híjjá Kegyed is kérem. Úgy tudom, egy pár nap múlva a legjobb alkalmatosság készül ki Kolozsvárról ide, azzal Kegyelek ketten jól eljöhetnek. Ne aggódjanak olly

nagyon, az útiköltségét Kegyednek is javítani fogjuk.

Per hamar jókimene telét, tüstint indulást, szerencsés ideérkezett s itt megelégedést Elvirának.

*Budán, Nov. 22 d. ÍSS3.^*

Döbrentei Gábor. »

A levél címe:

«Néhai

Nemzetes Székely József özvegyének,

Ungar Anikó asszonyságnak.

Kolozsvár att. »

Székelynél ezt a meghívást is visszautasította. Hébe-hóba tisztelői nógatasára föllépett még, de kedvetlenül, szomorúan. Visszahúzódott kicsi házikójába, amely Kolozsvárt a Külmonostor-utcábain állott, ott keresték fel pályatársai és azok a színházrajongók, akik nem tudták felejtani, mennyi örömet és milyen lelki gazdagodást nyújtott nekik a színpadról 25 év alatt.

A lelke azonban a színház körül szárnyalt magány ossá g ában is. Minden színházi ügyben hozzá járultak tanácsért, oktatásért, közbenjárásért. S ő tapasztalataival, színház-szeretetével és tiszta szívvel állott mind enkin ek r end elk ez és ér e.

Emlékeinek elve, csöndes visszavoíuláságbain töltötte napjait, öreg korában az ő elhagyott szobácskájába is beköszöntött a nagy színészek végzete: a nyomorúság. De Kolozsvár közönsége nem hagyta el egykori színpadi eszményképét. Olyan formában segélyezték, hogy az nem sérthette önrzetét. El kellett azt fogadnia. Hetven éves elmúlt, amikor csöndesen elköltözött a házsongárdi temetőbe. *Pmday Ede*, a Farkas-utcai színház akkori rendezője búcsúztatta. A temető balra felvezető főútja mellett, a bejárattól alig¹ 150 lépésnyire nyugszik, sírja fölött emlékkő hirdeti a kolozsvári régi közönség háláját és kegye-

letét iránta. A sír most már egyre mélyebbre horpad, a kő roskadozva dől...

*

A Farkas-utcai színház szelleme, művészi és nemzeti jelentősége ezekből a színész-lelkekből sokkal (érezhetőbben tükröződik felénk, mint a történelmi adatok száraz időrendjéből.

VIII.

Német szó a Farkas-utcai színházban.

A német színészek nem nyugodtak meg abban, hogy Kolozsvárott már nincs keresnivalójuk.

Két évvel a Farkas-utcai színház megnyitása után *Slawik Károly* német színtársulata próbálkozott megint Kolozsvárott. De a közönség már megszokta és megszerette a maga nyelvét, elfordult a betolakodó idegentől. A német színészeknek hamarosan vert hadként kellett meneküniök Kolozsvárról.

Ez után a kudarc után 1828-ban *Schwelle Filep* nagyszebeni német színigazgató tett megint konok kísérletet a Farkas-utcai színház kibérelésére. A fő-kormányásékhoz fordult ajánlatával. Ámde a fő-kormányásék, mely egyébként németpárti volt — félve a közvélemény felháborodásától s tudva azt, hogy a városi tanács már egy ízben megtagadta a német színészek különleges pártfogolása dolgában hozott kormányáséki határozatnak végrehajtását — óvatosan az országos Színházi Bizottmányhoz tette át a kérést. Ott pedig kézen-közön elkallódott az egész dolog. Nincs nyoma annak, hogy engedélyt kaptak volna a német színészek.

1832-ben *Pergő Celesztin* vette át a színház vezetését s *Heinrich Uhlich* nevű német színigazgatóval társult. Ebből azonban országgraszoló botrány támadt. *Jakab Elek* az akkori tanúvallomások és vizs-

gálati jegyzőkönyvek alapján színesen írja le ennek a város nyugalalmát felkavart botránynak történetét.

Úgy esett, hogy a főkormányshék engedélye, amely tudomásul vette, hogy német színészek telepedjenek meg a Farkas-utcai színházban, igen nagy felháborodást keltett a közönség körében. A felháborodása szították a magyar színészek is, akik amúgy is nehezen tudták megkeresni betevő falatjukat. Á német színészek most kicsi darab kenyerüknek egy részétől is meg akarták őket fosztani. A forróvérű diákság elhatározta, hogy kiveri Kolozsvárról a betolakodott német színészeket.

Alighogy megkezdte Heinrich Uhlich társulata az előadásokat, június 2-án hatalmas, latinnyelvű falragasz jelent meg a Farkas-utcai színház kapuján, valamint a város más forgalmas pontjának házfalain is. A falragasz fenyegető címe ez volt:

INSTRUCTIO ADMONITORIA.

Magyar nyelvre fordítva, ez volt a falragasz szövege:

FIGYELMEZTETŐ UTASÍTÁS.

Mi, kolozsvári három egyesült ifjúság (r. kath., ev. ref. és unitárius), kik nemzetünk korcsosodását szívrepestő fájdalommal nézzük, kegyelmeteket, Heinrich Uhlich directiója alatt lévő színjátszó Társaságot, mint *nemzetünk s nyelvünk meghalása joeszközeil*, szebbre, de mégis derekre s igazán magyarrá kifejlcsünk eleven gátjait, csak ugyanis magyarosan megintjük, hogy ha még nemzeti játékszínünket semmirevaló bohóságaikkal, melyekkel csakugyan nemzeti characterünk legszebb vonását, a komoly férfiaságot ronthatják, még befertőztetni meg nem szűnnek, s szegény hazafi színjátszó atyánkfiait ezen kis theátrum jövedelmétől ezután is megfosztanák, szóval: ha fővárosunkból, Kolozsvárról el nem takarodnak, meg fogjuk kegyelmetekkel ismertetni, mire mehet az elkeseredett hazafiság. Ismét és ismét tiltakoznak *ezen magyar haza fiait*.

(Az eredeti latin szöveg szerint: Protestatur et iter urn protestatur per Patriae hu jus Hungaricae Filios.)

Á legkedvesebb — és egyszersmind a korra jellemző — hogy ez a harcias írás, amely hazafiúi lelkesedés tüzeivel védi a *magyar* szónak és *magyar* nyelvnek kizárólagos jogát és úrvoltát e kis hazában, *latin nyelven jelent meg*.

A figyelmeztetés ellenére a német színészeid megtartották előadásait, de a diákok is beváltották fenyegetésüket, előadás után súlyosan bántalmazták a szereplő színészeket. Ebből azután szörnyű kavargás támadt. A német színingazgató panaszt tett a kormányzónál s így adta elő színészeinek sérelmét:

«Június 2-án, szombat napon Kolozsváratt a falakon egy intő írást (admonitió) lehetett látni, melyben a német színészeknek tudokra adatott, hogy a várost hagyják el, ha életüket veszélynek kitenni nem akarják. Midőn az nap estve színházi előadás után néhány színész és színésznő Tordakapun kívül az úton szállásukra mentek, több álarcos egyén (a rendőrségi jelentés *fesletképü, bajszos és szakállas egyéneknek* nevezte), az úton megtámadta, kegyetlenül ütötte és kővel megdobálta, Toussaint színésznő kezéről gyűrűjét erőszakkal lehúzták, s csak a segély-kiáltásra odasietett szomszédságnak köszönhetik életök megmenntését.»

A botrány előzményeit így mondta el tanúvallomlásában *Simon Elek*, első éves egyetemi hallgató:

«A német társaság alig kezdette el darabjait a nemzeti játékszínen előadni, azonnal az egész kolozsvári ifjúság zúgni, békétlenkedni, egymás közt panaszkodni kezdte a németek becsülését s a magyar művészeknek tulajdon haza jókban megvetését. Ezen hazafias békétlenség annyira növekedett, hogy a németek irányában való gyűlöletet már nyilván be

szélték és mindenki javasolta azok megverését. Mindig, mindenütt csoportosan állott az ifjúság s folytonosan ezen dolgról beszélgetett. Egy alkalommal, mikor a templomból kijöve, egy csoportban állának: Simon, Ferenczi Péter és Tókus, s mások is, nyilván mondták, hogy jó volna a németeket megverni,, ágy tán odahagyják a várost. De ez mind csak meg-gondolatlan beszéd volt, éretlen ifjúi elme szüleménye, végrehajtása azonban nem volt komoly szándék.»

Úgy látszik tehát, hogy az érettebb', higgadtabb ifjúság nem veit részt a botrányban, amely a falragasz kifüggesztése után kirobbant. Á német színigazgató fentebb ismertetett panaszában túlzott színekkal és elfogultsággal van leírva a sajnálatos esemény, mert kiderült, hogy rablás, gyűrüelvével inem történt. Erről tanúskodik a kormányzó által kiküldött vizsgálóbiztos jelentése, amely szerint:

«Egy Frankenstein és egy Stern nevű német színész, meg egy férjét védő színésznő kapott ugyan egy-egy ütést, de a pénztár elrablásról szó sem lehet, a támadás és első ütések után a helyszínéről mindenik szalad ássál menekült s a gyűrü-elvével sem bizonyult be. A megtámadás célja nem komoly és erős megverés, vagy kirablás, de csak megijesztés volt, amit ifjú, éretlen elmének lehet tulajdonítani.»

Hogy tisztán lássuk, miképen robbanhatott ki ez az esemény, olvassuk el még a rendőrség jelentését is, amely élesen világít Kolozsvár akkori közállapotaira s az iskolák laza fegyelmére:

«Az iskolából hibáikért kiutasított tanulok száma ezidőben csak a rom. katolikus iskolában 35-re ment, ezekkel kényes és bajos is bánni. Mert ha el is fogatnak, a tüstént egybesereglő ifjúság, mely egész éjjen jár-kél, Ids ebb-nagyobb csinokat követ el, békés polgárokat ijesztget, ablakokat ver be, kapukat dönget stb., mindjárt kiszabadítja az elfogottakat s veszedelem nélkül ellenök állai nem lehet, mert a rend-

őrség kevés erővel rendelkezik, a polgárság segélyre menni mozdul, elzárja magát, s ez védelme. Közelebb is Kolozsmonostor-utczában lakodalmas házra rontottak rá, az iskolából elfogott Puskás Józsefet kivették, az őjrátokat leverték, *klavirmester Ruzicska* nevezetű becsületes jámbor polgárt éjjel szidalmazták, gyermekágyban fekvő ártatlan nejét gyalázták. Ha katonai erő megy ellenük, kijátszodják, vagy elillannak előle, ha polgári segély, a kovaeskő mindig készen van náluk, iskolai ruhájukat levetik s úgy követik el a csendháborítást... Nincs egyéb orvoslási mód, mint ha a kapuk télen s nyáron 8 órakerelhetetlen szigorral bezáratnak & minden házbirtokosok felelőssé tétetik, hogy lakója azon túl ki nem megy... Hogy ez ifjúi kicsapongás forrása czélt tévesztett hazafiság, legvilágosabb bizonyítéka azon falragasítottvány, melyet a színházon találtak...»

Úgy látszik, a főkormányzék is mérlegelte azt, hogy az ifjúságot erre a durva tüntetésre hazafiaslérése tüzelte s az az elhatározása, hogy a magyar színészeket megvédi saját hajlékában idegennyelvű társaságok kártevése ellen, — mert az ítélet fölötté» enyhe volt: Veres Alajos, Szacsvai János, Geréb János és Lukács Ferencz tanulókat 8. Molnár Miklóst 6, Zöld Lászlót 2 napi, az illető iskolában kiállandó elzárásra ítélte, oly módon, hogy minden másodnap kenyeren és vízen böjtöljenek. Tókus Istvánt 2 napi elzárással büntettek, akiket pedig távoliétök miatt ki nem hallgathattak, felkeresietésök az illető törvényhatóságoknak kötelességekké tétetett azon hozzáadással, hogy ha a következő iskolaévig magokat nem jelentik, ki fognak csapatni... többeket előjáróik általi megpirongatásra ítélték s végrehajtását az illető egyházak főigazgatóinak köt élességekké tették. Midőn az ítéletek végrehajtását Kovács Miklós erdélyi r. kath. püspök a kormányzékhez jelentette, egyszersmind tudatta, hogy a megbüntetett ifjak azóta magokat jól viselik, jövőre nézve a püspök a convicüis és se-

minárium felügyelőit az ifjúság feletti éber őrködére utasította.

Olyan széles hullámokat vetett ez a tüntetés, hogy a kormányzék a Felsőghöz is jelentést tett az eseményről, a vizsgálat lefolyásáról, a büntetésről s ott az ítéletet azzal a meghagyással vették tudomásul, hogy az ifjúságra való szigorú felügyelet a felekezetek főhatóságainak újabban kötelességévé *teendő*, a kihallgatás előtt eltávozott ifjak iskolából esetleges kiutasítása pedig annak idejében országszerte kihirdendő.

*

Így végeződött ez a híres, izgalmas német-ellenesi tüntetés, amelynek Erdélyszerte sok-sok évig maradt fenn híre. A német színészek hamarosan eltávoztak Kolozsvárról, az ifjúság tehát — megengedhetetlen úton is — célt ért. A Farkas-utcai színház szellemének köszönhető, hogy a kolozsvári közönségben meggyökeresedett a magyar szó, a magyar nyelv szeretete s nem tűrte meg többé színpadán az idegent.

S ha most, száz és egynehány év távlatából el is ítéljük az ifjúság erőszakos botrány-okozását, meg kell vallanunk, hogy sok jogos alapja volt fölháborodásának: nem szabad elfelejteni, hogy a színház-építés mozgalmában az erdélyi szászok sohasem vettek részt. Sőt, ahol lehetett, tiltakoztak ellene. A gyűjtéshez egy rézkrajcárral sem járultak, sőt tüntetőleg utasították vissza a felszólításokat. Ennek az elzárkózásnak és visszautasításnak emléke elevenen élt a lelkekben s ez is szította a német színészek szereplése ellen az elkeseredést. Csodálhatjuk-e, hogy nem akarták megtűnni a német színészeket abban a hajlékban, amelynek fölépítéséhez soha segítséget nem nyújtottak? Sőt, ahol szerét tehették, akadályozták és ócsárolták a mozgalmat.

Ez után a kellemetlen lecke után még egyszer próbáltak hatásági segédlettel bejutni a Farkas-utcai

magyar színházba, a német színészek: szomorú időkben, a szabadságharc le-vertése utáni mely gyászban Kolozsvár osztrák katonai parancsnoka, *Urban* ezredes, megparancsolta a városi hatóságnak, hogy a Farkasutcai színházat engedje át a jelentkező német színigazgatónak. Sőt szigorúan meghagyta azt is, hogyha a közönség nem pártolná illendően a német színtársulat előadásait, a mutatkozó delicitet a város pénztára fizesse ki. A fenyegető és mélyen niegalázjoi parancsnak azonban nem volt meg a remélt hatása. A színház minden este kongott az üreseégtől. A kolozsvári közönség néma tiltakozással felelt az osztrák ezredes parancsára. A német színészek peldig megszeppenülten állottak tovább.

Ez volt az utolsó kísérlet, amely a Farkas-utcai! színházban — ha időlegesen is — elfojtani igyekezett a magyar szót.

IX.

Déryné korszaka a Farkas-utca színházban.

Nem akarom végig forgatni a színház történetének lapjait 1821-től 1906-ig. Majdnem száz évig elt a Farkas-utcai színház és benne a magyar szó hosszabb időre soha el nem némult. Osztozott a nemzet örömében és bánkódott a nemzet gyászán. Terjesztette a műveltséget. A legtöbb nagy magyar színész tehetségének bölcsője és fejlődésének termékeny talaja volt. Betöltötte azt a hivatást, amit Kölcsey egyik beszédében így jelöl meg:

«Nekünk, magyaroknak a játékszint úgy kell tekintenünk, mint hanyatló nyelvünk védelmét, mint enyésző karakterünk palládiumát, mint süllyedő lelünk felemelő eszközét.»

A színház életútja tele volt tornyosuló akadályokkal. Olykor-olykor ki is fogyott már a lélegzete az előretörésben, de a jósors mindig küldött áldozat-

kész pártfogót, lelkes színészapostolt, aki friss vérrel töltötte meg a szikkadt ereket.

Ezek a *küldöttek* jelentették a színház szellemét. Ezeknek a küldötteknek lelke és művészi elhivatottsága világítja a színház útját.

Alig nyílt meg a Farkas-utcai színház, már megnehezült felette az idők járása. Vezetését az országos választmány vállalja, de a lelkesedés hamar ellobbant. A kiesi Kolozsvár nem. volt képes a maga erején a színházat fenntartani.

Az országos választmány, amelynek semmi anyagi forrás nem állott rendelkezésére, már a megnyitási után egy évvel, árverés útján kétezer forint évi bérért árendába adta a színházat *Nagy Lázár-nak*.

Ez a fáradhatatlan és lelkes hazafi, aki sok tapasztalatot szerzett, mert élénk figyelemmel kísérte az erdélyi színészet addigi útját, s lelke volt az új színház építési küzdelmeinek, belátta, hogy legsürgősebb feladat énekes társulat szervezése. Csak a daljátékok műsorba iktatásával lehet a német színészek próbálkozásait végleg fölöslegessé tenni, a közönség szélesebb rétegein ele érdeklődését fölkelteni. Vállalta tehát a kockázatot s elhatározta, hogy kibővíti jeles énekes színészekkel a társulatot. Számítása bevált: *A magyar nyelvnek ez a térhódítása első győzelme volt a Farkas-utcai színháznak.*

Az első eredeti magyar opera is ennek a színháznak köszönhető. Nagy Lázár ugyanis attól a törekvéstől fűtve, hogy a daljáték-előadásokat minél magasabb színvonalra emelje, alighogy átvette a színház vezetését, meghívta Debrecenből az ott állomásozó magyar ezred karmesterét, *Ruzsitska Józsefet*, aki azután igen sok új magyar dallal kedveskedett a közönségnek s azonkívül két magyar tárgyú operát is írt Kolozsvárott: *«Béla futása»-t* és *«Kemény Simon»-t*. *«Béla futása»* volt az első magyar opera, s természetesen Kolozsvárott került színre először. Nemrégiben a M. Kir. Operaház is felújította Béla futását. Ru-

zsitsfca — sajnos — nem sokáig maradt Kolozsvárott. Nyughatatlan vére tovább hajtotta, Olaszországba ment, követve olasz származású feleségét. «Sok daljátékkal gazdagíthatta volna ő a magyar játékszíni könyvtárt — írja Könyves — mert Nagy Lázár rövid idő alatt 16 új darabot fordítottatott le s a játékszíni mutatványok iránt újra érdeklődést tudott kelteni a kolozsvári közönségben.»

Nagy Lázár Kolozsvárra szerződtette *Udvarhelyi Miklóst* és feleségét, *Pály Eleket* és feleségét *Ecsedi Jozefát*, *Vásárhelyi Dánielt*, *Kiss Júliát* és *Székely Zsuzsannát*. Ezek az új tagok az operai műsorban jeleskedtek.

Igazgatásának első éve alatt Nagy Lázár rendet, fegyelmet teremtett a társulat kebelében s a közönség is nagy szeretettel fordult a színház felé. A gazdasági ügyekkel sem volt baj, a színészek megkapták járandóságukat. Illetőleg ez is baj volt. Mert híre járt, hogy a színház jó vállalkozás 9 erre *Hollaky Antal* a jövedelem reményében néhány úri társával szövetkezve, Nagy Lázárénál kedvezőbb ajánlatot tett a játékszíni bizottságnak a színház bérletére. Nagy Lázár visszavonult. Az új bérlők pedig egy év alatt mindazt szétrombolták, amit az előző céltudatos igazgatás fölépített. Takarékoskodásból megszüntették a daljátékok művelését, a tagokat nem fizették rendesen, a közönség elidegenedett a színháztól, a fegyelmetlenség újra lábrakapott a színpadon. A színházi bizottság ekkor közzétette, hogy új bérlőt keres. A kitűzött határidőig azonban senki sem jelentkezett. Újra Nagy Lázár vállalta a vezetést, maga mellé véve társakul *Udvarhelyi Miklóst* és *Székely Józsefet*. Nagy Lázár kijelentette, hogy a maga részére semmit sem kíván a jövedelemből, a játékszín iránti szeretetből, önzetlenül vette vállára újra a színház vezetésének terhét.

Persze ismét műsorába akarta iktatni a daljátékokat s ezen az úton akkor nyerte a legdöntőbb csatát, amikor sikerült Kolozsvár számára meghódí-

tania Déryné, a «*magyar hajnal fülmiléje*»-t. Mint ahogy későbbi időben a magyar színpadon Blaháné képviselte egyedül a népszínművet, úgy képviselte a múlt század első tizedeiben az operát Déryné. Ez a nyughatatlan vérű, nagy művészasszony diadalmasan járta be az egész jószágot. A neve fogalom volt. Meleg, szárnyaló szopránja a szívekig hatott, egyéni bájossága, finomsága, közvetlensége lebilincselte a nézőben mindazt, ami érez és eszmél, színjátszó képessége a legszelebb skálát ölelte át, a bohóztól a komoly tragédiáig, a könnyű és vidám énekes bolondságtól a súlyos operáig mindent játszott, mindent énekelt és mindenben diadalt aratott.

A legtitokzatosabb az, hogy bámulatos énektudását honnan szerezte? Rövid ideig tanult csak énekelni valami *Pacim Ágoston* nevű karmestertől & olyan tökéletes volt az énektudása, hogy külföldi szakemberek ámultak el azon. Az Istennek kegyes és kifürkészhetetlen adománya, a zseni szárnyalásának titokzatossága volt ez az énektudás. A fejlett német színházak is elhalmozták szerződési ajánlataikkal. De Déryné csak egyszer énekelt németül Pesten, akkor is virtusból, mint maga mondja, csak azért, mert meg akarta mutatni, hogy a magyar énekesnő is tud annyit, mint az elkényeztetett német. Ez a föllépése lázba hozta a német közönséget is, de nem volt az a kincs, amiért hajlandó lett volna elhagyni a magyar színpadot. Azt a vergődő, nehéz sorssal küzdő magyar színpadot, amelynek szüksége volt reá, amelynek ő lelke, vigasztalója, éltetője volt. Déryné maga volt egy egész szintársulat. Körülötte nőttek, támadtak, fejlődtek a tehetségek. Tanítómesterük, felfedezőjük, irányítójuk, vezetőjük volt Déryné.

Amikor Kolozsvárra hívták, húzódozott. Rossz hírért hallotta a kolozsvári színháznak. Hogy a vezetők civakodnak, kapkodnak. És ennek a hírnek volt is alapja, mert tudjuk, hogy az első években a vezetők egymást túrták ki az igazgatói székből. Később Ko-

lozsvártól való vonakodásáról ezt írja Déryné: «Pirulva kell bevallanom most már, midőn annyi évet töltöttem a kedves, bérces *második hazám* művelt lakói között, hol én annyi szereit etet és méltánylást találtam s boldog voltam, pirulni keli, mondom, hogy oly kicsinylőleg gondolkoztam még akkor az Erdélybe való menetelem érdekében. Ugyanis én bátor ésszel jnég akkor csak aljból ítéltém, amit némely elbeszélések által szedtem fülembé, mit a környező népek műveletlenségéről hallottam. Nagy Lázár urat is, kit furcsán lefestenek, az intendánst, némi adatokból ismertem csak, egy szörnyű zsigori, érttelen embernek írták le.»

Kereken visszautasítani nem akarta Déryné a kolozsvári ajánlatot, hát olyan föltételeket írt, amikről tudta, hogy el nem fogadhatók: keit 300 forint úti-költséget, mert «nagy a szekérbér és drága a zab», egy közép páholyt, vagyis lozset, egy aranyat egy játékra, a többit pedig rendes áron, csakhogy biztosítva legyen. Kolozsvár nem fogadhatta el ezeket a föltételeket. Déryné pedig elment Pécsre játszani.

De Nagy Lázár okos ember volt, tudta, hogy Déryné nélkül nem tudja a színház szekerét jó vágányra terelni, hát elküldte két jeles színészét, Székely Józsefet és Udvarhelyi Miklóst négyes fogaton Miskolcra, ahol akkor Déryné játszott s meghagyta nekik, hogyha az életük kedves, a művészno nélkül ne merjenek visszatérni. Ellátta őket pénzzel és telj hatalommal. Vigjátékíró tollára való, mulatságos események történtek Miskolcon a két megbízottal. Á fogadójuk szobájából nem mertek kimozdulni, mert fölfedték kilétüket és agyonütéssel fenyegették őket. ha Déryné elrabolják. Á komoly Szentpétery Zsigmond közvetítette azután az üzeneteket a fogadóbéli rabok és Déryné között. A fülemlé nem akart hír itielkül megszökni. De Szentpéterynek, aki különben nagyon mélyen vonzódott Dérynéhez, előntő volt a szava. így argumentált: «Menni keli. Ez oly dolog,

hogy itt nem lehet kérdés afelől, hogy menjek-e, vagy ne menjek, midőn a mágnások is beleelegyedtek Erdélyben, hogy ők emelni akarják a színészet becsét. S Erdély! Mely már annyit áldozott, színházat épített, β most azzal bizonyítja ismét részvétét s pártolását a comité, hogy ők veszik által a kormányt, azon föltétel alatt, ha magát megnyerhetik, hogy bemenjen és nagy operát adhassanak. Ez dicsőségére válik magának s ezt nem szabad visszautasítania.»

Döntő volt az is, hogy Éder, a miskolci igazgató, nagyon nemtelenül viselkedett Dérynével szemben, ékszereit önhatalmúlag zálogban tartotta s megfenyegette, hogy lecsuklja, ha szökni próbálna. Dérynének, a szabad szárnyaláshoz szokott énekesmadárnak, nem kellett több; egy megyei hatalmassághoz fordult védelemért, s visszakapta ékszereit is és kapott útlevelet, nehogy a pandúrok lecibálják útközben a négyesfogatról, így juthatott el Kolozsvárra Déryné 1823, év decemberében. Néhány vendégszínházra jött csak, de a Farkas-utcai színház levegője, a kolozsvári közönség szeretete négy évig tartotta rabságban azt a művésznőt, alá addig városról-városra bolyongott szabadon, sehol sem volt maradása.

Kolozsvárnak nem volt operatársulata. Sem énekesei, sem énekesnői, sem kórusa, sem zenekara. Déryné a semmiből teremtett olyan együttest, amely hamarosan a legnehezebb operákat kifogástalanul tudta előadni. Néhány énekest hozatott más társulattól, énekesnőket ő maga keresett a zeneiskolában és tanította őket a szerepekre, játékra, a drámai színészeket rávette, hogy fűjják¹ a kórust az operákban! s a zenekarbia műkedvelőket ültetett, előkelő urakat, grófokat, kormányzósági tisztviselőket. Rövid idő alatt a műsoron 16 opera szerepelt, Déryné büszkén írja naplójában: hogy «Kolozsvár volt a magyar színészet megtéremítője s a magyar opera bölcsője.» Talált egy becsületes, szorgalmas német muzsikust, *Heinisch*, azt ő képezte ki karmesterré. És mindenkit lázba hozott,

mindenki egész szívvel es teljes lélekkel dolgozott reggeltől napestig. Fáradhatatlan volt. Égett a színházért. Hogy a műsort változatosabbá tegye, maga fordított darabokat is németből.

De a kolozsvári közönség is hálás volt vele szemben. Első föllépéséről így ír Napló-jában: «Végre fölléphettem, már nem tudom, melyik operában. De valóságos virágcső fogadott. A színpadon alig lehetett járni a sok virágcsomagoktól.» A kolozsvári közönségről ezt írja: «Ilyen a kolozsvári nép. Érzékeny, ábrándos és egyenes, szívélyes, kedves, mézesbeszédű, majd mind felleogós.»

Négy év múlva mégis el kellett mennie. Szükség volt reá Pesten, ahol sehogy sem tudott boldogulni a magyar színészet és ezücség volt rá az ország máe¹ városaiban, mert a Déryné megjelenése mindenütt! a színház életének föllendülését jelentette.

Nehéz szívvel búcsúzott Déryné. Virággal, versekkel, a szeretetnek forró kitöréseivel búcsúztatták » ígérétét vették, hogy visszatér. Déryné egy versben ígérte ezt meg, amit a színpadról mondott el:

Kegyetek itt mosolyga rám,
Itt töltém sok boldog óram,
Bár sorsom messze, távol int,
De visszatérek én megint.

Naplójában pedig ezt írja: «Elhagytam tehát kedves kis második hazámat».

Ezt a négy évet a Farkas-utcai színház «Dérynékorának» mondhatjuk. És ez a kor dicsőséges és sikerekben gazdag volt.

Déryné megtartotta ígérétét: többször tért vissza Kolozsvárra s innen azután beszárnyalta Erdély legtöbb városát. Így ír erről: «Azután mentünk Debrecenbe, onnan Váradra. Aztán be kedves kis honomba, Kolozsvárra. Mit mondjak Kolozsvárról? Hogy a régi, kedves Kolozsvár mindig hív marad magához. Alin-

dig a szíves, lelkes okosokai, pártfogókat, barátokat találtam, mint első menetelem olta mindig...»

A kolozsvári közönség tenyerén hordta Dérynét. Ügy szerette, ahogy csak a kolozsvári közönség tud színészt szeretni. A mágnás családok versenyeztek azért, hogy ki láthassa vendégként Dérynét s ki kükihesse érte a hat árját? A gubernatornó estélyt rendezett tiszteletére.

1834-ben újra Kolozsvárra érkezik néhány énekes partnerével 3 ezt írja: «örömnep volt az, midőn megint Kolozsvárra értünk, mindkét részről. A publikum éppen úgy örült nekünk, hogy mi vagyunk azok, kik körükbe vágyakoztak, miként mi örültünk, hogy ismét e részvétteljes, művelt közönség előtt s a mi kedves második hazánkban lehettünk.»

De újra elhagyta Kolozsvárt. Nem volt nyugta. Meg azután a Pesten megnyílt állandó magyar színház első énekesnőjének szerződtek. Csakhogy feltűnt már az új csillag, akit sok évvel azelőtt Dérynéi fedezett fel és tanított Kolozsvárott: *Klein, Rózi* — *ScJiodel Jánosné* személyében s Déryné érezte, hogy az ő napja leáldozóban van. Szomorúan ír erről: «Operákban csak énekeltem, ha éppen rám is került a sor, de szerepeimből egyet sem adhattam. Elmegek Pestről — gondolám — a publikum azt gondolja, hogy már tán nem is tudok játszani, mert amiket a «Regie» osztott szerepeket, nekem mind új tanulmány volt s nem szerepkörömbe tartozó.»

Dérynéből a keserűség szakad fel ezekben a sorokban. Nem volt ugyan még idős, de több, mint harminc éve játszott pihenés nélkül, énekelt, tanult, tanított, rendezett, szervezett, szüntelenül lázban égve, rázós szekereken, göröngyös utakon járva az országot. Bizony, az ilyen munkásélet nem suhan el az ember felett nyomtalanul. Megviselte őt is. Kétségtelen, hogy a hervadás jelei megjelentek már az arcán, az elfáradás nyomai érezhetők voltak a hangján. Így kellett lennie, inert amikor azt kéri a direkciónól, hogy osszák

rá a régi szerepei közül a Mézeskalácsos Rózát, legjobb barátja, a finomlelkű Egressy Gábor is így fakad ki: «Már most magam is azon leszek, hogy játszódjon, hadd bukjék meg szerepeiben.»

Dérynének fáj a mellőzés. Egressy nyilatkozata is szíven találta. Türt és szenvedett.

1839-ben ismét kis második hazájába jött, Kolozsvárra. S Kolozsvár közönsége úgy fogadta, mint régen, ünnepelte, tapsolta, örvendezett, bogy láthatja. Senki sem vett?, észre a fonnyadást arcán, művészetében sem a hanyatlási. Rajongva írja: «Kassán -bevezén a téli szezont, 39-ben már Kolozsvárt voltam. Miként tán reméltem is, igen jól szervezett társaságot találtam s találtam az ismert, most is nyájas, kedvesen mosolygó arcokat s engem testvérként szerető felsőbb s alsóbbrendű pártfogókat.»

A negyvenes években Déryné végkép elkerült Kolozsvárról. Még néhány évig járta a vidéki városokat, azután kibékült nyersmodorú férjével, visszavonult, csak emlékeinek élt. Férje halála után Miskolcon húzódott meg nővérénél, a nélkülözés nehéz napjai szakadtak reá, súlyos betegség támadta meg, a magyar színpadon új csillagoknak tapsolt a közönség, őt pedig elfelejtették. Élete utolsó éveiben, már késő öregégében; megírta önéletrajzát. Az írásban is igazi művész. Közvetlensége, a dolgok lényegének meglátása, ragyogó íráskészsége olyan életregényt varázsol az olvasó szeme elé, amely érdekes, szinte azt merném mondani, hogy helyenként izgalmas mint olvasmány is, amellet a magyar színpadi művészet félé százados küzdelmeinek hű és színes képe. A magyar színpad történetének felbecsülhetetlen értéke a Déryné Naplója. Művészi vallomás, szívjóság és a színház magasabb hivatásában való törhetetlen hit árad ebből a vigasztaló könyvből, amelyet — sajnos — nem tudott befejezni. Hetvenkét éves korában a halál kiszakította kezéből a tollat. Csöndesen »és észrevétlenül ment el. Nem siratta senki, nem emlékezett róla senki,

úgy vitték ki koporsóját a temetőbe, mint egy szegény, ismeretlen, öreg néni ke hűlt tetemét. Szomorú színész-sors. A miskolci «Nagyleány sírkert»-ben álmodik most már több, mint félévszázad óta elmúlt dicsőségről, szertefoszlott fényről, hiú ragyogásról, ünnepi estékről s ha a hantok alól fel tud szakadni, fohász az Ég felé, ez a nemes lélek ott lent is buzgón fohászkodik, hogy áldja meg az Isten nagysággal, tisztességgel, gazdagsággal a magyar színpadot. Egressy Gábor méltán írja róla, hogy «azon nemesi én küzdők sorában tiszteljük őt, akik nélkülöznek, de nem élveznek, kik vetnek, de nem aratnak».

Déryné a Farkas-utcai színház múltjának' legeszményibb alakja. Míg a szívekben emléke él a színháznak, élni fog emléke Dérynének is. A színház kövei szétporladtak, a nemes szív dobogása megszűnt, de jaj nekünk, ha emlékük is sírba hanyatlik valamikor.

X.

A «Bánk bán» feltámadása.

Nagy Lázár után hármás direkción következett a Farkas-utcai színház élén: báró *Naláczy József*, kormányzéki tanácsos, gróf *Vass Imre*, kormányzéki helytartó és *P. Horváth Dániel*. Négy évre vették bérbe a játékszínt, de nem haszon reményében, sőt kötelezték magukat arra, hogy évenként és fejenként száz forintot fizetnek a színház céljaira. Ezek azi urak azonban nagyon hamar megunták az igazgatással járó vesződséget, egymás után mondtak le. A széthúzás, a rendetlenség megint úrrá lett a színpadon. A szétoszlástól megint csak a vezető színészeit lelkesedése és irányítása mentette meg a színházat.

A hármás direkción megszűnése után az országos bizottság *Udvarhelyi Miklóstra* bízta a színház vezetését, tőle pedig egy év múlva *Beaky Fülöp Sámuel*

Ki-mutatása

Azon Adományoknak, melyeket báró Bazsó Miksa és Levente a Koltóvárt építendő Nemzeti Színház felállítására adókat ajándékolni akartak.

szám	név	összesen	valósi	százalék	összesen	valósi	százalék
1	egy valaki adott	100	100	0	100	100	0
2	mas	15	15	6	15	15	6
3	mas	150	150	68	150	150	68
4	mas	50	50	69	50	50	69
5	mas	10	10	70	10	10	70
6	mas	15	15	71	15	15	71
7	G. Teleki Imre	225	225	72	225	225	72
8	egy valaki	150	150	73	150	150	73
9	mas	24	24	74	24	24	74
10	mas	50	50	75	50	50	75
11	mas	20	20	76	20	20	76
12	mas	100	100	77	100	100	77
13	mas	2	2	78	2	2	78
14	mas	100	100	79	100	100	79
15	mas	5	5	80	5	5	80
16	egy valaki	5	5	81	5	5	81
17	mas	5	5	82	5	5	82
18	mas	5	5	83	5	5	83
19	mas	5	5	84	5	5	84
20	mas	5	5	85	5	5	85
21	mas	5	5	86	5	5	86
22	mas	5	5	87	5	5	87
23	G. Berthel Simon és Erc.	100	100	88	100	100	88
24	mas	375	375	89	375	375	89
25	mas	40	40	90	40	40	90
26	mas	32	32	40	32	32	40
27	mas	20	20	91	20	20	91
28	mas	10	10	92	10	10	92
29	mas	18	18	93	18	18	93
30	mas	15	15	94	15	15	94
31	mas	10	10	95	10	10	95
32	mas	6	6	96	6	6	96
33	mas	4	4	97	4	4	97
34	mas	4	4	98	4	4	98
35	V. de N. Miklós	112	112	100	112	112	100
36	mas	10	10	101	10	10	101
37	Ludeman Adolf	60	60	102	60	60	102
38	L. de L. Miklós	4	4	103	4	4	103
39	mas	30	30	104	30	30	104
40	mas	30	30	105	30	30	105
41	mas	4	4	80	4	4	80
42	mas	43	43	107	43	43	107
43	mas	18	18	108	18	18	108
44	Nemes Hunyad Vármegye	133	133	109	133	133	109
45	egy valaki	4	4	109	4	4	109
46	mas	1	1	50	1	1	50
47	mas	5	5	110	5	5	110
48	mas	5	5	111	5	5	111
49	mas	35	35	112	35	35	112
50	G. Teleki József honor. Magyar orv. társ.	709	709	113	709	709	113
51	hátt. P. Horváth Dániel	60	60	116	60	60	116
52	A. G. Berthel Ferenc ker. Kö. Akadémia	60	60	117	60	60	117
53	G. Tardos László	30	30	118	30	30	118
54	B. Jankó János által gyűjtött pénz	150	150	119	150	150	119
55	egy valaki	12	12	120	12	12	120
56	mas adott	12	12	121	12	12	121
57	G. Miklós Miklós	60	60	122	60	60	122
58	Nemes Hunyad Vármegye	36	36	123	36	36	123
59	G. Wass Samuel	120	120	124	120	120	124
60	G. Teleki László	74	74	125	74	74	125
61	Nemes Maros-Szék	125	125	126	125	125	126
62	Sumbott Elek	34	34	127	34	34	127
63	G. Berthel Adám	13	13	128	13	13	128
64	Lejt. Dániel	60	60	129	60	60	129
65	mas	6	6	130	6	6	130
66	mas	6	6	131	6	6	131

13. Akik a Farkas-utcai színház építési költségeire adakoztak.
Az 181ből származó kimutatás első oldala.

Köszövényt.
Hétfőn Martius' 12° napján 1851.
HAZAFIAKBOL ÖSZVE-ÁLLOTT TARSASÁG ALTAL
fog elő-adódni
A' HAZÁNKBAN LEG ELOBSZOR KI NYITANDO
NEMZETI JÁTEKSZÍN' INNEPERE.
EGY VITÉZI SZOMORU JATEK
V. Felvonásokban,
ezen nevezet alatti:

Z R I N Y I.

Irtá Körner Teodor, fordította Petrichevich HORVÁTH DANIEL.

Játszó Személyek.

Nagy Eszterházy, Tóth Csizka	—	Gr. Csáky József	Eva, Solotarev Góll, Keszthelyi Fia Anatóly,	—	Gr. Csáky József.
Mechwart, Székelyházy, Nagy Vesz	—	H. Gr. Bethlen Pál	emek Felsődy	—	R. Banch Miklós
Ibrakán, Nemesi Gyöngyösi	—	B. Kónonczai József	Hlona, ezérek Leány	—	Gr. Teleki János
Ali Pasha, az Agácsi Seng' Vezir	—	B. Rónai Miklós	Atapi Gáspár,	Magyar Ka-	Gr. Bethlen Pál.
Mustafa, Baniái Bese	—	Barnai György	Papratovics Farkas,	patnyak	Gr. Bethlen János.
Jóvá, Székelyházy stb. utoljára Gyoma.	—	Lévai János	Ujvási Péter,	—	Dobly Sándor
Egy Hód Követ	—	Mezőségi	Juránits Lőrincz,	—	Banc
Egy Ágy	—	Itván Miklós.	Seregni Ferencz, Zólyai Kormányos	—	Vitéz
Gróf Zrínyi Miklós, Csizka', Dalmácia', Sca-	—		Egy Parasit	—	
román' Bencze, Orosz', Törökország, és Szé-	—		Egy Magyar Kapitány	—	
gedi Várnak Fő Kapitánya.	—	P. Huszár Dániel.	Magyar Kapitányok, Magyar és Török Katonák, Törökök, Kézdivé-	—	

A' Játék helye hal Belpádon, hal Szegedben az 1851° évi első évfolyam helyén játszódik.

A' Legtöbbet írtá, kiegészítések	—	—	—	—	6 Ft
Érték - Szám	—	—	—	—	3 Ft
Reklám	—	—	—	—	10 Ft
Gazdák	—	—	—	—	10 Ft

Minden példányt a Pesti Magyar Királyi Könyvtárban, Nagy Lajos Ut' az 1851° évi első évfolyam helyén, a Zrínyi Könyvtárban.
A' Játék kezdődik pontos 6 órában, egy óra alkalmatosságra (azaz 10-12 óráig) folytatódik, azaz követ
egy óra után kezdődik meg az Ének. Végtelen a játék.

14. A Farkas-utcai színház megnyitó ünnepének szinlapja.

vette át az irányítást. Fokról fokra süllyedt a színház művészi munkája a vezetőség tervszerűtlen kapkodása miatt

Ám a jósors most is vezérelt Kolozsvárra olyan színészeket, akik az ehnerülésihez közelálló hajót új vizekre kormányozták tehetségükkel és céltudatosságukkal.

Nagy gazdagodása volt a színháznak, amikor tagjai közé szerződött *Megyeri Károly* és *Egressy Gábor*. Megyeri a legnagyobb magyar színész-zsenik egyike, akit társai ördögös ezermesternek neveztek el, akitől verset írt Petőfi Sándor s akit megénekelt!“ Vörösmarthy Mihály:

Mely nevetés ez alatt? Mi öröm van a síri világban?
A komor árnyak közt Megyeri szelleme jár.

Ennek a csárda kis gnomnak, aki a költő szerint síron túl a komor árnyakat is megnevegteti s akitől egyik színésztársa azt írta, hogy «alakja egészben olyan volt, mint a nyakas körte csúcsára állítva. Aránylag igen nagy fej, hozzá vékony lábak. Hangja pedig olyan recsegő volt, mint a Szent péteryé» — az volt mindig az álma 03 vágya, mint Jantsó Pálnak is, hogy tragikus szerepeket játszó. Egyszer el is játszotta Lear királyt, persze bukással járt ez a vállalkozása. De tehetségének széles körét mutatja, hogy Vörösmarthy azt írta róla, mikor a tragikus sorsú Shyloekot játszotta, hogy «Az illy játék méltó élmény szigorú követelőnek is.» Bajza József szavai szerint Megyeri «kisdéd zömök alak, ezer változatú proteusi arccal». Kartársai és bírálói szerint a magyar színpadok legnagyobb jeilemszínésze volt.

Kolozsvárott rövid ideig maradt. 1 indára hívták meg, onnan a pesti?^cmzeti Színházhoz. *Fáy András*, a budai színház első igazgatója. Így íz Megyeriről abban a tanulmányában, amelyet «*A magyar színészet múltjáról*» címen tett közzé:

«A férfiak közt Megyeri állt első helyen. Nem ismerek színészt, ki oly lassú léptekkel haladt volna elő, mint Megyeri. Ismertem őt időfokonként elsőbbségi föllépéseiben s emlékszem, miként távolról sem jósolhattuk meg akkor szerepléseiből azon tökélyfokot, melyre később fölvíta magát s melyen alig állíthatánk valakit melléje. Például szolgálhat Megyeri színészeinknek arra, mennyire emelheti gyakorlat és studiumj a művészetet. Úgy látszik: jól kezdte meg színészeletünkben azon szerep-egyényt (individualizálást), melynél fogva az egyénített szerep-személy alakját, mozgását, arcjátékát nem bírjuk feledni soha, s azt képzetünkben összeolvasztjuk a szereppel.»

Egressy Gábor, mint lelkes fiatal Színész került a Farkas-utcai színházba s a magyar színjátszás halhatatlanjai közé emelkedett. Petőfi így ír róla:

Le részegíted szomjas lelkemet
Művészetednek édes italával...
Születtél volna boldogabb hazában,
Hol érdemeknek kedvezőbb az Ég:
Dicsőségednek fényes ragyogása
Egy félvilágra elsugárzanék.

Rendkívül művelt, mindig tanuló, nagy szellem. A magyar színpadi művészet legérdemesebb tanítómestere. A Színiakadémia megalapítója és első tanára. Az őt követő kor színésznemzedékének bálványa. Lángoló hazaszeretete fűtötte, a szabadságharcban Kossuth¹ Lajos oldalán vett részt a honvédek toborzó körúton, később kormánybiztos, rettenthetetlen harcos,, akinek a segesvári csata után Törökországba kellett menekülnie a győzők bosszúja elől. Népszerűségét legendakörbe emelte dicsőséges halála: legjobb szerepét, Brankovics Györgyöt játszva, a színpadon omlott össze. Egressy Gábor nevéhez kapcsolódik a Farkas-utcai színház történetének egyik legemlékezetesebb napja:

1834 szeptember 6-én

Ezen a napon játszották Kolozsváron először az eltemetett *Katona Józsefnek* elfelejtett *Bánk bán-ját*.

Kolozsvári színész és kolozsvári közönség; hengerítette el az elföldelt Bánkról azt a sziklatömböt, amely akkor már másfél évtized óta nehezedett a grandiózus magyar tragédia sírja fölé. A Farkas-utcai színházban ezen az estén háborogtak először a Bánk önmagát szétzúzó tépelődései, a magyar paraszt évszázados panaszai is ezen az estén jajdultak fel először Tiborc ajakáról, s Petur bán tüzes és nyakas békétlensége is ezen az estén harsogott fel először. A magyar drámaírás feltámadási ünnepe volt ez a száz év előtti előadás. Hiszen a «Bánk bán» akkor már 14 éve porosodott a felejtés reménytelen tömegsírjában, Mártirsorsú költője is négy éve pihent a kecskeméti temető jeltelen hantjai alatt.

Egy lelkes, bátor, művelt és szárnyaló álmú színésznek kellett jönnie, hogy a rég elásott kincset kiemelje s a színpad világosságánál megcsillogtassa. Egressy Gábor volt az a fiatal, 26 éves színész, aki ' először ismerte fel a *Bánk bán* nagyságát B ő állapította meg erről a műről, hogy a legkiválóbb magyar tragédia, melynek hibáiból csaknem ugyanannyit tanulhatnak íróink, mint minden időket túlélő erényeiből. Annál maradandóbb érdeme ez Egressynek, mert nem hiúság, nem szerepéhség vezette, hanem komoly és mély dramaturgiai meggyőződés. Hiszen az előadáson nem is igényelte a tragédia úgynevezett hálás szerepeinek valamelyikét, nem játszotta sem Bánkot, sem Peturt, sem Tiborcot, hanem a legellenszenve-sebb és színpadi hatás szempontjából leghálátlanabb szerepet, Ottót. Nem a maga színészi tehetségét akarta csillogtatni, hanem a közönség érdeklődését a műre irányítani.

Szokás volt régebben, hogy a legjelesebb színészek évenként egy vagy több jutalom játékot kaptak az igazgatóságtól. Az ilyen előadások jövedelmének bizonyos hányada a jutalmazandó színészt illette. Vi-

szont ő válogathatta meg az előadásra kerülő darabot s benne a saját szerepét. Rendszerint a legdivatosabb, pénztári szempontból a legreményteljesebb darabot s abban is a leghatásosabb szerepet választották a színészek. Hogyne! Hiszen ez tulajdonképpen szerződésben kikötött fizetéspótlék volt. Egressy Gábor becsvágya magasabbra tört. Azt az alkalmat, hogy egyszer maga válogathatta meg a darabot, arra használta, hogy igazságot szolgáltatson egy fel nem ismert, kín szenvedéses életű magyar zseninek, hogy a maga kis anyagi haszna helyett a magyar drámairást ajándékozza meg felbecsülhetetlen értékű drágakövel.

Irodalomtörténetírásunkban közhellyé vált az a megállapítás, hogy amit a *kolozsvári drámabírálok* vettek Katona József ellen, azért a költő halála után egy *kolozsvári színész* szolgáltatott elégtételt emlékének. Célzás ez arra a pályázatra, amelyet Döbrentei Gábor néhány erdélyi főúr áldozatosságából 1814-ben olyan drámai műre írt ki, amellyel az épülő kolozsvári Nemzeti Színházat megnyitni lehessen s amely pályázaton az *állítólag* versenyző *Bánk bánt* a bírálok észre sem vették. Homályos és még felderítésre váró titkok rejlenek e pályázat mögött.

Hogy lehet az, hogy Döbrentei, ez a művelt, sokat olvasott tanár, ez a minden nemzeti ügyért lángoló hazafi s bíráló társai éppen a *Bánk bánt* nem vették észre? Holott a bírálati jelentésben hangoztatják, hogy *minden beküldött darabot* külön-külön is, együttesen is lelkiismeretesen elolvastak. A pályázati feltételeknek pontosan megfelelt Katona drámája: a felhívás történeti, vagy hősi darabot kívánt a hazai, vagy idegen nemzetek történetéből. Nos, Bánk történeti is volt, hősi is volt, s akkori, első formájának minden, kezdetlegessége, minden hibája dacára is lehetetlen, hogy a belőle kicsapó fergeteges magyar nemzeti tűz ne gyújtotta volna lánggra a bírálok lelkét. Vagy, hogy az erős Shakespeare-hatás, ne keltette volna fel a Shakespeare-imádó Döbrentei Ügyeimét? Hogy lehet,

hogy a pályázatra beérkezett tíz, vagy tizenkét drámai mű közül a terjedelmes bírálati tanulmány, mely az Erdélyi Múzeum 1818-ban megjelent 10-ik füzetében látott napvilágot, öt darabbal részletesen foglalkozik, a hatodiknak is főlemlíti nevét, hogy legjobbnak a bihari szolgálatos «*Pártosság tüze*» című darabját ítéli, amely a bírálókban «új, nagy várakozást gerjesztett» s a Bolyai Farkas drámáiról is megállapítja, hogy «nagy gondolatokban még elsőbb», csak éppen *Bánk bánról* hallgat? Még a címét sem említi. Hogy lehet az, hogy Katona József, aki akkor még az irodalmi, élet középpontjában, Pesten élt, évekig nem vett tudomást a nyomtatásban megjelent bírálati jelentésről, sőt nem is érdeklődött a pályázat sorsa iránt?

Gyulai Pál óta minden Bánk-magyarázat foglalkozik ezekkel a titokzatos kérdésekkel, de megnyugtató választ senki sem adott még. A korszellem elmáradottsága, a kritika hiánya, a dramaturgiai értékelés fogyatékosága, a bírálatot közlő folyóirat váratlan megszűnése, *Bánk bán* első formájának gyengeségei nem kielégítő, hanem inkább erőltetett, mentséget kereső magyarázatok. Leghihetőbb az a föltevés, hogy Bánk nem is került a bírálók kezébe. Hogy résztvett a pályázatomban, annak csak pár sornyi támpontja van: Katona József előszava a darab első kiadásához, amelyben szelíd megnyugvással írja, hogy: «ötödik éve készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a kolozsvári leendő játékszínről felszólítás hirdtetett. Nem volt-e pénz? Vagy — amit szégyen volna hinni — nem találtatott valamirevaló munka és így a neszt csak idővel akarták meghallatni? De valójában a híre is elnémult, vagy legalább éri nem tudok róla.» Ez tényleg azt bizonyítja, hogy részt akart venni az erdélyi-pályázaton. Talán el is küldte a darabját. De milyen úton? A pályázati felhívás arra szólítja fel az írókat, hogy előzetesen jelentsék be szándékukat. Vájjon Katona nem csak a *szándékát* jelentette be? Ki

vitte a darabot Kolozsvárra, tó nyújtotta be? Mikor? Erről semmit sem tudunk. Eljutott-e a bírálók kezébe? Ezt a homályos kérdést tisztázni kellene még. Talán ezen az úton jutnánk nyitjára annak a rejtélynek, hogy a művelt és magyar érzéstől lángoló bírálók miért nem említik a címét sem *Bánk bánnak*.

Volna ugyan még egy bizonyítéka annak, hogy *Bánk bán* mégis Kolozsvárra jutott: Egressy Gábor fiának, Ákosnak levele arról, hogy édesapja miképpen bukkant a *Bánk bánra*: «Atyám, mint a nemzeti színjátszó társaság tagja, Kolozsváron 1834-ben jutalomjátékára szükséges színdarab után kutatva, az ottani színház egyik padláshelyiségében, a félredobott, porlepte művek között találta meg Bánk bán kéziratát... Több heti keresés után rátalált egy régi írásra, melyet a penész annyira ellepett, hogy jóformán a címét sem lehetett kibetűzni. Mikor ez mégis sikerült, elsősorban fölkelte érdeklődését a darab címe: *Bánk bán*. Ebből lehetne valamit csinálni — gondolta magában — és miután gondosan megtisztította a kéziratot az idők nyomától, hozzálátott tanulmányozásához.»

Ez a levél tele van a fiú szeretetével és bámula-tával, tele van a színész érdekes, meséket kereső és színező fantáziájával, de tele van egyszersmind könnyen megcáfolható valószínű!enséggel is. Hogy jutott volna a Bánk kézirata a kolozsvári színház padlására? Hiszen a pályázatot már 1817-ben lezárták, döntöttek fölötte, a színházépítést pedig csak négy évvel később, 1821-ben fejezték be. Azután a pályázatot nem is a színház igazgatósága írta ki, a pályaművek tehát nem is kerülhettek a színház «porlepte» padlására. Nem is szólva arról, hogy a színháznak, konstrukciója folytán nem is volt padlása. *Bánk bán* különben nem volt ismeretlen Egressy Gábor előtt, hiszen már játszott benne egyszer Kassán is. A Bánk első előadása idején Egressy Ákos két éves volt, később hallhatott tehát erről a nevezetes előadásról és évtizedek pergése folyamán színesedhetett

ki lelkében ilyen érdekes mesévé az, hogy apja miké-
p'en talált a «penészedő» kéziratra.

A valóság ezzel szemben az, hogy a tragédia már 1820-ban megjelent Pesten könyvalakban s ha nem is tudott általános érdeklődést kelteni, bizonyos, hogy Egressy Gábor kutató, folyton művelődő, minden új könyvet mohón olvasó szemét nem kerülhette el az a kis könyvecske, amelyről Kulcsár lapja, a «*Hazai és Külföldi Tudósítások*» is megemlékezik, mondván, hogy «mert az eredeti darabok még mindig igen ritkák, dicséretes igyekezet volt Katona úrtól ezen pályán megindulni», sőt öt évvel később a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat is azt írja, hogy «ezen, drámát a merész gondolatok és éles festések olvasásra ajánlják». A valóság az, hogy Kolozsvárott nem az eredeti, kezdetleges formájában került színre Bánk, amelyet Katona maga is «gyöngye kísérlet»-nek tartott, hanem *Bárany Boldizsár* «Rosta»-ja nyomán átdolgozott s nyomtatásban is megjelent alakjában. A valóság az, hogy a kolozsvári előadás előtt már játszották Bánkot *Kassán* is egyszer ugyanebben az átdolgozott formában, nem kellett tehát Egressy Gábornak penészedő írások között kutatnia, hogy Bánkot fölfedezze. De ez nem csökkenti Egressy Gábor érdemét, sőt növeli tiszteletünket bátorsága iránt, mert olyan művet mert saját felelőségének hangsúlya mellett színpadra vinni, amelyre a közvélemény közönye már kimondta a halálos ítéletet. Meggyőződése dacolt a közönség döntésével. S az sem csökkenti érdemét, hogy Kassán, esetleg már Pécsen is kísérleteztek az előadással, mert hiszen azok az előadások nyom nélkül veszttek el az észrevétlenségben.

Bánk színpadi karrierje és irodalmi értékelésének kiinduló állomása az a száz év előtti előadás volt. Halottaiból 1834 szeptember 6-án támadt fel ez a lenézett írás, amelyről később kiderült, hogy a leghatalmasabb magyar nemzeti dráma. Szigligeti is elismerj hogy Bánkot Kolozsvárnak köszönheti a Ma-

gyár irodalom s Ferenczi Zoltán szerint is «az 1834-hen Kolozsváron tartott előadás vetette *Bánk bánra* az első fényt, mely csakhamar elárasztotta egész hazánkat». Azt hitték e okáig, hogy ezen az előadáson a «jutalmazandó» Egressy Gábor játszotta Bánkot. Ez tévedés. A szereposztás ez volt: *Bánk-Lendvay Márton*^ *Vetur-Szentpé'cry*, II. *Ükidre-Szcrdahelyi*, *Gert-rud-Széppalaky Johanna*, *Melinda.-Déryné*, *Tiborc-Szilágyi*, *Mikhál-U dvarhdyi*, *Bibrach-2?í/e/*^, *Jzidora-Éder Lujza*, *Simon háa-Kubay*, *Ottó-Egressy Gábor*.

A kolozsvári előadásról megemlékezett a Pesten megjelenő «Honművész» is, ezekkei a szavakkal: «E jelen darab szerzője helyesen találta el a feltűnő karaktereket s nálunk, hol csak közepszerű eredeti) darabot is oly gyéren írnak, egy marad a jobbak közül.» Fukar kezekkel méri az elismerést a névtelen tudósító, mégis ez az első megnyilatkozás, amely Bánk előadásáról szól.

Ebben az időben már emelkedtek a pesti új Nemzeti Színház falai. Igazi elégtétele az lett voina Katona József emlékének, ha a Nemzeti Színházat Bánkkal nyitották volna meg. Az ünnepi megnyitásra hol találhattak volna ennél alkalmasabb darabot? De mint ahogy a kolozsvári állandó nemzeti színházat Korner Zrmyi-jévei, úgy a pesti Nemzeti Színházat iß német darabbal, az ismeretlen nevű Schenk .Miksa «*Belizár*»-jávai nyitották meg.

Csaknem két év telt el a Pesti Nemzeti Színház megnyitása után, amikor ott is színre kerülhetett Bánk bán. De akkor sem az igazgatóság jóvoltából, vagy az irodalmi méltatás köVetkezoienyeivént. Egressy Gábor nem csüggedő hite választotta megint a darabot jutalomjátékául. Így jutott a hányatott dráma 1839 március 23-ári a pesti Nemzeti Színház színpadára s most már a Honművész bírálója, aki négy évvel azelőtt meg nagyon rossz véleménnyel volt róla szintén megtért s nagy lelkesedéssel írja, hogy «*Bánk*

bán a mai (napig is koronája a magyar színiköltészetnek)».

A Farkas-utcai színház életének kiemelkedő eseményeivel akarok foglalkozni, nem lehet tehát tisztem az, hogy Bánk bán pesti színpadi pályafutását kísérjem nyomon. Annyit azonban meg kell állapítani, hogy — ha a két város közönségének számárányát vesszük zsinórmértékül — a kolozsvári Bánk-kultusz mélyrehatóbb, állandóbb és termékenyebb volt, mint a pesti. Kolozsvárott Bankot száz év alatt ezútszáz alkalommal adták elő, ha a város lakosságának arányszámát vesszük alapul, akkor Budapesten e száz év alatt közel ezer előadást kellett volna megérnie Katona tragédiájának, holott körülbelül kétszáz előadást ért csak meg.

A legközelebbi, kétségtelen nyoma annak, hogy a tragédiát Kolozsvárott előadták, megint Egressy Gábor nevéhez fűződik. A kitűnő színész, aki már akkor a pesti Nemzeti Színház ünnepelt tagja volt, s akiről az *Erdélyi Híradó* már 1838-ban azt írja, hogy «mindenki kénytelen elismerni, hogy Egressy úrnál jelesebb színművész még sohasem mutatkozék e városi színpadon», 1842-ben Marosvásárhelyről jövet, néhány vendégszínházi előadásra kiszállott Kolozsváron is és ismét Bankban lépett fel. De ekkor már a címszerepet játszotta, Melindát pedig *Laborfalvi Róza*, a későbbi Jókai Mérné. Ezt olvassuk erről az előadásról: «Mi Egressyt mesternek nevezzük a címszerepben s e játék minden más előadásainak fénypontja volt.» Színlapjaink nagyon hiányosak ebből az időből s csak a Ferenczi Zoltán följegyzéseiből tudjuk, hogy ezután 1845 november 29-én, 1846 március 19-én és 1847 január 14-én játszották Bánkot a Farkas-utcai színházban,

Ezután egészen 1858-ig nem találjuk nyomát Bánk kolozsvári előadásának. A 48-as éveket követő időben, az elnyomatás szomorú korában a cenzúra szigorúsága bizonyára megakadályozta azt, hogy

Katona József vért forraló tirádái lángallobbaatsák a lelkekben parázsló tüzet.

Bánk bán kolozsvári színpadi pályafutásának legközelebbi állomása, amiről színlapunk van, 1858 január 29. Az érdekes színlap homlokán ezt olvassuk: «A fennálló színválasztmány felügyelete s *Lángh Boldizsár* igazgatása alatti színtársulat által adatik *Szigeti József* jutalmául és utolsó előtti fölléptéül Bánk bán.» Följegyzésre méltó, hogy Szigeti József, a színműíró és komikus, a klasszikus Menenius Agrippa, akkor még Bánkot játszotta. A szereposztás másik érdekessége, hogy Peturt ezen az előadáson *Gyulai Ferenc*, Gyulai Pál testvérbátyja játszotta, akinek később a Farkas-Wtcai színház homlokzata előtt szobrot emeltek.

1860-tól már pontos feljegyzéseink, színlapjaink vannak Bánk kolozsvári előadásairól. íme, a következő állomás: «Kolozsvár, ma, hétfőn, február 18-án 1861. az orsz. színházi választmány pártfogása és Follinus János igazgatása alatti dalszíntársaság által *Komáromi Alajos* vendégtjátékaul adatik: *Bánk bán.*» A szereposztásnak semmi különösebb, följegyzésre váró érdekessége nincs.

1862 január 1-én és ugyanazon év október 11-én. Bánkot *Paulay Ede*, Gertrudot *Paulayné*, Melindát *Follinusné* és *Szöllősy Róza* játszotta. Följegyzésre méltó ez a szereposztás azért, mert Paulay Edéről, a pesti Nemzeti Színház későbbi halhatatlan érdemű igazgatójáról az volt a közhit, hogy nagyon gyöngye, szürke, eegédszínész volt, aki csak mellékszerepeket játszott. íme azt látjuk, hogy *Bánk bán* címszerepét játszotta, sőt később, 1866-ban mint vendég tért vissza Kolozsvárra s akkor is Bánkot játszotta.

1864-ben kétszer (január 1. és március 31.) szerepel a kolozsvári színház műsorán Bánk *Ujfalussyval és Rónay Gyulával* a címszerepben.

1865-ben csak egyszer játszották, de ez az előadás nevezetes, mert akkor lépett fel először a cím-

szerében a leghíresebb Bánkok egyike: *E. Kovács Gyula*

1866-ban kétszer adták Katona tragédiáját, mind a kétszer Paulay vendégszínházával. Ezek az előadások azért is emlékezetesek, mert Simon bánt a magyar színészet későbbi nagy büszkesége, *Újházi Ede* játszotta,

1867-ben csak egyszer került színre Bánk, a címszerében *Egressy Ákossal*, a tragédia felfedező] ének fiával.

Utána három évi szünet következik a Bánk-előadások sorozatában.

1871 november 4-én megint emlékezetes előadása volt a tragédiának: Bánkot ismét *E. Kovács Gyula* játszotta, aki előző évben már Pesten is igen nagy sikert aratott ebben a szerepben, Gertrudot pedig először játszotta ennek a szerepnek legklasszikusabb s leghivatottabb alakítója, *Jászai Mari* aki egy év múlva ezzel a szerepével már a pesti közönséget is bámulatba ejtette. *Melinda Boér Emma*, *Petur Szentgyörgyi* és *Tiborc Török Károly* volt. Ez volt Szentgyörgyi első szereplése Bánk bán-ban.

A következő előadások 1873 március 6., 1874 október 1. és december 8. A szereposztás nagyrészen a régi volt, egyízben Gertrudist *Jókainé Laborfalvi Róza* játszotta.

1875-ben új Bánkot látott Kolozsvár közönsége, *Szacsvay Imrét*, új Gertrudot, *Némethy Irmát*, új Melindát — *Ditrói Eibenschütz Marit*, új Peturt — *E. Kovács Gyulát*, új Tiborcot — *Szentgyörgyi Istvánt*. Utána 1876-ban kétszer szerepel a műsoron Bánk, jórészt az előbbi szereposztással.

Csaknem öt évi szünet után 1881 január 20-án jelenik meg újra Bánk a kolozsvári színház műsórán. Ez alkalommal Bánkot *Szacsvay*, Gertrudot *Farkas Irma*, Melindát *Szacsvayné*, Peturt *Szentgyörgyi*, Tiborcot a híres-tréfás *Krasznay Miska*, Biberachot *Mátrai Betegh Béla*, Mikhált *Gabányi Árpád* játszotta.

1882-ben, 1883-ban, 1884-ben, 1885-ben, 1886-ban, 1887-ben, 1888-ban, 1889-ben, 1890-ben és 1891-ben mindig“ Katona József szüle lese ünnepén, november 11-én. játszották Bánkot a Farkas-utcai színházban. Ezeken az előadásokon *E. Kovács Gyula* játszotta a címszerepet, Gertrudot egymás utáni sorrendben *Glescr H cnnin, Lubimzkyné**. *Gö;iczyné, Medgyasszay Evelin, Szeré my Gizella*, — Peturt *S zentgyörgyi, Szacsvivy, Sárdy, Kazciiezky*, majd ismét *Szentgyörgyi*, — Tiborcot *Krasznay, Szentgyörgyi, Gál Gyula*, — Biberachot *Mátrai Beleg BÉla, Vedres Gyula, Megyeri Dezső, Földessy*, — Mikhált *Gabányi, Hegedűs Gyula, Török Károly* játszották.

1892, november 10-én ünnepelte a színház Katona József születésének századik évfordulóját s ezen a díszelőadáson *E. Kovács Gyula* játszotta Bánkot, *Hunyady Margit* Gertrudist, *Szerémy Gizella* Melindát, *Szathmáry Árpád* Peturt, *Szentgyörgyi István* Tiborcot, *Gál Gyula* Biberachot, *K. Gerő Lina* Izidorát, *Ráday Sándor* Mikhált.

1893-ban kétszer, s 1894-ben szintén kétszer játszották Bánkot a fenti szereposztásban azzal a változással, hogy Izidorát *Dolly Emma*, majd *Horváth Paula*, Bánkot egyízben *Ivánjy Jenő*, Biberachot *Hegedűs Gyula* vette át.

Az 1895. november 11-ón tartott előadáson Peturt először játszotta *Hegedűs Gyula*. — Utána 1896. november 11-ón és 1897. november 3-án találkoznak a Farkas-utcai színhá:: jáiérendjén Bánkkal (Bánk - *E. Kovács Gyula, Gertrud—Szerémy Gizella*^ Melinda - *György Ilona, Yvtur—Klenovits György, Tiborc—Szereigyörgyi István, Biberach—Janovics Jenő*) a szereposztás csekély változásával ugyanígy adták 1897. november 10-én és 1898. november 11-én.

Legközelebbi előadásán, 1899. november 12-én, Bánk—*Ivánjy, Gertrud—Fáy Szeréna, Melinda—Bajor Riza, Petur—Tomba Kálmán, Tiborc—Szentgyörgyi, Biberach* pedig *Janovics Jenő* volt.

1900-ban kétszer, 1901-ben szinten kétezer, 1903-ban egyszer s 1904-ben szintén 'egyszer került színre Bánk Ezeken az előadásokon Bánk—*Szakács Andor*, majd *Molnár László* volt. Gertrudis—*Bajor Riza*, *Jászai Mari* (mint vendég). *Fáy Szeréna.*, *Laczkó Aranka* és *Tóvölgyi Margit*, *Melkiila---**Gazdy Aranka*, *Lakács Juliska*, *Csige Böske*, *Fetur—Tompá Kálmán* és *Biberacii—Jan ovics Jenő*, *Szakács Andor*, *Somlay Arthur* volt.

1905-ben vette át az igazgatást Janovics Jenő, ettől az időtől a Bánk kultusz új lendület felé ível Kolozsvárott. Amíg az 1834-től 1905-ig terjedő hetven év alatt a rendelkezésünkre álló adatok szerint 52-szer adták Bankot, addig 1905-től 1933-ig, tehát 28 év alatt, amelyből a magyar uralomra 14 év és a román uralomra szintén 14 év esik: épen 50-szer került színre Katona József izzó, nemzeti érzésektől fűtött tragédiája.

E 28 év alatt Bankot *Hidvéghy Ernő*, *Pataky József*, *Szakács Andor*, *Bakó László*, *Táray Ferenc*, *Kemény László*, *Tóth Elek*, *Főidényi László* játszotta.. Gertrudist: *Tóvölgyi Margit*, *Jászai Mari*, *Hettyey Aranka*, *Laczkó Aranka*, *Fáy Flóra*, *Poór Lili* és *Bene s Ilona* játszotta. Melindát: *Jesko Ariadne*, *Aczél Ilona*, *Somló Emma*, *Poor Lili*, *Császár Mária*, *Nagy Ilona*, *Izsáky Margit*, *Nánássy Julia*, *Könyves Tóth Erzsé*, *Petróczy Alice*, *Kaszab Anna* és *Kerekes Ilona* játszották. Petur bánt: *Sebestyén Géza*, *Fehér Gyula*, *Nagy Adorján*, *Fekete Mihály*, *Bánóczy Dezső*, *Csellé Lajos*, *Forgács Sándor*, *Tóth Elek*, *Olasz Lajos*, Tiborcot: *Szentgyörgyi István*, *Forgács Sándor*. Réthely Ödön, *Tóth Elek*, Biberachot: *Janovics Jenő*, *Kardos Andor*, *Faragó Ödön*, *Rét hely Ödön* játszotta.

A száz .év alatt a címszerepet legtöbbször *E. Kovács Gyula* játszotta, összesen huszonnégyszer. Utána *Szakács Andor* következik tizenkilenc Bánk-alakítással, Gertrudot legtöbbször *Poór Lili* játszotta, huszonegy-

szer. Utána *Hettyey Aranka* következik, aki tizennégszer alakította a királynét Kolozsvárott. Melindát *Császár Mária* tízszer, *Kaszab Anna* kilencszer, *Petróczy 'Alice* hatszor, *Izsáky Margit* ötször, *Aczél Ilona* négyezer, *Nagy Ilona* négyszer játszotta. Peturt: *Fekete Mihály* tizenhétszer, *Szentgyörgyi István* tizenháromszor, *Tóth Elek* tizenegyszer, *Sebestyén Géza* ötször, Tiborcot: *Szentgyörgyi István* ötvennyolcszor, Biberachot *Janovics Jenő* ötvenegyszer játszotta.

*

Íme, száz év képe beszélő számokban, színes, emlékeket rajzó nevekben.

Száz év: száz két Bánk-előadás.

Hisszük, hinnünk kell, hogy az elkövetkező száz év alatt is hívek maradnak a jövő színészgenerációk Kolozsvárott Egressy Gábor tüzes, mély hitéhez s a Farkas-utcai színház gazdag hagyományaihoz és az löi-ökmécsest, amit ez a halhatatlan histrió gyújtott száz és egy néhány év előtt a dicsőséges színház deszkáin Katona József emlékének, őrizni, óvni és szítani fogják.

XI.

Létért való küzdelem.

Idők multával a színház helyzete egyre súlyosbodott.

A fenyegető bukás pillanatában, 1840 augusztusi 17-én a színházi biztosság újra felhívást intézett az állandósítás ügyében az erdélyi törvényhatóságokhoz s azt kéri, hogy a fölkelési nemesi cassa, mely 42.000 forintot tesz ki, s még hozzá 48.000 forint országos segílyt, összesen tehát 90.000 forintot, adassék át alap-tőke gyanánt a színháznak. És pedig 20.000 forint a színház építkezésének további kiegészítésére és berendezésekre, 50.000 forint tőke, valamint ennek 3000

forintnyi évi kamatja a színtársulat segélyezésére fordíttassék és 20.000 forint zenekarra. A felhívásban az országos biztosság maga beismeri, hogy «ezen intézet mostani állapotjában a nemzet által kitűzött célnak kevésben felelhet meg... mert a játékszín épülete teljes bevégzésére, némely mellék & nélkülözhetetlen épületek elkészítésére, belsőjének újra rendezésére s elhasznált díszítményei újjakkal pótlására, mint egy 20.000 forint kívántatnék ezüstben. De még ezzel nem lenne cél érve, mert a nevezetesebb segedelem a rendes színelőadások jövedelme pótlására kívántatik: mivel húsz évi tapasztalás bizonyította — valamint ezt nemes Magyarország Rendei is átlátták, — hogy a játékok után bejövő rendes jövedelemmel csak szenvedhető játékszint sem lehet fenntartani. Azoknak pótlására állandó tőkepénz kell, melynek kamatjából a rendes jövedelmeket pótolni lehessen.»

Az országgyűlés a színház állandósításának kérdését Összekapcsolta a Múzeum létesítésének és Conservát oriurn segélyezésének ügyével s 1843. január 16-án törvénycikket alkotott, amely így hangzik:

TÖRVÉNYJA VALLAT A NEMZETI SZÍNHÁZRÓL.

1. A jól rendezett színháznak a nemzeti kifejlődésre, nyelvallérozásnak előmozdítására és az erkölcsiségnek kimívelésére, az ország Rendei által elismert jótékony hatása tekintetéből a Kolozsvár sz. kir. városában felállított és az 1810—11. évi országgyűlésen nemzeti pártfogás alá vett színház jobb móddali elrendezésére, és az ugyanazon városban már létező s jelenleg országos pártfogás alá vett muzsikai Conservatoi*ium országos megalapítására 40.000 rhforintok ezüst pénzben ajánltatnak; mely summa a magyar és székely nemzet törvényhatóságai között, és ezek által a nemesi rendre és azokra, kiket a törvény ezen név alá foglalt, — efelett a nemes szász nemzet nemesi birtokaira, és a kiváltságos helyekre fog felosztatni és azoktól lesz beszedendő.

2. Fenntartására, mint szintén egy jelesebb színész társaság felsegállítására a felkelési pénztárból fennmarad ott, és magánosoknak kölcsönbe adott készpénz hátralévő kamatjával fordíttatik; és az országosan kinevezendő választmány kezelése alá rendeltetik, oly móddal, hogy azon pénzmennyiség, két évi kamatainak még hozzávetésével 50.000 rlfiorintra ezüstben nevedekvén, évenként 3.000 ezüst rfh ormiból álló kamat az előforduló újítások és jelesebb színész rhfiorintból felsegállítására fordíttassék.

Erre a határozatra azonban királyi szentesítés¹ többszöri sürgetés dacára sem érkezett s így annak fogamatja sem volt egyelőre.

Nagyon szerencsés intézkedése volt azonban az országgyűlésnek az, hogy az újra kiküldött színházi bizottmány élére *gróf Mikó Imrét*, «Erdély Széchenyijét» állította.

A minden támogatástól megfosztott, egy napról a másikra élő nemzeti intézményt Mikó Imre lelkesedése, áldozatkészsége keltette ismét életre. Az ő iránymutatása a hazafiak érdeklődését újra lánggra lobbantotta a színház iránt. Gyűjtéseket indított, buzdított mindenkit, ébresztette a lelkeket, s maga járt adakozásban és munkában elől jó példával. A század elején Wesselényi Miklós, a század derekán pedig Mikó Imre mentette meg az címerüléstől az erdélyi színészetet.

Harminc évig állott a színházi bizottság elén, ezalatt színházi alapot teremtett s neki köszönhető, hogy a későbbi időkben a fölkelési alapot is a színháznak ajándékozták s az is, hogy fejedelmi szubvenციót kapott a kolozsvári színház. Törhetetlen akaratának, erélyességének, mély nemzeti érzésének köszönhető, hogy az alap a hatvanas években már olyan összegre szaporodott, amelyből átépíthették és a szükséges helyiségekkel kibővíthették a színházat.

Sajnos, Mikó Imre országos gondjai és nemzetépítő, nagyvonalú munkája közepette nem irányít-

Kérem, hogy
 a könyvöt
 a Magyarországi
 Kir. Akad. tud. és
 irod. tud. oszt. elé
 ajánljam.

Lendvai

1840.

Barabás Miklós

Budapest

16. Lendvai, mint Bánk bán (Barabás Miklós könyvmuta után).

16. Lendvai, mint Bánk bán (Barabás Miklós könyomata után).

hattá a színház aprólékos belső életét. Tisztán látta a célt, megteremtette a fennmaradásához szükséges eszközöket is, de a szintársulat ügyeivel nem foglalkozhatott.

A színház vezetésében hozzá nem értő és terv nélkül való kapkodás uralkodott.

A nevezetes törvényjavaslat megszavazásától a szabadságharc kitöréséig terjedő öt év alatt felváltva* «igazgatott» *Kondóssy Ferenc, Szerdahelyi József, Havy Mihály, Pergő Celesztin. Feleki Miklós, Gyulai Ferenc és ismét Feleki Miklós.*

*

1848. tavaszán Feleki Miklós volt az igazgató s a márciusi napok láza behatolt a színházba is. A nézőtér mindig zsúfolva volt, de a színészek egyre kedvetlenebbül játszottak. Nem akartak drámázni és mókázni a nagy napok előestéjén. Kötéllal sem lehetett őket visszatartani, felcsaptak honvédeknek. A színház kapui bezárultak. Karácsonykor bevonultak Kolozsvárra Bem tábornok csapatai. Feleki Miklós hadnagy úr parancsot kap, hogy azonnal kezdje meg az előadásokat, mert fontos katonai érdek, hogy a közönség ne csüggedjen, hogy hazafias darabok előadásával a lelkesedést állandóan ébrentartsák.

Feleki szabadkozik, nem akarja fölcserélni a honvédség hadnagyi uniformisát a színpad tábornoki parancsnokságával.

— Nincs színészem!

Ezzel próbált a parancs teljesítése elől menekülni.

— Majd lesz! — feleli neki a honvéd főparancsnokság és a bevonult színészkatonákat visszarendelik a színpadra. ímmel-ámmal, lehorgasztott fejjel játszottak a színészek, pedig a hazafias szólamok végén tapsorkánok törtek ki. Ez azonban nem vigasztalta őket. Egy reggel, amikor Feleki a színházhoz ment, írást talált az asztalán, amelyben a színészek bejelentik

hogy ők tovább semmi kincsért, semmi tapsért nem mókáznak. Valamennyien a harctérre szöktek.

Feleki lelkenedezve vitte fel az írást a katonai parancsnoksághoz, felöltötte újra honvédtiszti uniformását és ment a színészei után.

*

1852-ben a katonai kormányzó, *Schwartzenberg Károly herceg* megengedte, hogy a régi színházi bizottság, amely ezidőtől «választmány»-nak nevezte magát, Mikó Imre gróf elnöklése mellett összeülhessen és megengedte azt is, hogy a színházat újra megnyithassák.

Katzvinszky János volt a szabadságharc után az első igazgató. Balkezes tehetetlen ember, aki válságba sodorta az intézetet. El is kellett hamarosan mozdítani s a választmány három tagú művezető-tanácsot rendelt a színház élére: *Follinus János*, *Stoger Béla* és *Rónay Gyula* személyében. Ez a hármás uralom azonban csak egy pár napig tartott. A belső viszályok élesedtek s akkor *Bethlen Miklós gróf* és *Páll Sándor* vállalta a színház vezetését.

Ez szerencsés fordulatot jelentett a Farkas-utcai színház hanyatott életében, a közönség érdeklődése is élénkebb lett s a két igazgató érkezettnek érezte a pillanatot erőteljesebb mozgalom indítására. Tervezetek készíttetek a színház átalakítására, bővítésére és a felszerelés gazdagítására. A katonai parancsnok újra engedélyt adott a gyűjtésre. A gyűjtés irányítását) megint Mikó Imre vette kezébe, Kolozsvár közönsége pedig ismét tanújelét adta áldozatkészségének és színház-szeretetének. Az adományok olyan szépen gyűltek, hogy a száz pfr-tos részvényekre 624 aláíró akadt. Mikó Imre egymaga húsz részvényt írt alá. Hangversenyeket, estélyeket rendeztek a színház alapjának gyarapítására es 1854-ben a *Böhm János* tervei szerint hozzáfoghattak az átépítéshez. Persze szűkösen, a legsürgősebb kiegészítéseket végezve el.

A kibővített színház vezetését *Károlyi Lajosra* híz-
tak, de a következő évben már *Gyulai Ferenc* vette
át az igazgatást. Gyulai Ferenc sok művészi érzőssel,
nagy tervekkel kezdett munkájához, de a gazdasági
vezetéshez nem sokat értett s így a második év elején
már súlyos anyagi zavarok közé jutott. Vissza kel-
lett tehát vonulnia az igazgatástól. Utána *Láng Boldi-
zsár* vezette rövid ideig a színházat, majd *Lázár Miklós*
grófra és *Páll Sándorra* bízta a kormányzást,

XII.

Kalandos vendéjáték Bukarestben.

A színházi választmány belátta végre, hogy az;
évről-évre, sőt félévről-félévre bekövetkező igazgató
csere-bere mellett nem fejlődhetik rendszeres és terv-
szerű művészi munka, elhatározta tehát, hogy a jó-
nevű *Havy Mihálynak* adja bérbe a színházat három
egymásutáni évre. Ez okos és céltudatos cselekedet
volt, s Havy Mihály meg is felelt a bizalomnak: ki-
tűnő színészeket szerződtetett, nagyszerű előadásokat
rendezett a közönség lelkes támogatása mellett. Így
talán hosszabb időre biztosítani lehetett volna a mű-
vészi emelkedés fokozódását és a tervszerű munka
folytonosságát, ha két év múlva, 1860-ban, nem jut
eszébe Havy Mihálynak, hogy Bukarestbe viszi or-
szágos hírű színészeit vendégszerepelni. Pompás együt-
tessel, változatos, gazdag műsorral ment Havy Bu-
karestbe. Kolozsvár város büszkesége, lelkesedése, sőt
anyagi segítsége is kísérte vállalkozásában. Sajnos azon-
ban, a bukaresti érdeklődés nem volt arányban a nagy
kiadásokkal, súlyos anyagi zavarok támadtak, *botrá-
nyok, amelyek az igazgató bebörtönzésével végződtek.*
FOLLINUS János, aki a szerencsétlen expedíciónak mű-
vészi, vezetője és az előadások rendezője volt, évek

múlva színesen mondta el a bukaresti kirándulás kalandos históriáját.

— Havy fölkerekedett — beszélte Follinus — és elment Bukarestbe szemlélődni, ahonnan csakhamar a legszebb reményekkel tért vissza, állítván, hogy az ottani színházban a magyar előadásokra minden páholy kibéreltetik, mely kerek számmal 1500 arany összeget jövedelmez.

Kezdetét vette tehát a nagyszerű toborzás.

A kolozsvári operától *Bodorfin* kívül, minden tag felcsapott a nagy útra, közöttük *Fridrikné (Schinek Jozefa)*, *Pauli*, *Marczell*, *Ormay*, *Kállay Gyula* karnagy; és *Follinus János*, mint rendező, igen erős férfi- és női karral.

Hogy pedig a társulat minél több jelességekkel dicsekedhessek, vendégeket is szerződtettek, ilyenek voltak *L. Hollósy Kornélia*, *Kaiser Ernsztné*, *Jekelfalusy*, *Füredi* és *Aranyváry Emilia* (táncosnő).

Tagok dolgában tehát rendben lettünk volna, csak indulni kellett; de hiányzott az indító erő, t. i. a pénz. Már majd meghiúsult az egész vállalat, mert Havy társulati gyűlést hirdetett és ott kijelenté, hogy legújabbán ama fölfedezést tette, miszerint pénz nélkül ily nagy útra indulni nem lehet. Ekkor, mint *deus ex machina*, megjelenik egy műmecénás és Havy-nak 4000 forintot ad kölcsön, oly kikötéssel, hogy amíg ez összeg visszafizetve nem leend, a tagok fizetésüket ne húzzák, az igazgató pedig lássa el őket élelemmel és lakással.

Új toborzás ez agyrémes föltételre!

És íme, ki hinné, mindnyájan aláírták a szerződést! Bukarest Eldorádó gyanánt állott előttük, gage“ oly csábító összegben volt a papírosra írva, hogy ellenállani nem lehetett.

Végre május vége felé megfúvatott az induló. Több napi vándorlás után a hajnal pírját a «residentia» pompás palotáin s templomtornyain láttuk visszagusárgan. Az öreg *Mühldorfer* által épített *Thalia*

temploma előtt megállva, egy *Mircse János* nevű kolozsvári ügyvédséged által fogadtattunk, aki ékes dialectussal értésünkre adá, miszerint igazgatónknak ő kölcsönzé a pénzt, eszerint disponál fölöttünk mindaddig, míg pénzét vissza nem kapja. Mindazonáltal ünnepélyes ígéretet tón, hogy a gagct, amennyire csak lehet, pontosan fogja fizetni. A társulat ebbe is belesnyugodott, csak azt kötötték ki, hogy a gyámsági ellenőrzés mellett történjék.

Ellenőrül engem választottak meg — beszéli Folinus — azon megbízással, hogy midőn Mircse a pénzeket fölveszi, jegyezzem mindig föl az összeget, mely tisztem után jutottam a következő adatok birtokába:

Az első előadás «Hunyadi László» volt, mely a szó teljes értelmében furorét csinált. A szerepek a következőleg voltak kiosztva: Gara Máriát Hollósy Kornélia, Erzsébetet Kaiser Emstné, Mátyást Schinek Jozefa, Lászlót Jekelfalusy, Garat Füredi, a királyt Pauli, Czilleit Marczeil személyesítette. Ideszámítva még egy erős karszemélyzetet, a geniális Káldy Gyula karnagy ügyes vezetése alatti jeles zenekart, végre Aranyváry Emilia kecselj es magyar táncát, bátran bemutatathatjuk magunkat a bukaresti közönségnek.

Az első előadás jövedelme 1200 frt volt ezüstben, de Mircse még sem cipelhetett el a pénztárnoknőtől többet 400 frt-nál, mert a napi költségek fölémészték azt. Tájékozás végett idejegyzem a napi költségek főbb részeit: a színház átengedése egy előadásra 20 arany, zenekar 20 arany. A vendégek fellépti díjakra voltak szerződötve, így kapott Hollósy Kornélia egy fellépésért 30, Aranyváry Emilia a balettmesterrel 50, Jekelfalusy 20, Füredi 20 aranyat, Kaiser Ernstné 300 húszast. Mindamellett szép jövedelmek is voltak, így például az első balett 1000 frt-ot, Lucia 900 frt-ot, Észak csillaga 1100 frt-ot hozott. Így operáztunk mi jó és balszerencse között körülbelül egy hónapig, kényelmesen elhelyezkedve a grand hotelekben. A kontót ad libitum hagytuk nőni,

míg végre a hotelierek belefáradtak a várakozásba és biztatásba, zaklatni kezdtek követelésük behajtásáért, az egész társulat elégtelensége szélvészfényként kezdett zúgni.

Egy reggel arra ébredtünk fel, hogy Mircse volt, de már nincs... Törökországba szökött.

Most kezdődött az igazi anarchia! A zavart még inkább növelte azon körülmény, hogy Walterné, a pénztárnoknő — ki ellen azon gyanú alapján, hogy Mircsével egyetértett, elfogatási parancs adatott Id, — szintén eltűnt.

Igazgatónk a zavar tetőpontján ama gondolatra jött, hogy az uralkodó hercegnek, Cuzának — ki mindennap végignézte az előadást — páholyáért számlát küld, mit nekem kellett kézbesíteni. Kikocsiztam tehát a herceg nyári palotájához, mely inkább közönséges házhoz, mint fejedelmi palotához hasonlított. Az előszobában egy őrnagy fogadott s kérdé jövetelem okát. Megmondani. Ő pedig elvette tőlem a számlát és bevitte a herceghez.

Én már előre örvendtem a 150 aranyra, mert ennyit tett ki a számla.

Néhány perc múlva azon üzenettel jött vissza az őrnagy, hogy ő hercegségének nem szokása páholyáért fizetni. Ez ugyan rossz szokás, gondolám magamban, de az őrnagy finomul mosolyogva, oda nyilatkozott, miszerint legcélszerűbb lesz ez iránt a belügyminiszterhez fordulni.

A színháznál a tagok és Havy úgy vártak, mint a megváltót.

Midőn megláttak, örömsugárzó arccal és sóvár pillantásokkal lestek a remélt aranyak leolvasását, de midőn a rideg valót tudomásul vették, ismét a kétségbeesés előjelei voltak az arcokon láthatók. Azonban Havy nem volt az az ember, ki elcsüggedne.

— Menjünk tehát — úgymond — a belügyminiszterhez!

S ezzel engem karoncsípvé, a miniszter lakása

felé siettünk. De ott nehezebb volt audienciát nyerni, mint az uralkodónál, mert a kapustól kezdve minden szolga hallatlan goromba módon fogadott. Nekem eszembe jutott itt azon latin közmondás, hogy «a capite foctet piscis» s jónak láttam a miniszterhez! be nem menni, hanem Havyt beküldtem, magam pedig az előszobában vártam. Sejtelmem teljesült, mert alig lépett be igazgatóm a miniszter szobájába, midőn onnan iszonyú láрма hallatszék ki. A láрма indító oka pedig az volt, hogy Havy német nyelven adta elő kérelmét, mi ő excellenciáját dühbe hozta; beszélt azután Havy olaszul is, de erre még dühösebb lett a miniszter, mert jelszó volt «*vagy románul, vagy franciául beszélni*». Ez utóbbi nyelven már én akartaim bajunkat tolmácsolni, de az excellenciás úr oly éktelen ordítózást vitt véghez, hogy tanácsosabbnak tartottuk iszonya bókolás és retirálás között — miközben Havy majd hanyatt vágta magát — a kijárást után hatolni. Soha nem esett oly jól a szabad levegő, mint midőn a belügyminiszter lakását elhagytuk.

Midőn Havy már nyakig süppedt a calamitások mocsarába, *az adósok börtönébe hurcoltatott*, hol eleintén még láncot is vertek reá, mert színigazgatói, működését politikai jellegűnek nyilvánították.

A társulat tagjai is meghasonlottak egymással s két pártra szakadtak, az egyik rész olyan opera előadást akart rendezni, melyben Kais érné legyen a mentő-eszköz, a másik rész ugyanezt remélte tehetni Holiday Kornéliával. Egy napon kétféle színlap jelent meg: Kaisern© részéről «*Norma*», a mi részünkről Hollósy Kornéliával «*Lucia*» volt hirdetve. A győztesek mi valánk, *mert a karnagy részünkön volt*.

A társulat helyzete már oda fejlődött, hogy mindenáron menekülni óhajtott a hínárból, igen, de a vendégtagokat nem számítva, több ezer húszasra rúgó adósságaink tártanak lekötve. Hatóságilag ki lón mondva, hogy míg hitelezőinkkel ki nem egyenlítjük tartozásainkat, nem bocsátanak el.

Kellemetlenebb helyzetben aligha volt magyar színtársulat. Idegen országban minden rokonszenv és részvét nélkül 'elhagyatva! Olyan is volt köztünk, ki kétségbe es és ében sírva fakadt.

Gyűléseztünk, tanácskoztunk, de nem találtunk módot a menekülésre.

Egyik éjjelen felejthetetlen nőm legjobb álmomból riaszt fel:

— Pompás ötletem van! — monda. — Neked keli igazgatónak lenned' és te fogod a társulatot innen kimozdítani.

— Ugyan kérlek, hagyj inkább aludni s ne ábrándozzál ily lehetetlenségről! — válaszolék. — Vájjon honnan venném azt a tengernyi pénzt?

Nem is kell! — viszonzá nőm határozottan.

— Meglátod, holnap mit leszek teendő.

Másnap elegáns toalettet öltött magára és egyenesen az osztrák konzulhoz hajtatott.

Báró Éder, a konzul, igen sima és udvarias ember volt.

— Jól van, — monda kevés vártatva, — holnap jelenjék meg nálam társulatuk minden tagja.

Másnap délben mindnyájan megjelentünk a konzul palotájában, hol meglepetésünkre együtt találtuk üldözőinket, a hitelezőket is.

Éder báró, a konzul, ekkor kijelenté, miszerint bár Havv holmija háromszor is le van foglalva, a román törvények értelmében azon hitelezők fognak elsősorban kielégítettni, kiknek a társulat tagjai élelem és szállás fejében tartoznak. Miután így követelésük behajtásáról biztosítvák, kérte őket, legyenek türellemmel, míg az ügyek kissé rendeztetnek, mikor aztán mindenikük megkapja a maga pénzét.

Mindnyájan beleegyeztek s megígérték, miszerint várni fognak, kivéve *Bosel* szállodatulajdonost, kinek össze-vissza 36 aranyával tartoztunk.

A fő gondtól megszabadulva, pár nap múlva két operaelőadást tudtunk rendezni, melynek jövedelme

azonban — a vendégek nem működven közre, — alig volt számbaveh ető.

De időközben a bukaresti magyar kaszinó elnöke, *Koós Ferenc* (a misszionárius) felszólalása következtében szintén gyűjtöttek egy pár aranyat, melyekből lassanként törlesztettük tartozásainkat, úgyhogy csak Bosel 36 aranya képezte az akadályt, mely eltávozásunkban meggátolt.

A zavarból ismét Folliusné segített ki, elmenve egy magyarországi származású gazdag zsidóhoz, a jcisipkekereskedő Spitzer Salamonhoz, ki az expeditió ínséges napjaiban protectori szerepet játszott, kérte, adná ez összeget kölcsön, mit ez szívesen teljesített is.

Végre tehát szabadok voltunk!

Öt nagy fuvaros szekérre kerededtünk, s a finy-nyás dámák, kényes tenorok és ideges balettánoos-nők nem tettek a gyékényfedél ellen egy csepp kifogást sem. Az volt a boldog, aki hamarabb felülhetett s elindultunk Brassóba.

Ide pénz, könyv és ruhatár nélkül érkeztünk meg úgy, hogy eleintén csak pár olyan darabot adhattunk elő, melyek sűgőkönyvét a könyvárusoknál megkaphattuk. De a szerencsétlenségünkről értesült brassói közönség igen rokonszenvesen fogadott s mi csakhamar elfeledkeztünk a kiállott ínség- s a számtalan szenvedésről.

Ez volt vége az annakidején nagy port vert bukaresti expedíciónak.

XIII.

Follinus János és Fehérváry Antal.

A bukaresti kudarc után Havynak le kellett mondanania az igazgatásról.

A választmány három évre *Follinus Jánosra* bízta a színház vezetését s vállalta, hogy megtéríti a bukaresti károsodást is.

Mikó Imre gróf megint adakozásra szólította Erdély közönséget, hogy új alapot teremtsen a színház számára. A gyűjtést ismét ő maga indította meg 5000 forinttal, Kolozsvár városa pedig 15.000 forint névértékű úrbéri kötvényeket adott. Az adományok hosszú sora mutatja, hogy Kolozsvárnak szívügye volt és maradt a Farkas-utcai színház. Ez azonban mind nem lett volna elég, mert a nagy társulat költségei abban az arányban szaporodtak, amelyben művészi színvonala emelkedett, az épület falai pedig megint omladoztak, helyiségei szűkek voltak most is, a felszerelés is elkopott.

S ekkor csoda történt: *1. Ferenc József 1861 Kisasszony havának 17-ikén kelt elhatározásával a 81.000 forintnyi f(Ékelési alapot a kolozsvári Nemzeti Színháznak ajándékozta.* Ez a nagylelkű fejedelmi gesztus gyönyörű álmokat váltott valóvá s biztos alapját teremtette meg az erdélyi színeszet további fejlődésének. A királyi kegy bősége és áldozatkészsége később még gazdagabb figyelemben részesítette a nemzeti nyelvnek és nemzeti érzésnek Farkas-utcai várát: *Erzsébet királyné* nemes elhatározása folytán a kolozsvári nemzeti színház az udvartartás költségeiből évi segílyt nyert. A fejedelmi példa serkentőleg hatott a közönség áldozatkészségére is. Ujabb önkéntes adományok növelték a színházi alapot, amelynek összege állandóan gyarapodott.

A színházi választmány elhatározta, hogy az alap felhasználásával újjáépíteti a színházat. Meghívták *Mühdorfer* híres mannheimi építész, aki az ottani színház mintájára tervet készített, melynek alapján *Kagerbauer Antal* jeles kolozsvári építőmester a színházat teljesen átalakította, megadván neki azt a formáját és belső berendezését, amely a mostani generáció emlékében maradt, mert a színház bezárásáig többé lényeges átalakítás nem történt az épületen.

Az újjáépített színházat Follinus János nyitotta meg 1865-ben,

Follinus igazgatása sikerekben igen gazdag volt. Ha a színházi zsebkönyveket nézzük, azt látjuk, hogy műsorának nagy részét klasszikus darabok és operák alkották. Ha pedig társulatának tagnévsorát olvasuk végig, látjuk, hogy az akkori idők leghíresebb színészeit sikerült neki Kolozsvárra édesgetni.

1866 tavaszán *Fehérvár* γ *Antal* követte Follinust az igazgatói székben, aki hat évig vezette egyfolytában a színházat s gazdagította a sikereket.

A Farkas-utcai színház magasba ívelő útja a Follinus igazgatásával kezdődik e most már elkanyarodás nélkül lendült fölfelé a színház igazi, nemes célja felé.

Mi volt a rugója a két igazgató sikerének? Hiszen egyik sem volt nagy koncepciójú művész, vagy új utakat törő szellem. A siker oka világos: a vezetés állandóságának megteremtése. Az ország legjobb színészei örömmel sereglettek Kolozsvárra, amely állandó letelepedést biztosított nekik, megmentette őket a folytonos vándorlás kálváriájától. Ezek az igazgatók elég okosak voltak ahhoz, hogy a szellemi vezetést a kimagasló színészegyóniségek ízlésére és tehetségére bízzák. Maguk inkább a szervezés és összetartás munkáját végezték.

A Follinus igazgatásáig — negyven éven át — felemás rendszer uralkodott a színház vezetésében. Bizottságok, intendánsok, igazgatók, választmányok, művezetők, megbízottak olyan sűrűn taposták egymás sarkát a színház élén, hogy előre néző célkitűzésről, hosszabb időre szabott munkatervről nem lehetett szó. A zürzavarban mindig Kolozsvár áldott emlékü nagy színészei teremtették meg az együttes összhangját. A színház életregényének egyes korszakaiból az ő művészi elgondolásuk lángolt fel. A láthatatlan kortoányzást pedig a kolozsvári közönségnek hagyományokból táplálkozó ízlése, fejlett kultúrérzéke és művészet-szeretete irányította csalhatatlan ösztönnel. A Farkas-utcai színház élete művészeinek termékeny és

irányt jelző törekvéseiből s a közönség szeretetéből táplálkozott.

A színház százéves életének leggyakrabban felfelsóhajtó kívánsága, vágya, sokszor erélyes hangú követelése az volt, hogy az állam vegye gondjaiba és irányítsa sorsát. Politikai és pénzügyi nehézségek mindig útját szegték a terv teljes megvalósulásának, de a színház a maga erejére utaltan is igyekezett, ellenállani az alacsonyrendűség beszüremlésének, az idegen izlés hódító szándékának s a kártevő gondolat mérgező erejének. Sohasem tudott kialakulni ugyan a teljes állami kezelés, de a vállalkozó igazgatás sem intézkedhetett soha kénye szerint.

Follinus János és Fehérváry Antal igazgatása jelentős lépés volt a végleges állandóság felé.

Nagyon tanulságos végiglapozni a zsebkönyveket, amelyek minden évad végén megjelentek azidőben s megörökítették a színház műsorát és tagjainak névsorát.

Találomra csapjuk fel az 1868. január, február, március, április és májusi műsort. A következő operák és klasszikus darabok szerepeltek ezeknek a hónapoknak a műsorán:

Kunok, (eredeti opera), *Linda*, (opera), *Macbeth*, *Orplieus az alvilágban*, *Bűvös vadász*, *Ernani*, *Zsidónő*, *Szép Galathea*, *Hamlet*, *Hugenották*, *Szerelmi bájital* (víg opera), *Fösvény*, *Rigoletto*, *Alvajáró*, *III. Richárd*, *Borgia Lucretia*, *Velencei kalmár*, *Martha*, *örülög Róbert*, *Gringoire*, *Troubadour*, *Essex gróf*, *Sevillai borbély*, *Nabuchodonozor*, *Babilónia királya* (opera), *Norma*, *A Ploermeli búcsú* (opera), *Aesopus*, *Lmmernioori Luciái*, *A király házasodik*, *Hunyadi László* (opera), *Makrancos hölgy*, *Téli rege*. *Don Pasquale* (opera), *Kean*, *Haramiak*, *Don Caesar de Basán*, *Szép Heléna*, *János király*, *Othello*, *Uriel Acosta*.

Ez az ízelítőül kiszakított műsorrészlet világosan mutatja a színház nemes törekvéseit. Hol van ma

az a színház, amely öt hónap alatt ennyi komoly darabot tűzne műsorára?

Ha pedig egy pillantást vetünk ezeknek az éveknek színész-névsorára, megértjük, hogy mit jelentett a Farkas-utcai színház életében a Follíius—Fehérváry korszak. A drámai műsor oszlopai voltak:

Jászai Mari,	Szigethy Imre,
Némethy Irina,	Szigligeti József.
Szépné Mátray Laura,	Várady Albert,
Bdér Emma, a későbbi	Lövey József,
Szacs vay Imréné,	Bokody Antal,
Paulay Edéné, Paulay Ede	Esxessv Ákos,
első felesége,	Szabó Bandi,
Fehérváry Antalné,	Lukácsy Sándor,
Filippovicsné, a későbbi	Mátray Betegh Béla,
Krasznayné,	Paulay Ede,
Hubenay Ida,	Albisy László,
Rónay Gyula,	Tóth Soma,
Szvacsina Géza, később Ko-	Komáromy Lajos,
lozsvár polgármestere,	Ecsedi Kovács Gyula,
Drágoss Károly,	Szentgyörgyi István,
Ujfalussy Sándor,	Várady Miklós,
Nyilvay Irma,	Ujházv Ede,
Papp Miklós«,	Bercsényi Béla,
Árpássy Kata,	Kassay Vidor, abban az idő-
Lánf Irén,	ben a Jászai Mari férje,
	Erdélyi Sándor,

Az énekes műfaj keretében működtek: Odry Lehel, Fridrichné Huber Ida, Gerecsné, Fehérváry Mari, Szabó Pepi, Medgyasszay Ilka, Pajor Anna, Follíiusne, Dalnokiné, Follinus János, Fektér Ferenc, Institoris Kálmán, (később polgármester Aradon) Bogyó Alajos, Kápolnay János, Marceuil Géza. Karnagyok: Káldy Gyula és Jacoby Jakab.

Ez a névsor hiányos. Mégis a magyar színesztörténetének legfénylőbb nevei szerepelnek rajta. Sok olyan név is van közöttük, amelyekről a mai nemzedék már alig tud. Elzúgott felettük az idő patakja. Pedig

hálával és tisztelettel kell reájuk emlékeznünk, mert a magtik korának ünnepest nagyságai voltak, lámpagyújtogatók, akik oszlatták a sötétséget, terjesztették a világosságot, finomították az ízlést, gyönyörködtették a szívet s szították a nemzeti érzést. A nevük feledésbe merült, láthatatlanul emelkedő homokrtege egyre mélyebbre temeti emléküket. Mit is mond Petőfi a színész végzetéről:

Lekötve csügg ő egy rövid bilincsen —
 Ez a jelen. Csak erre számolhat,
 Mert a jövőhöz semmi köze nincsen.
 Ha a jelennek biztos fővényébe
 Le nem bocsátá híre horgonyát:
 Elmegy nevével az idő hajója
 És menni fog az örökléten át.

*

Emlékezzünk itt a legnagyobbakról, azokról, akiknek neve összeforrott a Farkas-utcai színház életével.

Kezdjük a sort Jászai Marival, aki a megindulás és szárnyrakapás első három évét töltötte a Farkas-utcai színpadon, de élete végéig hálás volt ezért a három évért s Kolozsvár is mindig a maga neveltjének tartotta őt.

XIV.

Jászai Mari.

A Farkas-utcai színháznak soha el nem halványuló büszkesége, hogy deszkáiról indult nemzet-hódító útjára Jászai Mari.

Kassay Vidor hozta őt Kolozsvárra, ahová segédszínészöül szerződtették. így írja le érkezését:

«Amint megérkeztünk Kolozsvárra, Kassay kiöntött egy láda könyvet az üres szobánk közepére, egy gyékényre. Minden szabadidöm ennek a gyékénynek

a szélén ülve töltöttem. Soha ki nem törlődő, belém-cákkázó tüzek futkostak csontjaimban, valahányszor egy új könyvet nyitottam ki. Ha az éhség nem kínozott volna, azt hiszem., teljesen boldog szaka lett volna életemnek ez a kolozsvári három év. De mindig [éheztem. Se reggelim, se vacsorám nem volt. Minden garasomat színpadi ruhákra adtam ki, kivéve azt a 7 forint 50 krajcárt, amelyért a sűgónétól hoztattam az ebédet, valami moslékfélét. Kettőn fizettünk érte 15 forintot. Első szerepeket játszottam már, mikor az utcán összeszedtem a sajt és kenyérhéjakat, otthon türe szűrtam, körül égettem és meg-ettem. Kassay, az uram, a kávéházba járt reggelizni, meg uzsonnázni, kávét, tojást.»

Így indult Kolozsvárott Jászai. S három év alatt olyan magasra szárnyalt, hogy a pesti Nemzeti Színház deputációja jött érte.

Kivételes nagy ember volt Jászai Mari. Kivételes volt mint ember és kivételes volt, mint színész. Ma már alig van mértékünk, amellyel az ő emberi és színész-nagyságát megmérni tudnók. Más volt akkor a színpad és más az is, amit a közönség a színpadtól várt. Kimért, lassú méltósággal vonult szemünk elé a hős. Szava orgonabűgás volt. Minden előadás ünnepi szertartás. Ma azonban a szép, szabályos, de néha merev formákat összetörte az új ingereket hajszozó idegesség. A körülöttünk zajló élet, a társadalom lűktető rendje elevenül meg a színpadon. Élénk purges-forgás, pörlekedés, szeles futkározás váltotta fel az ünnepi rendet. Azokat, akik ennek az elműt (színpadi világnak csak külső formáiban ágáltak, lefűjta a deszkákról az új világ csípős szele. Az alkalmazkodók levetették tógájukat, magukra öltötték a pétköznap i ruhát, s visszacompolyogtak: szűrke közepszerűségek, akik észrevétlenül beleilleszkednek minden keretbe. Jászai Marit azonban utolsó éveiben sem tudta megingatni az irodalom és a színpad földindulása, Annál magasabbra nőtt, minél törpébbé gör-

nyedt környezete. A klasszicizmus nála nem külső forrni, hanem élő lényeg volt. Úgy látta az életet, úgy is élte, ahogy a színpadra vitte. Nála nem kongó póz volt a nagy stílus. «A színpad nem az élet hű ábrázolása — mondja — a színpad több, mint az élet. Magasabbrendű élet. Az élet java. A jóból és a rosszból a java. A legtöbb, amire az ember képes. Fölemelkedés abba a világba, amelybe vágyunk és amelytől olyan távol élünk. Én mindig arra törekedtem, hogy az embereket fölemeljem abba a magasságba, ahová szerepeim engem is ragadtak. A legigazabbat adtam, azt az éneket, amely a legtöbbet ért bennem. Az voltam a színpadon, aki az életben szerettem volna lenni. Sikereim bizonyítják, hogy az (emberek szívesen röptek velem a megálmodott, igazi világba.»

A zseni sugárzó fénye, szertelen lángolása, magával ragadó, vulkanikus ereje korlátlanul uralkodott az új játéktílus fölött is. Nagy tudása, mély érzése, gazdag fantáziája, emelkedett szellemié, fogékony lelke és költői ihlete a divat minden szeszélye fölött, a művészi irányok minden változása fölött is elhajlás és engedmények nélkül szárnyalt nyílegyenesen. Michelangelo vésőjére méltó minden mozdulata. Hangjának dinamikai ereje megreszkettette a gránit-oszlopokat. Beszéde a legtökéletesebb és leggazdagabb lorchester volt, melyből a fáj dalomnak és ujjongásnak, az elesüggedésnek és reménységnek, a bosszúvágnak és lengesztelődésnek, a viharos háborgásnak és szelíd megnyugvásnak minden hangja szívbemarakolóan zokogott, búgott, jajongott és dalolt. Ést ezt a hatalmas orchestert nemcsak a szíve, hanem az agya is bámulatos precizitással kormányozta. Kora gyermekségétől halála napjáig tanult. Alázatosan, szomjasan kutatott nagy szellemek kincsházájában. Lázasan kereste az új értékeket rég feltárt bányákban. A görög klasszikusok hősnői új formákban elevenedtek meg az ő elgondolásában. Rejtett szépségeket fedezett

fel Shakespeare-ben, Schiller-ben, Madách-bán, Katona József-ben, Racine-ben, Corneille-ben es a romantikusokban. A Jászai Mari masszív, nagyvonalú, egy egész korra rádöbentő, egy nemzet fájalmát szoborba öntő grandiozitása mellett eltörpült a mai kor finoman árnyaló, törekenyen cizelláló, a maga nemében szintén elragadó színpadi játéka.

Az útkeresés éveit Jászai Mari is, mint annyi sok nagy magyar színész, Kolozsváron töltötte. Amit emlékirataiban kolozsvári iszínószkedéséről olvashatunk, az mélyen megható, tiszteletet parancsoló és nagy tanulságokat magában rejtő. Mint segédszínósznő került Kolozsvár híres színpadára, a Farkas-utcai színházba, ahol első fellépése alkalmával járatlanságát, ügyefogyottságát, gyámoltaianságát és félénkségét mosolyogták. De a csalhatatlan «rzékű kolozsvári közönség! e mögött a félszegség mögött is felismerte a rejtett kincset. Három év múlva már ura lett a színpadnak eis ura a közönségnek, amely hódolattal vette őt körül. S a pesti Nemzeti Színház intendása és igazgatója személyesen ment le érte Kolozsvárra, hogy diadalútját előkészítse az ország első színpada felé.

Vájjon miféle titokzatos erő robbantotta ki azt az emberi csodát, akit földi néven Jászai Marinak hívtak? A bölcsője egy komárommegyei falusi ácsmester szegényes kunyhójában ringott. A kisleány cselédi sorsra volt szánva s egyszer, amikor odavetődött vándorszínészek előadását nézni megszökött hazulról, szigorú apja úgy megverte, hogy hetekig élet és halál között feküdt, csak a csoda mentette meg az életnek.

Hogy lett a falusi ácsmester útszélre dobott lányából tudásban, ismeretekben, ízlésben, emberi belső értékekben, külső formában egyaránt messzire világító büszkesége egy nemzetnek, — erre az önként felszakadó kérdésre — hiába várnánk feleletet a Jászai Mari egyébként érdekes élettörténetében. A felelet abban a sokszor bebizonyosodott igazságban van, hogy a zseni szédítő sebességgel repül fel oda, ahová a

tehetség csak fáradtságos erőlködéssel tud lajtorjáján feljutni.

A természet megadott neki mindent: hangja (a a legtökéletesebb, minden érzést kifejező zene volt. Aki egyszer hallotta, sohasem felejt, örökre fülében cseng a zengése. Termetén Juno méltósága ömlött el. Gertrudisa ízről-ízre király volt. Néhány hónapi megszakítással 53 évig egyfolytában tündökölt a Nemzeti Színház élén. Tünelmes pályájának legemlékezetesebb állomáshelyei: Antigone, Elektra, Phaedra, Lady Macbeth, Venturia, Porcia, az Essex gróf és Stuart Mária Erzsébetje, Bánk bán Gertrudisa, a Tolonc ördög Sárája, III. Richárd Margit királynője, Sappho, Medea, Klytemnestra, Kleopátra, az Otthon Magdája. a John Gabriel Borkman Rentheim Ellája, a Bizánc Irénéje és megszámlálhatatlanul sok más szerep. Jászai Mari volt az Ember tragédiájának első nagy Évája. Utoljára 1925. december 3-án lépett fel az Aranyember Teréza mamájában. Felülmúlhatatlan volt mint szavaló. Akinek megadatott az a rendkívüli élmény, hogy az ő ajakáról hallhatta a « Szózat »-ot, vagy valamelyik Petőfi-verset, az sohasem fogja elfelejteni.

Hogy voltak emberi fogyatkozásai? Hogyne! A fa tövében megbújó ibolyaszálnak árnyékát nem látjuk fényes napsütésben sem, ámde az ég felé törő fenyőnek hosszú az árnyéka. Szertelen volt. Fergetegként robbant ki temperamentuma. Tréfákat faragtak róla a háta mögött. De ha megjelent, a tréfákozónak ajkára fagyott a mosolya.

Mint író is kivételes volt. Döbbenetesen, őszinte, egész lelkét kitaró « *Emlékirat* »-a egy nagy ember megrázó gyónása. Semmit sem hallgat el, senkit sem kímél, önmagát legkevésbé. Sohasem hazudik. írásművészete csodálatraméltó, amellet mély és vigasztaló perspektíváját nyújtja a színház igazi rendeltetésének. Bölcs és tisztánlátó. Forrongó kedély, le-

higgadni, megalkudni, meghunyászkodni, hitet változtatni élete végső percében sem hajlandó.

A levelesládában sok írását őrzöm. Nem kell hozzá grafológiai tudomány, hogy kemény vonásaiból az egész embert kiolvassuk. Nem profanizáció, ha az egyik leveléből néhány sort idézek. Példája annak, miképpen szokta hideg zuhannyal lehűteni a tréfacsinálókat. Példája a szókimondásnak. Negyven évvel ezelőtt írta ezt a levelet. Hosszabb vendégszereplésről utazott el innen, Kolozsvárról Pestre. Sok mindenféléről ír nekem & azután így folytatja:

*«És végül, Kedves Doktor! Mondja meg ne-
vemben annak a kis Katonának, ott a' — hogy
mutassa meg az embereknek azt a két levelemet,,
amit az övéire feleletül írtam, mert ideszabadult
kolozsváriak oly buta formában híresztelik, hogy
szerelmes vagyok belé, hogy kezd bosszantani.
Odaadnám ugyan mindenemet — és a pöndölömet
ráadásul — ha képes volnék arra a tavaszi bolond-
ságra, dehát — terringette — nem vagyok képes
és így józan fejvel ostobának, izléstelennek talá-
lom az ilyen hülye híreszteléseket. Szegény vén
fejem, festett hajam, ötven esztendőm — hát már
sohasem tekintenek hors concours? Legjobb lesz,
ha anyai tanácsokkal teli leveleimet az a
«muzsafi» közreadja és meggyőzi vele a kolozs-
vári pályázó hölgyeket, hogy én nem vagyok
concurrrens, se vicclap alak. Már régen kiálltam a
sorból. Továbbá győzze meg a gyanúsítókat, tisz-
tán művészi szempontból való érdeklődésem
felől azzal, hogy elmondja nekik, hogyan vallott
nekem szerelmet az a «marsfi»: «Az istenit az
anyának — azt mondja — minek vénült meg,
de jó volna feleségnek».*

Talán nem indiszkréciónak ha hozzáteszem, hogy a niansfi szegény megboldogult IVass Gyurka gróf volt.

Csodálatos harmóniába olvadt színpadi művészete élete folyásával. Hősnő volt a profán életben is. Egye-

lies, szókimondó, becsületes, igazságaért késhegyig harcoló, hazugságot gyűlölő, gyöngéd, a szegényt és nyomorultat minden javával támogató ember volt. Csak kiválasztottakra pazarolta lelkének kincseit. Utálta a képmutatást. Lobogó temperamentummal üldözte a tehetségtel ens éget. Csak egy tekintélyt ismert el: az emberi nagyság és szellemi kiválóság felsőségét. Igénytelen volt. Cselédet nem tartott. Maga takarította lakását. Ruháit maga tervezte, maga varrta, maga csomagolta.

A nagy háború idején tündökölt igazán emberi nagysága. Sötét kétségek gyötörték. Féltette nemzete jövőjét. Siratta katonáinak, «drága kis mártírjainak» kiomló véréét. Jajongott, szenvedett, óvott, intett. Amit a háború borzalmi között naplójába írt, egy nagy, jövőbelátó lélek Cassandra-jóslatai. De nem ropant össze. «Nap-nap után szavalók a sebesültjeimnek, mindenemet kihordom nekik és mégis úgy érzem, hogy semmit sem teszek. Csak a salakját bírom megtenni annak, amire a lelkem vágyik.» Valóban mindenét, ékszereit, ruháit, még a fehérenműjét is szétoztotta a szegény katonák között. Semmije sem maradt. Nyolcszázszor szavalt a sebesülteknek és a sebesültek javára. Tízholdas vitézi telekről kapott érte címeres okmányt, amire nagyon büszke volt. A háború harmadik esztendejében írja: «Az egész elmúlt esztendőt fájdalmas munkában töltöttem. Több százszor szavaltam katonáinkért és nekik. Ma küldtem a tízezredik zacskót a harctérre. Sajnos, darabja már 4 koronámba kerül, tehát meg kell szorítanom a számát.»

Hazaszeretete tiszta volt, mint a kristály, mély, mint a tenger és határtalan, mint a kéklő égbolt. Fékétvesztett indulattal robbant ki azok ellen, akik tiszteletlenek voltak ezzel a szent érzéssel szemben. Ezt írja: «Valahányszor a Himnusz éneklése közben a nők sugdolóznak és vigyorognak, elviselhetetlen kint érzek. Nem is bírom eltitkolni. Kiömlik belőlem sér-

tón, keserűn. Legutóbb azon a nyomorult Bicskén! Szegény, nagylelkű, hős *Vasady-Balog*, beszélhetett a szerbiai huszonhétórás kálváriáról, amikor egy sziklafalhoz lapulva, kapaszkodva álltátok a tüzelest, felülről. Huszonhét óra hosszát mozdulatlanul! És mikor e szent beszéd után a Himnuszt énekelték, az «ügynevezett hölgyek» olyan vihorászást vittek végbe, hogy nem bírtam haragommal, odamentem hozzájuk és rájuk förmedtem: «*A Himnuszunkat énekeljünk!*» és hangosan odakiáltottam az egész teremnek: «akiben hazaszeretet nincs, az nem érdemli meg, hogy hazája legyen, sem nemzet, sem egyes ember!»

Halála is egy kivételes ember elmúlása volt. A sírkövét már életében megfaragtatta, a feliratot is maga vésette rá:

*Jászai Mari volt, míg élt,
De, ime, most céljához ért.*

Csak a dátum hiányzott róla. Később azt is rávésték:

1926 október 5-én.

Már halála előtt tizenhárom évvel írja: «Jövök a temetőből. Kis kriptát néztem ki magamnak. Nyugodtabb vagyok, hogy ez rendben van. Ha a vég jön, ne találjon készületlenül. És az én síromra ne gyűjtsék, koldulják a szegény emberek garasait.» Más helyen ezt írja: «Sírom építését megkezdték. Elértem oda, hogy nyugodtan tudom várni a beleköltözést. A régi Nemzeti Színház kövei között fogok pihenni.» S pár nappal később: «Ma belenéztem a síromba. Már kövezik. Egy marék virágot dobtam bele.» Nem félt a haláltól. A diszharmóniától jobban félt. És attól, hogy bárkitől is kérjenek valamit az ő számára. A fekete mesgyén úgy akart átlépni, ahogy élt, szépen, stílusosan, büszkén.

Amikor betegsége súlyosbodott, az emberek részvéte elől egy szanatórium szerény, fehérre meszelt, szűk

szobácskájába menekült, szörnyű szenvedéseivel. Orvos még akkor sem férközhetett közelébe. Nem sírt, nem jajongott, nem panaszkodott, betegágyán is méltósággal viselte sorsát. S mikor elérkezett a vég, a keskeny ágyon csöndesen megfordult, nehogy meglássa valaki a kintől torzuló arcát, nem búcsúzott, csak egy mély sóhaj szakadt fel kebléből. Talán azt sóhajtotta, ami Bánk bánban olyan megrázóan szakadt fel belőle a jó Isten tudja hányszor: «Meghalni... nem királyi széken... ah!» Ezzel a lélekbemarkoló halk pianisszimóval némult el örökké a nagy orchesier. A magyar égbolt egy csillaggal szegényebb lett. S útnak indult egy új magyar legenda az ászári ácsmester cselédi sorsra szánt lányáról, aki királynő lett...

XV.

E. Kovács Gyula.

Ha plasztikusan tudnám az olvasó elé állítani E. Kovács Gyula alakját, hitem szerint abból megelievenednék a Farkas-utcai színház képe is. Nem a kövekből, hanem az emberekből csendül ki egy-egy intézmény célja, élete, rendeltetése. E. Kovács Gyulában igazán megtestesült ennek a régi színháznak minden hagyománya, élethivatása, sorsrenditetése. Nemcsak a maga korát képviselte abban a színházban, hanem az előtte zajlott korok törekvéseit is hűségesen, multakat tisztelőén. Nem életrajzot akarok tehát az itt következőkben írni, azt megírta tudós Ferenczi Zoltán lelkiismeretesen, gondosan, minden történeti adatot felkutatva, hanem egy olyan művészegyeniséget akarok megformálni, amelyik döbbenetes eleven-séggel világított a korra, amely egy gazdag érdemű kultúrintézmény képét állítja elénk. Mert a magyar színpadi művészet hőskorának egyik legnagyobb ér-

demű és leggazdagabb tehetségű vezéregyénisége volt E. Kovács Gyula.

Igaz: vezér volt: új utakat törő, tisztult célok felé lendülő, irányt parancsoló. Lelkesedése, tudása, hite és akaratereje a múlt század második felének művészi életére elhatározó befolyással volt. Egész korszakot képviselt: a magyar színpadi művészet legdúsabb és legáldásosabb korszakát. Azt a korszakot, amelyben a színház nem volt üzleti vállalkozás, hanem mély nemzeti és komoly művészi törekvések! temploma. Amikor a színészek nem voltak elsősorban kenyérkereső és egymást öklelő robotmunkások, hanem hivatásuk tudatos és önzetlen papjai. Amikor a színpad igazi oltár volt és nem csupán a technika furfangjainak és a külső cifraságok lélektelen versenyének árukirakata.

Vérségi kötelék fűzte E. Kovács Gyulát Szentpéteri Zsigmondhoz és Egressy Gáborhoz, de a rokonságon felül is a Szentpéteriek, Egressyek és Lendvay Mártonok legméltóbb utóda volt. Hagyományaiknak letéteményese. Kovács Gyulának igen nagy része van abban, hogy a kolozsvári nemzeti színház a magyar színpadok élére lendült, nemes célkitűzéseivel, nemzeti, művészi és irodalmi út jelzésével.

Papi család sarja volt E. Kovács Gyula. A nagyapja Keresztúri Pál református lelkész volt, az apja Kovács Mihály, nagydobosi, majd dobrai, mérki és végre ecsedi református pap. Apja hatalmas alakú, erős, parancsoló tekintetű, akaratában szilárd férfiú volt. Így ír róla Ferenczi Zoltán. Az anyja szép, finom nő, költői hajlamokkal, ábrándozó természettel. Tiszteletet keltő, klasszikusan súlyos megjelenését az apjától örökölte, finom, gyöngéd költői érzékét az anyjától. Külsőleg egyike volt a legszebb s termetre a legdaliásabb férfiaknak. Nemes vonásai szobrász véssőjére méltók. Hullámos fekete haja, nagy világoskék szeme, magas homloka, széles mellkasa, méltóságteljes mozdulatai, orgonabúgásszerű hangja, — a tra-

gikus hős eszményi adottságai voltak. A szülei ház nyomta beszédmódjára is jellegzetes bélyegét, a kálvinista papok tiszta, lassan tagolt, szónokias, sokszor az énekesre hajló, elnyújtott hang-technikáját.

Korának költőit jól ismerte, verseiket már gyermekkorában tanulta, szavalta, sőt maga is írt költeményeket. Mindennapi olvasmányai voltak: Vörösmarty, Bajza, a Kisfaludyak, Czuczor, Berzsenyi, később Arany János és Petőfi Sándor. A gyermek először szülei felügyelete mellett tanult, majd a szatmári gimnáziumba került. Szatmáron látott először színházi előadást: Szigligeti *Csikós-át*. Ez az előadás soha el nem halványuló, mely hatást tett a gyermek lelkére. Egy új világ nyílt meg előtte. Szatmárról Debrecenbe küldték gondos szülei s ott kitűnő sikerrel végezte kollégiumi tanulmányait. Különösen a költészetben tűnt ki fogékonyságával, rendkívüli tehetségével. Az önképzőkör irodalmi díjait pedig egymásra megnyerte. Apja papi pályára szánta nagy reménységű fiát s titkon már a jövődő kálvinista főpüspököt látta benne. A fiúban azonban ellenállhatatlan vágy támadt a színpad iránt. Minden zsebpénzét színházi jegyre költötte, még ruhadarabjait is eladogatta, elzalogosította, hogy színházba jusson. Debrecenben látta először színpadon országos nevű, híres rokonát, Egressy Gábort s ez az este végleg megerősítette elhatározásában. Szembeszállt szülei tiltó parancsával s egy éjszaka kezében vándorbottal, a zsebében öt krajcárral, egy szál kabátban, batyu nélkül otthagyja otthonát s gyalogszerrel nekimegy a világnak. Estére Debrecenbe ér, ahol a színházi szabó lakásán húzódik meg és 1856. augusztus 17-én a Szigligeti «*Pál fordulása*»-ban először lép fel, mint a Lángh szintársulat szerződött tagja.

A mérki parochiába mélységes gyász költözött. Keresték az eltűnt fiút, mint a tűt, anyja átkutatta a mezőt, a kutat, a szomszéd falvakat is és elsíratta gyermekét, mint halottat. Mikor azután hírt adott

magáról, szigorú apja kitagadta, többé nem akart hallani sem róla. Szelíd édesanyja pedig leveleivel próbálta visszatéríteni, de csak azt a választ kapta levélben, versekben nagy rátörő álmodozó gyermekétől, hogy reá nézve a színészpálya a lét egyedüli kincse, a szív boldogsága, hogy ez az ő világa és boldog jövőt csak ott tud remélni a kerek ég alatt. Ha az angyal nem hagyhatja oda a mennyet, — mondja válaszában — a madár a tiszta léget a föld sara helyett, úgy ő sem hagyhatja el lelkének fényes, ragyogó egét. Ne is féltse anyja őt a romlástól, jmert pzívében az az erény áll őrt, melyet szülei oltottak' belé.

Ám a család, főleg a szigorú apa, nem hitt az álmokban. Elveszettek, ábrándozónak, hálátlan gyermeknek tartotta és éveken keresztül tőle levelet nem fogadott el, neki levelet nem írt. Csak akkor békült meg némileg, amikor a fiu már Pestre szerződött, amikor híre-neve már országos lett.

Kovács Gyula végigjárta a múlt század hős vándorszínészeinek tövises útját: túrt, nélkülözött, járta az országútját, csak lelkesedése táplálta és biztatta. Közben Pestre szerződötték, ahol szép sikere volt és a bírálat már Lendvay utódját vélte benne felfedezhetni, de szélesebb munkakörre vágyott, olyan helyre, ahol maga irányíthat, ahol álmait megvalósíthatja.

Így jutott el Kolozsvárra a múlt század 60-as éveinek derekán. Kincses Kolozsvárott bontakozott ki igazi hivatása. Beletemetkezett tanulmányaiba, erősödött nemzeti érzése, finomult az ízlése és a Farkasutcai színházban megacélosodott hite a magyar színjátszás küldetészerű feladatában. Bányászott a magyar irodalom rejtett kincsei között, olyan Shakespeare-kultuszt fejlesztett, amellyel Európában a legelső helyre lendült a híres Farkasutcai színház, tanult, tanított, irányított. Közben ismételten meghívták Pestre, de ott nem tudott meggyökeresedni még akkor

gikus hős eszményi adottságai voltak. A szülei ház nyomta beszédmódjára is jellegzetes bélyegét, a kálvinista papok tiszta, lassan tagolt, szónoklás, sokszor az éneklésre hajló, elnyújtott hang-technikáját.

Korának költőit jól ismerte, verseiket már gyermekkorában tanulta, szavalta, sőt maga is írt költeményeket. Mindennapi olvasmányai voltak: Vörösmarty, Bajza, a Kisfaludyak, Czuczor, Berzsenyi, később Arany János és Petőfi Sándor. A gyermek először szülei felügyelete mellett tanult, majd a szatmári gimnáziumba került. Szatmároin látott először színházi előadást: Szigligeti *Csikós-át*. Ez az előadás soha el nem halványuló, mély hatást tett a gyermek lelkére. Egy új világ nyílt meg előtte. Szatmárról Debrecenbe küldték gondos szülei s ott kitűnő sikerrel végezte kollégiumi tanulmányait. Különösen a költészetben tűnt ki fogékonyságával, rendkívüli tehetségével. Az önképzőkör irodalmi díjait pedig egyre másra megnyerte. Apja papi pályára szánta nagy reménységű fiát s titkon már a jövőbeni kálvinista püspököt látta benne. A fiúban azonban ellenállhatatlan vágy támadt a színpad iránt. Minden zsebpénzét színházi jegyre költötte, még ruhadarabjait is eladogatta, elzálogosította, hogy színházba jusson. Debrecenben látta először színpadon országos nevű, híres rokonát. Egressy Gábort s ez az este végleg megerősítette elhatározásában. Szembeszállt szülei tiltó parancsával s egy éjszaka kezében vándorbottal, a zsebében, öt krajcárral, egy szál kabátban, batyu nélkül otthagyja otthonát s gyalogszerrel nekimegy a világnak. Estére Debrecenbe ér, ahol a színházi szabó lakásán húzódik meg és 1856. augusztus 17-én a Szigligeti *«Pál fordulása»-ban* először lép fel, mint a Lángh színtársulat szerződött tagja.

A mérki parochiába mélységes gyász költözött. Keresték az eltűnt fiút, mint a tűt, anyja átkutatta a mezőt, a kutat, a szomszéd falvakat is és elsíratta gyermekét, mint halottat. Mikor azután hírt adott

magáról, szigorú apja kitagadta, többé nem akart hallani sem róla. Szelíd édesanyja pedig leveleivel próbálta visszatéríteni, de csak azt a választ kapta levélben, versekben nagy rátörő álmodozó gyermekétől, hogy reá nézve a színészpálya a lét egyedüli kincse, a szív boldogsága, hogy ez az ő világa és boldog jövőt csak ott tud remélni a kerek ég alatt. Ha az angyal nem hagyhatja oda a mennyet, — mondja válaszában — a madár a tiszta léget a föld sara helyett, úgy ő sem hagyhatja el lelkének fényes, ragyogó egét. Ne is féltse anyja őt a romlástól, (mert pzívében az az erény áll őrt, melyet szülei oltottak' belé.

Ám a család, főleg a szigorú apa, nem hitt az álmokban. Elveszettek, ábrándozónak, hálátlan gyermeknek tartotta és éveken keresztül tőle levelet nem fogadott el, neki levelet nem írt. Csak akkor békült meg némileg, amikor a fiu már Pestre szerződött, amikor híre-neve már országos lett.

Kovács Gyula végigjárta a múlt század hős vándorszínészeinek tövises útját: túrt, nélkülözött, járta az országútját, csak lelkesedése táplálta és biztatta. Közben Pestre szerződötték, ahol szép sikere volt és a bíráló már Lendvay utódját vélte benne felfedezhetni, de szélesebb munkakörre vágyott, olyan helyre, ahol maga irányíthat, ahol álmait megvalósíthatja.

Így jutott el Kolozsvárra a múlt század 60-as éveinek derekán. Kincses Kolozsvárott bontakozott ki igazi hivatása. Beletemetkezett tanulmányaiba, erősödött nemzeti érzése, finomult az ízlése és a Farkas-utcai színházban megacélosodott hite a magyar színpálya küldetészerű feladatában. Bányászott a magyar irodalom rejtett kincsei között, olyan Shakespeare-kultuszt fejlesztett, amellyel Európában a legelső helyre lendült a híres Farkas-utcai színház; tanult, tanított, irányított. Közben ismételten meghívták Pestre, de ott nem tudott meggyökeresedni még akkor

sem, amikor Szigligeti sürgetésére harmadszor is felvitték és fáklyás zenével, babérral ünnepelték, a bírálat pedig föl fedezte, hogy minden idők egyik legnagyobb tragikus hőse. Nem tudta megszokni a pesti életet, az ottani felszínességet, idegen volt neki a pesti szellem, visszavágyott Kolozsvárra és 1881 decemberében végleg ott telepedett le.

Halála napjáig hűséges maradt Erdély kincses fővárosához, ígéreték sugaraival, aranynak csengésével sem tudták elcsábítani a Farkas-utcai színházból. Mint színész, rendező és művezető irányította a kolozsvári színház dicsőséges életét diadalról-diadalra. Mellette sűrűn járta Erdély többi városát is igazi miszterionáriusként, mindenütt megbecsülést és megértést szerezve a színpadi művészet tisztult céljainak. Ilyen vendéjátéka alkalmával történt 1883-ban, hogy Sepsiszentgyörgyön tisztelői szép, művészi kivitelű ezüstkelyhet nyújtottak át neki. Akkor levelet írt édesapjának és tiszteletteljes fiúi szeretettel megkérdezte tőle, elfogadná-e ezt a kelyhet az ecsedi református egyházközség számára az «Ür asztalára»?

Erre a levelére kapta az első választ apjától huszonhét évi konok hallgatás után. Olyan nemes volt ez a gondolat, hogy az ősz pap megbocsátott immár országoshírű fiának és többek között ezt írta neki:

«Kedves Fiam, Gyula! Jó gondolata lehetett annak, akinek az ősz Bornemisza a munkácsi várban egy gondolatára azt mondta, hogy: száz hajszálatam festetted feketére e gondolattal. .ízt mondom fiam neked én is e gondolatra.»

A Farkas-utcai színház abban az időben nemcsak önálló, a pesti Nemzeti Színháztól független életet élt, hanem komoly művészi törekvésekben igen sokszor irányt szabott, példát mutatott az ország fővárosának.

Shakespearének igen sok színműve került magyar nyelven először Kolozsváron színre és csak azután

jutott a pesti színpadra. Így *Cymbelme*, *Antonius és Kleopátra*, *VI. Henrik*, *Athéni Timon*, *Ahogy tetszik*, *IVmetsori víg nők*, *János király*, *Téli rege*. Shakespeare nagy tragédiái a Kovács Gyula működése idején állandó műsordarabjai voltak a Farkas-utcai színháznak. Molière *Mizantrop-júnfdk*, *Nők iskolájá-nnk*, *A nők iskolája bíralatá-nak*, *Képzelt betegé-nek*, *Úrhatnám polgár-jának*, a Racine *Bajazet-jának*, Schiller *Don Carlosá-nak*, *Wallons lein-jenek* és Teli *Pilmos-ának*, Goethe *Faust-jának* előadásával a Farkas-utcai színház szintén megelőzte Pestet.

Még ennél is nagyobb jelentőségű, maradandóbb nyomokat hagyó és mélyebb hatású volt azonban Kovács Gyulának az a munkássága, amellyel a magyar nemzeti irodalom elfelejtett, vagy fitymált értékeit igyekezett megismertetni és megszerettetni a közönséggel. Ezeket a műveket átdolgozta, színpadra alkalmazta, gyöngéd szeretettel támogatta.

Hazafias érzése, mély nemzeti hite, színpadtisztelete, dramaturgiai tudása ebből a munkájából lángolt ki leghatalmasabban. Nagy, nemes, termékeny és minden hálánkra érdemes volt ez a munka. Madách *Mózes-e* és *Csók végnapjai-ja*, Vörösmartytól a *Vérnász* és a *Fátyol titkai*, Kisfaludy Károly *Iréne-je*, Czakó Zsigmond *János lovag-ja*, *Szent László-ja*, *Leoná-ja*, Csepreghy Ferenc *Saul király-a*, *Akabr Szultán-ja*, Petőfi *Tigris és hiéná-ja* és sok-sok megnyilatkozása a magyar szellemi életnek Kovács Gyula lelkén átszűrődve nyert formát a Farkas-utcai színházban. Tanító, nevelő, irányító hatású volt ez a munkája. A színház nem üres látványosság, nem léha Szórakozó hely volt, hanem felnőttek iskolája, a történelem illusztrációja, lelkek nemesítő] e.

Kovács Gyula felindult gyönyörűséggel merült el a multak emlékeiben, úgy járt közöttünk álmodozva, mintha az élet lealacsonyító napi gondjaihoz, az emberek törtetéséhez semmi köze nem lett volna. Maga írja:

«Nincs egyebem a világon,
Csak az ábránd, csak az álom.»

Már életében szobor volt a kolozsváriak szemében. Neki nemcsak előkészítő iskola, nem lépcsőfok volt a kolozsvári színpad, nem átmeneti állomás felívelő pályáján, hanem élete célja, művészetének kiteljesedése. A főváros fénye, az élet kényelme, a hiúság szivárványos dicsősége nem tudta őt elcsábítani. Olyan mélyen fúródott gyökere a Farkas-utcai színpad deszkái közé, hogy onnan elszakadni sohasem tudott. Játéka a színpadon mindig ünnepi szertartás volt.

Minden ízében művésziélek, költő, ihletett szellem, tele erővel, mélységes érzésekkel, fenkölt eszmékkal, lángoló faj szeretettel, szárnyaló fantáziával, — ez volt Kovács Gyula, aki a költőhöz, kinek tolmácsául szegődött, szellemének csapongó szárnyán föl-emelkedett, nem húzta őt le a föld porához, hogy belebékózza a kicsinyes élet mindennapi törtetései közé, a törpe kor emberének gondolkozási körébe. Küldetése volt a magyar színpadon. Úttörő volt. Azoknak egyike, akik sorisharaggal, a gúny élével diadalmas szívvel küzdöttek meg, a nyomorúsággal büszkén szállottak szembe. Tiszta lelkéről a létért való tusakodás sem tudta letörölni a költészet hímporát. Gyöngéd poézisiének emlékei — mély érzéstől izzó versei — amelyek közül például a *«Kétszer is nyit az akácfa virága»* még ma is a legnépszerűbb dalok egyike, feltárják egész lényét. Gyermekek maradt élete végéig, játszi kedéllyel, naiv hittel, bízó lélekkel és ifjú lobogással. Azt a csalfa tündérvilágot járta, a délibábos ábrándoknak azt a meseországát, ahol minden hamis és áhítatosan hitte, hogy minden, ami fénylik, színarany, minden, ami csillog, drágakő.

Nem ennek a világnak volt a szülöttje. Csak bámultuk mint egy régi, szebb világól nekünk maradt kőszobrot, mely rendíthetetlenül áll magasan, fellegetket bűvő sziklacsúcson, de hozzá felszállani szár-

iiyaink nem voltak. Néztük-néztük ezt a kőszobrot, s amíg néztük, elfelejtett, múlt idők csodás világába emelkedtünk, abba a tündérvilágba, melyet «titkon érző lelkünk óhajtva sejt», ahol lelkünk megújhodott és szívünk megtisztult a földi salaktól. S ámuló ezeniünkkel mi józanok, mi föld rögéhez nyügözöttek — a költővel szólva — «a múlt kísértetét láttuk feltűnni világos századunkban». S a kőszobor is felelt nekünk a költő szavával:

«... mi józanságtokat nem irigyeljük,
Hisz mi a világon
Nagy és nemes volt, mind ily örülés,
Melynek higgadt gond korlátot nem ír.
Szellembeszéd az, mely nemesbb körökből
Felénk remeg, mint édes zöngemény,
Tanuja, hogy lelkünk vele rokon.
S megvetjük a földnek hitvány porát,
Keresve utat a magasbb körökbe.»

Halála is olyan volt, mint a legcsodásabb színjáték: Petőfi titokzatos földi eltűnésének félszázados évfordulóját ünnepeltük 1899 nyarán Segesvár mellett, a vértől ázott fehéregyházi síkon, ott ahol a Magdáiének és Simon Péterek, meg a tanítványok serege olyan szorgosan kereste-kutatta a magyar szabadság prófétájának földi maradványait. Az imádkozó nemzetnek egyik főpapja Kovács Gyula volt. Födetlen fővel, feszes magyar atillában szavalta Petőfi igéit a világszabadságról. Lobogtatta a Mester szavával gyújtott szövétneket, hogy világítson át népek lelkén a fénye. S zokogott térdenállva a virágoldja borult mezőn, csókolta a szent rögöket, amelyeken ötven evvel azelőtt szabadságunk hadatverő daliái szenvedtek dicsőséges halált.

S a Mester — így fogják majd regélni késői utódok legeiidaszöví — a magasságból letekintett a hűséges tanítványra. Szelleme leszállott a földre — úgy fog majd szállani szájról szájra — és csókot nyo-

mott a tanítvány tűzben égő homlokára. S ennek a csóknak tűzével felszívta a lelkét magához, a csillagos egekbe.

Ünneplő tízezrek áhítata szállott a főpap felé, mikor Igehirdetés alatt hirtelen, jajkiáltás nélkül összeomlott. Amely a költők költőjéért szakadt fel lelkéből, az a fohász volt a legvégső. S utolsó lehelleie is a szent eszméket prófétálta: a szabadság, a hazaszeretet eszméit.

Amikor E. Kovács Gyulát elvesztettük, nem egy színészt sirattunk benne, nem egy szenvedő és jóságos lembertestvért, hanem egy lehanyatlott kort, egy mindig a magasság felé ívelő irányt, egy világot. Azt a letűnt szép világot, amelyről ma már úgy beszélünk, mintha mesét mondanánk hívő gyermekeknek. Azt a világot, amelyben az ember tudott és akart szeretni, s amelyben nem azért szerette az életet, mert megszokta az életet, hanem mert megszokta a szeretetet. Azt a világot, amelynek eszményei voltak és az eszmékben hittek az emberek. Amelyben a legszebb zene nem az arany csengése volt, hanem a szépben, jóban, igazban való hitnek himnusza.

Gyorsan telnek most a napok, zuhognak az események. Barázdákat szántanak homlokunkra a gondok. Kémlelve, kutatva, aggódva figyeljük jövőnk reményégeit, összeszorult szívvel várjuk, mit hoz a holnap? Ebből a viharos hajszából milyen jó az elfelejtető múlt csöndes emlékei közé menekülni! Megnyugvásra vágyó tekintetünk behatol Erdély fellegeket bűvő bércei közé, feltáruznak előtte a kincses főváros ereklyés házai, múlttól regélő kövei, kirajzolódnak a dicsőséges Farkas-utcai színház falai,— magyar műveltségnek, magyar lelkesedésnek, magyar művészi áhítatnak szent temploma volt ez, — s a régi deszkákon látjuk annak a nagy magyar színésznek nemes alakját, aki száz évvel ezelőtt született, de ma is mint élő, figyelő, korholó szobor int a mostani színház zezgugos útvesztőjében tévelygők felé:

Cave.; Adsum! Vigyázz! Itt vagyok!

Figyeljünk intésére, hallgassunk szavára.

Halálával legszebb álma vált valóvá. Petőfi álma az volt, hogy a harcok mezején essék el, ahol fűvő paripák száguldanak a kivívott diadalra, E. Kovács Gyulának is volt ilyen álma, így énekel róla:

Fel az oromszélig hatva
Egy tündöklő pillanatba
Csak eltűnni, mint a szél.

Valóvá teljesedett a Petőfi álma, és valóvá a Kovács Gyuláé is. Mert a magyar színjátszás ormán állott, tisztán, magasan és igazán tündöklő volt a pillanat, egy nemzet imája szállott fel ajakáról, amikor eltűnt hirtelen, mint a szél.

Kegyes volt hozzá a Mindenható: meghallgatta imáját!

*

1899 július 31-én érkezett Kolozsvárra a híre, hogy E. Kovács Gyulát a segesvári ünnepségen szavalás közben napszúrás érte, összeroskadt és meghalt. Az egész ország mély megrendülése közepette családi gyásza volt ez a kolozsvári színtársulatnak. Bölöny József intendánst, aida mint bohém-lélek a könnyű műfajt nagyon szerette ugyan, de belsőleg igazi művészegénység volt, nagyon lesújtotta a hír. Valósággal összeroppant alatta. Azonnal rendelkezett, hogy E. Kovács Gyulát, mint a kolozsvári Nemzeti Színház nagy halottját temessük el s hogy én, mint az ő megbízottja és Várady Miklós, aki rokona volt a tragikus elhunyt nagy művészeknek, utazzunk Segesvárra es intézzük a nagy művész holttetemének Kolozsvárra szállítását.

Másnap reggel Segesvárra érkeztünk. Az érdekes festői kis városinak minden házán gyászlobogó lengett. A nagy gyászban együtt dobbant a szíve a magyar, a román és a szász lakosságnak. E. Kovács Gyula

abban, a zsinóros fekete atillában feküdt, amelyben az utolsó igéket »óhajtotta Petőfi fele. Klasszikusan szép, nyugodt, kisimult volt az arca, szenvedésnek, halálküzdelemnek semmi nyoma. A koporsórendelésnél egy kis bajunk támadt: nem volt olyan nagy koporsó egész Segesvárott, amelyben a hatalmas termet elfért volna. Ideiglenesen új koporsót ácsoltattunk s abban helyeztük el addig, amíg Kolozsvárott hatalmas, díszes érckoporsóba tehetjük.

A kolozsvári temetésen egy ország szíve dobbant meg. Mély gyászba öltözött az egész város s főhajtó tisztelettel fogadta a nemzet szellemi életének vezéreit, akik sebzett szívvel sereglettek Kolozsvárra, hogy utolsó búcsút vegyenek Kovács Gyulától.

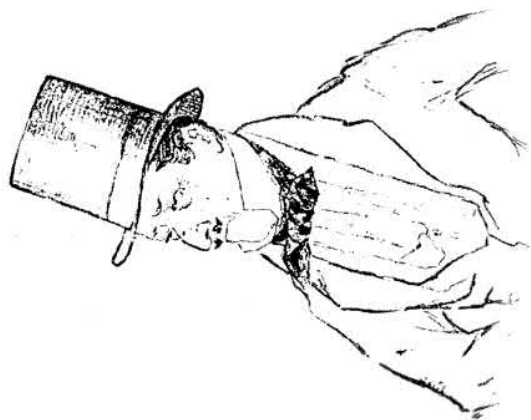
A Farkas-utcai színházból, dicsőségének, nemes munkájának színhelyéről temették. A tágas udvaron a gyászolók százai szorongtak s az utcákon végig, a tiázsongárdi temető kapujáig sorfalat állott a kincses város apraja-nagyja. Halotti csend borult a városira, megszűnt benne az élet, csak a templomok harangjai zúgtak, beteljesedett életről zengve, fáj dalomról bűgva. Mélységes gyász dermedt némaságát a megelevenedő emlékezésnek egy-egy felcsukló zokogása törte csak meg.

A koporsó fejénél a szónoklatok hosszú sora siratta a nemzet vesztességét. Emlékszem: költőien szép és szárnyaló volt a *Bartók Lajos* vallomása, mellyel a Petőfi Társaság nevében hódolt a tagtárs emlékének, de legmegrázóbb az a pillanat volt, amikor *Szentgyörgyi István* állott a koporsó mellé s a sírástól elcsukló, egyszerű, cikornyátlan hangon így kezdte:

«Bánk bán! Nagy úr! Hű Tiborcod búcsúzik tőled!»

*

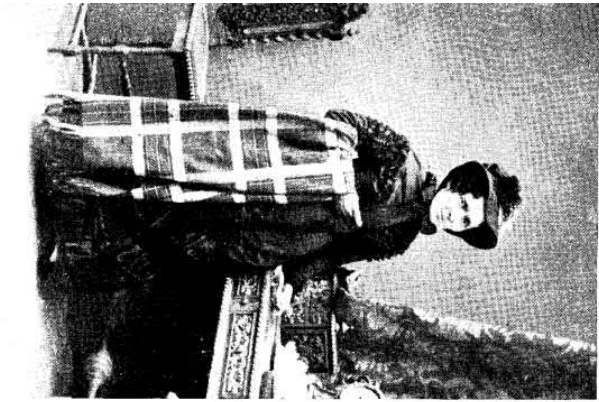
S mialatt a fekete rögök döngve hullottak az íerckoporsóra, felsírt a hegedű a cigányok vonója alatt, könnyeket indítóan, szíveket szorítóan:

18. Jantsó Pál.

17. Pergő Celesztin József.

19. Neli Mária.

20. E. Kovács Gyula.

«Kétszer is nyit az akácfa virága,
 Megbánod még, galambom, de hiába!
 Megbánod meg, visszasírsz még engemet,
 De a szívnek kétszer nyitni nem lehet!»

Milyen szomorú, hogy az olyan szívek is, mint a Kovács Gyuláé volt, csak egyszer nyitnak.

A házsongárdi temető fogadta magába örök ölelésre a Kovács Gyula földi tetemét. A házsongárdi híres temető, ahol olyan sokszor barangolt órákig, minden sírját ismerte, minden sírfeliratát kívülről tudta, zeg-zúgos útjait keresztül-kasul járta. Ott olvasgatott égy-?gy sírhalomra dőlve, ott tanulta szerepeit, ott szőtte művészi terveit, ott álmodozott. Most már negyven éve ott álmodik.

XVI.

Szentgyörgyi István

«Pályám története» című megemlékezésében így kezdi életrajzát Szentgyörgyi István: «Születtem 1842-ik év februárius 20-án Diósjenőn, Nógrád megyében. Atyám: nemes Szentgyörgyi István diósjenői jegyző volt. Fiatalkorában ő maga is kedvelője volt a szépművészetnek, gyermekkoromban sokat hallottam őt a színészetről beszélni. zVtyám hajléka, mint sokszor elbeszélgette, mindig barátságos tanyát nyújtott a régi váViidorszínészekiiek. VándorszínészkoiOmbaii ha néha néha hazalátogattam, sokszor mondogatta Édes Anyám, Oh, te fiam, Pista, vájjon látnak-é téged oly szívesen egy-egy háznál, mint amily jó szívvel megtraktáltam, én azokat a régi színészeket?!... Oly LUI *jtíhifutó* gyerek két emberöltőben sem terem, mint amilyen magam voltam. Ha kikaphattam a mezőre, boldog voltam. A kasza, kapa, ekeszarva, gereblye, lovaglás, kedves volt nékem.»

Debrecenben tanult, ott, ahol E. Kovács Gyula is nevelkedett. A híres debreceni *Cantus-nak*, mint afféle *hangos gyerek*, mind végi«- tagja volt, *sot* a diákzenekárban mint *secund fuvolást* szinten alkalmazták. Azután Alsódabasra került *rectr*nak, de nem volt *ínyére* a gyerekek oktatása. Megszökött hát Alsódabasrol, ott hagyta a *rectori* hivatalt, s egyenesen Kassára ment, ahol E. Kovács Gyula beajánlotta X«*fahár Endre* színigazgatónak. A kontraktus pedig ennyiből állott: az igazgató úr végigmustrálta a jelentkező diák-embert s így szólott hozzá:

— Látom, *amice*, hogy azt a húsdarabot, tární szájában van, jól tudja forгатni. Hát maradjon itt.

Így lett. színész Szentgyörgyi Istvánból. Játszott mindent: öreget, fiatal, népszínműenekest, operettbuffót, később még operákban, is föllépett. Szépcseggő hangja volt. Tíz évig járta az országot, játszott Budán, sőt Pesten is a Nemzeti Színházban, 1871-ben pedig a Kovács Gyula ajánlatára Fehérváry Antal a kolozsvári Farkas-utcai színházhoz szerződtette. Ott azután megragadt. Sohasem kívánczozott el. 1923-ban megírta «emlékeit» s ebben ezt olvassuk:

«Kolozsvárt felleptem 1871. April 14. «Csizmadia mint kísérteiben» Sass István szerepében. Ez idő óta folytonosan Kolozsvárt vagyok. Voltam én itt minden. N ép színműénekes, operett-énekes, apaszínész, jellemszínész, intrikus, komikus, rendező, operett-rendező, opera-rendező. A színház történetében nagy és sok változásokat megértem, sok igazgatást átéltem, mindegyikkel megegyeztem, mert hő vágyam volt mindig Kolozsvárt maradni .. . ötvenkét éve, mióta állandóan a kolozsvári színház kötelékében vagyok. Voltak nemes, áldottlelkű Intendánsaim, voltak szeszélyes, vállalkozó-igazgatóim. Kevés bajom volt velük, nekik is velem. Dolgoztam, türtem. Ez a majdnem két tized esztendő pedig, mióta dr. Janovics Jenő az igazgatóm, mint pázsitok közt elsurranó patakcocská szélkavarta hullám nélkül folyt le.»

Három évtizednél hosszabb időt töltöttem együtt Szentgyörgyi Istvánnal a kolozsvári színpadon. Voltam pályatársa, művezetője, igazgatója. A lelkébe nézhettem ennek a drága, kedves «parasztnak», aki barátságával tisztelt meg.

Mindig az volt az érzésem, hogy Szentgyörgyi főfoglalkozásának a föld megművelését tartotta *éa* mindenekfölött való kedvtelése a föld áldásaiban való gyönyörködés volt. A föld volt az öröme, szerelme, élete célja. A mesterséges világot, a színpadot egy kicisé lenézte. Nem tartotta komoly elhivatásnak a komédiázást. Nem is komédiázott soha életében, önmagát, egyszerű paraszti lényét adta beszédében, megjelenésében, tempós mórlikálásában, még akkor is, ha frakkba öltöztették. Ellenállhatatlanul és groteszkül mulatságos volt például a *Vasgyáros* Moulinet-jában. Luciferje is lassú mozgású, meggondoltan beszélő, furfangos és gonosz magyar paraszt. De hát ez nem az ő hibája volt, hanem a színház szegénysége. A színháznak sohasem volt módja ahhoz, hogy csak ritka, ünnepi alkalomra tartogassa Szentgyörgyit. «Tag» volt, akinek munkaerejét ki kellett használni. Vannak különleges drágakövek, amelyek csak *bizonyos* foglalatban hatnak. A színpadnak ilyen különleges ékessége volt Szentgyörgyi, akit mindennap más, sokszor hozzá nem illő foglalatba öltöztettek. Nem tudott színlelni, olyan természetesen beszélt, mint ahogy a szőlőjében, vagy ahogy borozgatás közben szokott. A 90-ik éve felé járt már, amikor egykedvűen jelentette be nekem, hogy nem bánna, ha egyszer-egyszer más játszaná el a szerepét. Ezzel könnyen megbékült, lemondott a színpadi szerepeiről, vállát vonogatva. De azt ugyanakkor csaknem sírva panasolta, hogy egy-egy vastagtorzsú, vén fát kellett kivágnia s megfájdult tőle a dereka. Nem bírja már úgy, mint régen. Hogy a földi munka fárasztotta, az a szívébe nyilalott. Próbara izgága hangulatban, rosszkedvűen, zsörtölődve jött, de ha nem volt próbája, egész napra kimehetett

a szőlejébe kapálni, vállán a szerszámjával, oldalán tarisznyájával, melyben rendszerint hat alma és húsz dió volt (ez volt a délebédje) akkor sugárzott a jó kedvtől, vidáan lépkedett a Donáth-úton végig. A sok színőado próbát különben sem szerette, s egyszer kebelbarátja, Szeszák kocsikészítő még meg is bosszantotta. Mindennap reggel 7 óra után találkozott véele éppen a vashídon. Szentgyörgyi a színház felé, ő pedig a műhelye felé ment olyankor. Mindig megkérdezte tőle hogy:

«Hová mégy, Pista?»

S a felelet mindig ugyanaz volt: «Póbára.»

Szeszák uram csak szóvalta a fejét s nem értette a Pista bácsi konokságát. Egyre próbálgat valamit, ami bizonyára nem sikerül neki. Egyszer aztán nem állotta meg, s mikor Pista bácsi megintcsak azt válaszolta, hogy «Próbára» kitört belőle a méltatlankodás:

«Hát mit erőlködöl annyit? Egyszer-kétszer próbáld meg, de ha nem sikerül, hát hagyj abba.»

Ezek a jámbor iparos-polgárok voltak a Szentgyörgyi társasága. Ha hazajött a szőlőjéből, vagy este játék után velük ült a megszokott kiskocsmájában, Bodónénál, a Széchenyi-téren, bizony nem vetette meg az italt,

Barcsay Domokos, a «fejedelem» is meginvitálta olykor-olykor próbák után egy néhány pohárka finom italra, Pista bátyánk nem kedvelte ugyan az úri társaságot, sokszor dohogta, hogy nem szeret nagyurakkal egy tálból cseresznyét enni, de Barcsay Domokos kivétel volt. Bohém, volt, tréfás kedvű, mindig, évelődő, a komédiásnépet imádó, közvetlen egyéniség, akiből társaságban sohasem ütközött ki a fejedelmi vér gögje.

Egy délelőtt a Farkas-utcai színház platánfái alatt sétálgattam, a szerepemet olvasgatva, jelenésemet várva, odabent Zola «*Pálinká-jának* főpróbája folyt. Este ment a darab, Megyeri rendezte. Arra haladt

Barcsay Domokos s kérdé tőlem, hogy mit próbálnak a színpadon? Megmondtam a «Pálinka»-t.

«Pista játszik-e benne?» — kérdi tovább.

«Játszik — mondom — az Aranyszájút játsza, az egyetlen alakot, aki szigorú antialkoholista, a józanságot prédikálja és elrettentő képeket fest az alkohol pusztításáról.»

A Barcsay Domokos finom, szellemes arcán egy futó mosoly jelent meg. Nem szólt semmit. Várt. Sejtettem, hogy valami tréfa van kialakulóban, mert a fejedelmet úgy ismerték, hogy az egyetlen dolog, amit az életben komolyan vesz, a tréfa, az egyetlen dolog, amire érdemesnek tartotta az idejét vesztegetni, másoknak megtréfálása. Legendák szárnyaltak azokról az elmésségekről, azokról a szikrázó ötletekről, amelyek mind az ő agyában születtek.

Különben a színházhoz családi kapcsolatok is fűzték, veje volt *Korhuly Bogdán*nak a híres örmény bankigazgatónak, a Pesti Hazai Takarékpénztár erdélyi vezérének, aki több ízben volt intendása a kolozsvári Nemzeti Színháziak. Barcsay Domokos, a fejedelmi vő, ezen a címen is sűrűn megfordult a színház tájékán s különösképen a mulatnivágyó színészeket tartotta bűvkörében. Nagyritkán E. Kovács Gyula is a mulató kompániába került, de őt még Barcsay is respektálta s megkímélte évődéseitől. Különben is E. Kovács Gyula nem tartozott a duhaj ivók közé. Szerette a jó bort, el is szórakozott hajnalig a vendéglői asztal mellett, Petőfi-verseket és a saját költeményeit szavalgatta, el-elénekel mély, zengő bariton hangján egy-egy régi magyar nótát, de nem virtuskodott italozás közben és a tivornyázók elcsöndesedve áhítatosan hallgatták.

A fejedelem tehát várt a színház platánfái alatt, én pedig egy fához támaszkodva lapozgattam a szerepemben s titkon őt figyeltem, amint fel és alá sétált. Puha, ringó járása volt, a kezében vékony

sétapálca, amelyet az ujja között forgatott, a fején zsirardikalap. Finom arcél, kissé előreugró orral, ritkás körszakállal, a homloka beszédesen okos, a halántékán olyan átlátszó a halavány bőre, hogy a hajszálerei mind kiütköztek rajta. Fejedelmi vér, fejedelmi sarj. Erdélyi fejedelmek utóda. Ragyogó ész. És ahelyett, hogy egy nemzet vezére lenne politikában, kultúrában, társadalmi életben, beéri azzal, hogy az országgyűlésen sziporkázóan ötletes közbeszólásaival megkacagtatja a honatyákat, hogy a társadalmi életben elmésségével, elragadó társalgási készségével mullassa a körülötte állókat, hogy a kultúrában nagy tivornyák, híres dáridók ünnepelt hőse legyen.

Szomorú, magyar sors, hogy a vezérségre hivatottak, a fejedelmi ágról sarjadók így fecsérelik el tarsolyuk gazdag tartalmát.

Ezen gondolkoztam és nézegettem a türelmesen várakozó fejedelmet, amikor egyik színész kartársam mellém húzódott s csöndesen elmondott egy vidám történetet, ami nemrégiben történt: a nagy őszi gyakorlatokra Bánffyhunyard környékén készült az osztrák magyar hadsereg s a legfőbb hadúrnak, Fermez Józsefnek, a bánffyhunyadi Barcsay kastélyban jelöltek ki szállást. A régi, kissé elhanyagolt kastélyt azonban át kellett alakítani, hogy alkalmas legyen a király elszállásolására s a fejedelem fölkereste apósát, Korbuly Bogdánt, hogy az átalakításhoz megfelelő pénzüsszeg engedélyezését kérje. Az örmény vezér azonban húzódozott, kibújt belőle fájának virtusa, a takarékoskodás ösztöne, a fogát szívtá s nagynehezen végre tízezer forintot volt hajlandó áldozni a vendéglátásra. A fejedelmi vőben felforrt a kartársi érzés fejedelmi vendége iránt és büszkén, lesújtólag szólt a zsupori jbankvezérre:

«Tudja meg, kérem, derék apósom, hogy a magyar királyt várjuk ám, nem az örmény császárt.»

Idáig jutott elbeszélésében benfentes színészbarátorn, amikor kilépett a kapun Szentgyörgyi. Frissen,

elégedetten jött. Túl van a próbán s jól mondta el tirádáját a részegség ellen. Barcsay megszólítja:

«Hová megy, Pista bácsi?»

«Haza, nagyságos fejedelem» — feleli jókedvűen Pista bátyánk.

«No ne siessen — mondja Barcsay Domokos — kísérjen el, betérünk egy pohárka étvágygerjesztőre, meg egy kis malacpörköltre Bodóiihoz, azután hazaviszem én magát a kocsimon.»

Pista bátyánknak nem kellett biztatás. Eltűnnek együtt. Mi történt, nem tudom. Csak azt látjuk este 6 órakor, hogy egy konflis áll meg a színház kapuja előtt, abból dülöngve száll ki Szentgyörgyi bátyánk, hangosan morfondéroz, káromkodik s kiveszünk a szavából annyit, hogy:

«Ebadta fejedelme, hát nem berúgatott?!»

Valahogy feltántorgott az öltözőhelyére, de ott ül-
tében elaludt. Az « Aranyszájú»-t pedig azon az estén
nekem kellett eljátszanom.

Talán ez volt az egyetlen eset Szentgyörgyi pálya-
futásán, amikor fegyelemsértést követett el. Mert
egyébként példásan kötelességtudó volt.

Azaz hogy még egyszer tanúja voltam annak,
hogy a színpadot próbaközben, haragosan, káromkodva
hagyta ott.

Én akkor már csak «névleges» igazgatója voltam
a színháznak. Az új vezetőség éppen egy pesti rendezőt
hozott le s az rendezte a *Bánk bán-t*. Átgúrta, a szö-
veget javította, a jeleneteket össze-vissza hányta. Ügy
megrövidítette a tragédiát, hogy az előadás ne tartson
kiét és egy negyed óránál tovább, nehogy megunja a
közönség. A színészek persze szó nélkül követték az
utasításokat, nem mertek szólani, mert hiszen egy
«pesti» rendező parancsolgatott, de azután, követke-
zett Tiborc jelenése. Szentgyörgyi nem volt ott. Már
akkor ritkábban is játszott, elfelejtették értesíteni,
hogy próbája van. Küldönc ment érte, de mire meg-
érkezett, már éppen a harmadik felvonást próbál-

iák. Szentgyörgyi gyanútlanul megy be Tiborc nagy jelenetére (ezt a szerepét úgy tudta betűről-betűre, mint a Miatyánkot) s kezd játszani. Mindannyian lenyűgözötten figyeltünk, mert ezt a jelenetet úgy játszotta az öreg, hogy egy nemzet panasza zokogott ki a szavából, keserűen, lázadóan. A nagy beszédéhez ér és belefog a királyné elleni panaszába:

«Ő csordaszámra tartja gyülevész
Szolgáit! Éppenséggel, mintha minden
Hajszála egy őrzőt kívánna...

Ebben a pillanatban élesen csattan, a pesti rendező fölényes hangja:

«Ez itt hosszadalmas. Itt nyolc sort kihagyunk, húzza ki Szentgyörgyi úr.»

Pista bácsi megállt. Végigsimítja a kabátujjával homlokát, hogy talán álmodik. Körülnéz, hogy hol is van? Azután akkorát dobbant a lábával, hogy a deszkák megreszketnek alatta. S fuldokolva tör ki belőle a szidalom:

«*Hogy kihagyjuk!? Kihagyták* ám a maga agyvelejét «*modem*» úr-öcsém, amikor született... Kicsoda, micsoda maga, mi fán termett, ki fia-borja, hogy hozzá mer nyúlni *Katona Józsefhez?*...»

És áradt belőle a szó. De azokat már nem írhatom le.

Azután elment, döngő léptekkel, nagyokat fújva.

Összeült a bölcs, tanács. Szentgyörgyi nélkül nem lesz jó előadni Bankot. Rossz vért szülne. Kocsin siet a titkár Szentgyörgyi után, mondja neki, hogy nem marad ki semmi, minden úgy lesz, ahogy ő szokta. De az öreg kidobta a titkárt.

Másnap délfelé meglátogattam. Szokása ellenére ágyban találtam. A felesége már kint mondta, hogy:

«Nagyon felbosszanthatták maguk tegnap azt a vén embert, mert reggelig ivott s most nem akaródzik neki felkelni, csak dúlfül.»

Bementem hozzá. Rosszkedvű volt. Morgott. Azután kezét nyújtott:

«Rád nem haragszom, kedves direktorom. Tudom, hogy *te nem vagy oka*. Csak azok a *modernekek*.»

Azóta alig jött a színház tájékára. Mikor születésienek 89-ik évfordulóját ünnepelte a színház, akkor sem ment oda. Nélküle ünnepelték. Már akkor beteg is volt. Félévvel később ágynak dőlt. Sűrűn jártam hozzá, mert szeretett a régi színházi dolgokról elbeszélgetni. Á színház derék orvosa, *Reitter Arthur* is nagy szeretettel kezelte, ápolgatta. Szerette őt Pista bátyánk s csak úgy emlegette előttem, hogy a «kicsi Reitter». Egyszer elhívtuk hozzá a híres professzort, *Elfer Aladárt*, aki komolyan megvizsgálta és természetesen eltiltotta a pipától és az italtól. Ez nagyon elkésérite. De két nap múlva, amikor meglátogattam, az asztalán ott volt a boros fiaskó, szájában a pipa. Kérdőleg néztem rá. Huncutul mosolygott: «Te, direktorom, az a kicsi Reitter nagyon okos ember. Azt mondta nekem, hogyha már 90-ik évemig pipáztam és iddogáltam, hát pipázzak csak tovább is, meg igyam meg naponként a félliter borocskámat. Az nem árt. Nem is árt. Igaza van a kicsi Reitternek.»

A betegsége súlyosodott. De nem panaszkodott, csak azt fájlalta, hogy a szőlője árva marad, hogy nem mehet ki kapálni, szénát gyűjteni, mert fáj a dereka. Egy éjszaka megfordult ágyában, a pipa kiesett a szájából. Elment, itthagyt bennünket. Egyszerűen, pöz nélkül, jajszó nélkül ment el, félelem nélkül, ahogy élt.

Amíg élt, mindig zsörtölődött, elégedetlenkedett, veszekedett, szidta a mindenkori igazgatóját, mint a bokrot, kellemetlenkedett a kollégáinak, de a kötelességét elvégezte és ha hozzáméltó, egyéniségéhez illő feladatot bíztak reá, talán öntudatlanul a színpád legnagyobbjai közé emelkedett. Ügy értem az öntudatlanságát, hogy ő maga sem tudta mérlegelni, milyen tökéletes volt egy-egy alakítása: a *Peleskei nótárius*, a *Csikós* a *Cigány*, a *Bánk bán* Tiborca, a *Tolonc* Mravcsákja, a *Tanítónő* öreg Istvánja, a

Liliomfi Szilvay professzora, a *Piros bugyelláris* Peták káplárja, az *Aranyember* Brazovics Atanáza, *Ocskay brigadéros* Szörényije, a *Sárga csikó* pusztabírója, *Vén bajcancsos-a*, a *Pártütők* öreg bírója.

A magyar földnek egy darabja elevenedett meg a lépései alatt ezekben a szerepeiben!, s a magyar lélek titokzatos gazdagsága, mélysége és virtusa nyílt meg a nézők ámuló szeme előtt kristálytisztán, átlátszóan. Lélekzetelállítóan hűséges és természetes volt minden hangja, minden mozdulata, a nézése, a járása. Én legalább ötvenszer láttam tőle a *Cigány-t*, de amikor Dvvenegyedszer láttam, akkor is kicsordult a nézőtéren a könnyem. Elfelejtettem, hogy színházban ülök, azt hittem, hogy a falu végén vagyok egy nyomorult; cigányputri előtt, s véletlenül tanuja lettem egy sorsújtott vén. ember fájdalmának.

Fiatal korában a klasszikus operettek buffó szerepeit is játszotta. Akik látták, dicsérik mókáit és áradó kedélyét. Én magam magyarízű szerepein kívül csak néhány Shakespeare-szerepében, a Hauptmann «*Henschel fuvaros*»-ában, a Suderman: *Pillangó-csatájá*»-ban, Molière: «*Harpagon* »-jában láttam. De sohasem tudtam attól az érzéstől szabadulni, hogy Kentje egy halálig hűséges, gazdája érdekét életével is megvédő, magyar uradalmi intéző, — hogy Henschel fuvarosa széles gesztusa, lassú mozgású magyar gazda, hogy Harpagon-ja a zsugori magyar kispolgárnak tökéletes mintaképe. Akármit játszott, magyarrá gyúrta azt, magyar volt minden ízében, magyar az eszejárása, mozgása, taglejtése is. Mindig eszembe jutott Goethe mondása:

«Shakespeare's Römer sind doch eingefleischte Engländer.»

Szentgyörgyit nem lehet csak azokon az intim anekdotákon át nézni, amelyek közül néhányat fentebb elmondtam.

Komoly, különös évtéke ő a magyar színpadi művészetnek. Évtizedekig játszott együtt a Farkas-utcai

színházban majdnem minden este E. Kovács Gyulával. És mégis egészen más világban élt ez a két nagy, színész. A nagy zenekarnak más-más hangszerén játszottak. E. Kovács Gyula a felhők fölött szárnyalt mindig. Szentgyörgyi pedig a földön vetette meg keményen a lábát. A játékát alig lehetett megkülönböztetni a természet titokzatos megnyilatkozásától. A magyar égalj távlata, a magyar föld fúvó, üdítő szele áradt le a színpadról, amikor megjelent. Ember volt, cicoma és sallang nélkül, mesterkélttség nélkül, mozdulataiban, hangjában, gesztusaiban, járásában, szeme villanásában. Művészi eszközei példátlanul egyszerűek s éppen azért puritánul nemesek voltak. Nem játszott, hanem élt a színpadon. Kis, jelentéktelen színfolt, de jellegzetes: soha életemben nem láttam úgy pipát tömni, rágyújtani, vagy szalonnát enni, ahogy ő szokta. Ahogy a tarisznyájából gondosan elővette a kenyeret, gyöngéden, a szemével simogatva, mert hiszen azt a föld adta, ahogy szelt belőle a csonka ujjával, ahogy szalonnáját a papírból kicsomagolta, ahogy bicskájával vagdalt belőle, ahogy a kenyeret, a szalonnát, a hagymát és bicskát elhelyezte a kezében, ahogy jóízű, hangos kortyolás után kétfelé megtörli a bajuszát, azt megtanulni nem lehet. Nem sietett, formásán, tempósan, mindennek megadva a módját. S a színpadon sem lehetett őt siettetni.

Egy jámbor vidéki polgár jellemezte akaratlanul legtalálóbban a Szentgyörgyi játéktílusát. Pista bácsi kérdőre vonta az illető polgártársat, hogy miért nem hívják őt is vagy egyszer vendégszerepelni, mikor pedig Kovács Gyulát olyan sűrűn viszik. Neki is jól esnék egy kis pénzmag. Megvakarta az örmény a fületövét s imígy vágta id magát:

«Hát tudod, Pista bácsi, ha Kovács Gyula kiáll a színpadra aranyos, díszes ruhájában, leteremtettézsze s szaval olyan szépen, hogy a vendéglői terem falai megrepedeznek a hangjától, szájtátva hallgatjuk és bámuljuk őtet. Olyan, mint egy király. Királyt pedig

ugyan ritkán látunk Szamosújváron. De rajtad mit bámuljunk? Az afféle parasztot, amely ein te vagy a Színpadon, eleget látunk mi a földeken, piacon, műhelyekben, utcán, meg a boltokban.»

A jámbor nem sejtette, hogy a legnagyobb dicséretet szórta Szentgyörgyi elé és éles vonalat húzott két színpadi stílus közé.

A Farkas-utcai színháznak egyik legkiemelkedőbb és legjellegzetesebb művészalakja volt Szentgyörgyi István. A Farkas-utcai színház szelleme nevelte őt, hiszen ifjú legény volt, mikor arra a színpadra került s hűségesen ott maradt addig a napig, amikor) bezárták azt a színházat. A Farkas-utcai színház szellemét vitte át az új Hunyadi-téri színházpalotába s később, a megpróbáltatás éveiben a sétatéri szellős Színkörbe is. Úgy néztük mindig ezt az öreg színészt, mint a háborgó tenger közepéből kiemelkedő mohos^vén sziklát. Körülötte zúg a vihar, tajtékozó habok csapkodják, sikongó szélvész kapaszkodik bele, bömbölő hullámhegyek törnek meg rajta. A vén szikla áll ingathatatlainiul, dacosan. Szélvész le nem dönti, vihar nem bírja le, mert mélyen bele van fúródva a talpa a tenger fenekébe: ezer színben pompázó, pazar szépségű drágagyöngyök titokzatos rejtelmek közé. Így zúgott egy hosszú életen át a Szentgyörgyi művészete körül is a különféle «izmusok» vásári viliara. Kérkedve csapkodtak a művészi ízlés szeszélyes habfodrai. Felkapott a hír szele egy-egy hivalkodó hullámdivatot, sodorta fel-fel a magasba s körülkeringte tombolva, dicsőségét harsogva, njongva a táncoló habfogatag. De, im, egy pillanat és zuhanva loccsan szét a gögös hullámhegy, a feledés kavargó örvénye nyeli el habocskáival együtt. Hová lett? Ki emlékszik rá, hogy *volt*? De a vén szikla ott áll az örvény felett nyugodtan, szilárdul, gyökere lenn van a mélyben, a magyar nép gazdag, kincseket rejtő méhében. Hite az igazság, győzhetetlensége a föld rögéhez; való hűsége. Amire felesküdt, azt a szentséget szol-

gálta 70 esztendőn át, ingadozás nélkül, viharban, vészben, A hajdani kincses várostól, ahová dőcögős, ekhós szekéren érkezett viseltes atillában, hetyke, pörge kalappal dus fürtjei fölött, ifjonti lelkesedéssel, — nein tudta őt elszakítani aranyak csábító' csengése, hívogató hírnek hívságos hívása. A magyar nép lélekből, ahová melyen belefúrta művészete gyökereit, nem tudta őt kiszakítani a váltakozó ízlések divatos hóbortja, az új meg új művészi istenségek¹ üvöltő dervis imádása.

Kolozsvár magyarsága minden évben megünnepelte születése évfordulóját. Közel járt már a 90-ik éve felé, de a *Sárga csikó* pusztabírójában ruganyosan, frissen ugrott az asztal tetejére és száz szál gyertya között ropta ott a csárdást a csaplárolánnyal annyi kellemmiel, annyi tűzzel, mint egy ifjú legény.

Hatvan esztendeig egész Erdélynek «Pistabácsi»-ja volt ő. A bácsi nem. az öreg kor előtt valói tisztelés, hanem a szeretet becéző símogatása. Mindenki- nek, gyermeknek, férfinak, öregnek, fiatalnak, serdülő lánykának és vénasszonynak, mágnásnak és parasztnak, püspöknek és fűszeresnek Pista bácsi-ja volt ő. Mindönki jogot formált hozzá. Hatvan esztendőt töltött egyfolytában a kolozsvári színházak színpadain. De csak a színlap nevezte hivatalos, komoly- sággal Szentgyörgyi Istvánnak. A közönség és a színpad apraja-nagyja csak egyszerűen Pista bácsinak tisztelte, ha a felvonások végén tapsolták s a függöny elé szólították, csak úgy családiasán «Pista bácsi!»-t kiáltottak. Azok is, akik sok évvel idősebbek voltak mint ő. Egy hosszú életén át szórta szíve kincsét önfeledten, pazar bőkezűséggel, fénylő aranyból drágább kincseket. S mégsem fogyott gazdagsága. Sőt nőttön nőtt, mindig gyarapodott, s amit ontott magából, mindig színesebb lett és értékesebb. Minél mélyebben hatol a bányász a föld gyomrába, amit felhoz, annál dúsabb drágaság.

Amikor a történelem kereke végigrobogott ezen

a földön, amikor idegen hatalom lett úrrá fölöttünk, ennek az öreg színésznek neve zászlóvá vált. Zászlója lett az ingathatatlan hűségnek a föld rögéhez való ragaszkodásnak. Neve emlékeztető volt és vigasztaló. Emlékeztetője a multak dicsőségének, az erdélyi színjátszás tiszta hagyományainak. Vigasztalója és tilalomfája azoknak a kisbitűeknek és elbúsuliaknak, a csüggedőknek, akik nehéz időben tikkadtan nyúltak a vándorbothoz.

Prometheusról regéli az évezredes mithologia, hogy látván az embereket, akik gyötrődten botorkálnak a vak sötétségben, védtelenül dideregnek a dermesztő hidegben, szívettépően jajgatnak a nyirkos barlangok fekete mélyében, fellázadt Zeus ellen, ellopta az isteni tűz egy szikráját, levitte az embereknek; s a világosság és meleg áldása szállott a szikrával minden barlangba, viskóba, úttalan utakra, emberi tanyákra.

Ennek az öreg színésznek szívekincesi *h* így lopakodtak be az elcsüggedés idején paloták termeibe, kunyhók homályába, iskolák padjai közé, emberek lelkebe és gyújtottak, világítottak, melegítettek.

XVII. Várady Miklós.

Azon a palettán, amelynek színárnyalataiból a Farkas-utcai színház életét szeretném megfesteni, érdekes színfolt a Várady Miklós alakja. Egyike volt ő is azoknak a hűségeseknek, akik nem tudtak elszakadni Kolozsvártól és nem tudtak megválni a Farkas-utcai színházától. Hatvankét éve, hogy Kolozsvárra került, azóta nem mozdult el onnan, kivéve azokat a dicsőséges napokat, amiket Bécsben töltött a kolozsvári színház vendégszereplése alkalmával. Mert ennek az

emlékezetes bécsi vendégszereplésnek egyik legünne-
peltebb tagja Várady Miklós volt.

Én még abban az időben láttam, amikor a népszínmű fénykorát élte. A divatos népszínművek hőse, daliája Várady Miklós volt. Fiatal leányszívek eszményképe.

Most olyan ruhadarabról kell beszélnem, amelyet jó társaságban nem illik emlegetni: *a gályáról*. Persze, mert nyugati értelemben a gatyá «kimondhatatlan» alsóruha. A magyar paraszton azonban a gatyá tisztes felsőruházat, majdnem azt merném mondani, hogy ünneplő. Érdekes, hogy a magyar színpadokon is évtizedekig tiltva volt a gatyá viselése. A finomodó színigazgatók a múlt század derekáig nem engedték, hogy a színészek gatyában jelenjenek meg a színpadon. Isten mentsen!

«Szűrrel, bundában, gatyában megjelenni a színpadon, illetlen dolognak, a magyarság lealázó kigányolásának tartották» — írja Balogh István.

És ez a korlátolt felfogás még a Nemzeti Színház első éveinek idejében is uralkodott. Még akkor is nadrágban kellett játszani a betyárt és a juhászt, csak *Réthy Mihály*, a magyar színpadok első, híres népszínműének ese merte valódi népviseletbe öltöztetni ízes paraszthalakjait.

Igaz, hogy a gatyát *viselni kell tudni*, mint ahogy a frakkot is kevés ember tudja igazán viselni. Sok emberen úgy áll a frakk, mint tehénen a gatyá. Várady Miklós színjátszásának egyik leghatásosabb eszköze a gatyá volt. Ez nem lekicsinylése az ő értékének, mert akkor lekicsinylés lenne az is, amit a színészet története megállapít, hogy magyar színpadon senkin sem állott olyan jól a frakk, mint *Náctay Ferencen*. Nos, azt hiszem, hogy a gatyá pedig senkin sem állott olyan jól, mint Várady Miklóson.

Sokszor olvastunk arról, hogy külföldiek magyar vonatkozásokban csak a «*gollas*»-ról (gulyásról), *paprikáról* és «*villogó gatyáról*» beszéltek. Nekem mindig

ez jutott eszembe, ha Várady Miklóst a színpadon láttam. Rajta azután igazain *villogott* ez a ruhadarab. Nem tudom annak a rejtelmes titkát, hogy mivel mosták, *mi módon vasalták*, hogyan korcolták az ó gatyáját, de az igazán mindig «villogott». A szíve örült az embernek, ha látta. Az a gatyá játszott, az a gatyá hozzátartozott az alakjához. Meg a fokos, amit senki sem tudott olyan kevélyen forgatni, mint ő. A pörgekalap egészítette ki az alakot, amely eszményien állította elének a magyar parasztlegényt. Lehet, hogy *eszményítettek* voltak ezek a legények, de hiszen az akkori népszínmű maga is *eszményített* formában mutatta be a falusi életet. Azonban én láttam az életben is valakit, akin úgy villogott a gatyá, mint Várady Miklóson: a Bölönyék szilaspiisztai fő-kondásán. A férfiszépség csodálatos és tökéletes mintaképe volt, talpraesett, okos, olyan okos, hogy Bölöny mindennap kijárt hozzá s vele beszélte meg a politikai eseményeket jés a napi híreket, Jászai Mari is mindig gyönyörűséggel beszélgetett el vele, valahányszor Sziiaspuszta vendége volt. A magyar paraszt méltóságeltjes nyugalma ömlött el rajta. Hogy csinálta, mint csinálta, én nem tudom, a malacok százait gondozta, de a gatyája mindig patyolatfehér on villogott, így hát mégsem volt eszményített a Várady Miklós gatyája.

A Várady Miklós művészi skálája nem volt széles és nem volt változatos. Csak a parasztlegényeket tudta játszani, de azokat úgy, ahogy az ő korában senki más. A polgári ruhája is mindig választékos volt, olyan gondos, takaros, mintha skatulyából emeltélt volna ki, de az mégis csak idegenszerűleg hatott rajta. A hangja is szép, csengő, szárnyaló bariton volt s azt mondják, hogy fiatalabb korában a *Cornevillei Harangok* Henry márkiját és a *Boccaccio* Pietro hercegét nagyon szépen játszotta. Én nem láttam, arról azonban bizonyágot tehetek, hogy a *Csikós* Andris-ábam, a *Foki rossza* Göndör Sándor-jában, a *Piros bugyelláris* Csillag ör-

mesterében, a *Vén bakancsos*-ban, a *Szökött katonában*, a *Feleskei nótárius* Bacur Gazijsza-ban, a *Sárga csikó* Csorba, Lacijában, *Parlagi Jancsi*-ban olyan őszinte hangokat talált, olyan megvesztegetően igaz volt, hogy ezek az alakítások a Farkas-utcai színház gazdag éleiben is felejthetetlen élményeket jelentettek.

Hogy teljes képet kapjunk Várady Miklósról, egy pillantást kell vetnünk magánéletére is. Egy gentleman korrektsége, egy finom lélek gyöngéd szeretete, egy szerzetes önfeláldozó lemondása és egy igaz ember szívjósága árad ki belőle. Ma már 93-ik évét tapossa, a színpadtól visszavonult, a hallása gyöngült, a szeme homályosodik, kiesi kegydíjából, szűkösen él a húgával, aki szintén a 90 felé jár, de azért csakj úgy| beszél róla, hogy: a Marika, — ám most is ha megkérdezem tőle, hogy van, rendületlen derűlátással, .csengő hangon feleli: *Ember már jobban nem leitet!* Szálló ige lett ez Kolozsvárott. Ha valaki unalmassá válik a siránkozása miatt, azt vágják xá, hogy tanuljon Várady bácsitól, aki még mindig azt mondja: hogy: «*Ember már jobban nem lehet!*»

Két évvel ezelőtt hírnök jött hozzám *azzal*, hogy Várady Miklós bácsi kéret, menjek el hozzá, mert nagy baj van. Sietek oda, ágyban találok, valami hülés verte le. Kiküldi a húgát, a 86 éves Marikát a szobából, azután nagy titokban azt mondja nekem:

«Drága Direktorom, nagy baj van. És én kifundáltam, hogy azon a bajon segíteni fogok.»

Kérdőleg néztem rá, ő pedig folytatta:

«*Az ügyvéd* bajban van, de én kiségitem a bájból.»

Közbevetőleg meg kell azt mondanom, hogy «az ügyvéd» *Óváry Elemér*. Kolozsvár drágaszívű bohémje, jókedvben, ötletekben, tréí'acsinálásban a Barcsay Domokos utódja. Külön színfolt Kolozsvár életében. Nincs ellensége, mindenki szereti, minden igaz-ügynek lelkes védője, minden társadalmi mozgalom

áldozatkész szervezője. Sokszor azt képzelem, Hogy az egész ember egy nagy szív. Óváry Elemér gyakran látogatta meg Várady Miklóst. Azonkívül közös borbélyuk volt, *Csáp mester* s az volt persze a hírhordó. Egyszer hírül hozta Váradynak, hogy Elemér úr nagy bajba került, bizalmával visszaélt egy kartársa, s az aláírása miatt most már háza, egész vagyona veszedelembe került.

Az öreg Várady felül az ágyában és így folytatja:

«*Megütik a dobot* az ügyvéd házánál. De én azt nem engedem. Már el is igazítottam. Látod, Direktorem, ott a falon azt a tükröt? A nagyanyámé volt. Szép darab, ugye? Meghagytam Marikának, hogy akassza le még ma, vigye el az ócskapiacra, adja el és az árát adja át az ügyvédnek, hogy rendezze belőle az adósságát.»

Könny szökött a szemembe. A bohóc jutott eszembe, aki bukfencet hányt a Madonnának, mert más nem tellett tőle. Az öreg színész büszkén és boldogan nézett rám, mit szólok hozzá, hogy ő ezt milyen okosan kifundálta. Szegényes lakásának egyetlen díszét, egy százéves, ócska, kopott tükröt, amelyikhez úgy ragaszkodott, mint az életéhez, mert a nagyanyja is az előtt igazította a «lökni»-it, fel akarja áldozni, hogy segítsen az ügyvéd baján. Mellékes, hogy azért a tükréért, mint ócska lomért a zsidó csak néhány fillért adna, az ügyvéd adóssága pedig milliókra rúgott.

Visszafektettem lázas testét a párnára, s megnyugtattam:

«Hagyd csak, Miklós, ne küldd el a tükröt, mert az ügyvéd eligazította már a maga erejéből a dolgot. Nincs ott már semmi baj.»

Az öreg megnyugodott, hála Istennek igazam is volt: a drága, jószívű ügyvéd a saját erejéből igazította el a dolgot.

Még mostanában is, amikor oly sok ember az

időktől alaposan megtépázott idegekkel, epés mogorvasággal, az élet annyi bizonytalansága ellen lázadó lélekkel járókel, ez az öreg kolozsvári színész egy aszkéta nemes lemondásával, egy bölcs fölényes derűjével hirdeti, harsogja, hogy: *Ember már jobban nem lehet!* Pedig tudom, hogy a gúnyját Marika foltozgatja, hogy ne sajnálják a rongyoseága miatt, az öreg úr be is festi fekete kávéval, hogy ne lássék a kopottsága, ami fájdalma és keserősége, azt mélyen elrejt magában, az emberek felé csak vidám arcát mutatja, boldogságot színlel, vigasztal, biztat, példát mutat arra, hogy nem szabad bűnnek eresztetni a fejünket, nem szabad csüggedten megadni magunkat sorsunknak. Felszegett fejjel kell járni, mert ime, ő 90 esztendő terhével a vállán, szűkös megélhetési lehetőségek közepette is hirdeti, harsogja, hogy: *Ember már jobban nem lehet!* Sőt kicsi falatjából még le is tör egy darabkát s azt elviszi a jövő nemzedék asztalára. Kicsi kegydíját megosztja a nélkülöző egyetemi diákokkal, pontosan eljuttatva adományát a magyar diákmenza asztalára. A nyomorúság háborgó tengerében az ő szerény obulusai csak olajosöppek. De ha mindenki vagyonának és tehetségének olyan hányadát juttatná a szenvedőknek, mint ő, akkor nem lenne nyomorúság, nem lenne nélkülözés.

A Szent Erzsébet legenda-ja jut eszembe: mindennap elvitte a szépséges királyasszony kosarában adományát a szegényekhez. Egyszer, amikor élelmisszerrel dúsan rakott kosarával haladt a szegényei felé, hirtelen elébe toppant zsugori és zsarnok királyi-ura, szigorúan kérdezi: mi van a kosárban? Zavartan mondja az, akit a hit szentté avatott: *virágok*. Gyánakodva emeli föl a király a kosarat fedő kendőt s ámulván látja, hogy a kosárban igazán a legszebb rózsák virulnak, ragyognak. Ilyen az ő adománya is, amit a szegény diákoknak visz: csak szerény, kicsi összegek, de van illatuk, van varázsuk, van propagatív erejük. Hiszen az adja, aki megvonja a falatot a

szájától, az, akire a mai ifjúság úgy néz fel, mint a régmúlt idők ittmaradt emlékére, s adja jókedvvel sugárzó lélekkel, bőséges áldással. Minden falat kenyér amit odajuttat, mintha a Szent Erzsébet kosarában vinné, piros rózsává változik, nemcsak az éhséget csillapítja, de a lelket nemesíti, a szívet eltölti jósággal, hittel, reménységgel, bizalommal. Hatvan és (egynehány esztendeig taposta a színpad deszkáit, a daliás virtuosos magyar legényből megfáradt szelíd, múltján révedező öreg komédiás lett, de a szíve most is a régi, ma is naiv hittel gondolja, hogy minden ami fénylik, az drágakő s elhiszi, hogy a festeitt) vásznak királyi márványcsarnokok.

XVIII.

A bécsi vendégszereplés.

1871. március 11-én díszelőadással ünnepelte meg Fehérváry Antal a Farkas-utcai színház megnyitásának félszázados évfordulóját. A színházi választmány is két előadást szentelt az évfordulónak: első este Szigligeti Ede *«Bajusz»-át*, a második este Jókai Mór *«Szigetvári vértanúk»* című szomorújátékát adták elő s vendégként léptek föl: *Jókainé Laborfalvy Róza, Szerdahely iné Fridié Kornélia, Szerdahelyi Kálmán, Bogdanovics Krisztina, Feleld Miklós*. Jelen volt az előadásokon *Szigligeti Ede* és *Jókai Mór* is. A félszázados évforduló emlékére arany-, lezüst- és bronz érmeket vertek, ezeknek előlapján a színház homlokzata látható ezzel a körirattal: «Magyar Nemzeti Színház 1821—1871». A hátsó lapon pedig íez a felirat volt: «*A Kolozsvári Országos Magyar Nemzeti Színház megnyitásának félszázados évfordulója örömnünnepére március 11-én MDCCCLXXI*».

A Fehérváry-éra után komoly lépés történt a színháznak állami kezelésbe vétele felé. A magán-

vállalkozás rendszere megszűnt, intendánst neveztek ki a színház élére. Azonban hamar rájöttek, hogy a rendelkezésre álló segély nagyon kevés, válságba jutott újra a színház. S ekkor vette át a vezetést — intendánsi hatáskörrel — *Korbuly Bogdán*, aki állandósította ismét a társulatot, kiegészítette kitűnő új erőkkel, a sajátjából fedezte négy éven át a tetemes deficitet. Gazdag beruházásokat eszközölt, hogy nyáron se kelljen vándorútra kelnie a színtársulatnak, fölépítette a sétatérten azt a favázás színkört, amelyet 1908-ban bontottak le, amelyre a régebbi kolozsváriak még jól emlékeznek.

Az ő igazgatása alatt szerződtek a Farkas-utcai színházhoz *Ditrói Mór*, *Földényi Béla*, *Szacsvay Imre*, *Vidor Pál*, *Eibenschütz Mari*, *Zoltánné*, *Hetényi Béla*, *Baloghné*, *Traversz István*, *Szombathelyi Béla*, *Kreicsányi Sarolta*.

Rend, jólét, megalégedettség honolt a színpadon s megalégedettség uralkodott a nézőtérten is. Gazdag és változatos műsor, bőkezűség a külső kiállításban,; kitűnő színészegyüttes, lelkes művészi munka korszaka volt a Korbuly-igazgatás. A színház lelke és irányító szelleme az egész idő alatt E. Kovács Gyula volt. Csakhogy ez az elhajlást nem ismerő művészi törekvés sok pénzbe került. Tizenötezer forintot tevő fejedelmi segély sehogy sem volt elegendő a hiány pótlására. Korbuly Bogdán tehát igazgatásának első évében 19.805 forintot, a második évben 3731 forintot, a harmadikban 16.600 forintot s a negyedikben 15.133 forintot! fizetett sajátjából a színház veszteségeinek fedezésére. Négy év után a mecénás bankigazgatói megsokalta azt, hogy egyedül viselje a színház terhet s lemondott. Utána megint a gazdasági élet bizonytalansága következett, az intendánsok sűrű egymásutánban váltották egymást: *Eszterházy Kálmán gróf*, *Ferenczy Mi/dós*, *Kemény Endre báró*, *Páll Sándor*, *Szász Béla*, majd ismét *Eszterházy Kálmán*.

A művezetők is gyakran változtak: *Benedek József, Molnár György, Fehérváry Anted, Mátray, Betegh Béla és E. Kovács Gyula.*

Hogy a nyughatatlan, egyre váltakozó vezetés dacára, az egyre súlyosodó anyagi válság közepette sem siklott le a Farkas-utcai színház arról az útról, amelyen a múlt század elején megindult, az elsősorban árunak köszönhető, hogy ezeket a műkedvelő mecénásokat mindig a legtisztább szándék, a legnemesebb lelkesedés fűtötte s hogy a színháznak voltak olyan hűséges, állandó, irányító és tekintélytartó tagjai, akik a hagyományokat személyükben művészi célkitűzéseikkel átmentették egyik korról a másikra. S köszönhető árunak is, hogy a közönség mindig éberem örködött azon, hogy az elődöktől örökölt kincset könnyelmű utódok el ne prédálják.

A Farkas-utcai színház életének dicsőséges emléke fűződik a bécsi vendégszerepléshez is. Erről sem szabad megfeledkezni. Ennek a vendégszereplésnek előzménye az intendanturának 1880-ban hozott határozata, amelynek értelmében a színtársulat többé nyáron sem fog vándorolni, hanem tíz hónapi kolozsvári játék után a színészek két hónapi szünidőt kapnak. Egy élelmes és lelkes színházbarátban, *Ozori Adolfban* támadt akkor az a gondolat, hogy a szünidőben Bécsbe kellene vinni a színtársulatot. A színészeknek nem kellett különösebb biztatás, szívesen vállalkoztak arra, hogy az osztrák császárvárosban mutassanak be néhány magyar darabot. Megnyerte Mátrai Betegh Bélát, a Farkas-utcai színház akkori művezetőjét is, aki vállalta a művészi irányítást. Ennek a vendégjátéknak hiteles történetét legszívesebben Ditrei Mór mondta el és én az ő leírását idézem szó szerint:

«1880-ban nőm és én az aradi színtársulat tagjai voltunk. A téli színházi évad vége felé járt, mikor szülővárosomból sürgöny érkezett, Mátrai Béla küldötte és arra szólított fel, hogy a kolozsvári Nemzeti Színház tagjaiból alakult társulathoz hat heti bécsi

vendégszereplésre szerződünk mi is. Kolozsvárra utaztunk és a szerződést megkötöttük.

Folytak a próbák reggeltől-estig. Nagyszerűen összetanultuk a vendégjátékra kiválasztott népszínműveket. *Falu rossza, Kintornás család, Tolonc, Piros bugyelláris, Sárga csikó, Peleskei nótárius, Csikós, Czigány.*

A társulat kitűnő erőkből állott. Az üde, friss *Pálmay Ilka*, a magyar típusú, szép *Baloghné* voltak az énekes primadonnák. Drámai szerepekre: *Ditróiné, Kéler Ilona* és a bájos, szőke *Boér Hermin*. Anyaszerepekre a nagyszerű *Krasznayné*. Férfiak: *Szentgyörgyi István, Kassay Vidor, Szombathelyi Béla, Gyeyes László, Krasznai Miska, Ditrói Mór, Török Károly, Gabányi Árpád, OsvátJi Gerő, Lovászy Károly*. Népszínműénekesünk a deli termetű *Szabó Bandi* és a szép hangú *Várady MUDós*. *Mátrai Betegh Béla* volt a művezetőnk. Pompás női és férfi kórus.

Szereplésünk színhelye a szomorú emlékü Ring Theater, mely később porráégett és négyszáz ember lelte a romok között borzalmas halálát.

Szép és előkelő közönség gyűlt egybe estére a fényesen kivilágított múzsa-hajlékban. Magyarokon kívül magasrangú bécsi urak, notabilitások, pénzarisztokraták, nagynevű hírlapírók. Sonnenthallal élünk többen a Burg-színház jeles tagjai közül.

Az előadás nagy, teljes sikert aratott. *Baloghné* éneke, *Ditróiné Boriskája*, *Kassay Gonosz Pistája*, *Szentgyörgyi Feledi Gáspárja* mélyen a szívekbe markolt. Epizód szerepben *Lovászy Gene* cigánya, itt is harsogó kacajokat fakasztott és a lármás *Csiapone* pár mondatból álló szerepében az ős-erejű *Krasznayné* egy percig tartó tapsvihart aratott.

Az érpartii jelenet után megjelent a színpadon a Burg-színház négy tagja: *Sonnenthal, Hartmann, Thiemig* és egy nő, akik lelkesen gratuláltak a magyar kollégák komoly sikeréhez.

Ettől az estétől kezdve a Burg-Theater híres színészei és színésznői gyakran ellátogattak előadásainkra és igen szívélyes érintkezést tartottak fenn velünk.

Sorra jöttek a diadalmas esték. Szentgyörgyinek a *Piros bugyellárisban*, *Cigányban*, *Peleskei nótáriusban*, volt elementáris sikere. A *Tolonc* Mravcsákjában, *A kintornás család* Fúvó Mártonjában Mátrai Béla volt kitűnő. Kasaay Gonosz Pistán kívül a *Csikósban*, *Két huszár és egy baká-ban* és a *Peleskei nótárius* vasas németében, Gabányi ennek a kedves bohózatnak *Mexikói vőlegényében* és a *Sárga csikó* öreg esapiárosában hódította meg az egész közönséget és kritikát. Szombathelyi Béla a *Sárga csikó* pusztabírójában játékaival, énekével es táncával magával ragadta a hallgatóságot.

Balogné Finom Rózsiban és Angyal Liszkában (*Tolonc*), Pálmay Ilka a *Sárga csikóban*, és a *Huszárcsínyben* tündökölt. Az utóbbiban katonatiszti ruhában olyan csárdást ropott, hogy a bécsiek nem győzték újrázni.

Kéler Ilona Szigligeti *Cigány-ének*. Rózsijában arattott intenzív sikert. A szerepet Ditróiné és Kéler felváltva játszták. Mindketten kitűnően.

Előadás után legtöbbször együtt vacsoráztunk, boroztunk, dalogattunk a Burg eminens művészeivel. Megtanulták és együtt fűjték velünk a mi népdalainkat. A társaságot a kitűnő humorú fiatal Thieniig kedves mókáival agyon kacagtatta.

Hát ilyen volt a mi életünk Bécsben.

A bácsi kritika nagy elismeréssel szólt a kolozsvári társulat játékstílusáról.

Utolsó előtti előadásunk alkalmából a Burg-színház művészei búcsúvacsorát rendeztek tiszteletünkre.

Sonnenthal, Willbrandt, Gabillonné mondtak felköszöntőt. Hartmann pedig — aki egy kicsit poéta is volt — társulatunk minden egyes tagját színes versben köszöntötte fel.

Ez ünnepi esten a szoba falát óriási babérkoszorú díszítette: a Burg-színház ajándéka. Széles, piros-fehér-zöld és sárga-fekete selyemszalag fonódott egybe testvériesen a koszorúról, jelképéül a művészet szent egységének. A szalagokon aranybetűkkel társulatunk minden szereplőjének és az ajándékozónak neve.

Drága, kedves emléke ez a Kolozsvári Nemzeti Színháznak. Mikor hóí év multán én lettem a kolozsvári színház igazgatója, még féltő gonddal, üveg alatt őriztük.

Hová lett, meg van-e még?

*

Én itt felelek Ditrói Móric bátyámnak: Meg van. Hűségesen őrzöm és hiszem, hogy utánam őrizni fogja más.

*

A bécsi vendégszereplés messzire hangzó sikerében igen nagy része volt *Mátray Belei Bélának*. Ez a komoly, nagytudású művész is erdélyi származású. Székely nemesi család sarja. Iskoláit Kolozsvárott végezte. Fehérváry Antal szerződtette a Farkas-utcai színházhoz, ahol leginkább «intrikus» szerepeket játszott. Mint színész nem volt nagyon népszerű, de mint kitűnő szervező erőnek, erőskezű, nagyműveltségű rendezőnek, jelentékeny érdemei vannak. Egyideig művezetője is volt a színháznak. E. Kovács Gyula magasra ívelő elgondolásai mellett azonban nem tudott az első sorba kerülni.

Az E. Kovács Gyula költői lendülete és mérészen szárnyaló fantáziája mellett a Mátray Betegh Béla száraz, mindig a föld rögéhez ragaszkodó, mérnöki pontosságú és óvatos egyénisége nem tudott érvényesülni a színház szolgálatában. Hamarosan elhagyta hát Kolozsvárt és szűkebb hatáskörrel a pesti Nem-

zeti Színházhoz szerződött, később pedig a Vígszínháznak is rendezője volt egy, ideig.

*

Pálmay Ilka is egyik primadonnája volt a Bécsben vendégszereplő kolozsvári színtársulatnak. Róla kevés szó esett ebben az írásban. A Farkas-utcai színháznak ő nem volt neveltje és hosszabb ideig tagja sem volt. Mikor Kolozsvárra került, már országsszerte dédelgetett primadonna volt. Pestről jött. Genée híres operettjében, a *«Kapitány kisasszony»*-ban lépett fel. Fanchettet játszott. Várady Miklós volt a partnere. Azokat az éveket, amiket Kolozsvárott töltött, bearanyozta pajkos kedve és színes egyénisége. Bomlott érte Kolozsvár apraja-nagyja. Legtöbbször Várady Miklós volt a partnere. Szemet gyönyörködtető pár ember volt a színpadon: a daliás, széphanjú Várady Miklós és a ragyogóan fiatal Pálmay Ilka. Mint népszínműénekesnő kezdte pályafutását, a francia operettekben ért dicsőségének csúcsára, de tehetsége olyan gazdag volt, hogy Rákosi Jenő *«Magdolna»*-jában magával ragadó tragikai erejét is csodálhattuk. A magyar színpadi művészetnek különös tüneménye volt az «isteni Ilka». Pezsgő jókedv, mámor osító hangulat áradt belőle a nézőtér felé. Az operettműfajt is meg-nemesítő finomsága, megvesztegető bájossága, sajátos egyéniségének különös varázsa, ragyogást árasztott a színpadra. Külön gyönyörűség volt külső formájának tökéletes szépsége. Külföldön, sőt Amerikában is diadalt aratott, de a szíve csak visszavonta Magyarországra. Kolozsvárhoz különben elszakíthatatlan kötelek fűzik, a kultuszminisztérium ugyanis kinevezte őt a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagjává. Kívüle ezt a címet még hárman kapták, *Szentgyörgyi István, Dezséry Gyula* és *Várady, Miudós*.

XIX.

Krasznay Miska, a Farkas-utcai színház Hári Jánosa.

Jellegzetes figurája volt a Farkas-utcai színháznak *Krasznay Miska*. Kedves, Hári János-szerű bohém. Példátlanul népszerű minden körben. Tánc, vigalom, lakodalom, multság nem eshetett meg nélküle. Állítólag francia emigráns családból származott s ielődeinefc *François de la Mouche* volt a neve, ő ezt *Mustáraim* magyarosította, s mivel Krasznán született, a színpadra Krasznay néven lépett. Nagy tréfacsináló volt, de őt is gyakran megréfálták. Színésztársai kisütötték róla, hogy nem volt az ő apja soha francia emigráns, hanem egyszerű borbély s hogy ifjúkorában ő is buzgón verte a szappanhabot s kenegette a borostás arcokra. Igaz-e ez? Ki tudja? Annyi bizonyos, hogy szerette az arisztokratát mímelni, a kezén mindig! finom, fehér bőrkesztyű villogott. Egyszer az igazgatói irodában tartózkodott ő a kesztyűjét az előszobában hagyta. Valamelyik ott lebzselő színésztársa a kesztyű ujjainak belső negyét «kinrusz»-szai (fekete, koromszerű festékanyag) töltötte meg. Miska bátyánk dolga végeztével ellebeg, jókedvűen, fütörészve, gyanútlanul húzza fel a vakító fehér kesztyűket, vékony pálcáját ujjai körül forgatja, kereken sétál a főtéren, köszönget jobbra-balra, mosolyogva, leereszkedőleg, azután betér a kávéházba s leül a megszokott kompániájához. Méltóságteljesen lehúzza kesztyűjét. Nagy hahota tör ki, mert az ujjavége csupa fekete volt, mint a kéményseprőé. Bosszút lihegve rohan vissza a színházhoz, hogy megtudja, ki csinálta ezt a rossz tréfát? Valaki azt mondja, hogy Várady Miklós. Gondolta az illető, Várady erős, markos, jókötésű legény, majd elbánik Miskával. Halálra keresi Váradyt, meg is találja, amint békésen olvasgatja az udvaron szerepét. Főlemelt bottal rohan neki, szikrázó szemekkel Várady hátraugrik s rákiált:

«Teszed le azt a botot, *te borbély!*»

Krasznay Miskát villámcsapás érte ezzel a szóval.

Megtorpan, összecsuclik, a bot kiesik a kezéből, csöndesen elszompolyog.

Borozgatás közben dőlt belőle a szó, nagyokat szokott lódítani s különösen azzal dicsekedett, hogy a 48-as szabadságharcban ő Bem mellett harcolt s Piskinél egy egész sereg muszka támadt rá. De ő nem vesztette el hidegvérét, fölemelte puskáját s Pukk! pukk! pukk! egymásután lekaszált a golyóival a nagy sereg muszkát. Így beszélte ezt el Krasznay Miska, aki — melleleg megjegyezve — a szabadságharc idején nem lehetett több, mint 14 éves:

— Csatát veszítettünk, a hadirond felbomlott, a tálnyomó üldöző muszka haderő elől menekült a honvédsereg, magam is menekülve meghúzódtam egy kukoricás földön lévő bokor mellett. Egyszer csak látom, hogy egy honvédtiszt nyargal felém a kukoricáson keresztül, nyomában vágatva három üldöző kozák.

— Jól odanézek, a honvédtiszt *Petőfi Sándor* volt.

— Odakiáltottam: *Sándor vigyázz!* Mert már a sarkában voltak a kozákok.

— Kapom a puskámat, piff, le a lóról az egyik kozák, puff, le a lóról a másik, puff, le a lóról a harmadik kozák.

Sándor ment tovább, azután Isten tudja mi történt vele.

— Ha én mellette lehettem volna, most is élne. Valaki megszólalt:

— Nono, Miska, akkor még cinderes, kapszlis puskák voltak, hogy tudtál három kozákot egymásután csak úgy futtában lelőni? Kapszlis puskával?

— Ammár az én dögöm, — felelte Miska.

— De mégis, három kozák olyan gyorsan lent a földön?!

— Ammeg már az ő dögük.

Nagyon kereste a mágnások társaságát. Azok pe-

dig szívesen látták az asztaluknál, mert leitatták, azután tréfát űztek vele.

A *Szepe bácsi* és *Szepe mama* híres Jós borivója volt akkoriban mágnásoknak, költőknek, politikusoknak, választott színészeknek tanyája. A választott színészek voltak: E. Kovács Gyula, Szentgyörgyi István, Várady Miklós és Krasznay Miska. E. Kovács Gyula, ha nem játszott és próbája sem volt, szívesen kereste fel a borozó társaságot. Komolyan, gondolataiba mélyedve ült, nem vetette meg a jó italt, de a legzajosabb mulatozásnak is végeszaka; t, amikor felállott. Nem felköszöntőt mondott ilyenkor, hanem szavalt. Minden ilyen mulatságra betanult egy néhány költeményt, a magyar irodalom kincsházának néhány gyöngyszeméi s azt annyi érzéssel, olyan lángoló tűzzel szavalta, hogy elszállott a mámor a fejekből. Mindenki mély megilletődéssel hallgatta a nagy színészt. Szentgyörgyi István csöndesen pipált ott, nagyokat ivott és paraszti adomákat mondott el. Várady Miklós magyar nótákat danolt. A tréfáknak Krasznay Miska volt rendszerint céltáblája.

A Belső Szén-utcában rézsútosan szemben a Rhédey-kúriával, ahol az első magyar színjátszó társaság kezdte működését, volt a Szepe bácsi helyisége. Afféle polgári vendéglő volt. Festett faszécek, zöldmázos kályha, pipatórium, ódivatú pohárszék, a padlón szóles csapóajtó, amely a borospincébe vezetett. Sifonér a fal mellett. Szepe bácsi, polgári nevén *IürschfeM József*, városi bizottsági tag, nyakas és mérges ellenzéki, idegen neve dacára tüzes magyar, ott látta vendégül Kolozsvár szellemi és szüleLési arisztokráciáját: *Barcsay Domokost*, a sziporkázó szellemű, szeretetreméltóságával mindenkit lebilincselő, adomázó «fejedelmet», *Bartha Miklóst*, a nagyhírű publicistát, *Bethlen Aurél* grófot, *Belliién Dánielt* és *Bethlen Bálintot*, *EszierLázy Miguel* grófot, *Dobál Antalt*, *Eszterházy Gém* grófot, *Ferenczy Miklóst*, *Szász Domokost*, a nagy püspököt, *Szász Gerőt*, az aranyhajú

költő-prédikátort, ezt a csapatúz embert, kurucok kurucát, viták nagymesterét, *Szász Bélát, Teleki Sándor* grófot, az «ezredes»-t, a világlátott, minta főurat, a megtestesült szeretetreméltóságot, *Wesselényi Istvánt, Szabó Károly* professzort, a híres történettudóst, *Gudina István* kereskedőt. Jó idők járhattak akkor, mert a városi adófőnök: *Mák Ferenc* (akiről Szentgyörgyi István úgy emlékezik meg, hogy «az irgalmas szívű, jólelkű adófőnök») is a társasághoz tartozott.

Kovács Gyula szavai, Barcsay Domokos adomái, Szász Gerő szónoklata, Bethlen Aurél tréfái, Várady Miklós nótázása, Bartha Miklós politikai fejtegetései és nem utolsó sorban a Szepe mama házi kóstolói; és Szepe bácsi tiszta borai tették híres-nevezetessé ezeket a találkozásokat.

A most Budapesten nagyon divatos «*rajkó zenekar*» ősi formája is ebben a szobában született meg. Cigánynak ugyanis nem volt szabad betennie a lábát, csak az öreg *Salamon Jánosnak*, a híres 48-as primásnak engedték meg, hogy egyszál hegedűjével helyet foglalhasson az asztalnál, no meg a Czákó Peti gyerekbandájának. Ennek a csókaszemű, gyíkfürge, jóképű, négy füstös gyereknek különösképpen meg volt engedve a bejárás. A társaság fiatalabb és mulatósabb kedvű tagjai sok jóízű tréfát űztek velük. Az ivóban lévő terjedelmes, nagy helyet elfoglaló, egyetlen kerek asztal nagyon korlátozta a szabad mozgást, mert hát akadt a társaságban egyszer-egyszer olyan helyrelegény is, aki meg-megeresztett egy pár verbunkos figurát. A szabadmozgási térre tehát mindig szükség volt, helyet kellett tehát a négy kis füstösnek keresni, hogy útban ne legyenek.

Barcsay Domokos és Bethlen Aurél kieszelték, hogy a banda a karzaton helyezkedjék el, kiszemelven karzatnak az ivóban lévő nagy domborúhasú sifonér tetejét. De, hogy kapaszkodtak oda fel?! Mulatság volt nézni azt a négy fürge gyereket. Egyik négykézláb állott, másik annak a hátára, szépen fel-

rakta es elhelyezte először a Hegedűket, aztán felmászott a sifonér tetejére és felhúzgálta a többi. Mikor már majomügyességgel mind felkúszott, lábógatva elhelyezkedtek, örömtől ragyogott mind a négynek bogárszeme és húzták, húzták a sifonér tetején addig, amíg Bethlen Aurél gróf, a fő-fő dirigensi rájuk nem parancsolt, «leszállni!» Akkor egymásba csimpaszkodva, szerszámukat az először lejöttek adogatva, szépen leereszkedtek. Persze, a bandának a mulatságos gimnasztikai gyakorlatozás ért és zenei műélvezetért mindig kijárt annyi honorárium, hogy mind a négyein ragyogó arccal távoztak.

Amikor Marosvásárhelyen a Bem-szobrot leleplezték, a kolozsvári színház képviselőjében Krasznay Miska és Várady Miklós vitte el a talapzatra szánt koszorút, Miska meg nem állotta, hogy ne szónokoljon, s amikor elhelyezte a koszorút, imígy kezdte a dikcióját:

— Együtt csatáztam Bem apóval Piskiné!

A megindultság halálos csöndjében a hallgatóság első sorából komoly hang szólalt meg:

— Nono, Miska! Sok lesz a jóból!

Krasznay Miska a közbeszóló felé néz, megpillantja Teleki Sándor tiszteletreméltó alakját és szigorú arcát. A közbeszóló ugyanis Teleki Sándor volt, nagy idők vitéz tanuja, a szabadságharc legendáshírű honvéd ezredese. Miska egy szót se szólt, letette a koszorút hangtalanul, nyakába húzta a fejét s lesüdüngött a szónoki emelvényről.

A sok ital lett a veszte szegény Krasznay Miskának. Hamar elborult az elméje, az örültek házába került. Mint színész nem volt jelentékeny, beszédhibája is volt, de mint társasági ember a Farkas-utcai színház legismertebb és legnépszerűbb alakja volt.

A felesége, *Krasznainé Körösi Maria*, szintén egyike volt a Farkas-utcai színház ünnepelt tagjainak. A vígjátékok anyaszerepeiben felejthetetlen alakításokkal gyönyörködtette a közönséget. Senki sem említette

családi nevét, még a keresztnévét sem, Kolozsvár aprajának-maglyjának «*Mimi néni*»-je volt ő, a felvonásvégeken is azzal hívták őt a függöny elé: hogy «Mimi néni! Mimi néni!»

üde és vonzó tüneménye volt a Farkas-utcai színháznak *Eihenhütz Mari*, Ditrói Mór felesége. Finom, mint a lehellet, üde és közvetlen, a hangja úgy fűrődött a szívekbe, mint a szeretet áldásos melege.

Emlékezni kellene a többiekre is: a nagy *Gabányi Árpádra*, erre aa őserjú magyar színész-zsenire, akinél tökeiétcsehben Molière alakjait senki Bem tudta játszani, *Kéler Ilonára*, a tragikus hirtelenséggel elhunyt nagy drámai színésznőre, — *Gerő Limára*, a legbájosabb naívára, — *Kassay Vidorra*, erre a furcsa bölcsre, erre a halálosan komoly és mégis halálra nevetető komikusra, Jantsó Pál és Megyeri Károly méltó utódjára, — *Baloghnéra*, akinél különb népszínmű-énekesnő csak egy volt a magyar színpadon, igaz, hogy az az egy Blaháné volt, — *Ódry Lehelre*, a zengő hangú nagy magyar énekesre és operarendezőre, — *Bercsényi Bélára*, a régi, patetikus játékirány öntudatos, művelt és lelkes képviselőjére, a nagyérdemű színpadi pedagógusra, — *Kápolnay Jánosra*, a legképzettebb és legszebb hangú tenoristák egyikére, *Káldi Gyulám*, a híres zeneköltőre, a nagyszerű karmesterre, a magyar énekesek kitűnő nevelőjére, *Ujházy Edére* és *Gál Gyulára*, *Hegedűs Gyulára*, *Góih Sándorra*, *Ivánfy Jenőre*, *Szacsvay Imrere*, *Gyenes Lászlóra* — és a többiekre, akik valamennyien a Farkas-utcai színház deszkáiról indultak el. A sor nem érne véget. A dicsőség sugarai kísérik az emlékezést. Hiányos ez a névsor ós mégis káprázatosan gazdag. Hol van az a nemzet, amely annyi színész-tehetséggel dicsekedhetnék, mint ez az egyetlen magyar színház?

Lesz még arra hely, idő és alkalom, hogy a dicsőség kévjét sugarakra bontogassuk, külön-külön gyönyörködve valamennyinek fényében.

XX. Ditrói Mór.

A nyolcvanas évek végén újra bajba jutott a Farkas-utcai színház. Nem volt új a baj. A régi újult fel: a fejedelmi segílyt időközben felemelték ugyan, de az igények is szaporodtak. A közönség igényei is, a színpad igényei is. A színház gazdasági alapjai megint megrendültek.

Egy derék és jónevű vidéki színigazgató, *Csóka Sándor* vállalkozott arra, hogy rendbeszedi a színház szénáját. A régi kolozsvári színészek kelletlenül fogadták az Idegenből szakadt új direktort. ímmel-ámmal játszottak, a mai nyelven ezt úgy mondanók, hogy: «*szabotáltak*». *Csóka* kifogástalanul becsületes ember volt, de a vidéki vándortársulatok után szokatlan volt neki ez az előkelő környezet. Halkszavú, lágy, erélytelen ember, aki fölött alighogy munkához kezdett, összecsaptak a hullámok. Néhány hónap leforgása után nem tudott már eleget tenni fizetési kötelezettségeinek, s 1887 január végén olyan pénzzavarok közé került, hogy a tagok kijelentették, ha nem adja ki járandóságukat, nem játszanak tovább. Ekkor Kolozsvárra érkezett *Beniczky* belügyi államtitkár, *Csóka Sándor* lemondott s gróf *Eszterházy Kálmán* intendáns felhatalmazást kapott, hogy április elsejéig vigye az ügyeket, fizesse a tagokat a szubvenció fel nem használt része és a jövedelem terhére. *Eszterházy* lelkiismeretesen eleget tett a megbízásnak, de egyszerűs mind javasolta, hogy újra állami kezelésbe vegyék a kolozsvári színházat. Miután pedig ezt a javaslatot nem fogadta el a kormány, április 10-án lemondott.

Új intendánusra volt szükség: olyan valakire, akiben megvan a kellő anyagi biztosíték és készség arra, hogy ha a nagyon tekintélyes állami szubvenció sem

volna elegendő a színház fenntartására, sajátjából fogja a többletet pótolni. *Bölöny József* akkor országgyűlési képviselő volt, a kormánypárt leghívebb és legszótalanabb embere. Minden idegiszála a színházhoz vonzotta. Nem szerette Pestet. Unta a politikai élet nagyképúségeit. Színpadi homokvárba szeretett volna temetkezni. Vágyakozása kapóra jött a kormánynak. A belügyminiszter tehát Eszterházy lemondását azonnal elfogadta és már április 16-án kinevezte Bölöny Józsefet intendánssá.

Bölöny Józsefben sem ellenezte urának ezt a nagyúri kedvtelését. Az intendánsi állás nagyon előkelő, főúri pozíció volt, alkalom arra, hogy Erdély fővárosában nagy házat lehessen vinni, még pedig a történelmi arisztokrácia bevonásával s amellet a szubvenció olyan jelentékeny volt — több, mint húszezer forint —, hogy számottevő anyagi kockázattal sem járt a díszes megbízás vállalása. Bölöny különben is az igazgatást felelős vállalkozóra akarta bízni, aki kötelezze magát, hogy csak addig nyújtózkodik, ameddig a takaró ér, vagyis kiadásaival nem lépi át a szubvenció kereteit. Ez az óvatosság nyilvánvalóan a Bölölyné okosságának eredménye volt.

Elvitathatatlan érdeme Bölönynek, hogy *Ditrói Mór* személyében az igazgatói székbe olyan szakembert ültetett, aki díszre, erőssége és felbecsülhetetlen értéke lett a magyar színpadi művészetnek. Ditróival Nagyváradon 1887 július 16-án kötötte meg a szerződést az új intendáns három évre.

Ditrói Mór is a Farkas-utcai színház neveltje volt. Mint fiatal színésznövendék lépett fel először Kolozsvárott Czako Zsigmond «*Kalmár és Tengerész*»-eben és négy évet töltött azon a színpadon. Azután bejárta az egész országot. Mint színésznek is, mint rendezőnek is, jelentékeny sikerei voltak. Később a pesti Népszínházhoz került Evva Lajos igazgatása idején, azután művészi vezetője lett a «*Thalia Színész Szövetkezet*»-nek. Bölöny József kutató szeme onnan

emelte Ici Ditróit es tette meg a Farkas-utcai színház művezető igazgatójává. Kilenc éven át vezette a színházat Ditrói Mór, vaskézrel és gazdag művészi eredményekkel.

Nagy híre és termékeny hatása volt annak a «Magyar ciklus»-nak, melyet 1891-ben rendezett Ditrói. Ez a ciklus újév napján kezdődött, 48 napig tartott s ez alatt az idő alatt 58 előadásban 42 magyar író és zeneszerző 56 darabja került színre. Nemzeti gondolat megvalósulása volt. Igazgatásának egy későbbi évében *Shakespeare-ciklust* rendezett Ditrói: Shakespeare 17 darabját adatta elő. A ciklus éltető lelke természetesen E. Kovács Gyula volt. A Farkas-utcai színház életében hatalmas lendületet jelentett a Ditrói Mór igazgatása. Biztos szeme volt a színésztehetségek felfedezésében s kitűnő érzéke dramaturgiai kérdésekben. Színész-nevelésben talán a legnagyobb érdemű és legszerencsésebb kezű vezető.

A magyar színpadnak nagyon sok büszkeségét ő indította el s ő irányította az útkeresés éveiben. Ha a színpadon akarátát és elgondolásait érvényesíteni akarta, ellentmondást nem tűrő, hangját nem kímélő, szavakat nem válogató zsarnok volt. El is nevezték őt «*sprájc*os» rendezőnek. (Sprájc a színpadi munkások nyelvén az a támasztó lécs, amellyel megerősítik, megfűrják a színpadfalakat. Azt akarták kifejezni ezzel az elnevezéssel, hogy képes volt sprájccal nekimenni a hanyag, vagy hibázó színésznek.) Testi erejéről legendák szárnyaltak. Beszélték, hogy a színtársulatnak Brassóba való költözködése alkalmával a színpadi díszítők nem boldogultak egy nehéz zongorával, amelyet keskeny lépcsőn kellett felvinni a zeneszobába, mire ő nagyot káromkodott, a hátára kapta a zongorát, s egyedül vitte fel.

Féltek tőle a színészei, de szerették is. Anyagi kérdésekben könnyelmű volt, bőkezű es engedékeny. Művészi kérdésekben azonban igényes, makacs és hajthatatlan. Ditrói tehetsége, színpadtörténeti értéke a

Vígszínház élén bontakozott ki teljes pompájában. De a Vígszínház első, diadalmas éveiben tulajdonképpen nem volt más, mint a *Budapesten megelevenedett Farkas-utcai színház*. Ditrói maga is a Farkas-utcai színházban vált igazi színpadi vezérré β a Vígszínház első szintársulatát js a Farkas-utcai színház jeles művészeiből toborozta.

Ditrói erős egyéniség volt. Önálló utakon járt. Akaratának érvényesítésében az erőszakosságig erélyes, kitűnő szemű, önértetes és heves természetű. A színházvezetést teljesen a maga elgondolása szerint irányította, Bölöny intendánsnak csak a dísz-, a méltóságot, az elismerést, a reprezentálást, a külsőségek fényes megrendezését hagyta. De az intendáns meg volt elégedve ezzel a «magasabb» hatáskörrel. A komédiásnép között élhetett, szegényebb színészek bajain segíthetett, a déli napsütésben a színház árnyas plátánfái alatt tréfálkozhatott, az operettelőadások stílusát, pompáját tanácsaival, ízlésével, áldozatoeságával emelhetette, a színészek sikerének örülhetett, — ez kielégítette őt, mélyebben nem is akart Ditrói munkájába nyúlni.

A *Bölöny-Ditrói korszak* a kolozsvári Nemzeti Színház értékes, művészi lendületét jelenti. Országos nevű színészek, céltudatos és komoly művészi munkaterv, amely nem az évad elején fölrepített hangzatos és zavaros, megvalósulás előtt szappanbuborékként elillanó jelszavakban merült ki, hanem gondosan mérlegelte, mit ígérhet, de ígéreteit azután be is váltotta. A magyar darabok sorozatos előadása és a Shakespeare-ciklus voltak ennek a korszaknak emlékezetes állomásai. A művészi és különösen a nemzeti célok lelkes és becsületes színpadi szolgálata *tette* a Bölöny-Ditrói együttműködést jelentőssé.

Ha ezeknek az éveknek színlapjait forgatjuk, a magyar színészi értékeknek valóságos kincsesháza kápráztatja el emléinket: *E. Kovács Gyula, Ivánfy Jenő, Ditróiné Eibenschütz Mari, Fenyvesi Emil, Gál*

Gyula, Hunyady Margit, Hunyady József, Szentgyörgyi István, Lázár Margit, Balla Kálmán, Szatmári Arpád, Delli Emma, Vendrey Ferenc, Várady Miklós, Krasznainé, Megyeri Dezső, Kápolnay János, Örley, Flórii Veress Sándor, Réthy Laura, Szakács Andor, Pusztay Béla, Gero Lina, Sipos Etelka, Haday Sándor, Ráthonyi Ákos, Fóris Pista, Mátrai Betegh Béla, Szerémi Zoltán.

A magyar színpad mérhetetlen gazdagságát, kiemérendő erejét, ezerszínű virágzását jelenti ez a névsor. Mennyi nagy emléket szító név fénylik ennek a három évnek színlapjain! A szemünk megakad egy színlapon: 1890 április 8. «*Tiszt urak a zárdában*». Hajnal Klári és Horváth Arnold föllépése.

Ez a Hajnal Klári nem volt más, mint *Küry Klári*, aki ezen az estén lépett először a színpadra. A magyar színpadoknak ez a finom, színes virága is a Farkas-utcai televényből fakadt. Ditrói éles szeme Budapesten fedezte fel *Pauli Richárd* énekiskolájában. Az előkelő úri família azonban hallani sem akart arról, hogy féltett és dédelgetett gyermekük színpadra lépjen. Ditrói rábeszélése hatott és a családi tanács megengedte, hogy álnév alatt Kolozsvárott kísérletet tegyen. Az álnév, amit a családi tanács választott: Hajnal Klári volt. A darab pedig, amit Ditrói a kislány első föllépéséül választott: Varney operettje, a «*Tiszt uráli, a zárdában*». Erről az első föllépéséről ezt írta Erdély akkori vezető orgánumának, az «*Ellenzék*»-nek szigorú kritikusa: «Igen kedves és megnyerő színpadi jelenség. Ifjú, kellemes és üde, bár hangja nem nagy terjedelmű, kellemes, lágy és modulálóképes.» A kolozsvári közönség azonnal megérezte, hogy az operettjátzás egén egy új magyar csillag tűnt fel, elhalmozta szeretetének, biztatásának minden jelével, becázta, ünnepelte.

Két évet töltött Küry Klára a Farkas-utcai színházban, innen a budapesti Népszínházba vitték, mint Kolozsvár dédelgetett neveltjét. Ott a «*Nebántsvirág*»

címszerepében lépett fel s éveken át volt a magyar közönség legnépszerűbb kedvence. De az új, sisteregve felszálló csillag, *Fedák Sári* elhomályosította fényét. Budapest hamar felejt s szívesen pártol az új csillagot imádók közé. Kolozsvárra azonban mindig vissza-visszavágyott Küry Klára, mint gyermek a szülőanyjához. Nem telt el olyan év, hogy ne kereste volna fel legalább néhány esti vendéjátékra a régi színházat s a kincses város közönsége úgy fogadta mindig, mint hazatérő gyermekét. Mikor Budapesten már hanyatlóban volt a napja, Kolozsvár akkor is hűséges maradt hozzá, akkor is úgy ünnepelte, mint régen a növendék lánykát, nem nézte, nem is vette észre, hogy hány évtized múlásának nyoma látszik rajta. Kolozsvár hatvan éves korában is a kis Hajnal Klárikát látta s gögicsélő beszédét akkor is elragadó-nak találta.

Ditrói három éve lejártával újabb három évre kapta meg a színházat. Bölönnyel való viszonya azonban mind feszültebbé vált. Az elért sikerek növelték a lelkes igazgató önértetét és fölöslegesnek érezte az intendánsi gyámkodást Merészebb elgondolásainak kerékkötője volt az intendánsi jóváhagyás formalitásának nehézsége. A minisztérium is meg volt elégedve Ditrói működésével és 6000 forinttal emelte a színház segélyét. Ditrói az 1892. év elején az intendantura megkerülésével előterjesztést tett közvetlenül a minisztériumnak, amelyben felajánlotta, hogyha hat évre meghosszabbítják a bérletét s 12.600 forinttal emelik évi segélyét, akkor operát szervez s bevezeti saját költségén a villanyvilágítást is a színházba, Bölöny két emlékiratszerű beadványában tiltakozott az ajánlat elfogadása ellen s mert közben a közvélemény erélyesen sürgette a színház államosítását, a maga részéről késznek nyilatkozott «ha az összes költségvetési tételeket rendelkezésére bocsátják», saját anyagi felelősségére bevezetni az államosítást, vagy legalább is az annak nevezhető kezelést.

De Bölönynek sok ellensége és irigye volt már akkor a minisztériumban. *Gróf Szapáry Gyula* miniszterelnök tagadó választ adott beadványára, olyan országgyűlési intézkedésre hivatkozva, amely az állami segélynek más formában való felhasználását tiltja, s mert Ditróiban elég biztosítékot látott a vezetésre, elrendelte, hogy vele további három évre, 1896-ig, kössék meg a szerződést.

Bölöny ekkor lemondott. Pedig már javában folytak az erdélyi színjátszás százéves jubileumára tervezett országos ünnepek előkészületei, amelyeket ő indított meg. Lemondott a kínálkozó dicsőségről is, nem várta be az ünnep napját, sértődötten és duzzogva távozott. Úgy érezte, hogy méltatlanság esett rajta. Pedig semmi egyéb nem történt, mint hogy az ő tiszta, jószándékkal fűtött játékos hajlama, áldozatos dilettantizmus a romantikus színházzseregtete összeütközött egy keménykötésű, a színpad céljait világosan látó, útjából minden akadályt elhárító, forróvérű és koncepciózus szakember elgondolásával és munkaritmusával.

Visszavonult Nagyváradra és szüasi birtokára. Kedves színészeit ott látta vendégül sűrűn β elbeszélgetett velük a múlt dicsőségéről és jövőendő terveiről. Mert tele volt tervekkel. Nem akart lemondani álmairól. Biztos volt abban, hogy ő rá még szükség lesz a kolozsvári színházra. Ebben a hitében nem is csalódott.

*

Még egy dátumot kell kiragadni a Farkas-utcai színház mozgalmas életéből: *1892 november 11.*

Az erdélyi magyar színjátszás *születésének századik évfordulóját* ünnepelte ezen a napon a nemzet. Az ország politikai, társadalmi és művészi életének minden rétege képviselve volt ezen az ünnepen Kolozsvárott. A Bel-Szén-utcai gróf Rhédey-ház falán ak-

kor helyezték el azt az emléktáblát, mely még ma is érintetlenül hirdeti az erdélyi színészet megszületésének komoly jelentőségét.

A Farkas-utcai színházban az ünnep első estéjén Katona József *Bánk bán-ja*. került színre. Bánkot *E. Kovács Gyula*, Gertrudot *Hunyady Margit*, Ottót *Ráthonyi Ákos* (később Budapestnek legdédelgetettebb és lelegegánsabb bonvivant-ja), Melin-dát *Szerémy Gizelh*, Petur bánt *Szathmáry Árpád*, Tiborcot *Szentgyörgyi István* Izidorát *K. Gero Lina*, Biberachot *Gál Gyula* játszotta. A második estén *Káldi Gyula* vezényelte ez alkalomra írt ünnepi nyitányát, majd *Ditróiné* szavalta *Jókai Mór* prologusát s azután Ferenczi Zoltán *«Száz év előtt»* című alkalmi színjátékát adta elő a színtársulat. A lelkeshangú darab az első kolozsvári színjátszó társaság életét mutatta be.

Az ünnep ragyogása ezután következett: az erdélyi főurak, nagyrészt azoknak ivadékai, akik száz évvel azelőtt résztvettek — mint műkedvelők — a színház első előadásán, a megnyitó darabnak, Korner *«Zrínyi»*-jének két képét mutatták be Ditrói Mór mesteri rendezésében: *Zrínyi esküjét* és *Zrínyi kirohánását*. Szemkápráztató volt a színpad képe és szemkápráztató a nézőtér fénye is. ösöktől örökölt, pompázatos magyar díszruhák Erdély dámáin és Erdély urain. A színpadon a dicsőséges múlt ragyogott, a nézőtéren pedig a drágakövekkel versenyt csillogtak a beszédes szemek, amelyek néma fogadalmat tettek, hogy a jövő a múltnál is szebb lesz.

*

Ditrói Mór ezután még négy évig vezette a Farkas-utcai színházat teljesen önálló hatáskörrel.

Lendületes, sikerekben gazdag korszaka volt ez a Farkas-utcai színháznak. Ditrói mint rendező, mint színésznevelő, mint tehetségeket felismerő, mint szervező a magyar színpad legnagyobbjai közé tartozott. Hajthatatlan akaraterővel vitte keresztül elgondolásait

és ezek az elgondolások a színház eszményi céljai felé törtek. Ezeknek a céloknak szolgálatában bőkezű volt. Sokszor valósággal szórta a pénzt, de ez a pénz termékeny talajba hullott, s meghozta gazdüg gyümölcsseit. Ezeknek a gyümölcsöknek ízét és termékenyítő hatását még ma is érzi Kolozsvár művészi élete.

Sajnos, Ditróit 1896-ban Budapest elragadta a kincses várostól.

Távozása Kolozsvár színházi életének pótolhatatlan vesztesége, viszont Budapestnek soha el nem felejtendő nyeresége volt. Budapest olyan színházi vezető kapott Ditróiban, aki az elernyedte ereket friss, pezsgő vérrel töltötte meg. Budapest színházi életének új korszaka nyílt meg Ditrói munkájával és a Farkas-utcai színház kitűnő színészgárdájának odatelepitésével.

Ez az az időpont, amikor én is bekapcsolódtam a Farkas-utcai színház életébe, nemcsak távoli vágyaimmal, de szerény munkámmal is.

XXI.

Hogyan kerültem a Farkas-utcai színházba.

Hat évet töltöttem a Farkas-utcai színházban. Voltam ott kezdő színész, voltam rendező, művészi vezető és a sors kegyelme folytán én voltam a színház utolsó igazgatója is.

Hat, emlékekben gazdag év volt az.

A múltját megálmodtam, mielőtt történetét ismertem volna. Mert mióta az eszemet tudom, mindig színházról álmodtam. Olyan színházról, amilyen széles ez országban csak egy volt: a *Farkas-utcai*.

A történetét nem ismertem, csak hírért hallottam.

Megmagyarázhatatlan és olthatatlan vágy vonzott Kolozsvár felé. Ez a vágy együtt született bennem

azzal a mágnes-erővel, amely a színpad felé vonzott. Együtt született és együtt erősödött.

A színiakadémia tanulószobájában arról ábrándoztam, hogy egyszer, valamikor a Farkas-utcai színház deszkáin fogok játszani. *Paulay Edének*, drágamemlékű, nagy igazgatónak, sokszor gyóntam meg ezt a vágyamat. S Paulay megértette és tüzelte bennem ezt a vágyat. Hiszen *ő is három évig Volt a Farkas-utcai színház tagja*, színésze, rendezője, a fejlődés és iránykeresés vajúdó, nehéz éveit ő is Kolozsvárot töltötte. Három év után a Farkas-utcai színház szellemét C3 éltető levegőjét vitte fel az ország szívébe. Ez a szellem vezette őt azon az úton, amelyen soha nem álmodott magasságba lendítette a pesti Nemzeti Színház életét.

S amíg jártam az országot, mint vidéki vándorszínész, nappali vágyam, éjszakai álmom mindig a Farkas-utcai színház felé vonzott.

A vágyam beteljesedett. Az álmom valóvá vált.

Hosszú volt az út, mely odavezetett.

Szeretnék visszaemlékezni ennek az útnak állomásaira, elindulásomtól kezdve.

*

Ha most néhány lapnyi terjedelemre elhagyom a Farkas-utcai színház felívelő útját és a kronologikus sorrend rövid megszakításával visszaforgatom egy kissé az idő kerekét, ha annak az útnak, amely engem a Farkas-utcai színházba vezetett, néhány állomásán vesztegelni akarok, nem azért teszem, mintha *«Emlékirat»*-tal akarnám kedvetleníteni az olvasót. Emlékiratokat hadvezérek, államférfiak, nagy írók tesznek közzé életük alkonyán. Életrajzot sem akarok írni.

Mozzaikszerű összeállítását akarom adni azoknak az eseményeknek, amelyeknek a színház körül tanuja voltam. Az események középpontjába *azokat igyekszem állítani*, akik visszaemlékezésem arcképcsarno-

kából kilépnek és megelevenednek. Azoknak szeretnék íródeákja lenni. Sok jelent éktelelnek látszó életményt is fog az olvasó ebben a kötetben találni, de én azt hiszem, hogy ezek a kis eseményszemek a jellemzésnek színfoltjai.

Szeretném, ha ez a Kolozsvár fele való útleírásom a múlt század utolsó évtizedének *vidéki színházi* életére világítana. Erre az érdekes, nemes küzdelmekben és termékeny eredményekben gazdag életre.

Szeretném, ha ezekből a képekből még plasztikusabban domborodnék ki a Farkas-utcai színház jelentősége. Hiszen a magyar vidéki városok színházi élete még kezdetleges volt akkor, amikor a Farkas-utcai színház már a nemzeti hivatás betöltésének érzésével tekintett múltjára.

De nem szabad fitymálva beszélni ezeknek a vidéki színházaknak erőfeszítéseiről sem. Eszközeik kezdetlegesek voltak, anyagi erejük fogyatékos, de céltudatosságuk és önzetlenségük tiszteletreméltó.

Hát hol is kezdjem?

Talán ott, hogy miképpen kerültem a színpadra.

A pesti zergeutoai (most Horánszky Nándor-utcai) főreáliskolának voltam tanulója. Az igazgató *Felsmann József* volt. Németszármazású, de franciásan finom, halkszavú, tekintélyt tartó úr, a német múltnak, német dicsőségnek, német irodalomnak nemcsak ismerője, de őszinte csodálója is. Soha egy hangos szavát nem hallottuk, soha szigorú büntetését nem éreztük, de amikor nesztelen lépéseivel, fején az elmaradhatatlan fekete selyem sapkával végigment a zsbongiástól és viháncolástól hangos folyosón, mindegyikünknek elállott a lélekzete. Nem a félelem, hanem a tisztelet fojtotta torkunkra a szót.

Az utolsó két esztendőben tanárom volt *Péterfi Jenő* is. A filozófia alapelemeit adta elő. Persze, nekünk akkor fogalmunk sem volt arról, hogy az a tönxöttbajuszú, alacsony termetű, halkan beszélő, szófukar tanár, aki — érzésünk szerint — meglehetősen

unta a diákokkal való vesződést, Magyarország egyik legfinomabb ízlésű, legbiztosabb ítéletit és legszelebb látókörű esztétája, akinek a középiskola szűk katedrája valósággal ketrec lehetett. És tanárom volt *Patthy* Károly, a híres műfordító, a spanyol irodalom ragyogó tehetségű ismertetője. Echegarayt a magyar közönség ma is az ő átültetéseiből ismeri.

Péterfi Jenőnek és *Patthy* Károlynak különös hátlával tartozom: a pályaválasztás idején, amikor szüleim is, tanárain is a «biztos megélhetés»-t kínáló, reális gépészmérnöki tanulmányokat ajánlották, ez a két tanár volt, aki önképzőköri próbálkozásaimat figyelemmel kísérve, nem ellenezte, sőt pártfogolta azt a vágyamat, hogy a színpadra lépjek. Szükség volt az Ő biztatásukra, mert hiszen abban az időben a nyárs-polgári gondolkodás még jobban irtózott a léha és könnyelmű «komédiás-élet» kalandjaitól, mint manapság. Péterfi Jenő és *Patthy* Károly nyugodt, fölényes, tiszteletet és bizalmat gerjesztő föllépése győzte le szüleim ellenérzését.

A reáliskolai élet egyébként szürke és egyhangú volt. Az úgynevezett «jó tanulók» sorába tartoztam, tanárain szerettek s diáktársaim is, mert készségesein segítettem a rászorultakat dolgozataik elkészítésénél, s buzgón «súgtam» nekik a szóbeli feleletek alkalmával. (Emlékszem az érettségi vizsgálat írásbeli részére: egy teremben ültünk, de valamennyien más-más tételt kaptunk kidolgozás céljából. Én a magam könnyű tételével félóra alatt elkészültem, de nem adtam át a felügyelő tanárnak, aki a napilapok «jótékony» olvasásába mélyedt, hanem előbb kidolgoztam még öt osztálytársamnak hozzám csempészett tételét és csak azután, utolsóul adtam be a magam dolgozatát. És akkor olyan büszke voltam, mint a hajóskapitány, aki utolsóként hagyja el a veszélybe került hajót.)

Az önképzőkörnek csupán a hatodik, hetedik és nyolcadik osztály tanulói lehettek tagjai. Alig vártam tehát, hogy a hatodik osztályba jussak. Új színeket,

új törekvéseket, új munkaterületet nyitott meg előttem az önképzőköri élet. Szavaltam, felolvastam, bíráltam az elhangzott dolgozatokat. Az évadvégi önképzőköri ünnepélyekre színdarab-részletek előadását készítettem elő. Az egyik év végén Bánk bán második felvonását adtuk elő, a következő évben az Ember Tragédiája; forradalmi jelenetét (Évát az igazgató úr fia, ifj. Felsmann József játszotta, én pedig természetesen Danton tirádáit dörögtem) s a harmadik év végén Julius Caesarból mutattunk be néhány hatásos képet. Az önképzőköri pályadíjakra persze szorgalmasan és kimeríthetetlenül nyújtottam, be dolgozataimat s volt egy év, amikor a fizikai tételt kivéve, az összes pályadíjakat én nyertem meg: mint legjobb «komoly» szavaló két ezüst forintot, mint legjobb «víg» szavaló szintén két ezüst forintot, az irodalmi tételért (János vitéz költői méltatása) egy hiiskoronás aranyat, a matematikai feladatért egy tízkoronás aranyat és a novelláért egy húszkoronás aranyat. A pályázat persze titkos volt, jeligés levelekkel kellett beadni a dolgozatokat. A novellám témájára még most is emlékszem: a címe «*Karmazsin Fülöp*» volt. Egy szegény, tudóveszes banktisztviselőről szólt az érzékeny történet, aki véletlenül hűtlenségen éri a világszép, imádott feleségét. Ügy szereti az asszonyt, hogy meg is bocsátana neki, de a kegyetlen hölgy irgalmatlanul kiteszi a szűrét. Kórházba kerül, ott meghal, de utolsó gondolata, utolsó sóhaja is hűtlen asszonya felé száll. Nagyon megindító história lehetett, miután a diák-bíráló nagyon megdicsérte s amikor a záróünnepen, felolvastam, az ifjúság könnyezett.

A Nemzeti Színház színlapjai előtt abban az időben annyit ödöngtem és bámészkodtam, hogy kívülről is el tudtam mondani a színlapok egész szövegét a szereposztással. Nagy nevek csillogtak akkor ezeken a színlapokon. Az igazgató *Paulay Ede* volt, minden időknék egyik legkomolyabb, legképzettebb, legcsalhatatlanabb szemű színház-vezére. Kolozsvárott kezdte

pályáját, a Farkas-utcai színháznak volt három éven át színésze és rendezője. A kolozsvári nemes hagyományokból szívta magába a színház szeretetét, a színpad tiszteletét. Rendkívüli munkaerő volt. Éjt-napot öszszetéve tanult és művelődött. Pestre mint rendezőt és színészt szerződtették, később azonban a játékkal felhagyott és csupán mint rendező működött, Szigligeti halála után a Nemzeti Színház igazgatója, azután főigazgatója lett.

A Nemzeti Színház dicsőséges életének igazi fénykora Paulay Ede igazgatásának ideje volt. A magyar és külföldi klasszikus irodalom gyöngyei szerepeltek a műsoron. Hogy az *Ember Tragédiája* színre kerülhetett, az is az ő szívós, minden ellenérvet elgázozó akaratának, meggyőződésének és rendezői zsenijének volt az eredménye. Vörösmarty *Csongor és Tündéje*, Goethe *Faustja* is az ő igazgatásának idején kapott először helyet a Nemzeti színpadán. Shakespereknek sok darabja került színre először az ő igazgatása idején Pesten, Molière-előadásainak pedig európai híre volt. Az ő buzdítására és az ő iránymutatása szerint indult útjára a magyar társadalmi dráma. Csiky Gergely évenként legalább egy, de néha két darabbal is gazdagította a Nemzeti műsorát és Paulay indította el színpadi útján *Herczeg Ferencet* is. A színlapokon pedig ilyen nevek szerepeltek: *Szigeti József, Prielle Kornélia, Helvey Laura, Iialmy Ferenc, Vízvári Gyula, Nádvy Ferenc, UjJiázi Ede, Bercsényi Béla, Mihály fi Károly, Szacsvay Imre, Nagy Imre, Jászai Mari, Márkus Emilia, Csillag Teréz*. Sem azelőtt, sem azután nem volt egyetlen színháznak sem ennyi «star»-ja egy időben. Paulay Ede tekintélye, mindenkiben tiszteletet gerjesztő tudása, erélye, munkabírása, ízlése és hozzáértése kellett ahhoz, hogy ezek a tündéri instrumentumok csodás összhangban egyesüljenek. Hogy ne akarjon minden művész «prím»-et játszani. Talán brutális, de találó ez a hasonlat: csak állatszelistító tudta hipnotizáló tekintetével akaratának rabjaivá bi-

lincselni a nemes vadakat úgy, mint ahogy a színpadnak ez az alacsonytermetű, külsőségekben igénytelennek látszó, lassú mozgású, rövidlátó, halkszavú és kevésbeszédű diktátora tudta sugalmazni az elkényeztetett, ünnepezt színészekre akaratát és elgondolásait. Paulay Edével szemben a színpadon nem volt, nem lehetett ellenvélemény, még kevésbé «star-rugdalozás».

Véletlenül tanúja voltam egy ilyen «szelidítési» jelenetnek. De hogy ez megérthető legyen, el kell mondanom az előzményeit is: mintán az önképzőköri évek mind keményebbé tették azt az elhatározásomat, hogy színész leszek, szerettem volna tanulni, szerettem volna minél sűrűbben járogatni a Nemzeti Színház híres előadásaira. De szegény diák voltam, aki kis gyermekek magánoktatásával és vizsgálatra való előkészítésével igyekeztem a családi háztartás otthoni gondjain is segíteni, nagyon ritkán telt hát nekem egy-egy karzati jegyre. Egyszer azután merészet és nagyot gondoltam: szép, kaligrafikus írással kérvényt szerkesztettem a mindenható igazgató úrhoz és ebben elmondtam, hogy színész szeretnék lenni, de nincs módom arra, hogy egy-egy klasszikus darab előadását megnézzem, pedig hát abból tanulhatnék legtöbbet. Meghatóan vázoltam életkörülményeimet és sóvárgásomat: méltóztassék tehát nekem olykor-olykor egy-egy szabadjegyet engedélyezni. A mai eszemmel nehezen tudom megérteni, miképpen jutottam erre a furcsa gondolatra s a mai eszemmel azt is biztosan tudom, hogy az ilyenfajta kérvényt a mai, elfoglalt, nagy terveket agy aló színházigazgatók idegesen, elolvasás nélkül és bosszankodva dobják papírkosárba. De hát ez régen volt. A'z igazgató pedig a »agy Paulay Ede.

Egy napon elvittem a kérvényt a Nemzeti Színházhoz és átadtam azt *Kóré Sándornak*. Ez a Kóré Sándor nagyon nevezetes ember volt. Szereposztó és szabadjegy-kezelő. Furcsa dolog, hogy a szereposztó

minden színháznál különös, ötletes, jellegzetes figura szokott lenni. (Nekem például volt egy szereposztóm, nagyon intelligens, jó vágású, jó svádájú fiatal ember, akiről az egyik különösen tehetséges szminövendék elhitte, hogy ő osztja a szerepeket, tőle függ tehát, melyik színész milyen szerepet kap. A, jó reménység fejében ez a gyönyörű színésznövendék feleségül ment a szereposztóhoz. Csak azután derült ki a szomorú, valóság. A tévedésnek majdnem tragikus vége volt: mind a ketten öngyilkossági kísérletet követtek el. A kísérlet szerencsére nem sikerült és békességes válasszal megoldódott a probléma. (A tehetséges kis színészoövendékből a magyar színpadok legünnepeltebb' drámai hősnője lett). Kóré Sándor egyike volt a legeredetibb és legötletesebb szereposztóknak. Az első viharok a színház környékén mindig a szerepátadás alkalmával törnek ki és a szereposztó feje fölött zúgnak el. Hol áradozó dicséretes, busás borraivalók és az igazgató úr z^renialitasának magasztalása közepette, hol a szenteket sem kímélő szitkozódás záporában. A szereposztó diszkrét ember, nem adja tovább az igazgató úrnak a neki szánt üzeneteket. Kóré Sándornak minden művészhez és minden szerepátnyújtáshoz volt egy-egy találó idézető, néha ékes rigmusa, vagy verses mondókája s ezzel le is hűtötte a kirobbanni készülő tombolást. Nagyon népszerű ember volt azért is, mert ő osztotta ki esténként a szabadjegyeket A színészeknek, szabadjegykerőknek is az volt a babonájuk, hogy Kóré Sándor protekciója irányítja az; igazgató úr elhatározását, tőle függ, ki kapjon ingyen jegyet és ki nem.

Kóré Sándor átvette tőlem tehát a kérvényt és amikor érdeklődésére röviden elmondtam, hogy mi van az írásban, végig nézett, a fejét bólogatta, a vállát vonogatta, mert ilyen dolog még nem fordult elő változatos praksziséban, azután csak annyit felelt: «No, még ilyent sem hallottam. De jól van, átadom a nagyságos igazgató úrnak, jöjjön el holnap délben,

26. Gabányi Árpád.

25. Kassay Vidor.

27. Megyeri János Dezsi

28. Várady Miklós

megkapja a választ.» Én valahogy úgy éreztem, hogy a «*megkapja a választ*» hangsúlyában valami feriyegetésféle rejtőzködik. Nagyon lehülten távoztam.

Másnap elkérezkedtem a Péterfi Jenő tanár úr órájáról, hogy a kitűzött déli órában pontosan ott lehessenek.

Ahogy beléptem a Nemzeti Színház udvarára, különös kép tárult elém: színészek, munkások, statiszták valamennyien az udvaron voltak a Lendvay-szobor körül, hangosan vitatkoztak, láthatólag két pártra szakadtak és a perlekedés sistergéséből a *Jászai Mari* és a *Nagy Imre* neve szikrázott ki sűrűn. Én megriadtan sompolyogtam a fal mentán az irodához vezető keskeny lépcső felé s a fagiarádicson feljutottam az előszobába. Azazhogy az nem volt a mai fényűző színházi irodák impozáns előszobája, hanem csak olyan zártabb lépcsőház-fajta. Ez volt a Kóré Sándor birodalma. Egyetlen bútordarabja egy ütött-kopott Íróasztal, amelynél a hatalmas szereposztó osztotta az igazságot. Kóré Sándor ezekkel a vést jósló szavakkal fogadott: «No, maga is épen jókor jött!» S azonnal rigmust is talált hozzá, mondván:

«Égszakadás, földindulás, szaladj te is, pajtás!»

Az igazgatói irodából éles hangok nyilalottak ki. A Nagy Imre csodálatosan zengő, szárnyaló tenorja és a Jászai Mari szenvedélyes, velőig ható szónoklata. Egyszerre beszéltek mind a ketten. Mit *beszéltek?* Kiáltottak, viharzottak, tomboltak, a falak reszkettek tőle. Kővémeredten és a falhoz lapulva hallgattam a menydörgést, a villámcsapásokat hozzá képzeltem. Kóró Sándor kaján mosollyal mondta el néhány szóban, hogy mi történt. Az igazgató úr nem volt lent a próbán, a Jászai nagysága, meg a Nagy Imre úr valamin összekaptak és igazságtételt követelve viharzottak fel az irodába. Én legszívesebben elpárologtam volna, de a lábaim gyökeret vertek. Most hirtelen csönd lett. Halálos csönd. Mintha valami varázsló intésére szűnt volna meg az égi háború. Azután lassan tagolt, halk

beszéd hangjai szűrődtek ki. Kóré Sándor az ajtóhoz húzódott, odatapasztotta a fülét, hogy hallja az ítéletet s felém suttogta áhítatos tisztelettel: «Az igazgató úr beszél.» Több hangos szó azután nem is volt. Kisvártatva az ajtó kinyílt, csöndesen, láthatólag megbékülten lépett ki a két nagy művész. Nagy Imre udvariasan utat engedett maga előtt a szűk lépcsőn Jászainak, miközben halkán jegyezte meg: «No, ugy-e, Miria, hogy nekem volt igazam?» Mire Jászai, akit a színház környékén nagy és kicsiny csak egyszerűen «Miriá»-nak mondott, szintén fojtott, csöndes hangon hangon felelte: «Hogy mondhat illet, Imrus, hiszen E dus nekem adott igazat!» Amint leértek a garádcson, kart-karba fűzve indultak a színpad kis ajtaja felé, az udvaron harsány éljenzés fogadta őket, a színpadi csengők megszólaltak, a vitatkozó csoportok bevonultak és folyt tovább a próba.

Én tanácstalanul és mozdulatlanul állottam, szerettem volna valahogy észrevétlenül kijutni, de újra nyílt az ajtó és nyugodtan lépett ki az igazgató úr, mintha misem történt volna. Amikor hozzám ért, kérdőleg nézett rám, azután Kóré Sándorra, aki így mutatott be: «Ez fiatal ember, aki a kérvényt írta.» Paulay egész közel lépett hozzám, a szemüvege fölött nézett rám, a leheletét is éreztem, végig nézett tetőtől-talpig, azután csak ennyit mondott: «A kérvényét elolvastam. Szokatlan kérdés. De olykor-olykor adjon be kérő cédulát.» Azzal lement. Nekem pedig megeredtek a könnyeim. Kóré Sándor azzal próbált vigasztalni, hogy biztatólag szólt: «Ma épen Hamletet játszódja a Nagy Imre úr, írja meg mindjárt itt a kérő cédulát, hagyja nálam és majd este 6 órakor jöjjön el, hátha kap jegyet?» Meg is írtam a kérő lapot és este 6 előtt már ott voltam az udvaroín, szívdobogva lestem, hogy mi lesz? A lépcső alján feketéllettek már a jegykérők, akik szintén türelmetlenül várták az eredményt. Pont 6 órakor a lépcső egyik magasabb fokán megjelent Kóré Sándor, mint

Neptun a hullámok fölött. A zúgás elhalt. Halálos némaság várta a kinyilakoztatást. Várták, hogy ki kapott jegyet? És megszólalt a mennyei szózat a Kóré Sándor ajkán: összesen négy nevet olvasott fel, két nagy napilap kritikusanak a nevét, az *Újházi Ede nevét és az enyémet*. Azután büszkén tette hozzá: «A többiek ma nem kapnak. Csak ez a négy jegyünk van a pénztárban.»

A jegyem földszintre szólott. Kimondhatatlanul büszke és nagyon boldog voltam. Kissé ugyan feszélyezett a szokatlan, előkelő környezet, hiszen addig, ha mehettem is olykor-olykor színházba, a kakasülön szorongtam. De hát a jó módot hamar megszokja az ember. Miután pedig később is mindig ilyen nagyúri helyet kaptam, már szinte természetesnek találtam, hogy a színpadtól néhány méternyi távolságban, kényelmes, puha zsöllyeszékben ülök.

Olyan híven emlékszem erre az előadásra, mintha tegnap láttam volna: Hamletet *Nagy Imre* játszotta. Ophelia: *Márkus Emilia*, Gertrudis királyné: *Jászai Mari*, a király: *Gyenes László*, Polonius: *Szigeti József*, Horatio: *Mihályfi Károly*. Soha el nem felejthető élmény.

Nekem akkor az volt a gyermekkori benyomásom, hogy az igazi Shakespearet ebben a csodálatos koncertben mégis Szigeti József közelítette meg, dacára annak, hogy már érezhető volt rajta az öregség, a fáradtság és szórakozottság. Pau lay már ritkán is játszatta, új szerepeket nem is bízott rá, mert emlékező tehetsége egyre gyöngült, sokszor kellett a súgó segítségére vámia. De Poloniusbain ez nem volt hiba. A kotnyeles, kíváncsi, minden lében kanál, lábatlankodó es szószátyár, mégis finom, mégis előkelő, szeretetre méltó és jószívű öreg udvaroncot szoborba lehetett volna vésni a Szigeti József elképzelése nyomán. Lélekzetet elállítóan tökéletes shakespearei figura volt.

Nagy Imréről azt mondja a színészet-történet, hogy: «az utolsó hős-szerelmes.» Tényleg a férfi-

szépség eszményképe volt. Hangja szárnyalt és csontig hatolt. Ez a hang talán nem mindig férfiasain zengő, de az operák nemes és elragadó, megvesztegető tenorja volt. Aki egyszer hallotta, nem tudja elfelejteni. Nem mélyedt el szerepeibe, de ami műveltségéből és olvasottságából hiányzott, azt pótolta Paulay irányító szelleme. A polgári ruha leritt róla a színpadon. Nem jól érezte magát benne. De a történelmi jelmezeket úgy viselte, mintha azokban született volna. Kimerő, plasztikus, daliás' lépései olyanok voltak, mintha mindig kothurinuson járt volna. A közönség bálványozta. De igazi bálvány is volt a színpadon. A kritika nem mindig méltányolta. Néha erős támadásokban volt benne, de nem törődött vele. Elkényeztetett volt és szertelen. Beszédjében volt valami énekléshez, vagy szavaláshoz hasonlító lendület. Ez is lehetetlenné tette azt, hogy a köznapi, polgári drámákban természetes és meggyőző lehessen.

Halála is olyan volt, mint egy színpadi szertartás ünnepi jelenete. Élete utolsó éveiben ugyanis halálosan beleszeretett a Nemzeti Színház legszebb művésznőjébe: *K. Hegyessy Mariba*. Tökéletesebb, hibátlanabb és egészségesebb szépség nem volt a világon. Egyébként hideg, józan, kiegyensúlyozott életű asszony, húséges feleség és gondos anya volt. Egy magasrangú állami hivatalnoknak, *Kaffka Lászlónak* a felesége. Első férje *Kiss Muhi* volt, a maga korának¹ legünnepeltebb népszínművésze. A legideálisabb paraszt-színész, örülten szerette a gyönyörű asszonyt és mégis elvált tőle. Nekem később *Krecsányi Ignác* akiinek mind a ketten tagjai voltak abban az időben és aki sógora volt *Kiss Mukinak*, mondta el ennek a válásnak előzményeit. Imígy: Édes kettesben ebédelték, *Kiss Muki* egy kicsit felöntött a garatra, mert sohasem vetette meg a jó italt, ebéd után a világszép asszonyhoz húzódott, szerelmesen, önfeledten, boldogan, fölhevülten, olyan hangulatban volt, hogy a csillagokat is lehozta volna szép asszonyának az égről s

akkor a szép asszony kinyújtotta a kezét, a még terített asztalról egy körtét vett elő és jóízűen beleharapott gyöngynél ragyogóbb fogaival. A Muki fejéből egyszeriben elszállott a mámor, nagyot káromkodott és másnap beadta a válókeresetet. Ez volt a Begyessy Mari szerencsése, mert különben talán a Kiss Muki vidéki népszerűsége őt is a vidékhez láncolta volna. Így azonban hamarosan a Nemzetihez szerződtek, ahol különösen szépségét bámulta a közönség. Pedig tehetséges volt, de szépsége « elhomályosította » tehetségét. Nagy Imrének sem volt szerencsiése a példás életű szép asszonynál. Pedig a Nagy Imre kegyéért akkor egy egész nemzedék szép asszonyai és leányai vetekedtek. Az ünnepelt szerelmes színész egyre szeretlenebb, egyre beszámíthatatlanabb lett. Az ostrom hiábavalósága valósággal esztét vette. Sokat ivott. Hegyessy Mariék akkoriban Gödöllőn laktak s jámbor parasztok megrökönyödve látták, hogy fényes nappal a nyílt, népes országúton térdre hull Nagy Imre a szép asszony előtt és úgy szavalja a legszebb valloásokat, csengő hangon.

1893 szeptember 4. Az nap estére a budai Várszínházban Teleki László «*Kegyenc*»-® volt műsorra tűzve. Nagy Imre nem játszott benne, de rendezte a darabot. Délelőtt a Nemzeti színpadán volt az előadás főpróbája. Én, mint színiakadémiai növendék, egy «*Szolga*» nehéz, gyorsbeszédű szerepét játszottam. Nagy Imre a színpad között járt, zsebében egy üveg konyak, amelyből sűrűn kortyolt. Jelenésemet vártam, amikor hozzám lépett s így szólott, ma is a fülemben csengenek a szavai és különös hangja: «Mmna, bácsi (ez volt a szava járása, ha valakit megszólított), moiha, bácsi, most megmutathatja, mit tud!» Suttogva, megilletődötten feleltem: «Igenis, tanár úr.» Amikor kijöttem a jelenetről, rám nézett, nem szólott semmit, csak megveregette a vállamat. A szeme zavaros volt.

Este a Várszínházban folyt a *Kegyenc* előadása. Nagy Imre megint a színpad között járkált, de már

kissé ingadozó volt a járása, mindenki tisztelettel tért ki előle, a zsebéből gyakran vette elő a konyakos üveget s nagyokat húzott belőle.

Másnap, szeptember 5-én reggel 9-kor a színházhoz siettem próbára, a kapu előtt nagy tömeg ácsorgott, izgatottan, halkán beszéltek, a nők sírtak. Megtudtam, hogy éjjel öngyilkos lett Nagy Imre, aida ott lakott a Nemzeti Színház bérpalotájának emeletén. Engem, mint «színházhoz tartozó»-t a nagy zűrzavarban fölengedtek a lakásba, ahol már sokan sűrögtek - forogtak, intézkedtek. Az «utolsó hős-szerelmés» a földön feküdt olyan klasszikus pózban, mint ahogy a színi akadémián tanította, miképpen kell meghalnia és szépen összeesnie a hősnek. Megállapították, hogy először mérget ivott, azután a nagy álló tükör elé lépett, ahol a szerepeit szokta tanulni és taglejtéseit, mozdulatait ellenőrizni, ott föbelőtte magát, úgy feküdt ott plasztikusan, méltóságteljesen, mint ahogy a színpadon annyiszor láttuk. Kiszámított szoborszerűséggel.

Temetésén *Paulay Ede* és *Császár Imre* búcsúztatta, az egyesített cigányzenekarok pedig végső akaratára szerint ezt húzták:

Isten hozzád, édes,
Isten hozzád, kedves,
Élnünk együtt nem lehet...

Szem nem maradt ott szárazon...

Ophelia: *Márkus Emilia*. Külön fejezete ő a magyar színpad történetének. «Szőke csoda»-nak hívták, de ezt kevésnek találom. Istennek egy különös ajándéka volt ő a szomorú emberiség számára. Valaki, akiről sohasem tudtuk elhinni, hogy a földön jár. Hangja a legszebb zene. Megmámorosító. Lelket átjáró. Szőke, térdig érő haja csillogott, mint a legcsodásabb drágakő. Arcvonásai külön-külön nem voltak tökéletesek, álla szegletes, de az egész arc és az egész alak vonzó tünemény és bámulatos összhang.

Még valósággal gyermek volt, amikor a színi akadémia elvégezése után Júliát játszotta a Nemzeti színpadán. Én nem láttam, de az öreg színészek úgy beszéltek erről az estéről, mint szép álmról. Volt benne valami mókázó hajlamosság. Talán tehetségének túlhabzása okozta ezt. Valami gyermekes ne-gédesség. Hanghordozásában és mozdulataiban is. Finom» tudatos affektáció volt a lényében, ami elhomályosította az őszinteséget. Mintha nőiessége gyermekességbe olvadt volna, nagy gyermek maradt a késői időkben is. Jászai Mari nem szerette. Az ő kemény, robusztus, darabos, szókimondó, majdnem azt merném mondani: férfias egyénisége szöges ellentétben állott a Márkus Emilia szubtilis, gyöngéd, komédiázó lényével.

Jászai Mariról külön fejezetben beszéltem, az ő monumentalitása nem is férne bele ilyen futó megjegyzések keretébe.

Gyenes László: az utolsó «intrikus» színész. A régi világban t. i. beskatulyázták a színészeket különféle szerepkörök rekeszeibe. Volt: hős-szerelmes, lyrai szerelmes, jellemábrázoló, apa, naturbursch, intrikus, hősnő, szende, naiva, komika, stb. Az igazgató a darabok kiosztásánál ebből a skatulyából emelte ki a megfelelő szereplőt. A színész persze a maga kaptafájára illesztette a szerepet. Ez a rendszer bizonyos mértani merevséget kölcsönzött az alakoknak. Gyenes László fiatal korától az «intrikus» skatulyájába volt elraktározva. Azt mondták, hogy az intrikus akkor játszotta jól a szerepét, ha előadás után a kis kapun kellett hazaosonnia, nehogy a várakozó közönség megverje. Gyenest talán éles, orralatti hangja, amelyből mindig mintha gúny sugárzott volna ki és merész ívelésű orra avatta «intrikus»-sá. Mert egyébként férfias, egyenes lénye, amely a színpadon is szimpatikussá tette megjelenését, nem indokolta, hogy a «cselszövő» ezerepre specializálják. Az Ember Tragédiájának ő volt *első Luciférje* és ez eldöntötte színpadi sorsát.

Beleskatulyázták az intrikus szerepkörbe. Sokszor gerinces, myílt lényén kellett erőszakot tennie, hogy kellőleg ellenszenves tudjon lenni. A közönség pedig, ha Gyenes játszott, a legbecsületesebb jellemekből is igyekezett kihámozni az alattomos, cselszövő vonásokat. *Harmadik Richárdja* félelmetes, férfias démon volt.

Ma már kinőtt ebből a kiskörű megkötöttségből a színjátszás. Kinőtt a közönség is, a színész is, a színházvezetés is.

Mihályfi Károly. Ellentéte volt Gyenesnek. A *«lyrai szerelmes»*. «Schmachtender Liebhaber.» A becsületes, ártatlan, sokszor szenvedő, epekedő, nyílt jellemek ábrázolója. Róla nem tudta volna a közönség elhinni azt, hogy bűnös is lehet. Lágy, behízeltgői hangja felejtette azt, hogy alakja nem olyan volt, aminőnek fiatal leányálmok szövik az ideális szerelmes képét. Karcsú, sugár alakot képzelt el a közönség ebben a szerepkörben, Mihályfi ezzel szemben zömök, alacsonynövésű, szélesvállú termet volt, úgy, hogy mindig extra magassarkú cipőket és csizmát hordott a színpadon. De rendkívülien szeretetreméltó lénye, galambbúg áss szerű szerelmi vallomásai a közönség kedvencévé avatták. Horatio ja nyílt, becsületes, őszinte és ragaszkodó barát volt és ebben a szerepben nem kellett, neim is lehetett mást és többet adni.

XXII.

A «színitanoda» a múlt század végén.

Ez az emlékezetes Hamlet-előadás végleg és ingathatatlanul megérlelte bennem azt az elhatározást, hogy színész leszek.

Iskolai tanulmányaimat azontúl sem hanyagoltam el, de azok mellett buzgón tanultam a verseket, a színdarabok szerepeit. Emlékezem, hogy Bánk bánnak, az Ember Tragédiájának és Julius Caesarnak

valamennyi férfi és női szerepét szóról-szóra betanultam és könyv nélkül szavalgattam. A Nemzeti Színházba egyre sűrűbben járhattam. Miniden klasszikus darab előadásához kértem és a legtöbbször kaptam is jegyet. Ritka kivétel volt, amikor a derék Kóré Sándor azzal jött le, hogy. «Ma senki, még a fiatalember sem kap jegyet.» Ezt a «fiatalember»-t külön hangsúllyal ejtette ki.

Én még ma sem tudom, hogy Paulay Ede miért árasztott el a jóságával. Nem tudom okát megmagyarázni, de ma is mélységes hálát érzek iránta.

Már közeledett az érettségi vizsgálatok ideje és én egy este kerekéin bejelentettem otthon, hogy ősszel a színiakadémiába fogok beiratkozni. Nagy szomorúságot okoztam bejelentésemmel. Szüleim álmai rendes, polgári foglalkozás, fix fizetéses, nyugdíjas, szabályszerű előmenetelt biztosító állási. Az ém kalandos terveim ezt az álmot ezétfoszlatták¹. Már fentebb említettem, hogy két nagyszerű tanárom, Péterfi Jenő és Patthy Károly biztatott és igyekezett otthon is elhárítani az akadályokat utániból. Végre belenyugodtak azzal a feltétellel, hogy egyszersmind a műegyetemre is iratkozzam be, nehogy szemesztert veszítsek, ha egy fél év múlva, vagy egy év múlva mégia a jó útra akarok térni.

Jelentkeztem felvételre a színiakadémián és egyszersmind a műegyetemre is beiratkoztam a gépesizmérnöki szakra.

A felvételi vizsgán Petőfi «*Őrült*»-jét szavaltam, azután részleteket adtam elő Bánk bán második felvonásából. Paulay Ede, mint a színiakadémia igazgatója, volt a vizsgáztató bizottság elnöke. Nagyon szigorúan rostálta a jelentkezőket. Mialatt szavaltam, felállott, egészen közel jött hozzám, rendkívül rövidlátó volt, erős szemüveget viselt, az arcomhoz hajolt, úgy figyelte az izmaim mozgását (ez szokása volt a Nemzeti színházi próbákon is). A vizsgálat végeztével kihirdették az eredményt: fölvettek. Nagy bol-

dogság volt. A társaság oszladozott, akit nem vettek fel, szomorúan, aki Bejutott, kacagó vidámsággal, megelevenedő álmokkal, én is indultam, de Paulay reám szólt, hogy maradjak, magához intett, lassú, vontatott hangon kérdezte:

«Maga az a fiatalember, aki szab adj egyeket kért?»

«Én vagyok, igazgató úr.»

Bólintott és csak ennyit mondott:

«No, nem bánom, hogy adtam.»

Azzal elbocsátott.

Itt meg kell említenem, hogy a műegyetemi tanulmányaim a kezdet kezdetén abbamaradtak. Nem is volt arra időm, hogy a műegyetem előadásaiba; eljárjak. Délelőtt szorgalmasan és boldogan statisztáltam a Nemzeti Színház próbáin, ugyancsak délelőtt voltak az akadémián az elméleti órák, délután pedig a gyakorlati órák. Olykor-olykor azért elmentem a műegyetemre is, de nagyon idegennek éreztem ott magamat. Egy napon behivatott magához *Várady Antali* aki akkor az akadémia titkára volt s ezt mondta nekem az ő tréfás hangján: «Fiam, egy testtel nem lehet két lovon lovagolni. Választania kell: műegyetem, vagy színiakadémia. Beszéltem erről Paulay igazgató úrral és azt tanácsoljuk magának, hagyja ott a műegyetemet.» Nékem sem kellett több. Attól a perctől kezdve én soha többé nem léptem át a műegyetem küszöbét. *Várady Antal* pedig ugyanúgy indult, mint én. Végigjárta a színiakadémia három évét is, de ugyanakkor a tudomány-egyetem filozófiai szakán megszerezte a tanári diplomát is. Nekem mégis azt tanácsolta, hogy ne üljek egy időben két lovon. Az Isten áldja meg érte.

A színiakadémián tanárain voltak: *Paulay Ede*, *Újházi Ede*, *Jászai Mari*, *Csiky Gergely*., *Alexander Bernát*, *Bercsényi Béla*.

Legjobban a Paulay Ede gyakorlati óráit szerettem. Az volt az érzésem, ami a matrónak lehet, amikor tudja, hogy halálosan biztoskezü kormányos keze

vezeti a hajót. Paulay Ede nagyon művelt és nagyon okos ember volt. Nem volt benne semmi pöz. Halk, egyszerű hangon tudta akaratát a színészekbe lehelni. Szuggesztív ereje volt tanításainak.

Jászai Mari nem volt tanárnak való. Ezt ő maga is belátta és hamarosan ott is hagyta a katedrát. Mindig lángolt. Egekig magasztalta, vagy porrá őrlötte a növendékeket. Rapszodikus természet volt. Amellett mindent «előjászott». És pedig az ő sajátos, súlyos egyéniségével, széles gesztusokkal. Ezt senki sem tudta utánozni, vagy aki megpróbálta, nevetségessé vált az erőlködése. Túlságosan nagy »egyéni-ség volt ahhoz, hogy kezdő, bukdácsoló növendékeket irányítson. A maga nagyvonalú, klasszikus βtilusanafc képére akarta idomítani a fiatal, csacsogó nőnövendékeket. önmagát emésztette fel a meddő törekvésben.

Újházi Ede ellentéte volt Jászainak. Szabadjára engedte a növendékeket. Közvetlen és természetes volt minden hangja, minden mozdulata. Tanítványai ki-lovagolhatták saját 'egyéni-ségüket, nem k-ényszerítetbe őket erre, vagy arra az útra. Nem rakta a maga ját-szási módszerének bilincseit reánk. Ebben a túlságoa szabadságban talán része volt annak is, hogy óráin sokszor «szundított». Éjszakázó ember volt, délelőttökön a Nemzeti Színház próbáin volt elfoglalva s a mi gyakorlati óráink délután 3-kor kezdődtek. Még ebédelésre is alig volt ideje. Leült a katedrájához, megindította a jelenetet, azután édesdeden bóbiskolt. De milyen furcsa volt ez a bóbiskolás. A legelső természetellenes, hamis hangra felriadt, ráförmedt a hibás növendékre: «*Marha!*». Azután néhány szóval, néhány mozdulattal a helyes vágányra segítette a kisiklott jelenetet és szundított tovább. Nem akart izzadságoosan, nagyképmen tanítani. Nem forgatta ki a bimbózó egyéniségeket természetességükből. Szabadon fejlőd-hettek. Olykor-olykor belejött, akkor néhány útmu-tatásából, néhány hangjából, néhány mozdulatából

többet tanultunk, mint a sokat magyarázó tanár szóáradataiból.

Bercsényi Béla is a szavaló iskolához tartozott. Nagyon művelt, szangvinikus, intelligens tanár volt. *Bakó László* volt legkedvesebb tanítványa. És azt hiszem, hogy Bakó László tőle örökölte hullámos beszéd - modorát és patetikus játszási irányát.

Bercsényi Bélával kapcsolatban jut eszembe az a jelenet, amelyet föl kell jegyezni a Nemzeti Színház annaleszeibe. *Kossuth Lajos* halálát gyászolta a nemzet. A hivatalos körök mindenképpen a magán-gyász keretei közé akarták szorítani a nemzet fáj dalmát. Hivatalos intézmények épületeire nem volt szabad kitűzni a fekete lobogót. Kímélni akarták a királyi ház érzékenységiét, mert hiszen a rebellis *Kossuth Lajos* trónvesztettnek nyilvánította a Habsburg-Lotharinglai uralkodóházat. Ebből parázs tüntetések támadtak. A középületeket katonai őrségek szállották meg, az utcákon lovasrendőrök vágattak a tüntetők közé, ennek dacára a fiatalság sok állami épületen erőszakos ostrom után tűzte ki a gyászlobogót. A Nemzeti Színháznak sem volt szabad gyászolnia. Sőt a gyász estéjére előadás is volt kitűzve. Jól emlékezem, *Várady Antal* *Iskriotfa* volt műsorán. Az ifjúság küldöttsége követelte a színház igazgatóságától, hogy ne tartsanak előadást. Hiábavaló volt a küldöttségjárás. A színház élén akkor ideiglenesen és átmenetileg egy nyugalmazott ezredes állott, mint *kormánybiztos*. *Paulay* néhány nappal előbb halt meg. Az ezredes úr nevére nem emlékszem. (Ugyan ki tudná megmondani, hogy Shakespeare korában ki volt a pénzügyminiszter?) Az ezredes úr megtagadta a kérés teljesítését. A színészek lázadoztak, morogtak, tanácskoztak, de a színházi subordinatio győzött. Keserűséggel a szívükben felöltöztek tehát jelmezeikbe, mert a kormánybiztos úr katonásan kijelentette, hogy aki megszegi a parancsot, azt mint szerződészegőt azonnal elbocsátják a Nemzeti Színház kötelékéből. Mikor a színház ka-

púit kinyitották, az ifjúság vezérei az előcsarnokban helyezkedtek el s mindenkit, aki a nézőtérre akart bemenni, udvariasan megszólítottak:

— «Uraságod talán idegen s nem tudja, hogy a nemzetnek mély gyásza van. Magyar ember ma este nem szórakozhatik színházban.»

Senki sem akadt, aki ellenezegült volna az ifjúság figyelmeztetésének. Mindenki sarkonfordult s eltávozott. Hiábavaló is lett volna az ellenzegülés, mert minden eshetőségre készen egy második védővonala is volt az ifjúságnak: a nézőtérre vezető ajtók előtt az atlétikai klub úri tagjai helyezkedtek el. Hét óra-kor éles csengő hangok jelezték az előadás kezdését. A nézőtéren egy teremtett lélek sem volt. Azazhogy az intendánsi páholyban ott feszengett a kormánybiztos úr. A színészek valamennyien a színpadra gyűltek, felöltözve, kifestve, a vezető szereplők az előfüggöny kémlelő nyílásán át figyelték, hogy mi történik a nézőtéren. Halálos izgalom és tanácstalanság. *Lányi*, a főügyelő kiment a nézőtérre a kormánybiztoshoz és parancsot kért. A parancs ez volt: «*Az előadást azonnal meg kell kezdeni!*» A függöny felgördült. Kedvetlenül, vontatottan, keserű hangulatban indult az első jelenet. Az ifjúság vezérei is figyelték az ajtórésen, hogy mi történik bent, s amikor észrevették, hogy az előadás megkezdődött, az utcán álló őrszemek egyetlen intésére áttörték a Kerepesi-út túlsó oldalán várakozó tömegek a katonák és rendőrök sorfalát, a nézőtérre vezető ajtók felcsapódtak s mint az arádat, úgy viharzott be a fiatalok serege, zajongva, kipirult arccal, fenyegetőleg.

A nézőtér egyetlen közönsége, az ezredes-kormánybiztos úr felugrott helyéről és farkasszemet nézett a tüntetőkkel. De azok nem törődtek vele. Az ifjúság vezére a nézőtér első sorából csengő hangon szólt a színpadra:

— «A nemzet legnagyobb fiát gyászolja, magyar színésznek ma nem szabad játszania!»

Ekkor már valamennyien, betódultunk a színpadra, színészek, színésznők és mi, jelenésünket váró statiszták is. A színészek seregéből kiugrott ekkor *Bercsényi Béla* tanárunk, lekapta parókáját a fejéről és az intendánsa páholy felé hajította, harsány hangon kiáltva:

— «Igazatok van! Magyar színész ma nem komédiázik. Nem játszunk!»

Lidércnyomás alól felszabadult lelkek viharzása volt ez a pillanat, valamennyien lekaptuk parókáinkat, sapkáinkat, mámorosan ordítottuk: «Nem játszunk! Nem játszunk!»

S a következő pillanatban a színpadról és a nézőiéiről egyszerre harsantak fel a Himnusz hangjai. Az efcredes-kormánybiztos úr pedig kisonipolygott páholyából.

Így gyászolt a Nemzeti Színház s a gyászszertartás főpapja Bercsényi Béla volt.

A Nemzeti Színházbeli esemény híre gyorsan szárnyalt át az Andrássy-útra, ahol az Operaház előcsarnokában hasonló módon helyezkedett el a magyar ifjúság. A «*Szent Erzsébet legendája*» volt műsorra tűzve, de az előadást ott sem tudták megtartani.

Nehéz tojástánoot kellett akkor járnia a kormánynak: a közvélemény viharosan követelte a nemzeti gyász külső, hivatalos megnyilvánulását, viszont a királyi kormány nem sérthette az uralkodó érzékenységet. A temetés kérdését úgy oldották meg, hogy a főváros vállalta a pompázatos, nagyszerű gyászszertartást. Jogcíme az volt, hogy Kossuth Lajos Budapest díszpolgára volt. Soha ennél nagyszerűbb temetést nem láttam. Egy nemzet szíve dobbant meg a Múzeum történelmi időkre emlékeztető lépcsői előtt. Egy nemzet keserősége és méltóságteljes tüntetése volt az a Habsburgok ellen. *Jókai Mór* volt a gyászszertartás ünnepi szónoka. Eletének legszebb beszéde volt ez. Lángja, szívbefurakodó hangja felséges zene volt. Nem lehet azt elfelejteni. A fülemben cseng még most is.

A sokszor tízezer ember olyan halálos, mozdulatlan, lélekzetet elállító csendben hallgatta a nagy mesemondót, hogy a nagy tér minden zugába eljutottak a tennesveretű, csöndes szavak.

Ferencz József gavallér ellenfél volt: nem emelt kifogást az ellen, hogy később a képviselőház ünnepi gyászülésen búcsúztassa Kossuth Lajost s az emlékezetes gyászülés szónokai: az alsóház elnöke, *Wekerle Sándor* miniszterelnök, *Apponyi Albert*, *Justh Gyula* és *Hermann Ottó* voltak.

Nagyon elkalandoztam a színtanodától. Térjünk most már oda vissza.

Csiky Gergely a dramaturgiát adta elő. Rendkívül nagy tudású, képzett, türelmes, jó tanár volt. Hatalmas bozontos oroszlánfeje, komoly, csöndes, szuggesztív erejű előadási módja mély tiszteletet keltett bennünk. Dramaturgiai tankönyvet is írt a színtanoda számára. Korának legtermékenyebb írója volt. Sokszor tanakodtunk azon, hogy hány munkaórából áll Csiky tanár úr egy napja? Hosszú éveken át majdnem egyedül hordozta vállán a Nemzeti Színház műsorgondját. Évenként két új darabbal ajándékozta meg az országi első színházát s tudtuk, hogy a « *Nagymama* »-t például hét nap alatt írta meg *F Helle Kornelia* számára. Fordításai egy könyvtár polcait töltötték meg. Esztétikai és dramaturgiai dolgozatai rendkívül mélyek és alaposak voltak. Rengeteget tanult és olvasott. Mellette lelkiismeretes, gondos tanár volt. Ha van drámaíró, akinek a korabeli színészek igaz hálával tartoztak, bizonyosan Csiky Gergely az. A színpadi művészetnek az a dicsőséges gárdája (*Prielle Kornélia*^ *Molnárné, Helvey Laura, Márkus Emilia, Csillag Teréz, Szigeti József, Ujházy Ede, Halmy Ferenc, Náday, Szacsavay, Vizváry, E. Kovács Gyula*), amely a Csiky Gergely alakjait először szólaltatta meg és a későbbi kor színészei is mérhetetlen hódolattal tartoznak annak a költőnek, akinél jobban egyéniségüket, képességüket, lényüknek sajátosságait, tehetségüknek határait

és irányait senki nem ismerte és művészetüket senki nem honorálta annyi becses, hozzájuk és egyéniségükhöz formált (anyaggal, mint ő. Nemcsak repertoárjukat gazdagította és (szélesítette, öregbítvén ezáltal dicsőségüket és szaporítva diadalaik számát, de éles szemével fölismerve a bensejükbem szunnyadó egyéni sajátosságokat, új utat nyitott haladásuknak s> új szerepkört teremtett tehetségüknek.

Érdekes jelensége irodalomtörténetünknek, hogy a magyar társadalmi dráma megteremtője a papirend elzárt magányosaágából került ki. Mert Csíky pap volt. És pedig¹ hitbuzgó, makulátlan életű, fanatikus) pap. De a színpad varázsa, az élet forrása erősebb volt, mint papi hivatásához való ragaszkodása, levetette; tehát reverendáját s a színháznak szentelte minden munkáját, tehetségét.

Külsőleg komor, zárkózott, kevésbeszédű embernek látszott, de a szíve *tele* volt emberszerető' jószággal, megértéssel. Nagyon szerettük őt és nagyon sokat tanultunk tőle. Hirtelen és váratlanul halt meg 1891-ben s Paulay Ede engem bízott meg¹, hogy nyitott sírjánál a színi tanoda növendékeinek nevében beszéljek. Évek múlva a kolozsvári egyetemen a doktori disszertációm is «*Csíky Gergely élete és művei*» című dolgozatom volt & a könyvet később a Kisfaludy Társaság utólagos jutalomdíjjal tüntette ki.

Csíky halála után a dramaturgiát és lélektant *Alexander Bernát* adta elő. Nagytudású, rendkívüli műveltségű professzor volt, a legmélyebben gondolkozó magyar filozófusok egyike. Minden előadása lényegileg műretek volt, de inkább egyetemi katedrára való, Az elméleti tudásban felületes tanodái növendékeknek kissé «magas» volt az előadási módja, amelyet *idegenszerűvé* is tett sajátos zsargon beszéde.

Várady Antid titkai volt, de tanár is. Igen színes, nagyon vonzó egyéniség. A növendékeknek igazi jötevője. Minden szegény növendéknek sorsát szíven

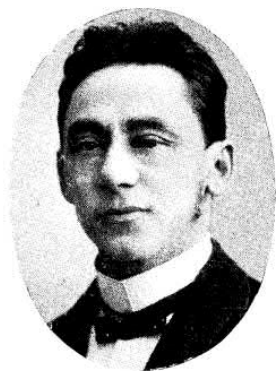
29. Fehérvári Antal.

30. Csóka Sándor.

31. Beresényi Béla.

32. Ditrői Mór.

33. Gróf Tisza István.

34. Herczeg Ferenc
Ifjatali országgyűlési képviselő korában.

viselte, összekötetései révén szerzett nekik pénzbeli segílyt, ingyen lakást, ingyen ebédet, ruházkodást. Mindenkinek azt, amire szüksége volt. Rendkívül szellemes, tréfásan gúnyolódó, gazdagon áradó beszédtechnikája volt. A gúnyja azonban sohasem volt sértő, csupán játékos kedvének csillogása. Magával-ragadó szónok. Minden figyelmet lebilicseio, gyakorlott előadó a katedrán. Csupa szín, csupa lendület volt minden előadása. Férfias, nemes arc és gyönyörű, zengő bariton hang' tette előadásait külsőségekben is vonzókká. Kitűnő nyelvérzéke volt, még héberül is klasszikus tisztasággal beszélt. A színi tanoda legtöbb tankönyvét ő írta, esztétikát, költészet-tant, szavalókönyvet, jelmeztant. Kitüntetéssel végezte a tudomány egyetem filozófiai fakultását, oklevelesi tanára volt a magyar- és német nyelvnek s irodalomnak, meg az esztétikának. De egyetemi évei alatt; a színi tanodának is növendéke volt. Evekig volt középiskolai tanár s Paulay meghívására lett a Tanoda titkára, később Paulay halála után igazgatója. Húsz éves korában már «Iskariót» című tragédiájával pályázott az Akadémia Karácsonyi díjára. Hosszú időn át egyik legsűrűbb en adott műsor darabja maradt a Nemzeti Színháznak «Iskariót». Meggyőződésem, hogy Várady Antalt sem kortársai, sem az utókor nem méltányolta érdeme szerint. Talán azért, mert szétforgácsolta erejét: drámái elragadóan szép, nemes gondolatokban gazdag költemények voltak, lírája bőségesen áradó, színesen zengő, regényei (érdekesek és fordulatosak. Minden írása magán viselte egyéniségének sajátos jellegét, a vallásos kultuszért való rajongást, a patetikus, szélesen hullámzó, szavaló modort, A formának és a nyelvnek mestere volt. Kár, hogy olyan hamar elfelejtettük. Drámái ma is hatnának, versei pedig a szavaló-művészetnek kitűnő hangszerei lerunének. Gondolatai — az emberszeretet apoteozisai — ma aktuálisabbak, mint valaha.

Ez a nagyszerű tanári gárda vezette akkor az

ügynevezett «színi tanoda»-t, amely csak később kapta a komoly «Országos M. Kir. Színművészeti Akadémia» elnevezését.

Az első év végén az igazgatói irodáiba hivatott Paulay Ede. Szokása szerint egészen közel hajolt az arcomhoz, mintha mondandóinak hatását akarná vizsgálni és halkán, szakadozottan ezt mondta:

«Az intézeti szabályok megengedik, hogy kivételesein egy-egy tehetségesebb növendék az első évfolyam elvégzése után egyenesen a harmadikba ugorjék. A tanári konferencia ezt a kedvezményt egyhangúlag megadta önnek, ámbár ha nincsenek kényszerítő okai arra, hogy ezzel a kivétellel éljen, én jobban szeretem, ha mind a négy osztályt végigjárja, több ideig van a szemünk előtt.»

Én őszintén válaszoltam Paulaynak:

«Igazgató úr, én nagyon szegény fiú vagyok, nem élhetek a szüleim nyakán, minél előbb meg kell szereznem a magam kenyerét. De ígérem, hogy az eddiginél is szorgalmasabban fogok tanulni s pótolni fogom az átugrott második évet.»

— «Ez már más» — mondotta Paulay, kezét nyújtott nekem. Én pedig önkéntelenül, hirtelen lehajoltam és megcsókoltam a kezét.

— «Mit csinál? Ezt nem szabad!» — Elhúzta a kezét és dohogva fordult el. Én pedig nesztelenül húzódtam ki a szobából, a szemem tele volt könnyel, a szívem hálával.

Térül-fordul az idő. Rövidesen ötven esztendeje annak, amit itt elmondtam, de most sem szégyenlem, hogy megcsókoltam akkor Paulay kezét. Jó ember volt a szó legnemesebb, legkeresztényibb értelmében. És nagy ember. A magyar színház történetében talán a legnagyobb. És a legszerényebb. Nekem megengedte, hogy a főpróbákon a háta mögött Ülhessek; halkán kurta szavakban tett a darabra, az előadókra megjegyzéseket. Egy-egy szavával mélységekbe világított,

problémákat fejtett meg. Emlékszem a «*Dolovai nábob lánya*»-nak főpróbájára. A premiert megelőző napon, 1893. március 9-én volt. Hallatlan izgalom ült az egész nézőtéren. Mindenki érezte, hogy nemcsak új színpadi írót avatunk, hanem új úton indul a magyar drámaírás megrekedt, kitaposott nyomokon döcögő szekere. Friss levegő áradt a színpadról. Új hang szólalt meg, új élet képei elevenedtek meg. Mindenki jósolt és a csillogó szemek szikráztak. Csak két ember volt halálosan nyugodt: a fiatal *Herczeg Ferenc*, aki bizonyára lefojtotta indulatait, de fegyelmezett eleganciával, könnyed fölényességgel, egy angol lord hidegvérével állotta a körülötte zajló vihart — és *Paulay Ede*. A körülötte állók úgy várták a véleményét, mint a kinyilatkoztatást, de ő elgondolkozva hallgatott. A negyedik felvonás végén, amikor Tarján főhadnagy súlyos sebével a becsület mezején összeroskad, mindenki sírt, mindenki lángett a csípős ínyelvű, félelmes hírű kritikus: Keszler József is, tőle szokatlan lelkesültséggel sietett Paulayhoz:

— «Das nevezek ich ein siker! Ein durchschlagerer siker! Hab ich recht, Edus?»

Paulay pedig csöndesen felelt:

— «Mevénültem a színpadon, de megtanultam azt, hogy a premier előtt minden véleménev csak ioslás. Én jós nem vagyok.»

Vájjon mit szólnak ehhez azok a gögös és csalhatatlanul ítélező színházi vezérek, akik a benyújtott klráma első olvasása után egy kúriai ítélet döntvényének felébb ezhetetlenségével dobnak a papírkosárba értékeket, vagy állapítják meg, hogy hány száz előadást fog megérni az új darab?

Sem Paulay előtt, sem utána nem támadt színpadi vezér, aid olyan tisztánlátással, annyi céltudatossággal, olyan csalhatatlan érzékkel, annyi önzetlenséggel és hittel, a magyar dráma igazi értékeinek olyan, fanatikus (és biztos szemű felkutatásával szol-

gálta volna a színház művészeiét. Vannak és voltak külföldön és nálunk is színházi cézárok, akiket a hírverés szárnyára kapott s mint felfújtt léggömböt a magasba lendített, de hamarosan visszahullottak, mint felkorbácsolt hullámok a fölmeredő sziklafalról. Ámde Paulayt nem a hírverők kórusa emelte az elhivatottság vezéri polcára, hanem a mély hivatás tudata, művészi hite, tehetsége és komoly tanulmányokon épülő tudása. Szerény volt és alázatos a művészet tiszteletében, gerinces és ingathiatlan, hitté erősödött akaratának végrehajtásában. A puha, lassú mozgású, szófukar és halkszavú rendező a színpadon igazi despota volt, sugalló erejű irányító. Színész-nevelésben, írói tehetségek fölfedezésében és irányításában soha nem tévedő mester. Munkavállalásban és munkabírásban fáradhatatlan. És mindig a háttérben maradi. Színészeit, íróit állította a dicsőség fényébe. Sohasem engedte meg, hogy nevét hírverésekben vagy a színlapon feltüntessenek, még azoknál a daraboknál sem, amelyeket ő dolgozott át és ő rendezett. Az volt azj elve, hogy a közönség figyelmét nem szabad arra terelni, hogy valaki gyúrta, formálta, rendezte a darabot. Sohasem jelent meg a függöny előtt, hogy megköszönje a közönség tapsait. Láthatatlan gépésze volt ő a színpadnak, az előadásnak, de olyan gépész, aki maga irányította a legkisebb kereket és a legjelentelenebb csavart is. Nem. bűvészkedett, hanem rendezett.

Csak külsőségekben látszott puháinak, valójában kemény akaratú, befolyásolhatatlan egyéniség volt. Amit művészi vagy irodalmi szempontból megvalósítandónak ítélt, azt meg is valósította minden akadályon keresztül gázolva, minden ellentmondást lejgyúrve.

Amikor az *«Einher tragédiáját»* színpadra akarta alkalmazni, az egész magyar közvélemény felzúdult a gondolat ellen. A kritika — Gyulai Pállal az élen — valóságos pergőtűzet indított a *«szörnyszülött»* terv ellen, a színészek nem tudták megérteni a célt

s a hivatalos körök bizalmatlansággal fogadták előterjesztéseit, kockázatosnak ítélték az befektetendő tőkét. *Podmaniczky báró*, az intendáns, a közvélemény nyomása folytán mint a Petőfi juhászlegénye («mi telhetett tőle, nagyot ütött botjával a szamar fejére»), a Paulay költségvetéséi; úgy megnyirbálta, hogy az engedélyezett összegből egy polgári dráma néhány díszletdarabját is alig lehetett volna elkészíttetni. De Paulay nem engedett és nem csüggedt. Bemutatta; az «Ember tragédiája»-t szerény eszközökkel, a mű eszményéhez való áhítatos hűséggel, színpadi fantáziájának gazdag találékonyságával. S utána azok rendeztek tiszteletére ünnepi díszvacsorát, akik a tervet leghevesebben ellenezték. Az «*Ember tragédiája*» pedig, amely az iskola klasszikus és elvont olvasmánya maradt volna Paulay szívós és akadályt nem ismerő hite nélkül, a színpad révén vált a világ egyik legnépszerűbb és legdinamikusabb szellemi csodájává, a magyar szellemiség egyik legismertebb hírvívőjévé. És én, aki negyven év óta foglalkozom gyakorlatban az «*Ember tragédia-fa*» izgalmas színpadi problémájával, kicsi színpadon éppen úgy, mint gazdagon fölszerelt, minden technikai furfanggal berendezett, modern nagy színpadon, valamint a szabadtéri színpad nagy adottságai között is, — őszintén be kell hogy valljam: ami változtatást, újítást, módosítást a *Paulay. szeenürüma után*, tehát több, mint félszázad óta el tudunk gondolni, az mind jelentéktelen külsőség, erőszakos virtuózkodás. Az «*Ember tragédiája*» színpadi előadásának formája ma is azon az alap-elgondoláson nyugszik, amit a Paulay termékeny fantáziája teremtett meg. Ne haragudjanak nemes törekvésű és nagynevű rendező-kartársaim, lássák be, hogy ez így van. 1894 március 12-én halt meg Paulay Ede. Én ugyanannak a hónapnak végén nehéz szívvel mondtam búcsút a színi tanodának. Akadémiai diplomámat már nem Paulay, hanem Várady Antal, mint ideiglenes igazgató írta alá. Abban az időben az utolsó év-

folyam virágvasárnapján végződött, mert a vidéki színházak idényei, szerződéskötései is virágvasárnaptól virágvasárnapig tartottak.

XXIII. Miskolc.

1894 március 31-én Herczeg Ferenc «*Három testőr*»-jének előadásán egy rendezőt játszottam a Nemzetiben, előadás után egyenesen a vasúti állomáshoz mentem. Másnap reggel jelentkeznem kellett a miskolci színháznál, ahová havi 60 forint fizetéssel szerződtetett *Csóka Sándor* igazgató. Még hajnal előtti sötétség volt, amikor a vonat befutott Miskolcra. Mire útipodgyászommal lecihelődtem, az állomás előtti téren semmiféle jármű nem volt. Behúzódtam hát a váróterembe, amely üres volt, egy pislákoló petróleumlámpa világított nagyon gyéren. Kövér, borzas cigányasszony szundított egy sarokban. Én babonás voltam már akkor is és jó jelnek tartottam, hogy első állomáshelyemen cigányasszony botlik először utamba. Derűs kedvvel állottam vele szóba, ő pedig színesen mondta el búját-baját, élete sorsát. Mikor megvilágosodott, bevergődtem a «Korona» szállóba, amely éppen a színházzal szemközt volt.

Reggel 8 órakor pontosan jelentkeztem az igazgató úrnál. Csóka Sándor szó nélkül kezembe nyomott egy szerepet, csak annyit mondott, hogy most kezdődik éppen ennek a darabnak a főpróbája, este megy, menjek tehát le hamar a színpadra, nehogy lekéssem a jelenésemet. Kissé elhültem, mert hiszen az akadémián hónapokig próbáltunk egy-egy darabot s a Nemzeti Színházban is a legkisebb statisztaszerepre is volt néhány próbánk. De engedelmesen átvettem a szerepet és lementem a színpadra, ahol már tényleg folyt a főpróba. Belenéztem a szerepembe: *Roger lovag* a

»Két árva« című híres darabból. Csak a második felvonásban kezdődött a szerepem, gondoltam, addig még átfutom. De nem igen volt arra alkalmam. Bemutatkoztam a rendezőnek, *Kazaliczky Antalnak*, s a tagoknak, szerényen, megilletődötten, halkán, forgattam a szerepemet a kezemben. Végigmértek, mustrálgattak, latolgattak, mindenkinek volt egy-egy jó szava, biztatása, vagy gúnyos megjegyzése. A társulatnál kevés volt az «akadémiát végzett» tag s az autodidakták sajnálkozva nézték le az akadémistákat. Nem telt bele egy félóra, már tudtam, melyik színész kivel él, melyik színésznő kivel csalja az urát, kitől kell óvakodnom, kiben bízhatom, kinek mennyi az adóssága és előlege, hogy a primadonna hol vesztette el a hangját, a direktorának mi a kedvenc virágja. Zúgott a fejem, szédelegtem s amikor a rendező erélyes hangja szólította Roger lovagot, a színpadra léptem és illedelmesen bocsánatot kértem, hogy most kaptam csak a szerepet. Olvasnom kell tehát. Mire Kazaliczky rendező úr leereszkedőleg megveregette vállamat s hullámos, szavaló torokhangon vigasztalt: «Nem baj fiam, majd megtanulja estig. Ezt különben is meg kell szoknia. Ez nem «akadémia». A mi jelszavunk az, hogy. Majd este Szuper úr!» Később megtudtam, mit jelent ez a jelszó, hogy «este Szuper úr.» Volt egy *Szuper Károly nevű* színigazgató és rendező, akinek minden instrukciójára azt felelték a tagjai a próbákon, hogy: «Majd este Szuper úr!» Ez szállóige lett és ma is az a vidéki színházak berkeiben. Ha a próbán a rendező elégedetlen a színész játékaival és utasításokat ad neki, a színész azt feleli, hogy: «Majd este Szuper úr». Ami azt jelenti, hogy bízza; csak rá, majd az előadáson másképen csinálja.

Tényleg meg kellett szoknom a gyors munkát. A társulat műsora már lejátszott darabokból volt összeállítva, nekem, mint új keréknek bele kellett illeszkednem a gépezetbe, miattam külön próbákat nem tartottak. Már az első héten a «*Kaméliás hölgy*» Ar-

mandját és «*Lowoodi árva*» Rochester lordját kellett eljátszanom ugyancsak egy próbára s utána a «*Fedora*» Ipanoff Loris-át *Hegyessy Marival*, aki vendégszereplésre jött Miskolcra. Éjjel-nappal tanultam és a színpadon való gyakorlat hiányát igyekeztem a szereptudás pontosságával pótolni. Nem is tudtam volna sűgő után játszani. Arra csak gyakorlott színész képes. Ez a hajszolt, űzött munka nem volt rossz iskola. Egészen kivételes tehetségnek nincs szüksége erre a vidéki gyakorlatra, mert a zseni mindent pótol, de az átlagtehetségű színész enélkül az őrlő malom, nélkül nehezen tud előre haladni. A lámpalázt legyőzi, biztonságot kölcsönöz a színésznek, képessé teszi arra, hogy minden meglepő helyzetben feltalálja magát, ne jöjjön zavarba. Ilyen meglepő, előre ki nem számított helyzet pedig gyakran támad a legjobban betanult előadás alkalmával is.

Bezzeg, én megjártam az ilyen meglepő helyzetet: pár hónapja voltam színész; s az igazgató úr reám osztotta Ádám szerepét az «*Ember tragédiája*»-ban. Az igazgatóné, Cs. *Almassy Julia* volt Éva. Igen szép arcú, nagy termetű, bőségesen elhízott művésznő. Herczeg Ferenc szavai szerint a «*Hódolattól haldokolva*» játszottam a szerepet. Úgy mondtam Madách verseit. mintha mindig az igazgatónéétől akartam volna bocsánatot kérni. És ennek dacára, mindjárt a paradicsomban kitört a botrány. Az előre nem látott meglepetés. Szép, hullámos, szőke, hosszúhajú parókám volt. Aznap kaptam Pestről. A Nemzeti Színház fodrászánál csináltatta meg a testvérem meglepetésül. Hihetetlenül büszke voltam erre a parókára. Ilyen parókát még Miskolcon nem láttak. De egy kissé bő volt. Mikor azután az Úr kiűzi Ádámot és Évát a paradicsomhói, Igazgatóné-Éva széles mozdulattal karolta át a nyakamat s én éreztem, hogy a parókám csúszik hátrafelé. Halálos félelem ült a szívemben. Mit csináljak? Fejtsem le a direktorné karját a nyakamról? Ez szentségtörés lenne és alighanem szerződéstbontó

oik. Sújgam neki, hogy a parókám szörzetét kímélje, ne húzza hátrafelé? Ezért talán ott, a nyíltszínen ütne pofon. Már csak a csoda segíthet. De a csoda nem jött idejekorán. A szép szőke parókám, Ádám-alakításom büszkesége, hátraomlott a direktorné húsos karjára, Λ szívembe nyilallott a nézőtérrel felharsant kacagás és a direktorné villámló szeme. Istennek hála, a következő pillanatban elsötétült a színpad, Évának az öltözőbe kellett sietnie, megúsztam az incidenst komolyabb következmények nélkül.

A miskolci idénynek hamar vége volt. Nyári vándorútjára indult a társulat. Első állomáshelyünk Szolnok volt. Mielőtt Miskolcra elutaztunk, Csóka Sándor igazgató magához hivatott s megkérdezte, tudnék-e írni verses prológust a szolnoki idény megnyitására? Járna érte 10 forint. Hát hogylene tudnék! De el is kell szavalnom a prológust, szép, zsinóros, magyar atillában. Elszavalom én!

Másnap reggel volt az indulás és én le se fektettem azon az éjszakán, írtam a verses prológust. Nyolc sűrűn írt oldalt írtam össze. Az *elejét* még most is tudom. A magyar színészet születésének századik évfordulóját másfél évvel azelőtt ünnepelte a nemzet, ezzel indult meg tehát a prológus:

A bíboruló hajnal új lehében
Betöltött századévnék tömjénfüstje
Száll ég felé ...

Buzgón száll fei hő fohászunk Hozzád:
Magyar színészet védő szelleme!
Terjeszd ki áldásod e szent hajlékra,
Hogy munkálhassunk lelkes hévvel benne.
Hiszen az oltár, melynél áldozunk, szent,
Szép és nemesnek felszentelt oltára.

Hát ez szép volt. Különösképpen azért is, mert a «felszentelt oltár» egy nyári vendéglő nagyterme volt. Szolnokon t. i. akkor még nem volt épített

színház. A terem mellett volt az ivó, ahonnan bizony be-behallatszott a jókedvű mulatozás és danolás. Ez sokszor komolyan veszélyeztette a prózai darabok hangulatát. Egy este épen «*Fedora*»-t játszotta vendégként Hegyessy Mari, az utolsó jelenetig futottunk. Hegyessy Mari már bevette a mérget, haldokolva suttogta a búcsúszavakat, én pedig mint a szerelmes Ipanoff Loris, sírva könyörögtem neki, hogy ne haljon meg. Szípgás, orrfúvás jelezte, hogy a hatás teljes. Egyszerre felcsapódik a hátsó ajtó, nagy robajjal ront be a természetes vendéglős és dörgő, vést jöslő hangon kiáltja:

«Csapos!»

A csapos t. i. beállott a közönség közé és ott felejtette magát. Harsogó kacagás közepette halt meg sebtében Hegyessy Mari.

Szolnokról Zilahra, majd Szilágysomlyóra, végül Marosvásárhelyre vándorolt a színtársulat s a megnyitó előadásokon mindenütt elszavaltam lokális vonatkozású beszúrással a prólógusomat a «felszentelt oltáráról. Marosvásárhelyen jutalom játékot kaptam. Az ilyen jutalomjáték alkalmával nemcsak a bevételnek egy része illette a színészt, hanem ő maga választhatta meg a darabot és szerepet, amit játszani akart. Én az «*Aranyember*» Timár Mihályát választottam. Az «*Aranyember*» olyan hosszú darab volt, hogy a felénél többet «húzott ki» belőle minden gondos és gyakorlott rendező. Én azonban élve a «jutalmazandó» kiváltságával, visszahúztam minden sort. El játszottuk az Aranyembert elejétől végig, minden sorát, minden változását, minden instrukcióját. Éjfél után 1 óraker még mindig játszottunk rendíthetetlenül, de a közönség egyre fogyott s akik ott maradtak, azok is jóízűen szundítottak.

Ősszel visszakerültünk Miskolcra, akkor kezdődött ott az igazi színházi évad.

Egy este nagy vendégünk volt: a szegedi színgazgató, *Makó Lajos* nézte meg előadásunkat. Nagy

volt az izgalom, reménykedés és találgatás, hogy kiket fog szerződtetni Makó Lajos? A nagy várakozásnak! csalódás volt a vége. Mert a szegedi színingazgatói előadás után hír nélkül elutazott. Harmadnap azonban levelet kaptam tőle, szerződéssel bélelve: havi 100 forinttal szerződtetett a szegedi színházhoz. Boldogan írtam alá a szerződést, mert hiszen a kolozsvári és budai után a szegedi színház volt akkoriban a legelőkelőbb. Titkon arra gondoltam, hogy *egy lépéssel megint közelebb jutottam álmaim és vágyaim városához: Kolozsvárhoz.*

Virágvasárnapján lejárt a miskolci szerződésem és húsvét vasárnapján Désen kellett jelentkeznem a szegedi színtársulatnál, amelynek akkor Dész is egyiki nyári állomáshelye volt.

A közbenső hetet Budapesten töltöttem. Rámért a pihenés, mert a miskolci idény nagyon megviselt. A sok tanulás, izgalom, hiányos táplálkozás, no meg nem utolsó sorban egyik-másik színművész nő boldogító érdeklődése, erősen próbára tette testi mivoltomat. Sápadt voltam, lesóványodtam, az arcom összezsugorodott. Egy napon a Kerepesi-úton (most Rákóczi-út) mentem s távolról láttam, hogy a régi Nemzeti Színház kapuján éppen *Jászai Mari* lép ki, rossz lelkiismeretemmél kitérni próbáltam előle és hirtelen átesaptam az út másik oldalára. Későn. Mert Jászai már észrevett. Megállott. S olyan hangon, amely túlharsogta a déli utcai zajt, kocsizörgést és ijedt megállásra készítette a járókelőket, szólt reám: «Janovics!» Fejedelmi mozdulattal intett, hogy jöjjenek át. Néhány pillanatig csak a fejét csóválta, hangtalanul, sajnálkozva, azután megszólalt: «Kísérjen el!» Megindultunk. Jó Isten, mi lesz most — gondoltam magamban.

— «Mi lett magából? Hová lett a pirosság az arcáról? Megvénült, csupa ránc a képe. Csont és bőr. Persze azok a vidéki vén primadonna-cápák rávetet-

tok magukat a friss falatra és kiszívták a vérét. Mi lesz így magából?!»

Mint a zápor, úgy hullott a fejemre a szidalom. Én pedig hallgattam, mit is felelhettem volna? Az emberek megállottak, visszafordultak, mert a Jászai hangja nem volt éppen suttogó. Végre elérkeztünk a Baross-utca egyik házához. Ott megállott a nagyszony,

— «No Isten áldja meg. Ide megyek *Lánczy Ilkához.*»

Azután mélyen a szemembe nézett, kezét nyújtotta s (most már halk, megindult hangon folytatta:

— «Szidtam. De tudom, hogy nem él az édesanyja. Helyette szidtam. Legyen okos és vigyázzon magára.»

Azután eltűnt a kapu mögött. Én pedig soká állottam még ott mozdulatlanul, lehajtott fővel, elgondolkozva. Az utolsó szavak még mindig a szívemben rezegtek.

Körülbelül huszonöt év múlva újra találkoztam a Rákóczi-úton Jászai Maiival. Időközben nagyot fordult a világ kereke, új országhatárokat rajzoltak a térkép-csinálóknak, a régi Nemzeti Színházat is lebontották már, állottam az egykori Népszínház színészbejárója előtt. S látom, hogy lassú, súlyos léptekkel, elgondolkozva lép ki a színészkapun Jászai Mari. A világháború eseményei s az utána ránc zúdult sorsfordulat nagyon megtörte ezt a kemény, sziklából faragott asszonyt. A szíve tele volt fájdalommal, az arcára mély barázdákat szántott a végzet. Nehéz betegsége is gyötörte már, de ezt titkolta. Szégyelte, hogy fölöttes valami emberi gyöngeség győzedelmeskedhessek. Azóta, hogy Erdély leszakadt Magyarországtól, először találkoztam vele. Felém jött s némán nyújtotta a kezét. Ez a kézfogás már nem volt az a régi, kemény, szilaj, férfias szorítás. Kértem, hogy jöjjön Kolozsvárra vendégszerepelni, nagy szükségünk volna arra.

— «Jöjjön, Mária, *nagyon várják magát ott.*»

Halkan feleli, a hangjában sem volt már meg a régi, érces zengés, érezni leheteti, hogy a szívéből fakadnak szavai:

— «Én. oda nem mellettek;, Doktor. *A szívem szavai Ucidfia meg ott.*»

Nehezen, hangosan lélekezett. S két könnycsepp szivárgott le az arcán.

— «De maga maradjon ott, Doktor. Ne mozduljon. Mint a szikla. Meg ne inogjon. *Magának ott a Helye.*»

S hirtelen elment. Szegyeké kicsorduló könnyeit. Nem akarta, hogy öt gyöngének lássa valaki.

Utánanézttem. A lépései sem voltak már azok a döngő, földi reszkettető, katonás lépések.

XXIV.

Makó Lajos és Krecsányi Ignác,

Tarsolyomban a Jászai Mari szigorú és jóságos intelmével, 1895 húsvét vasárnapján jelentkeztem. úi állomáshelyemen, Désen, Makó Lajos szegedi színtársulatánál.

Ott már sokkal rendezettebbek voltak a viszonyok, sokkal komolyabb a színpadi munka, mint Csóka Sándornál. A műsor, a rendezés, a próbák beosztása olyan volt, hogy alkalmunk volt tanulni, fejlődni, haladni. Makó Lajos, akinek mellszobra a szegedi színház előcsarnokában áll, komoly készültségű, művelt, finom ízlésű művész volt. Pedánsan korrekt, a színpadot szerető és tagjait megbecsülő igazgató. Maga is kitűnő színész. Egyenes, gerinces ember, aki önértetes szókimondással állott szembe mindig a színügyi bizottságok kotnyeleskedő tagjaival. Egy szerződési ügyből kifolyólag párba is támadt *Hentaller Lajos* országgyűlési képviselővel, az akkori idők egyik leghíre-

sebb vívójával. Semmiféle megalkuvó nyilatkozattételre nem volt hajlandó, bátran állott ki, meg is sebesült súlyosan s annak nyomát élete végéig viselte arcán. Katonás rendet, szigorú fegyelmet tartott színházánál, de színészei ennek dacára nagyon szerették, mert velük érző, jó ember volt. Komikus és buffó szerepeket szeretett játszani, sokszor láttam ilyenekben, de emlékezetemben mégis Tiborc-a maradt meg legélénkebben. Írt eredeti népszínműveket is és nagyon sok francia darabot fordított, ezek között a «*Szókimondó asszonyság*»-ot és a «*Tosca*»-t. Rostand *Cyrano de Bergerac*-ját magyar nyelven ő adatta először a Budai Színkörben *Pethes Imrével* a címszerepben.

Én rövid ideig voltam Makó Lajos tagja. Furcsa; konfliktusom támadt vele. *Romeo és Júliában* reám Paris szerepét osztotta és Pethes Imrére Romeot. Cgy éreztem, hogy ez halálos seb «művészi» becsvágyamon. Csóka Sándor elkényeztetett a szerepekkel, mert tudta, hogy mindent megtanulok és eljátszom huszonnégy óra alatt. Akkor bizony én azt képzeltem, hogy Romeot más nem is játszhatja, mint én. Bementem hát az igazgatói irodába és előadván sérelmemet, kértem Makót, hogy bontsa fel szerződésemet. Makó nagy jóindulattal és emberséges érzéssel beszélt hozzám. Azt mondta: «Tíz nap múlva kezdődik a kéthónapos nyári szünidő, addig maradjak nyugodtan, szünidő alatt pedig gondoljam meg a dolgot, ha vissza akarok jönni, szívesen lát, ha nem, felbontja szerződésemet.» Megköszöntem és bejelentettem, hogy azért Parist természetesen el fogom játszani. Amikor a Pethes Imre füléhez jutott ez a konfliktus, sietett Makóhoz, kérte, hogy adja nekem Romeot, ő úgysem szereti ezt a holdvilágfaló, nyöszörgő szerelmezt játszani, de Makó kemény volt és ingathatatlan. Amit egyszer kimondott, azon nem változtatott.

Én tehát Parist eljátszottam Désen, azután sebzett szívvel mentem fel Budapestre. A Budai Szín-

körben, akkor *Krecsányi Ignác* színtársulata játszott. Egy este szabadjegyet kértem Krecsányitól. Krecsányi ismert már engem hírből, Hegyessy Mari, aki neki rokona volt, beszélt rólam. A szabadjegyet kiállította szokása szerint szép, kalligrafikus betűkkel s imiközben átadta, két ujjával többször végigsimította az orrát (ez volt a szokása, ha valakivel közölni akart valamit) s vontatottan, fontoskodó hangon így szólt: «Nézze, művész úr, a jövő hétre kitűztem Fedorát, *Haroszihy He/min* fogja játszani a címszerepet. Hegyessy Maritól tudom, hogy Ipanoff Loris önnek be-tanult szerepe. Nem volna kedve vendégként eljatszani?»

«Hogy nem, volna-e kedvem? Dehogynem! Bol-dogan!»

El is játszottam. S másnap Krecsányi havi 120 forint fizetéssel szerződöttem Buda-Pozsony-temesvári társulatához, én pedig meglehangú levélben közöltem Makó Lajossal, hogy a szüenidő végén nem mehetek vissza.

Ügy éreztem, hogy megint egy lépéssel közelebb jutok Kolozsvárhoz.

Krecsányinak kitűnő társulata volt akkoriban, igaz, hogy műsorának hangsúlyát az operettekre helyezte. De ezeknek az operetteknek zenéjét Offenbach, Suppé, Hervé, Lecoque, Planquette, Varney, Strauss János, Millöcker, Konti József írták. Ezeknek a kultusza nem vált szégyenére a magyar színpadok műsorának. A drámai műfaj termékei közül Krecsányi a hazafias tirádákkal teletűzdelt, szavalásra alkalmas színműveket szerette. A régi iskola híve volt, a «modemas ezínpadi törekvések iránt nem volt érzéke. Ez nem is volt csoda ce nem is volt hiba. Krecsányi abban a korban nevelkedett, amikor a magyar színpadnak első-sorban, nemzeti hivatása volt. A magyar nyelv terjesztése, pallérozása, a hazafiúi érzés szítása, az el-búsultak vigasztalása. Buda majdnem teljesen *német*

volt akkoriban, gyéren hangzott ott a magyar szó, amikor «koldusbot»-ját leszúrta Krecsányi a Budai Színkör deszkáiba. S a koldusbot kivirágzott kezében, Buda megmagyarosi tusában sok érdeme volt Krecsányinak. Misszionárius volt. A külseje is ezt a benyomást keltette: szikár, szálfatermet, amelyet még magasabbá növelt öltözködése. Mindig sötét, gondosan begombolt, testhez simuló úgynevezett feremczősefkabátban járt. Magas homlok, dus, fehér, göndör haj. Egészben papi külső. Szerette is, ha őt Thalia papjának titulálták. Egy aszkéta lemondásával szolgálta a színpadot. Minden gondja, minden álma csak a színpad volt. Társaságba nem járt, újságírókkal, kritikusokkal nem barátkozott, reggel 8 órától, amikor a próbák megkezdődtek, éjfélig, amikor a függöny utoljára szállott alá, a színpadon volt. A nézőtéren sohasem volt látható. Ez baj volt, mert kissé egyoldalúvá és szűklátókörűvé tette az előadásokról való ítéletét. Mindent ő maga rendezett. Operát, operettet, drámát, vígjátékot. A rendezése sablonos és kezdetleges volt, nagyrészt arra szorítkozott, hogy megmondta, merről jönnek, merre mennek a színészek, nehogy összeütközzenek, hol állanak, mikor ülnek le. Mélyebb értelme nem volt a rendezésének, de nem is lehetett, hiszen őrlő malom volt a színpad. A 25 és 50 előadásos; sorozat ismeretlen fogalom volt még akkor. Amellett Krecsányi egymaga intézte az adminisztrációt is: a levelezést, a könyvelést, a leltározást, az aconto-kitalást. Még a színészek fizetési járandóságait is ő maga kézbesítette. Ebben az egyben nem tartott rendet. Ha neheztelt valamelyik tagjára, próbamulasztás, szerep-nemtudás, vagy más fegyelemsértés miatt, hetekig nem adta ki a fizetését és ha valaki 'kérni merte, azt személyes sértésnek tartotta, viszont, ha valaki kedvében tudott járni, azt behívta titkon az irodájába s egy hónapra előre adta ki a fizetését. Ilyen apró rigolyái voltak. Egyébként azonban a színháznak alázatos és hűséges rabszolgája volt, önzetlen

és áldozatkész. A legnagyobb keserősége az volt, lia a kitűzött műsorban betegség, lemondás, vagy más akadály miatt változtatást kellett eszközölnie. Úgy érezte, hogy a darabváltozás a fegyelemnek és a rendnek súlyos sebe. Egyízben operettpremier volt estére kitűzve. Reggel 8-kor volt a főpróba, a primadonna, *Ledofszky Gizella* azonban nem jelent meg. Általános megrökönyödés, hiszen az egész személyzet együtt ívani s a próbát nem lehet megkezdeni. Küldönc vágat fel a primadonna lakására, de mielőtt az visszatérhetett volna, megjelent a «művésznő benső komornája» s valamit diszkréten a direktor fülébe súg. Panaszos hangon tört ki Krecsányiból az elkeseredés:

«Hát kérem, a primadonnám megbetegszik és annak a levét is nekem kell meginnom!»

A harsogó kacagás, amely erre a panaszra ellenállhatatlanul tört ki, nem tudta megvigasztalni szegény Krecsányit.

Fiatalkorában egyébként színésznek indult, később az Athenaeum korrektora és a Fővárosi Lapok munkatársa lett. De amikor összekuporgatott egy kis pénzmagot, színtársulatot szervezett s 1873-ban Kecskeméten kezdte meg a színigazgatást. Bejárta az egész országot, mindenütt tisztességet szerzett lelkesedésével, becsületességével a színészetnek. Nagy érdeme van abban, hogy a német szótól hangos Budán gyökeret verhetett a magyar színjátszás. Fiumébe is ő vitt először magyar színtársulatot.

Krecsányi igazgatásának hatása általában nagyobb volt nemzetpolitikai szempontból, mint művészi szempontból.

Negyven évi színigazgatás után fáradtan és koldusszegényen vonult vissza s hogy betevő falatjait megkereshesse, a «Haditermény Rt.»-nál vállalt szerény, kifizetésű, írnoki állást. Emlékét ideig-óráig azok őrzik, akik jóságának, lángolásának, önzetlenség-

igének áldásaiban részesültek. Azután... az idő homokja lassan betemeti nevét-émlékét. Színészsors... Temesvár, Buda, Pozsony műsorán, mint említettem, az operett uralkodott s így én keveset játszottam. Volt időm olvasásra, tanulásra. S .voit időm arra is, hogy résztvegyek a vidéki színészek egyesületi és szervezkedési életében. Az Országos Színészegyesület szabályai szerint a vidéki színészek akkor 12 hónapos szerződést kaptak, egy hónapi nyári szabadsággal. Az igazgatók azonban titkon mozgalmat indítottak, a Színészegyesületnek ezt a rendelkezését hatályon kívül akarták helyezni. Az volt .a céljuk, hogy 9 hónapos szerződést adjanak a színészeknek, három havi fizetéstelen szabadsággal. Krecsányitól, aki a maga részéről nem akart résztvenni ebben a mozgalomban, tudtuk meg az igazgatók szándékát. Az összehívott társulati gyűlés engem bízott meg a színészek ellen-mozgalmának országos megszervezésével és a kormányhoz beadandó memorandum megszövegezésével. Én azután, fiatalos lendülettel indítottam meg a harcot. A memorandum, amelyet elküldtünk a belügyminiszterhez, a Színészegyesülethez, az országgyűlési képviselőkhöz, éles hangon kelt ki az igazgatók kapzsisága ellen s keményen ostromozta a Színészegyesület megalkuvó vezetését. Jobb életlehetőségeket, több jogot, új fegyelmi törvényeket követelt a színészek számára és intenzivebb „művészi” vezetést a Színészegyesület kebelében. Az éles hangra még élesebb hangon válaszolt *Komjáthy János*, a győri színház igazgatója. Ebből azután parázs összetűzés, sőt párbaj is lett. A párbaj vérontás nélkül végződött, az igazgatók azonban lemondtak tervükről s a Színészegyesület vezetésében mélyreható változások történtek. Az országos közgyűlés engem, aki akkor második éve voltam színész, az igazgatótanács tagjául és alelnökül választott meg.

XXV.

Nagyvárad: és Kolozsvár.

Közben változás történt a Kolozsvári Nemzeti Színház vezetésében. Ditrói Mórt meghívták a budapesti Vígszínház igazgatói székébe s *Megyeri Dezsőt* bízták meg a kolozsvári színház vezetésével. Temesvárra kaptam a *Megyeri Dezső* felszólító , levelét. Persze boldogan és örömmel fogadtam el a felajánlott szerződést, amely megnyitotta előttem azt a lehetőséget, hogy a kolozsvári híres egyetemen folytathassam elméleti tanulmányaimat.

1896 április 1-én kellett jelentkeznem Nagyváradon, a kolozsvári színtársulat nyári állomáshelyén. Felejthetetlen együttese volt akkor a kolozsvári színháznak: *E. Kovács Gyula, Szentgyörgyi István*, maga az igazgató *Megyeri Dezső, Vendrey Ferenc, Rózsahegy Kálmán, Leövey Leó, Dezséry Gyula, Laczkó Aranka, Áldor Juliska, Szerény Gizella, Cserny Berta* s mások.

Megyeri Dezső széles látókörű, nagyműveltségű ember volt, elsőrangú rendező, kitűnő színész, pompás muzsikus. Á pazarló állami iníendentura és a bohémlelkű, a pénz értékét nem becsülő Ditrói Mór után kifogásolták *Megyerinél*, hogy takarékos, minden krajcárnyi kiadást gondosan mérlegelő igazgató volt. Ez igaz. De viszont rendbehozta a színház anyagi ügyeit s művészi mérlege éppen annyira aktív volt, mint gazdasági mérlege. Nem hajszolt álmokat, nem hirdetett csillogó munkaterveket, de a rendelkezésére álló művészi anyagot biztos szemmel használta fel, mindenkit a maga helyére állított, kitűnő előadásokat rendezett s műsora is változatos volt.

Nagyváradnak akkor nagyon igényes közönsége volt. Igényesebb, mint Kolozsvárnak. Kolozsvár konzervatívizmusa és a hagyományokhoz való tiszteletreméltó ragaszkodása a megszokott és kegyeibe fogadott színészeknek megbocsátotta a kisiklást is. Még az öre-

gedést sem tartotta bűnnek. Ha a primadonnát megszerette, ott maradhatott élete végéig, játszhatta az ugra-bugra szubretteket, nem nézték a korát. *Pálmay* Ilkát 70 éves korában is áradó lelkesedéssel ünnepelte Kolozsvár közönsége, amikor a «*Szenes legény, szenes leány*»-han vendégeskedett és kislányosan mókázott, kacéran emelgette a szoknyácskáját, táncolt. A 60 éves *Küri Klára*, gögicselését is elragadónak találta Kolozsvár drága közönsége. A tehetségnek elnézte a botlásait is. Büszke volt arra, hogy csírájában látja meg kiből milyen virág fakad, biztatta, irányította, ajnározta a fiatal tehetségeket. Nagyvárad azonban türelmetlen volt. Nagyító üvegen nézett minden hibát. Közelebb is volt Budapesthez, mint Kolozsvár. A közönsége sűrűn járta a külföldi metropolisokat. A nyugati áramlat hullámverése nagyon hamar gyűrűzött Nagyváradra, Kolozsvár tisztos maradisága azonban óvatosan és bizalmatlanul állott ellent ezeknek a hullámveréseknek, melyek igen sokszor a divat szélsőével el is tűntek. Nagyvárad mindig vidámabb volt és könnyelműbb, mint Kolozsvár, örült annak, hogy «peceparti Paris»-nak nevezték és jogcíme volt is erre a titulusra, hiszen az új ritmusú magyar irodalomnak sok csillaga onnan szárnyalt fel a magyar horizontra. Nem törődött vele, hogy az «ósdí» debreceniek gúnyosan «pakfon-város»-nak mondják, ami alatt azt értették, hogy kívül fényes, de belül szétmálló és értéktelen. Valami olyant értettek alatta, amit a magyar közmondás úgy fejez ki, hogy: «Fenn az ernő nincsen kas.»

Nem volt igazuk a gúnyolódóknak. Mert igaz, hogy Nagyvárad a léhaságra mindig hajlamosabb, a könnyelmű vidámságra szomjasabb, a modern eszméáramlatok iránt fogékonyabb volt, mint Debrecen, vagy főleg Kolozsvár., de szellemi, társadalmi és jpolitikai vezérei őrizték a tradíciókat, megbecsülték a régi, kipróbált értékeket s mintaképek gyanánt állították az új generáció elé. *Rácz Ödönnek*, a Szigligeti tár-

eafiájg elnöki székéből elhangzott klasszikus megnyitó beszédei országos visszhangot keltettek, *Várady Zsigmond* komoly társadalmi irányítása mély nyomokat hagyott a város életében, *E. Kovács Gyula* nemes konzervatívizmusa mély tisztelettel környeztek, s a politikai életben a Tiszák elismert vezérsége, az irodalmi ©lében *Ady Endre, Ernöd Tamás, Bíró Lajos, Dut& Ákos*, a «Holnaposok» feltünése sem volt «pakfon»-lértékü. Az bizonyos, hogy Nagyvárad sohasem tudta úgy lekötüni és a maga ígézetében tartani a tehetségket, mint Kolozsvár. Nagyvárad csak átfutó állomása volt azoknak is, akiket az ő közönsége fedezett fel és lelkesedésének, elismerésének zengő értékelésével, sokszor túlértékelésével a magasba lendített. Nagyvárad nem volt hűségés szerelmi vonzalmában. Szerette váltogatni a kedvenceit.

Kolozsvár ezzel szemben el nem szakítható kapcsolatokkal tudta magához láncolni szeretetével, hűségével azt, akit értéknek ismert el. S akik el is szakadtak Kolozsvártól, újra-újra visszatértek, mindig visszavagyakoztak. Megmagyarázhatatlan varázsa volt Kolozsvárnak.

A nagyváradai közönség szívesen barátkozott meg Megyeri igazgatásával. Friss lüktetés, egy kis szabaddosság és sok vidámság volt a műsorban, az előadások hibátlanul peregtek, a színészek a földön jártak és nem nehézkes koturnusokon, a napi élet képei jelentek meg a színpadon. Megyeri Dezső kitünő mester volt. Törékeny testü, kissé raccsolva beszélő, finom ízlésü, nagymüveltségü ember, aki szükség esetén rendkívüli eréllyel tudta akarátát színészeire parancsolni. Nem túrta a kiváltságokat, letörte a «star »-oki szeszélyeit és amikor egyik primadonnája, aki történetesen egy grófnak volt a felesége, a próbán finomkodni és fölényeskedni akart, mindnyájunkat megökökentő durvasággal szólt rá:

«Otthon lehet ön grófné, de itt a színház egyik

tagja, aki vagy engedelmeskedik a rendezőnek és lelkiismeretesen végzi a kötelességét, vagy kirepül.»

Az 1896-ik év őszén vonult be Kolozsvárra Megyeri Dezső társulata. Első pillanatban éreztem, hogy ettől a várostól a magam akarata szerint sohasem fogok elválni. Tág szemekkel jártam az utcákat, bámultam az évszázados házakat, felkapaszkodtam a régi város szegélyét jelző, omladozó várromokra, ültem a könyvtárakban és dúskáltam a sok ritkaság között, teli tudóvel szívtam magamba a történelem lehelleicit.

És órákig elálldogáltam a Farkas-utcai színház előtt. Csak a legszentebb templom tudta bennem azt a mély és alázatos áhítatot kiváltani, mint ennek a régi színháznak képe. Bejártam minden zugát, a sülyedő aljától fel a padlásig, a szűk folyosókat, az alacsony öltöző helyiségeket, bejutottam a tető alatt abba a kis fülkébe, ahol E. Kovács Gyula szokott magányosan öltözködni (csak neki volt külön öltözőhelye), s fantáziám előtt megelevenedtek és kirajzolódtak a legrégebb magyar színház történetének képei: nagy Wesselényi Miklós és a Bánffy-ak, Teleki-ek, Jósika-k, Bethlen-ek, *meg* az ingyen dolgozó, ismeretlen napszámosok, téglahordók, a nemes kolozsvári polgárok, akiknek áldozatossága vágta az utat addig, amíg ez a színház megnyílt, a főúri műkedvelők, akik kincseket érő díszruháikban Korner «Zrmyi»-jével nyitották meg ezt a színházat, és Jantsó Pál, Ungar Anna, Simény Borbára, Pergő Celesztin, akik már a megnyitás idején tagjai voltak az első társulatnak, láttam Egressy Gábort, amint Ottó herceg trikóját húzza magára a «Bánk bán» enyészetből fel-támadó kolozsvári legelső előadásán és előttem állott Feled Miklós, aki 1843-ban ebből a színházból egész társulatával megszökött, hadbavonult, nem akarva komédiázni ezeken a hiú deszkákon akkor, amikor odakint a magyarság «nagy vitézi játék»-a folyik és belépek az egyik kopott páholyba, amelyről a leírásokból tudom, hogy a Gubernátor páholya volt és a

másikba, amely Kolozsvár örökös főbírájáié volt. Vég nélküli sorokban vonultak emlékemben a nagyok, színházvezetők, színészek, akik ebben a most már megkopott, ósdi szentélyben hirdették az Igét, akiknek nevére fellobog az oltár és feldobog a szív, végig egész E. Kovács Gyuláig, aki akkor még mint eleven, szobor járt köztünk, daliásan és Ditrói Mórig, akit épen akkor hódított el Budapest ennek a színháznak éléről.

Megelevenedett előttem a dicsőséges színháznak egész múltja. És úgy éreztem, mintha abban a pillanatban egy fölszentelt templomban önkéntelenül *hűségi fogadalmat* tennék.

Ennek az órának emléke sohasem homályosult el bennem. Sorsdöntő percekben újra és újra szívembe kopogtatott hangosan, figyelmeztetőleg. Sok évvel később, 1923-ban, amikor a magyar színház élet-halálharcát vívta Erdélyben, meghívást kaptam, hogy menjek fel Budapestre. Ott *Pékár Gyulánál*, a kultuszminisztérium akkori államtitkáránál kellett jelentkezni. Pékár nagyon meleg szavakat talált annak a munkának méltatására, amelyet Erdélyben végeztem s a megtisztelő bevezetés után tudtomra adta, hogy a kuliuskormány engem szemelt ki a budapesti Nemzeti Színház igazgatói állására, amely akkor Ambrus Zoltán visszavonulásával megüresedett.

Megmagyarázhatatlan csoda történt abban a pillanatban. Egész erővel és elevenséggel reámszállott a Farkas-utcai színházzal való találkozásom első emléke, barangolásom a szűk folyósokon, a homályos zugokban s megszállottan, alázatosan feleltem:

«Kimondhatatlanul hálás vagyok ezért a megrízteselésért, de nem tudom elszakítani a kapcsokat, amelyek engem Kolozsvárhoz kötnek. Erdélyben most nehéz harcot vív fennmaradásáért a magyar színház. Úgy érzem, hogy ebben a harcban reám ott szükség van. Hagyjanak engem ott. Itt találnak sokkal méltóbbat a Nemzeti Színház vezetésére.»

Pékár Gyula nem felelt, csak mélyen a szemembe inézett, azután hatalmas tenyerével megszorította a kezemet, de úgy, hogy az ujjaim ropogtak s én azzal, a boldog érzéssel utaztam vissza Kolozsvárra, hogy megtartottam néma fogadalmamat.

Ezt a jelenetet Pékár Gyula néhány évvel későbbien, az Országos Színészegyesület jubileumi közgyűlésének elnöki székéből szószerint fölelevenítette; β jegyzőkönyvbe foglaltatta.

Nagyon bölcs és áldásos intézkedése volt a sorsinak, hogy így történt. Egyrésztől azért, mert igazán szükség volt akkor Erdélyben az én szerény munkámra, másrészt és főleg azért, mert így a Nemzeti Színház élére sokkal méltóbb vezér, Hevesi Sándor került.

Peregtek az évek, folyt a létért való kemény harc Erdélyben, amikor *Nadányi Emil* sürgönyileg arra kért, hogy utazzam Budapestre. Másnap *Klebelsberg gróf* kultuszminiszternél, aki Szeged város országgyűlési képviselője volt, várt reám *Pálffy József* polgármester-helyettes. Közölték velem, hogy a szegedi városi színházat nagyon jelentékeny állami támogatással nemzeti színházi rangra emelik s annak vezetését a kormány is, a város is reám akarja bízni.

Ekkor újra felrajzoltak bennem Kolozsvárra érkezésem első emlékei, a Farkas-utcai színház képe, meghatottan, csöndesen tértem ki a megbízás elől.

De mikor hazaérkeztem, meginogtam. Először nehezedett reám az a homályos érzés, hogy hűség fogadalmam egyoldalúvá vált, hogy komoly tényezők véleménye szerint nincs már reám szükség, hogy a mór, aki egy élet munkáját boldogan áldozta fel azért, hogy hajlékot teremtsen Kolozsvárott a magyar színjátszás számára, megtette kötelességét. A mór elmehet. Az a marcangoló gyanú is reám feküdt, hogy a szegedi meghívást ezek a tiszteletreméltó tényezők készítették elő. Éreztem, hogy a közönség bízik bennem, de észre kellett azt is vennem, hogy vannak, akiknek útjukban

állok. A «*nagy*» harcot megvívтам, de úgy éreztem, hoigy «*ez*» elől a harc elől íd kell térnem. Ki is tértem. ..

Szomorúan emlékeztem arra a prológusra, amit *Jókm Mór* írt az erdélyi színészet születésének századik évfordulójára, abban is azokra a sorokra, amelyek arra céloztak, hogy száz évvel azelőtt a «*Titkos ellenkezés*» című darabbal indult útjára a kolozsvári színjátszás:

Száz év előtti mú: Titkos ellenkezés
 Volt benne sok szép szó, hanem szellem kevés.
 Végzetes darabcím! Mért választották ezt?
 Hátha száz év múlva valaki más rákezd?
 A *nyílt* ellenkezés üdvösséges munka,
 De a *titkos* vezet közös romlásunkra.

Megint messze elkalandoztam a kronologikus sorrendtől. De hiszen bejelentettem már, hogy nem élet-történetet akarok írni. Szálljunk hát vissza néhány évtizeddel a béke áldásos éveibe. 1896-ot írunk, amikor Megyeri Dezső társulatával a Farkas-utcai színházban megkezdтük a téli évadot.

Kolozsvárra érkezve, első utam az egyetemre vehetett. *Márki Sándor* volt akkor a rektor. Nála jelentkeztem. Elmondtam, hogy színész vagyok, a kolozsvári Nemzeti Színház tagja, elméleti tudásomat szeretném gyarapítani az egyetem padjain. Márki rendkívüli jóindulattal fogadott. Irataim felmutatása alkalmával azonban kiderült, hogy nekem, mint reáliskolában végzett tanulónak csupán a latin nyelvből van kiegészítő érettségi bizonyítványom, de hiányzik a görög nyelvből való bizonyítványom. Már pedig azon a szakon, amelyre beiratkozni kívántam (magyar-francia nyelv és irodalom, filozófia, esztétika) szükség van erre is. Hogy ne veszítsek el egy szemesztert sem, Márki azt ajánlotta, hogy iratkozzam be rendkívüli hallgatónak,

ha azután időközben leteszem valamelyik középiskolában a görög érettségi vizsgálatot, be fogják számítani nekem ezeket a fél éveket. Még aznap megszereztem a görög tankönyveket és hozzáfogtam a tanuláshoz. Ebből igen mulatságos történet fakadt:

Míthogy Nagyváradon nagyon megbarátkoztam a premontrei fehér papokkal, akik sűrűn jártak a színházba, ott akartam letenni a pótérettségit görög nyelvből, tudva, hogy félév alatt úgysem tudnék alaposan elkészülni és bízva abban, hogy a drága, kedves nagyvárad papok nem lesznek túlságosan szigorúak, — az ottani premontrei főgimnáziumban jelentkeztem tehát vizsgálatra. Reményemben nem csalatkoztam. Sőt *Vízy Loránt* a görög nyelv professzora, odáig ment jóindulatában, hogy vizsgálat előtt sejtetni engedte a kérdést, amelyet nekem fel fog adni, azzal mentvén saját lelkiismerete előtt ezt az eljárást, hogy félév alatt az én nagy és megerőltető színészi elfoglaltságom mellett nem lehet az anyaggal alaposan elkészülni és hogy különben sem lesz az életben a görög tudományra szükségem. Emlékszem rá Thukydidesnek a peloponneszusi háborúról szóló művéből jelölt ki egy nehéz részletet, hogy majd ennek a szövegnek fordításával brillírozzak a bizottság előtt, azonkívül néhány rendhagyó ige ragozását s az Aoristosokat is figyelmembe ajánlotta.

De a jó Isten másként rendelkezett. Az elnöklő *Náthafalussy Kornél* főigazgató, aki olyan volt, mint egy fehér angyal, hófehér hajával, pufók, pirosposzsgás arcával, hófehér ruhájában és aki olyan jó is volt, mint egy angyal, rosszalólag csóválta a fejét és szelíden így szólt:

— «Igen nehéz feladat lesz ez. Tekintettel kell arra lenni, hogy a vizsgázó nagy elfoglaltsága közben magánúton sajátította el a görögöt. Majd adok én fel neki könnyebb kérdést.»

Én megsemmisülten néztem *Vízy Lóránt* főtisztelendő úrra, aki zavartan simogatta fehérre vált arcát.

A főigazgató úr pedig elővette az asztalról a Homerosj Ilias-át, kijelölte annak néhány világos, könnyű sorát, mondván, hogy: «Ezt fordítsa le, kérem.»

Szerencsére lelkiismeretes voltam és a lehetőségi szerint komolyan készültem a vizsgálatra, úgy, hogy kifogástalanul tudtam lefordítani a különben is könnyű szöveget, ami Vízny professzor úrnak bizonyára nagyobb megkönnyebbülést jelentett, mint nekem.

A görög érettségi bizonyítvánnyal kezemben, jelentkeztem újra Márki Sándornál, aki természetesen állotta ígéretét s az addig eltelt időt beszámítottai szem észter eimb e.

Kitűnő, híres tanárai voltak akkor a kolozsvári egyetemnek: *Lechner Károly, Apathy István, Pur fész Zsigmond, Szabó Dénes, Marschalkó Tamás, Brandt József, Udrmszky László, Abt Antal, Kiss Mór, Farkas Lajos, Ovary Kelemen, Kuncz Adolf, Kolozsváry Sándor.* Én *Széchy Károlyt* hallgattam, a magyar irodalom előadóját, akit később *Dézsny Lajos* váltott fel ezen a katedrán, *Halász Ignácot*, a finn-ugor nyelvészet nagyírú mesterét, *Böhm Károlyt*, a legnagyobb magyar filozófusok egyikét, *Cscngery Jánost* a görög philológiának híres professzorát, a *Schneller István* neveléstudományi előadásait, *Szamosi Jánost, Haraszi Gyulát*, a francia nyelv és irodalom tanárát. Legszorgalmasabban Gsengery Jánost hallgathattam, mert ő reggel 7-kor kezdte előadásait, akkor mindig volt időm.

Az egyetem szemben volt a Farkas-utcai színházzal s amint a színpadról le tudtam szakadni, bármily rövid időre is, szaladtam át az egyetemre. Megyeri nagyon megbecsülte bennem az igyekezetet s alig! félévi kolozsvári működésem után, rendezővé nevezett ki. Kissé megriadtam ettől a feladattól. Hiszen 24 éves voltam, harmadik éve színész és én rendezem E. Kovács Gyulát, Szentgyörgyi Istvánt, Dezséryt, Vendreyt és a többi nagyokat?

Az első darab, amit Megyeri reámi bízott, Bokor József népszínműve a «*Mária bátyja*» volt. Mindjárt az első próbán összetűzésem támadt *Rózsahegyi Kálmánnal*, aki kifogásolta valami instrukciómát. En azonban a rendezői tekintélyt mindenáron meg¹ akartam óvni és erélyes szavakkal követeltem föltétlen engedelmességet, sőt kereken kijelentettem, hogy azonnal lemondok rendezői tisztemről is. Ezzel indultam Megyerihez, hogy fölment és emet kérjem. A mai eszemmel persze belátom, hogy nem volt igazam, én, aki falut csak képeken láttam, irányítsam egy népszínmű alakítását Rózsahegyi Kálmánnak, aki már akkor is a legízesebb, a legszínesebb és legigazabb! parasztfigura volt a színpadon? De az én drága Kálmán barátom okosabb volt, mint én, a szíve is tele volt jósággal. Megállított és az egész személyzet előtt így szólt:

«Bocsáss meg, Janókám, elragadott a hév, úgy lesz minden, ahogy rendelkezel. Ne haragudjál.»

Teljes elégtételt kaptam ezzel és hálásan szorítottam meg a Rózsahegyi kezét, amikor a nézőtér sötét háttéréből felcsattant Megyeri Dezső hangja:

«A rendező úrnak igaza van. Folytassák a próbát.»

Megyeri t. i. titkon figyelte, hogy le tudom-© vezetni az első próbát.

Következett azután olyan darab is, amelyben E. Kovács Gyula és Szentgyörgyi is játszott. Rettenetes) zavarban voltam. Hogy adjak én utasításokat ezeknek a színőszapostoloknak? A próba előtt való estén nagy tusakodás után fölkerestem E. Kovács Gyulát és bocsánatot kértem tőle, hogy nekem holnap rendeznem kell őt. E. Kovács Gyula komolyan válaszolt:

«Megyerinek jó szeme volt, amikor magát választotta rendezőül. És én szívesen fogadom minden utasítását.»

Nem is volt E. Kovács Gyulával soha nézeteltérésem.

Szentgyörgyit is felkerestem, ő azonban paraszti fúrfanggal felelt:

«A rendezőnek az a kötelessége, hogy rendezzen. A színésznek pedig az a kötelessége, hogy játsszék. Maga, öcsém, csak rendezzen szorgalmasan, velem ne törődjék, én játszani fogok úgy, ahogy szoktam.»

A Szentgyörgyi «úgy, ahogy szoktam» kijelentése hamarosan nehéz probléma elé állított. Föltétlen szövegtudást követeltem a színészeketől s kérlelhetetlenül színházi törvényszék elé állítottam azt, aki készületlenül jött a színpadra. De mit csináljak Szentgyörgyivel? Ő úgy «szokta», hogy a szerepeit csak a sűgő után mondja el. Valahogy azonban neki is értésére! akartam adni, hogy a szerepet meg kell tanulni ési kapóra jött az, hogy az egyik fiatalabb évjáratú színész éppen akkor hibázott a szövegben, amikor Szentgyörgyi is a színpadon volt. Nagy patáliát csináltam). Keményen megleckéztettem a színészt és kijelentettem, hogy nem tűröm a hanyagságot. Mindenkitől, *kivételesen nélkül*, megkövetelem, hogy hibátlanul tudja a szöveget s a sűgőt is törvényszék elé állítom, ha a nézőtéren meghallom a hangját. Az erélyes ás fiatalos kitörésre dermedt csönd támadt a színpadon. S ezt a csöndet egyszerre a Szentgyörgyi ízes hangja törte meg. Szentgyörgyi, aki érezte, hogy ez a lecke tulajdonképpen neki szól, pattogva, minden szót külön megropogtatva, úgy, ahogy «szokta», a sűgő felé fordult és ezt mondta:

«A rendező úrnak tökéletesen igaza van. A szerepet tudni kell. De azért maga csak sűgjön fel nekem minden szót, *úgy, hogy halljam*, mert én ezt mat így szoktam meg.»

Egy más alkalommal Szentgyörgyi egy párbajsegedet játszott, akinek az volt a feladata, hogy a pisztolylövés előtt hármat számoljon: Egy! Kettő! Három! Tűz!

Szilágyi nevű“ sűgónk volt, aki lelkiismeretesen fel is adta az első szót Szentgyörgyinek: «Egy!» Azután,

mint aki jól végezte dolgát, a körmeit tisztogatta. Szentgyörgyi bátyánk el is ropogta azt, hogy «Egy!» Utána kínos szünet. A sűgő ijedten nez fel, hogy mi történt s látja, hogy Szentgyörgyi mérges pillantásokkal várja tőle a következő mondanivalót. Hirtelen felen g ja, hogy «Kettő!» Szentgyörgyi komótosan utána mondja, hogy: «Kettő!» Utána megint halálos csönd. Szentgyörgyi türelmetlenül dobog lábával, mire Szilágyi feladja, hogy «Három!» Szenígyörgyi megkönnyebbűlten mondja utána. A lővés eldördűl, a hős elesik.

Mikor a függőny legördűlt, a színpadra tódultunk, a sűgő is felsiet és Szentgyörgyi bácsi haragosan rátámad. Felelősségre vonja, hogy miért nem sűg neki? Szilágyi ártatlanul azt feleli hogy:

«Azt hittem, hogy Pista bácsi segítség nélkül is tud háromig számolni.»

Szentgyörgyi pedig meggondolt lassúsággal, minden szót hangsúlyozva feleli:

«Én tudok háromig olvasni, de azt is tudom, hogy magának meg az a kötelessége, hogy sűgjon.»

Elégtélelem volt az, hogy Szentgyörgyinek nemcsak velem volt baja a próbákon. Egyszer Lear királyt próbáltuk, Pista bátyánk a hűséges Kentet játszotta, Leart pedig E. Kovács Gyula és ugyancsak ő rendezte a darabot. A próba lassan ment, mert a rendező sokat magyarázott és igen sokszor ismételtetett egy-egy jelenetet. Szentgyörgyi űl a kulisszák között, várja a jelenését, nagyokat fűj, közben feláll, kimegy az utcára vezető ajtón, visszajön dohogva, tipeg-topog, morog. Sehogy sem tetszik neki, hogy «Gyula» így húzza a próbát. Most egy színész jön be kintről, a kalapját lóbálja, az esőcseppeket rázza le róla. Szentgyörgyi keserűen fordul a bejövöhöz:

— «Még mindig esik kint, őcsém?»

— «Nem is esik, hanem szakad, Pista bácsi» — mondja ártatlanul a fiatal színész.

Abban a pillanatban hangzik E. Kovács Gyula dörgő hangja:

— «Ügyelő, visszamegyünk, előlről kezdjük ezt az egész felvonást.»

Ezt nem bírta már Szentgyörgyi. Szubordináció ide, szubordináció oda, kitört belőle keserűen a szó:

— «Húzzad, húzzad, Gyula! Odakint meg az én szénám ázik!»

A föld szeretete, a röghöz való ragaszkodása! áradt ki ebből a fájdalmas kitörésből. A mezei munkát mindig komolyabbnak tartotta a komédiánál. Paris legraffináltabb parfömillatától undorral fordult el, de a föld szagát teli tüdővel szívta magába.

Csodálatos ellentét volt: E. Kovács Gyula és Szentgyörgyi István. Amaz mindig a fellegekben szállott, ez súlyos lépéseivel mindig a földön járt. És a földet túrta. Egyszer Gyalui Farkasnak «*Linczeg János*» című darabját próbáltuk. A címszereplő E. Kovács Gyula volt. Az egyik nagyon hatásos jelenetben a városon kívül táborozó ellenség vezére felszólítja; Linczeg Jánost, hogy adja fel Kolozsvár városát. Linczeg—E. Kovács Gyula büszkén tagadja ezt meg. E. Kovács Gyula többször próbálta a jelenetet, sohasem volt neki *elé*[^] magas az a hely, ahonnan méltóság-teljesen megtagadja a város átadását. Szentgyörgyi pedig a díszletek között figyeli a próbát és furfangosan, mosolyog. Csóválja a fejét. Mikor azután E. Kovács Gyula harmadszor szól Jámbor György díszmesterre, hogy még magasabb emelvényt állítson a várfal mellé, amelyre ő majd felmegy s onnan mondja el lelkesítő tirádáját. Megszólal csöndesein Szentgyörgyi:

— «Olyan vagy már, Gyula, mint a vén kakas. Palánkra száll, ha kukorékolni akar.»

E. Kovács Gyula nem haragudott Szentgyörgyirei az ilyen ártatlan csipkelődésekért. Megszokta már.

XXVI.

Operett-kultusz Kolozsvárott,

Különös levegője, különös szelleme volt a Farkas-utcai színháznak. A magyar színészet gazdag múltjának és nemes elhivatottságának volt csaknem egy évszázadig letéteményese. Ez a szellem elijesztette azokat a színészeket, akiket csak a könnyű kenyérkereset lehetősége vitt színpadra, még azokat a tehetséges művészeket is, akiket vértük, felületes gondolkodásuk a léhaság felé vonzott. Ezeknek a színészeknek rövid állomáshelyük volt Kolozsvár. De akiknek életcéljuk és vágyódásuk a színház igazi lényege volt, akiket a tiszta költészet imádata és a nemzeti érzés lángja vezetett erre a pályára, azokat örökre magához láncolta ez a mágnes-szellem. Azok nem kíváncsoltak el ezekről a rozoga, kopott deszkákról. Vagy ha elmentek, mindig visszavágykoztak ide.

A Farkas-utcai színház a magyar színészet hőskorának, száz év magyar kultúrtörékvéseinek szüntelenül lángoló kohója volt. Még gazdagabb és tisztább emlék, mint a pesti Nemzeti Színház. Ami nem is csoda. Pest nemzetközisége a színház vezetőségének legszilárdabb hivatástudata ellen is beszivárgott a falakon, Kolozsvár azonban keményen és áhítatosan igyekezett mindig ellenállni a külföldi áramlatok múltó divatjainak.

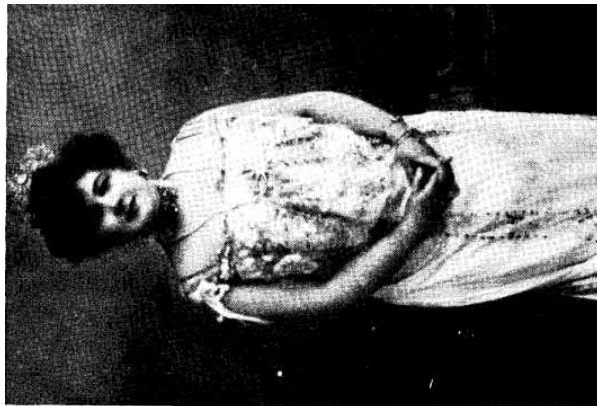
*

Megyeri Dezső három évig tartó igazgatása sok vihart támasztott. Az ő friss ritmusa, műsorának szabadabb szelleme, szigorú takarékosági intézkedései sok ellenséget szereztek neki a színház kebelén belül éppen úgy, mint a sajtóban és a hagyományokat engedmények nélkül tisztelő közvélemény ben ie.

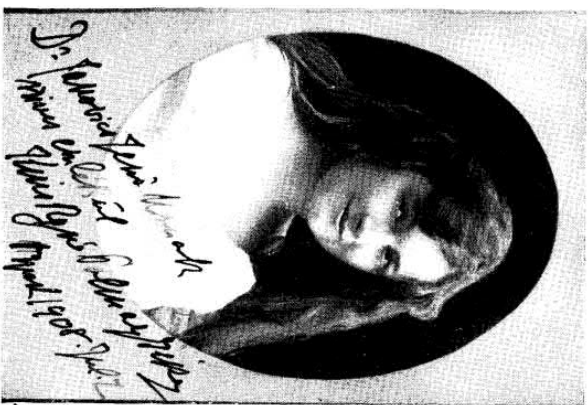
A támadások jelszava az volt, hogy: «Vissza kell állítani az állami kezelés rendszerét.» Ettől várták

35. Paulay Ede (Coszleth és Tsa felv.).

36. Kéry Klára (Rozgonyi felv.).

37. Pálnay Ilka.

38. Markus Emilia (Srelišky félr.)

ä színvonal emelkedését s a hagyományok féltékenyebb őrzését. A támadások hullámai mind szélesebben gyűrűztek. Senkisé sem csodálta tehát, hogy három évi szerződésének lejártá után nem újították meg kinevezését. A kormány, hogy a káposzta is megmaradjon, a kecske is jóllakjék, a közvélemény kívánságának úgy tett eleget, hogy «vállalkozó igazgató» helyett a *Bölny József* személyében «vállalkozó intendáns»-t nevezett ki. Ami félmegoldás volt. Mert nem jelentette az állami kezelés rendszerét, csupán az intendánsi cím visszaállítását. Bölny Józsefnek szerződése fölemelt állami szubvenciót biztosított, de azzal a kötelezettséggel, hogy a szubvención felül mutatózó esetleges hiányt a sajátjából kell fedeznie.

Ezzel a rendszerrel azonban nem javult a helyzet. Mert Megyeri rendkívül művelt, finom ízlésű, a színpad minden csinját-binját ismerő, kitűnő szakember volt, aki csak éppen annyira tért le a klasszicizmus útjáról, amennyire a színház gazdasági érdekei ezt parancsolólag megkövetelték, Bölny József azonban bohémlelkű műkedvelő volt, aki különösen felesége befolyására szenvedélyesen kultiválta az operett-irányzatot.

Az operetteket olyan ragyogóan állította ki Bölny, hogy azoknak csodájára Budapestről is sokan jöttek le. Amikor a *Gésák* bemutatására készült a színház, Kínából hozatott Bölny egy óriási vázát. Csodálatos alkotmány volt ez, hatalmas, finom, művészi munka, amelynek szépségét azonban igazán csak az élvezte, aki egészen közélről vehette szemügyre. Olyan nagy volt, hogy nem is lehetett a raktárban! elhelyezni, a színpadnak egy elkerített helyén tartották a drámai előadások próbái alatt is.

Az öreg Szentgyörgyinek nagyon szúrta ez a szemét. Morgott és epéskedett. Egyszer azután néma összeesküvést forralt az öreg a kínai váza ellen. Minden drámai színész, akinek útja a váza előtt vezetett el, megállott s némán földig hajolt előtte, mellén

összefont karokkal, tiszteletadóan. Ez volt a drámai színészek Gessler-kalapja. Bölöny megharagudott a tréfa miatt s elrendelte, hogy vigyék le a színpadról a, híres vázát, akármilyen módon csináljanak neki helyet a raktárban.

Művezető igazgatóul Follinusz Aurélt, a *Náni* szerzőjét szerződtette Bölöny. S ez sem volt szerencsési választás. Léha, már kissé szenilis, beteg ember volt Follinusz abban az időben. Mindig délig aludt s az elkényeztetett primadonnák gyakori lemondása esetén délig kellett várnia az egész személyzetnek, amíg feljött a művezető igazgató és intézkedett az esti darabváltozás dolgában. Bölöny gyakran panaszkodott nekem, hogy balfogás volt a Follinusz szerződtetése, de nem segíthet rajta, mert két éves szerződést kötött vele. Azt hiszem, más oka is volt annak, hogy a balfogás dacára is ragaszkodott Follinuszhoz: az, hogy mindaketten egyformán vonzódtak az operett-kultuszhoz.

Nekem személyileg semmi panaszom nem lehetett Bölöny ellen. Amikor átvette a színház vezetését, Megyeri tagjai közül legelső sorban engem tisztelt meg szerződési ajánlatával. A fizetésemet is lényegesen emelte s a rendezéseimért külön díjazást állapított meg. Én pedig boldog voltam, hogy Kolozsvárott maradhattam, mert Megyeri három évi igazgatása után még egy évre volt szükségem, hogy egyetemi tanulmányaimat befejezzem. Amikor a Bölöny-éra első éve véget ért, én is befejeztem egyetemi éveimet, letettem összes vizsgáimat és a filozófiai doktorátust is megszereztem. Soha nem gondoltam arra, hogy ennek a tanári diplomának valaha is hasznát vegyem. L'art pour l'art végeztem az egyetemet, tanulni akartam.

Annak, hogy a könnyű műfaj kultusza oly termékeny virágzássá fejlődött a Bölöny—Follinusz-rezsim első évében, tragikus oka is volt: Bölöny 1899 áprilisában vette át a színház vezetését Nagyváradon s néhány hónappal később, 1899 július 31-én kidőlt

a Farkas-utcai színház komoly műsorának leghatalmasabb oszlopa, az ősi tradíciók őrzésének főpapja. E. Kovács Gyula. Az őszi szezonra, már nélküle vonult be Kolozsvárra a Bölöy-szín társulat s ez a régi drámai műsornak összeroppanását jelentette. A klasszikus műsor folytonossága megszakadt. Amíg E. Kovács Gyula -élt, nem lehetett őt mellőzni, olyan kimagasló, eleven szobra volt ő a színház régi hagyományainak, de nem is lehetett beskatulyázni a léha bohózatok műsorkeretébe. Voltak darabok, amelyeket miatta és érte minden évben elő kellett venni s ezek díszei voltak a műsornak, s voltak szerepek, amelyeket más nem is játszhatott volna Kolozsvárott, mint ő. Gazdaságilag is előnyös volt ezeknek a daraboknak műsorratűzése, mert E. Kovács Gyula föllépése ezekben a híres szerepeiben mindig telt házat jelentett. Hirtelen és váratlan letűnése arról a színpadról, amelyen ő képviselte 35 éven át a klasszicizmust, amelynek kinevezés és cím nélkül is ő volt igazi szellemi vezére, zavart és fejvesztettséget támasztott. Azokban, akik szerették volna a színház légkörét ettől a súlyos szellemtől, a kötelességre való figyelmeztetésnek e súlyos mementójától megszabadítani, talán megkönnyebbülést jelentett: a műsor felszabaldulását.

XXVII.

Művezetője lettem a Farkas-utcai színháznak.

A Bölöny-éra első évének vége felé egyetemi tanulmányaimat befejezve, *Wlassics Gyula* kultuszminiszternél jelentkeztem s kértem, tegye ösztöndíjjal lehetővé, hogy két-három hónapra külföldre mehessenek színházakat nézni. A miniszter elragadó kedvességgel fogadott. Noha általános kihallgatás volt, amikor a titkári szoba tele volt várakozókkal, leültetett, részletesen kikérdezett az egyetemen végzett munkám felől,

érdekelték a színházi viszonyok is, egy nagy kultúrájú, igaz ember hangja csendült ki szavaiból. A kérésem elintézésének nagy akadálya volt, hogy a színházeti, ügyek akkor még a belügyminisztériumhoz tartoztak, de azt is áthidalta azzal, hogy mint franciaszakos tanárnak utal az egyetemi alapból ösztöndíjat, nem! is kellett formalitásokra várnom, a kérvényemre rávezette az elintézt, behívta titkárát, sok szerencsét kívánt s meghiagyta, hogy időnként értesítem őt sorsomról, előrehaladásomról. Az ösztöndíjat rögtön fel is vehettem. Kolozsvárra hazaérkezve, referáltam erről Bölönynek, aki rendkívüli előzékenységgel utalt ki számomra a következő évi szerződésekre nagyobb előleget, a két hónapos szünidőmet is megtoldotta egygyel, de figyelmeztetett, hogy mindenhol, ahová érkezem, tudassam a címemet. Arról persze fogalmam sem volt, hogy ezt miért óhajtja.

Ezt az első külföldi utamat véletlenül kitűnő társaságban tehettem meg. *Góth Sándor* ugyanakkor készült hosszabb utazásra, hozzá csatlakoztam, együttesen barangoltunk, bejártuk Németországot, onnan Angliába mentünk, utolsó állomásunk Paris volt. Milyen boldog idők voltak azok! Erre a hosszú útra még csak útlevele sem volt szükségünk. Vizium, igazoló irások, beutazási engedélyek? Mindez ismeretlen fogalom volt. De hát én nem útleírást akarok feltálni. Ilyen messze nem kalandozhatom el a Farkas - utcától. Azonban Bölönyt meghagyása szerint pontosan értesítettem minden új városból címemről.

Parisba érkezve, hónaposszobát béreltünk, mert ott hosszabb időt akartunk tölteni. Értesítettem az intendánst, hogy a címem: Rue Rochecouart, 14. Alig töltöttem ott néhány napot, sürgönyöm érkezett. A sürgöny szövege ez volt:

«Siessen haza. Kineveztem a kolozsvári színház művezetőjévé. Keressen fel Kaltenleutgeben-ben. Bölöny.»

Még most sem tudom pontosan elemezni, milyen

érzékeket váltott belőlem ki ez a sürgöny. Mi tagadás, büszkeség is volt bennem, hiszen alig voltam 28 éves a a Farkas-utcai színház élére kerülhettem. De volt bennem félelem is. Igen nagynak tartottam a feladatot. Hogy fogok én annak megfelelni? Volt öröm is, hiszen zúgott a fejem a tervektől, hátha valamit meg tudok azok közül valósítani? Aggodalom is volt, hogy korán érkezett az a sürgöny, még sok mindenre kellene készülnöm, amíg azt a helyet elfoglalhatom. Végigszaladt az eszemen az is, hogy én az operetteket; nem is szeretem, nem is értek ahhoz a műfajhoz, meg lehet-e győzni Bölönyt arról, hogy vissza kell térni az ősi tradíciókhoz?

Töprengésemből a Góth Sándor egészséges, jószágos biztatása ébresztett valóságra. A vállamra csapott e csak ennyit mondott:

«Ne gondolkozzál, János, hanem azonnal csomagolj s a legelső vonattal rohanj haza!»

Én szót fogadtam és másnap már Kaltenleutgeben-ben jelentkeztem Bölönynél, aki minden évben hidegvíz-kúrát tartott ott.

Egyik aggodalmam már az első percben eloszlott. Bölöny be sem várva előterjesztésemet, azon kezdte, hogy torkig van a Follinusz-féle léhaságokkal, azt akarja, hogy a színházba visszatérjen a komolyabb munka, a drámai műfaj erőteljesebb kultiválását kívánja, erre a feladatra szemelt ki engem s ezri az úton szabadkezet ad nekem. Hogy ennek a szándékának bizonyítékát adja, értesített róla, hogy drámai hősnőnek Fáy Szerénát, a budapesti Nemzeti Színház híres művésznőjét szerződtette.

Második kellemes csalódásom Kolozsváron várt reám: az öreg, érdemes művészek éppen úgy, mint a tehetséges fiatalok, örömmel és bizalommal fogadtak, különösképpen a drámai színészek. Szentgyörgyi tőle szokatlan melegséggel rázta meg a kezemet s csak annyit mondott, hogy:

«A nagyságos úrnak ez már előbb is eszeibe jut-

hatott volna.» (Szentgyörgyi Bökönyről mindig mint «nagyságos úr»-ról beszéli.)

Nagy elégtétel és biztatás volt számomra az is, hogy Várady Miklós, amikor a maga örömét kifejezte, megsúgta azt is, hogy bizalmas családi körben Gyula (E. Kovács Gyula) többször úgy nyilatkozott, hogy: annak a fiatal Janovicsnak kellene átvennie a Farkas-utcai színház vezetését.

Ez a sírból jövő bizalom is acélozta munkakedvettem.

A színészkariáreak gyöngédségét én azzal viszonyoztam, hogy amikor először kellett föllépnem, szépen batyuba csomagoltam öltözői holmimat, ottlévő ruháimat és felköltöztem abba a kis árván maradt fülkébe, ahol E. Kovács Gyula szokott volt szerepeire készülni. Szentgyörgyi nem állhatta meg szó nélkül ezt és megkérdezte, hogy hát ez a hurcolkodás meg mire való? Mire én ezt feleltem:

«Nézzed, Pista bátyám, eddig nekem is az volt a gyönyörűségem, hogy együtt szidhattam veletek az igazgatót. Ez olyan jólesett valamennyiünknek, mint valami fizetéspótlék. Hát én miért fosszalak meg benneteket ettől a kis élvezettől a jelenlétemmel?»

Szentgyörgyi megnyugodott ebben a magyarázatban, a többiek pedig kacagtak és én búcsút vettem attól a közös öltözőtől, amelyben a szerepekre való készülődésnek nagyon sok izgalmas óráját éltem át. Szűk és alacsony volt ez az öltözőhelyiség, hiszen valamennyi magánszereplő férfi abban zsúfolódott össze, de emlékeket lehelő, múltról regélő. Különösen a falai voltak rendkívül érdekesek. *Gab any i Árpád* kolozsvári színész korában ezekre a falakra rajzolta a régi kolozsvári színész-nagyságok képeit. Tökéletesek voltak ezek a képek. Legalább a mi szemünkben azok. Órákig el tudtam előttük álldogálni s *tág* szemekkel bámultam őket. Még Szentgyörgyi is, aki pedig takarékos volt a dicséretekben, azt mondta, hogy a megszólalásig hú képmások ezek. Gabányi nemcsak mint

színész volt nagy, mint rajzoló is jeles tehetség volt. És én sokszor úgy éreztem, hogy ezek a képek meg-elevenednek, hogy együtt készülünk a szerepünkre) azokkal, akik megalapozták a Farkas-utcai színházi nagy tisztességét, hogy azok közöttünk vannak és figyelik, ellenőrzik munkánkat, nehogy könnyelműen elherdáljuk a kincset, amit ők reánk hagytak. Mikor a színházat végleg becsuktuk, vandál kezek ezeket a falképeket is lekaparták, a helyiséget átfestették, rak-tárnak rendezték be s mire ráébredtem, hogy ezeket az emlékeket át kellene menteni az utókor számára, már késő volt.

Felköltözököttem hát a külön kis öltözőfülkébe, de nagyon ritkán vettem igénybe. Nagyon keveset játszottam. Jó szerepeket soha. Nem akartam, hogy a színészek jogos szemrehányást tegyenek nekem azért, hogy a szereposztásnál magam felé hajlik a kezem s a hálás feladatokat a magam számára tartom meg. Még a régi, kedves, lejátszott szerepeimet is átadtam másoknak. A művészi vezetésnek és a rendezésnek szenteltem minden erőmet, minden vágyakozásomat. Voltak elgondolásaim, amelyeket szerettem volna megvalósítani, s a közönség értékelte is a komoly drámai irányzat előretörését. Az *Ember tragédiájána*U előadásával kezdtük az idényt, *Fáy Szeréna* volt Éva, *Tompa Kálmán* Ádám, *Szentgyörgyi* Lucifer (aid. nem szerette játszani ezt a szerepet, sokszor hajtogatta-elöttem, hogy Lucifer rossz szerep), a rabszolga *Szakács Andor*, Péter apostol *Dezséry Gyula*. Én a pátriárkát játszottam ezen az előadáson.

A nagy lángolást azonban hirtelen elfújta a szél: alighogy megindult az őszi szezon, híre kelt annak, hogy a Bölöny félév múlva lejáró szerződését a kormány nem fogja megújítani. Hogy bizonyos befolyások révén a Megyeri igazgatása került ismét előtérbe, őt emlegették, mint a Bölöny közeli utódját.

Bölöny elkedvetlenedett, nem törődött többé a színházzal, nem volt hajlandó újabb befektetésekkel

a kiadásokat szaporítani, a színészek is lehorgasztott fejjel jártak, nem tudták, hogy a kijelölendő utód kiket fog közülük szerződtetni? Ilyen hangulatban bizony nem lehetett sok eredménye «művezetői» működésének.

Én őszintén sajnáltam, hogy így fordultak a dolgok, s ebben a sajnál atomban nem volt egy csöppnyi személyi érdek sem, mert Megyeri Dezső, akivel három évi harmonikus együttműködésünk alatt nagyon összelekedtem, egy találkozásunk alkalmával hangsúlyozottan kijelentette, hogy amennyiben a kormány választása öreá esik, föltétlenül számít arra, hogy munkatársa leszek, — de sajnáltam azért, mert a Bölöny-féle rendszerben egy lépést láttam az állami kezelés felé. Azt reméltem, ha az intendantura megmarad, alkalmas pillanatban át lehet a színházat formálni állami intézménnyé, ami azt jelentené, hogy teljesen függetlenítheti magát a közönség szeszélyétől, a divatos irodalmi és művészi áramlatok özönétől, a léha műfaj túltengésétől. A vállalkozói igazgatói rendszer visszaállításában — úgy éreztem — hátrafelé lépünk egyet.

Amellett Bölönnyt személyileg is nagyon szerettem es becsültem. Láttam, hogy csak rossz befolyásóikj térítették őt a lenge operettek kultusza felé s tapasztaltam, hogy a komoly munkatervet, amit elébe terjesztettem, egész szívvel és örömmel vállalta.

Egy szép napon bizalmasan megkérdeztem tehát a színészeket, hajlandó-e valaki arra, hogy az én vezetésem mellett küldöttségileg jelentkezék a kormányelnök úrnál, ahol én ki akartam fejteni azokat a művészi és kultúrpolitikai okokat, amelyek a Bölöny-rezsim további fenntartását kívánatossá teszik? A vállalkozás a színészek részéről kockázatos volt, mert akkor már a közvélemény csaknem biztosra vette Megyeri kinevezését. Elsősorban Szentgyörgyire számítottam, az ő tekintélye hatásos lett volna illetékes helyen s az ő pozíciója Kolozsvárott sziklaszilárd

volt, azt semmiféle igazgatóváltozás nem érinthette. De Szentgyörgyi kitért az elől, hogy részt vegyen a küldöttségben. Azonban két színész vállalkozott arra, hogy elkísér, *Bonis Lajos* és *Dezséry Gyula*.

Kihallgatást kértem sürgönyileg β másnap reggel a képviselőházban jelentkeztünk a miniszterelnöknél. *Széli Kálmán* figyelmesen hallgatta végig előterjesztésemet és indokaimat, azután igen előzékenyein azt felelte, hogy ami az elvi kérdéseket illeti, azokat meggyőzőeknek és megfontolandókká tartja, keressem fel a belügyminisztériumban *Bezeiédj Viktort*, a színeszeti ügyek előadóját és vele tárgyaljam le a problémát, ő maga megfelelő utasításokat fog adni, azonban, ami a személyi kérdést illeti, — és itt nagyoni rideggé vált a hangja — arról szó sem lehet, hogy Bölöny továbbra is a színház élén maradjon. E tekintetben ő már másként döntött.

Én még ma sem tudom okát adni ennek a hajthatatlan és indokolatlan ridegségnek. Olyan személyi ellentétek lehettek a háttérben, amikről nekem nem lehetett fogalmam.

Leforrázva hagytuk el a «gótikus ház»-at. A küldöttség két tagja azonnal haza is utazott, én pedig fölkerestem *Bezeiédj Viktort*, aki nagy jóindulattal és megértéssel tárgyalta ugyan le az összes kérdéseket, igazat is adott nekem mindenben, de a tárgyalás végén kijelentette, hogy pénzügyi nehézségek lehetlenné teszik az eszményi megoldást, a Farkas-utcai színháznak állami kezelésbe vételét.

Mikor hazaérkeztem, pontosan és hűségesen referáltam Bölönynek küldöttségjárásunk minden részletéről. Végighallgatott, azután lehangoltan jegyezte meg, hogy ő ezt előre tudta, de elvi szempontból nem akart lebeszélni erről a kísérletről. Bölöny szavai-ból azt vettem ki, hogy ő ismeri a *Széli Kálmán!* ridegségének okait, de erről beszélni nem akart.

Leőrlöttük hát áprilisig az időt. Az olyan felbolygatott hangyabolyban, aminő egy igazgatóváltozás kü-

szöbén álló színház szokott lenni, komoly, tervszerű, előrenéző művészi munka nehezen végezhető. A színészek egy része már a fölkelő nap felé hajbókol, mert szerződést kapott az új igazgatótól, unja és bírálhatja a régi vezetést, másik részének pedig minden gondja, minden munkája abban merül ki, hogy új szerződést hajszol, összeköttetéseket keres.

Elfogulatlanul meg kell állapítani azonban azt, hogy a Bölöny-érának ez a két éve némi kisiklások dacára sem mull el nyomtalanul a Farkas-utcai színház életében. Voltak tévedései, gyöngé volt a Follinusz-ízlés megfळेkezésében, a második éve belefulladás az alulról szótt intrikákba és felülról irányított gáncsvetésekbe, de ha arra az arcképcsarnokra tekintünk, amelyen két év színészfejei szerepelnek, meg kell állapítanunk, hogy jó szeme is volt, áldozatkészsége is arra, hogy a legjobbakat kösse le színpadára. Lásuk csak! Ennek a második Bölöny-korszaknak színész-névsora nagyjában ez volt: *E. Kovács Gyula, Fáy Szeréna, Kassay Károly, Szentgyörgyi István, Vendrey Ferenc, Kissné Árpássy Kata, Leövey Leó, Nyáray Antal, Bartos Gyula, Tompa Kálmán, Pataky Béla, Margó Zelma, Székely Irén, Lányi Edith, Pérenyi Margii, Komlóssy Emma, Turcsányi Olga, Laczkó Aranka, Miklóssy Ilona, Baróthy József, Llatala Györgyike, Mezey Mihály, Korányi Frida, Vágó Béla, Horváth Paula, Bihari Ákos, Bónis Lajos, Bajor Riza, Áldor Juliska, Rózsahégyi Kálmán, Klenovics György, Solti Hermin, Szerémy Gizella, Ruzsinszky Ilona, Sámsy Paula, Odry Árpád, Hornyánszky Lajos, Dezséri Gyula, Gazdi Aranka, S toll Károly, Mányai Zsigmond, Bilkey Irén, Nóvák Irén.*

Ezek a nevek beszélnek, emlékeket idéznek, rávilágítanak a Bölöny jó ízlésére, becsületes szándékaira és áldozatosságára.

XXVIII. Ifjúsági előadások.

Volt egy jelentős eredménye is ennek a csonka évadnak, amelyre elégtétellel gondolok. Egy olyan terv megvalósulása, amely — hitem szerint — méltó a Farkas-utcai színház szelleméhez: az *ifjúsági előadások* rendszerének megindítása. Ne tessék azonban a most szokásos «ügynevezett» ifjúsági előadásokra gondolni, amelyeket egyes színházak olykor-olykor lerobotolnak másodrangú szereplőkkel, ötletszerűen előrangotot darabok hányt-vetett előadásával, céltudatoság és átgondolt terv nélkül csak azért, hogy a diákság fil-léréiből egy kis jövedelemtöbbletet biztosítsanak a pénztárnak. Ezek az ifjúsági előadások többet árta-nak, mint használnak. Félrevezetik a fiatalság elgon-dolását a színház hivatásáról.

A Farkas-utcai színház ifjúsági előadásainak mé-lyebb értelme, előrenéző célja, építő szándéka és ne-velő hatása volt.

Szomorúan láttam ugyanis azt, hogy még a ko-lozsvári színház is zsúfolásig telik meg olyankor, ami-kor léha operettek, frivol bohózatokat játszanak a színészek, a klasszikus művek nézőközönsége pedig egyre fogy. Hogy egy-egy léhaság több előadást ér meg, mint tíz klasszikus darab együtt. Azt is tud-tam, hogy a közönség ízlését nem lehet erőszakosan es hirtelen másfelé irányítani. A közönség azt tartja, hogy amikor a jegyét megváltja, nem tandíjat, ha-nem belépődíjat fizet és szabadon választhatja meg, hogy ízlése, hangulata mit kíván látni. Ezt az ízlést, ezt a hangulatot kell tehát úgy irányítani, hogy ne találja kedvét az üres léhaságokban, hogy szeretni és élvezni tudja a komoly elmélyedést, hogy fel tudja fedezni a költői titkok szépségeit, a rejtett gondo-latok értelmét.

Egyik napról a másikkra az irányváltozást nem

lehet megkockáztatni. A színház nem szekér, amelynek rúdját a gyeplők egyetlen rándításával más irányba lehet terelni.

Hosszadalmas, türelmes, céltudatos és óvatos munka eredménye lehet csak ez az ízlésváltozás. Aki hangoztatják, hogy a színház «a nagyok iskolája», azok ne feledkezzenek meg, hogy ez az iskola sok évi tanfolyamból áll.

Miután azonban én nem átmeneti állomásnak tekintetem a kolozsvári színházat, hanem életem végső céljának, odaadással, elmélyedéssel dolgoztam ki tervemet. Elgondolásom alapja az volt, hogy a fiatal fogékony lelkét és könnyen irányítható ízlését keli meghódítani, azok már a családi otthonban fogják a nagyokat gondolkozásra készíteni, mire pedig meg-nőnek, mikor az esti előadások törzsközönségévé válnak, ifjúságuk emlékeit és hitét fogják a színpadon keresni. A magvető szerepére vállalkoztam, tudtam, hogy évek múlva ízes gyümölcsei fognak fakadni ennek a munkának.

Tudtam, hogy csak akkor lehet eredménye törekvésemnek, ha az iskolákkal karöltve indítom meg és valósítom meg elgondolásomat. Az iskolák nevelő, tanító irányát kell a színháznak kiegészítenie, az unalmas drámaelméleteket színpadi képekkel kell élvezetessé tennie, hogy a halott betűk megelevenedjenek a színészek ajakán, a fiatalság szeme előtt. Az iskola tanítását kell a színpadnak illusztrálnia. Az elvont fogalmakat élettel kell megtöltenie.

Fölkerestem hát *Márki Sándort* az egyetem tudós professzorát, az ifjúság áldottlelkű barátját, az Országos Tanáregyesület Kolozsvári Körének akkori elnökét s közöltem vele elgondolásomat. Márkinak nagyon tetszett a terv. Most is hallom lágy, szelíd, dallamos és meleg hangját, amellyel fejtegetéseimet megjegyzéseivel kísérte, értékes, okos, nagy tapasztalatokból sarjadt gyakorlati tanácsokat adva. Arra kért, hogy beszéljem meg a részleteket *Széchy Ka-*

roUyal, a magyar irodalom professzorával is, ő pedig összehívja a tanári kört, amelynek különben én is tagja voltam, s ott én pontos terveket közöljek az előadandó darabokról, az előadások számáról és időpontjáról. Miután Széchy Károllyal és *Kovács Dezsővel* is alaposan meghánytuk-vetettük, átszítottuk az elgondolásokat és a középiskolai és egyetemi tanulmányok tantervéhez szabtuk, a tanáregyesület gyűlésén azt a javaslatot terjesztettem elő, hogy mindenkiⁱ vasárnap délután 3 órakor tartjuk az előadásokat, azokon csak a kolozsvári, esetleg a környező városok iskolás növendékei lehetnek jelen tanáraik vezetése mellett, az előadásokat rövid bevezető értekezés előzi meg, amelyben a darab korát, írójának egyéb munkásságát, az irodalomtörténetben való helyét fogják a tanárok megvilágítani. A belépődíjat nagyon alacsonyan szabjuk meg, a szegény diákokat pedig a vezető tanárok ingyen viszik a színházba. Az első évadban előadandó darabokra vonatkozólag előterjesztésem a következő volt:

Aischylos: Oresteia.

Shakespeare: Coriolanus,

» Julius Caesar.

Molière: A fősvény.

Szigligeti: A trónkereső,

» Fenn az ernyő, nincsen kas,

» Cigány.

Kisfaludy Károly: Iréné,

» » Kérők,

» » Pártütők.

Rákosi: Aesopus.

Bérezik: Himfy dalai.

Tóth Kálmán: A király házasodik.

Nagy Ignác: Tisztújítás.

Teleki László: A kegyenc.

Vörösmarty: Áldozat.

Katona: Bánk bán.

Madách: Az ember tragédiája.

Gaál József: A peleskei nótárius.

Humperdinck: Jancsi és Juliska.

Bejelentettem azt is, bogy az ifjúsági előadások alkalmával még a legkisebb szerepet is a színház elsőrangú tagjai fogják játszani, mert az a célom, hogy ezek igazi ünnepi előadások legyenek, hogy valamennyi darab rendezését magam végzem, mert minden tekintetben vállalni akarom a felelősséget a tanári körrel szemben.

A tanári kör egészben elfogadta javaslataimat, az iskolai nevelés kiegészítésének nagy értékét látta a tervezett előadássorozatban s kebeléből bizottságot küldött ki, amely velem állandó érintkezésben irányítsa a terv megvalósítását.

Én ma is úgy érzem, hogy a magyar színészet történetében nagyon jelentős lépés volt ez s éppen ezért talán fel szabad jegyeznem, hogy ennek az első tanári bizottságnak tagjai ezek voltak: *Felméry Albert, dr. Gyulai Farkas, Kovács Dezső, dr. Nagy Károly. Nagy Lajos, Pálffy Márton, dr. Cs. Papp József, Rietly Károly, Sólyom János, dr. Széplaky János, dr. Versényi György.*

Minden előadás ünnepe volt a színháznak. A nézőtér mindig az utolsó zugig megtelt áhítatosan figyelő, kipirult arcú, lelkes diákokkal, Kolozsvár tíz tanintézetének ifjúságával, én pedig elnéztem néha a hanyagságot és felületességet az esti előadások alkalmával, de az ifjúsági előadásoknál nem volt kegyelem a léhaskodó színész számára. Azok voltak a színház legjobb, leghibátlanabb előadásai. A színészek is felfokozott becsvággal játszottak, hiszen hálásabb közönség nincs a világon, mint a lelkenedző, fogékony fiatalság.

Színészettörténeti szempontból érdekes feljegyezni azoknak a professzoroknak nevét is, akik a bevezető értekezést tartották a megindulásnak ebben az első évében. A magyar neveléstudományak legértékesebb

s leghíresebb képviselői jelentek meg a függöny előtt, hogy személyükkel is kihangsúlyozzák ezeknek az előadásoknak irodalmi, művészi és didaktikai fontosságát: *Széchy Károly, Csengery János, Kovács Dezső* (két ízben), *Halász Ignác, Üers-ényi György, Kiss Ernő, Haraszi Gyula, Sólyom János, Gyalui Farkas, Vezsenyi Béla, Erdélyi Pál, Márki Sándor.*

Templomi áhitattal hallgatta mindig ezer tudásra szomjas gyermek ezeket az előadásokat. És én tudtam, hogy ezekből válik majd évek múlva Kolozsvárnak, a «kis Athén»-nek igazi színházi közönsége.

Az utolsó előadás 1901 március 25-én volt, Szigligeti Ede *Csikós-át* adtuk, Szentgyörgyi Istvánnal a címszerepben s a tanári bizottság óhajára ezen a megható búcsúelőadáson magam tartottam a bevezetést. Elöttem van ez a bevezető előadás: beszéltem az ifjúságnak a Farkas-utcai színház múltjáról, a porladozó, dicsőségről regélő kövekről, összefoglaltam az évad folyamán látott darabok tanulságait, beszéltem a magyar színpad hivatásáról s azután ezeket mondtam:

«Véssék jól emlékezetükbe, ifjú barátaim, hogy Szigligeti tiszteletreméltó pályája eleven és kiáltó tanúság amellet a megdönthetetlen igazság mellett, hogy csak nemzeti talajból fakadt, nemzeti létben Jerosödött, nemzeti szellemből táplálkozó költészet és irodalom lehet nagy és diadalmas. Internacionális költészet, kozmopolita irodalom ért el sikereket, de ezek csak szalmalángként fellobbanó, a divat szeszélyével felröppenő, a feledés sötétjébe bukó, múló sikerek lehetnek. Csak a nemzeti érzés, nemzeti szellem, nemzeti gondolkodás, nemzeti eredetiség, nemzeti sajátosság bélyegét magán viselő művészet és irodalom lehet hatalmas, hasznos és örökkévaló.»

Ezután a bevezető előadás után a tanári bizottság tagjai és minden iskolának kiküldött növendékei ezüstkoszorút adtak át nekem. Életem egyik legnagyobb kitüntetésének tartom ezt a szerény kis koszorút.

Sok emlékeim elhomályosult, elkallódott, nem is fontos, de ez megvan, ezt megtartom, ezt örzöm. Tanúsága annak, hogy mégsem múlt el nyomtalanul az az évem, amelyet a Farkas-utcai színház vezetői polcán tölthettem. Magot vetettem, amely később dús gyümölcsöt hozott.

Bekapcsoltam az ifjúságot a színház munkájába. Még ma sem rendült meg az a hitem, hogy komoly, céltudatos vezetés csak ebben a formában kapcsolhatja be a lelkesedő és lángoló fiatal nemzedéket a *színház* életébe. Ez az út termékeny, lelket nemesítő, előrenéző, minden más kísérlet romlásra vezet.

Az ifjúsággal való meleg kézszorításom volt egyszerűsrimind búcsúm Kolozsvártól.

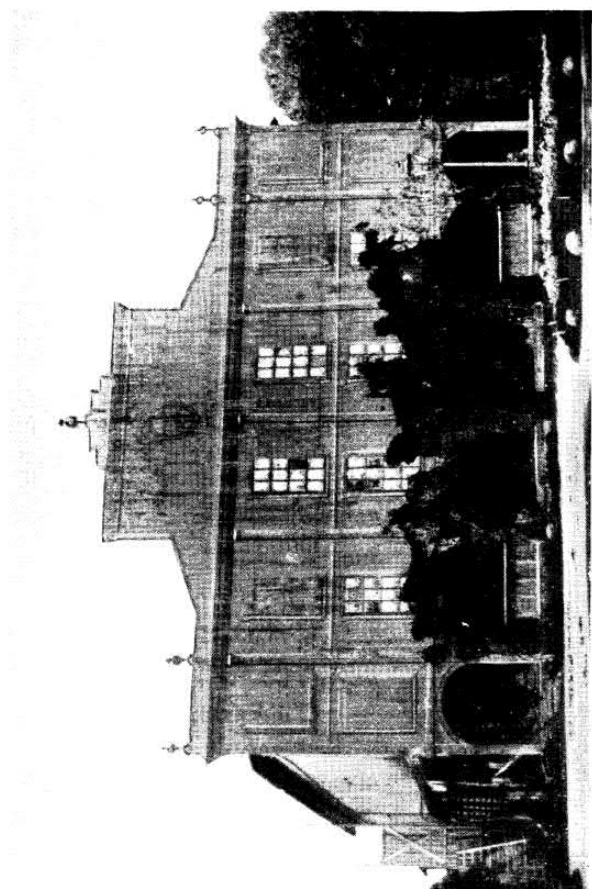
Mert Megyeri ugyan úri ellenfél volt, mihelyt szerződését a kormánnyal aláírta, első levelét hozzám intézte, felszólított, hogy közöljem feltételeimet, amelyek alapján első művészi munkatársaként megmaradnék a színháznál. De én azt válaszoltam neki, hogy annyira exponáltam magamat a közvélemény előtt is, a hivatalos tényezők előtt is Bölöny mellett, hogy ferde helyzetbe kerülnék, ha azok után elfogadnám az ő megtisztelő szerződési ajánlatát. Megyeri ezt megértette és nem erőltette a dolgot.

Bölönynek is füléhez jutott a Megyerivel való levélváltásom, magához kéretett. Megszorította melegen a kezemet s kérdezte, hogy mi a tervem?

«Nincs kialakult tervem, — feleltem. — Azután, hogy a Farkas-utcai színháznak egy évadon át művezető igazgatója lehettem, nem mehetek vissza vándorszínésznek. Különben meg akarom írni Csiky Gergelyről tervezett munkám második kötetét. Fölmegyek Pestre, majd csak megélek valahogy. Hírt kaptam arról is, hogy a színiakadémián tanári állásra fognak meghívni.»

Bölöny akkor azt mondta:

«Jöjjön el hozzám Szilápusztára. Legyen a vendégem. Ott dolgozhatjk nyugodtan, tanulhat s meg-

39. A régi kolozsvári fuvászs színház. Épült 1874-ben. Lebontották 1908-ban.

NEMZETI SZÍNHÁZ

1821-1900

UTOLSÓ ELŐADÁS.

Kolozsvár, 1906. évi június hó 17-én

JÓSZAI MÁRKI — a Budapesti Nemzeti Színház főbb tagjainak — vendégfelállásánál:

BÁNK BÁN.

Főlet: magistralis Államok. Dr. KATONA JÓZSEF

LEJÁRÓKÉP.

II. Főlet magistralis Államok	László Fényes	Dr. Törökfalvi Miklós
III. Főlet magistralis Államok	József Márkai	L. Árpád Kása
IV. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	József Gábor
V. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	Miklós Gábor
VI. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	V. Gábor
VII. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	Károlyi Péter
VIII. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
IX. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
X. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	Károlyi Péter
XI. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XII. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XIII. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XIV. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XV. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XVI. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XVII. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XVIII. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XIX. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor
XX. Főlet magistralis Államok	Árpád Márkai	László Gábor

Kiadott 50-000, vége se után.

D. MÁRKAI GYŐR.

40. A Farkas-utcai színház utolsó előadásának szinlapja: 1906. június 17.

várhatja a sorsfordulatot. Mert figyeljen jól arra, amit mondok: *magának vissza kell térnie Kolozsvárra. Vissza kell lér'nie a Farlúis-utcai színházba.* Magának itt a helye. Magára itt szükség; lesz.»

XXIX.

Bölny József.

Elfogadtam a Bölny meghívását. Az utolsó előadás után összecsomagoltam cókókomat, könyveimet é egyenesen Szilaspusztára mentem.

Ott megírtam Csíky Gergelyről szóló könyvem második kötetét. Az első kötet, mint doktori disszertáció, csupán a *Proletárok* megjelenéséig lmutatta be Csíky életét és működését, ez a második kötet a magyar társadalmi dráma hullámos útját követte a költő haláláig. Egy évvel a két kötet megjelenése után az a meglepetés ért, hogy a Kisfaludy Társaság könyvemet *Alexander Bernát* és *Radó Antal* bírálata és ajánlata alapján utólagos jutalomdíjjal tüntette ki.

Szilaspusztán természetesen sűrűn voltain együtt vendéglátó szíves házigazdával, *Bölny Józseffel* s mélyebben nézhettem ennek a színes, vonzó, sok tekintetben gyermekes egyéniségnek lelkébe. A Farkaisptcai színház életének nagyon fontos állomásain találkoznak a Bölny József nemes figurájával, (megpróbálok tehát vázlatát adni annak a képnek, amely benem gyakori bizalmas beszélgetésünk idején kialakult róla. A múlt század utolsó éveinek legromantikusabb színházrajongója volt Bölny József.

A színpad szerelmese: de a színházi problémák mélyére sohasem hatolt, dramaturgiai kérdések sohasem érdekelték, rendezői elgondolásokkal sohasem bíbelődött, inkább a színpad külsőségei, a csillogás, a díszletek stílusa ós szépsége, a színészek ügyes-bajos dolgai foglalkoztatták.

Költő is volt: de fantáziája nem szárnyak, gondolatai nem mélyültek el, — egyszerű népdalokat írt vonzó és megható betyártörténetekről, ártatlan falusi szerelmekről.

Hegedült; de sohasem tanult, naturalista volt, egy-egy magyar nótát játszott el érzelmesen, szívvel, cigányosan.

Képviselő is volt: de sohasem szólalt fel az országgyűlésen, üres szalmacséplésnek ítélte az ott folyó vitákat, utálta a politika huncutságait, csak éppen Tisza István kedvéért vállalta el az ugrai mandátumot.

Nagybirtokos volt: de a gazdasági kérdések sem érdekelték, nem lehetett rávenni, hogy járja be a határt, nézzen utána a gazdatisztek, intézők serénykedésének, ellenőrizze a számadásokat, élvezze az életét való nagy erőfeszítést, a szántás, vetés, aratás, behordás izgalmas és változatos munkáját. Még a vadászat sem vonzotta.

Külseje: eszményien szép, igazi cigány-profil. Kissié hajlott hát, szabályos vonások, sötét arcbőr, villogó szemek, szénfekete, sűrű, göndör haj. Gyermek volt, de csupa szív gyermek. S gyermek maradt késő öregségében is. Merő ellentéte bátyjának, Sándornak, aki viszont komoly, elmélyült tudós volt, akinek egyetlen kedvtelése a könyv, egyetlen szenvedélye a tanulás volt.

A színházért való rajongása már kora fiatalságában fellángolt benne. Igaz, hogy bohémérdeklődését inkább a színészelet derűs, vidám varázsa vonzotta. Maga beszélte el nekem egyszer ezt a kedves történetet: *Blaha Lujza* akkoriban a debreceni színház körülrajongott primadonnája volt. Egyidős Bölönnyel. Mindketten 1850-ben születtek. Sűrűn vendégszerepelt Kolozsváron is, Váradon is. Bolondultak érte mindenütt. Váradi vendégszereplése alkalmával ismerkedett meg vele a fiatal Bölöny. Belé is szeretett és gyakran rándult át pompás négyes fogatán Debrecenbe, ahová akkor Blahánét állandó szerződése kötötte.

Ilyenkor nagy mulatozás volt, pezsgőben fürdött az egész társulat. Hevesen és gavallérosan tette a szépet a legszebb színésznőnek. Egyszer azután szigorú édesapja megunta ezt a sűrű látogatást és megsokalta a szaporodó adósságokat. Agyonlövessel fenyegette az örqg kocsist, ha még egyszer át meri vinni a fiatalurat Debrecenbe. A találékony gavallért azonban ez az apai tilalom nem hozta zavarba. Másnap újra befogott, mert hiszen megígérte Blahánénak, hogy este megnézi őt a «Tündérlali Magyarhonban» Marcsájában. Apja kérdésére azt felelte, hogy kora hajnalban kimegy a szilasi gazdaságba körülnézni. Az öregúr megdicsérte szándékaért. De amikor a váradi határhoz értek, a fiatal Bölöny rászólt János bácsira, hogy fordítsa a lovakat Debrecen felé. A vén kocsis csóválta fejét és illemtudóan azt felelte, hogy az öreg nagyságos úr megfenyegette üt et, hogy «agyonlüvi», ha még egyszer Debrecenbe mer hajtani.

«Aztán mit mondott az öreg nagyságos, mikor lüvi kendet agyon?» — kérdezte tőle.

«Hát mihelyt hazaérek.»

Erre a mi amorozónk nyugodtan előveszi vadászpuskáját, ráfogja János bácsira és csöndesen azt mondja:

«No, én meg itt nyomban agyonlüvöm kendet, ha nem fordítja a négyest nyomban a debreceni útra. Válasszon kend, mikor akar meghalni? Most mindjárt, vagy akkor, ha hazaérkezik?»

Este persze már a debreceni színház proscénium pályahában tapsolt a pacsirtahaogú primadonnániak ifjú hősnök.

Hogy az öreg kocsisal mi lett, arról nem beszélt soha.

Az öreg Bölöny halála után a nagy örökség két testvérré szállott: Sándorra és Józsefre. A mi bohém. Józsefünk hamarosan nyakára hágott az apai jussnak. Semmije sem maradt. A tudós, magába zárkózott Sándor haragudott öccsére könnyelműségéért és sokszor

hangoztatta, hogy vagyont, nagy tudományos gyűjteményét és könyvtárát kulturális célokra fogja hagyni. A sors azonban másképen akarta: hirtelen, váratlanul és végrendelet nélkül halt meg az idősebbik testvér és így az egész vagyon mégis csak Józsefre szállott. Talán ez is elúszott volna, ha idejekorán meg nem nőszül. A felesége: *Nedeczky Ferike*, *Deák Ferenc* közeli rokona, okos, erélyes, szigorú és takarékos aszizezony, kezébe vette a vagyon gondozását. Az ura tovább élhetett kedvtelésének, tréfálkozhatott a komédiásinéppel, a vagyon mégsem apadt, sőt szaporodott.

A színházi irányok forradalmát sohasem, tudta megérteni és méltányolni Bölöny. Azt szerette, hia színészei azokon a régi, kitaposott nyomokon haladnak, amelyeklet Ő gyermekkorától látott és megszokott. Kis hija volt, hogy emiatt *Odry Árpádot* el nem küldte, mint tehetségtelent társulatától. Éz 1898 májusában történt: akkor kezdődött a második Bölöny-korszak a nagyváradi híres fabódében. Réthy Pál színházi ügynök ajánlatára az új társulathoz szerződtette Bölöny a fiatal *Odry Árpádot* is, aki akkor a legtöbbit ígérő tehetségek közé tartozott. *Bánk bán* Ottó-jában lépett fel. Beszédmódja, egyszerűsége, közvetlensége új szín és friss hang volt azon a színpadon, ahol eladdig a tragédiákban Kovács Gyula szárnyaló pátosza uralkodott. Másnap reggel a színkör udvarán magához szólít engem Bölöny s gondterhelten, ingerülten mondja:

«No, ez a Réthy megint beugratott! Hiszen ez az *Odry* nem tud semmit. Szürke. Egy sort nem tud elszavalni. Úgy jár-kél, úgy beszél, mintha nem is a színpadon volna, hanem otthon a szobájában. El is küldöm. Egy napig sem tartom itt. Nem vehetem hasznát.»

Minden ékesszólásomra szükség volt, hogy el-
térítsem szándékától, meggyőződését mem tudtam ugyan megingatni, de jószívéhez, mindig sikerrel lehetett folyamodni. Különösen az az érve hatott, hogy Kre-

csányi pár évvel azelőtt felbontotta *Hegedűs Gyula* szerződését, mert tehetségtelennek tartotta, most pedig a zseniális Hegedűs Gyula egymásután aratja diadalait a Vígyszínházban, Krecsányin meg mulatnak a hozzáértők. Nehogy Ódry Árpád elbocsátásával megismétlődjék ez az eset. Megtartotta hát Odryt, nem is szólt neki kifogásairól. Ódry azonban nem soká maradt nálunk. A maga jószántából hagyta ott a társulatot. Kassára szerződött.

Bölöny második távozása után érezte, hogy most már végleg otthagya a kolozsvári színházat. Ügy érezte, hogy olyan sérelem érte a minisztérium részéről, amely nem reparálható. Kolozsvári kis úri palotáját is eladta hát s végleg Nagyváradra kiöltözött, a nyári hónapokat pedig Szilaspusztán töltötte. A komédiásnéppel azonban nem tudott szakítani. Minden délelőtt elsétált a Bémer-térre, a nagyváradi színházhoz. A színészbejáróval szemben volt a Pollák mama híres falatozója, ott érdeklődött a színészekről a darabokról, előadásokról, friss pletykákról s elbeszélgett velük a régi jóidőkről.

A színház mellett volt még egy olthatatlan szenvedélye: *Tisza István iránt való rajongása*. Szomszéd-birtokosok voltak s Tisza István gyakran látogatott át Gesztről a Bölöny-kúriára. Nagyon szerette ő is Bölönyt. Szerette benne a puritán becsületességet, a közvetlenséget, az egyszerűséget, a hűséget és ragaszkodást és nem utolsó sorban azt, hogy nagyképű politikai fejtegetésekkel sohasem zavarta pihenésre szánt idejét.

Volt egy fogadott leánya: *Balogh* szalontai képviselőnek gyermeke. Messze földön híres szépség. Ügy szerette a kis Balogh Jolánt, úgy dédelgette, mintha saját gyermeke lett volna. *Báró Wesselényi Ferenchez* adta feleségül, majd annak korai halála után *báró Müntbach Imréné* lett a gyönyörű Bölöny Dúcából.

Játékos kedélye nem tudott megbékülni a halál gondolatával. Írtózott az elmúlástól. Emlékszem: Szilaspusztán töltöttem akkor megint hosszabb időt. Bölönyék Kaltenleutgebenben kúráztak. Egy napon megvadult lovak elragadták a gazdaság leghűségesebb, legrégebb intézőjének, az öreg Kulcsárnak kocsiját. Az öreg úr szerencsétlenül ugrott ki a kocsiból, összezúzta magát, meghalt. A kastélyban akartuk felravalozni, az utolsó pillanatban telefonintézkedés érkezett Bölönyétől, hogy ne a kastélyból, de a falusi kúriából temessük, mert ha az ura megtudná, hogy holttest volt a kastélyban, soha oda többé nem tenné be a lábát. Így is hónapokig elkerülte a kastélyt a tragikus tesemény után.

Szerette a fényt, a muzsikát, a színek varázsát, félt a magányosságtól, a sötétségtől, a sírtól. Szilasi pusztájának egyik domboldalán kriptát emeltetett, abban két sírhelyet építtetett kristályüveglappal befödve. Magának és feleségének. Ott akart pihenni az örökös világosságban, a napfényben. De a sors másképen döntött: Trianon kettészelte birtokát, a szilasi oldalt Romániához csatolták, ő pedig átköltözött a túloldalra s eladta birtokának ekzakított felét.

Hogy a kriptáját áttelepítette-e, nem tudom.

Csöndes elvonultságban, emlékeinek élve, töltötte utolsó éveit. Elaludt halkán, finoman, zajtalanul.

Végakaratóban életének csak két nagy szenvedélyéről emlékezett meg: a Tisza családról és a színházról.

Nótás kedvvel, muzsikáló lélekkel, mosolyogva, virágot tépve és virágot hintve járhatja most már csalékony tündérvilágát.

Most már semmi sem zavarja almát.

XXX.
Szeged.

Mialatt én Szilaspusztán a Farkas-utcai pzinház múltjáról szöttem álmokat, az eleven élet kopogtatott ajtómon. Híre járt annak, hogy a szegedi színház igazgatói székét *Krecsanyi Ignác* ott akarja hagyni, mert el akarja nyerni a Temesvárral összekötött Budai Színkört. S Őt annak a hírét is hallottam, hogy Krecsanyi — az ön megkérdezésem nélkül — felajánlotta bizalmasan Szeged városának, hogy továbbra *is* hajlandó vállalni a szegedi színházért az anyagi és művészi felelősséget, ha engem állíthat az ő képviselőben az igazgatói helyre. Szeged városa nem fogadta el ezt a félmegoldást s értésére adta Krecsányinak, hogy amennyiben távozni akar Szegedről, a színházra, pályázatot fog kiírni. Krecsanyi ezek után bejelentette távozási szándékát.

Ügy éreztem, hogy elég volt az álomíszövésbőlj, elég volt az elméleti tanulmányokból, most gyakorlati téren is hozzá kellene fognom az előkészületekhez,, hogy majd, ha eljön az ideje, elegendő tapasztalattal állhassak ismét a Farkas-utcai színház élére.

A szegedi színház a legközelebbi lépcső Kolozsvár felé. De hogy jussak Szegedre? Egy teremtett lelket sem ismertem ott. Benyújtsam pályázatomat, házról-házra vándoroljak, voksokat kilincseljek, korteskedjem, s borvizes bor mellett mondjak szépeket a bentfenteseknek? S hátha elbukom? Ez a bukás elválná a Kolozsvár felé vezető utamat is. Egy lelkes ember hírét hallottam, *Balassa Árminét*. Tudtam, hogy ügyvéd, jeles szónok, tagja a szegedi színügyi bizottságnak, elnöke a Dugonics Társaság szépirodalmi osztályának, színműíró s a színház országos nevű szerelmese. Tanulmányokban, napilapok hasábjain hadakozik a vidéki színészet színvonal-emelkedéséért. Különösképen a szegedi színház ügyéért.

Ismeretlenül és bizalmasan írtam neki. Kifejtetem művészi elgondolásaimat és közöltem vele, hogy ha nem lennék kitéve a bukás eshetőségének, benyújtanám pályázatomat a szegedi színházért. Balassa Ármin egy «*Kolozsvártól Szegedig és vissza*» című színháztörténelmi tanulmányában így emlékszik meg e levél előzményeiről:

«Krecsányi távozása következtében a színügyi bizottság válságosnak tartotta a szegedi színház sorsát. A magyar színigazgatók között senkit sem tartott alkalmasnak, akire a szegedi színház vezetését nyugodtan rá merte volna bízni. Jelentkezett ugyan pályázati kérésivel a legjelesebb két magyar színigazgató js: *Makó Lajos és Komjáthy János*, de egyiket sem tartották megfelelőnek a vezetésre. A bizottság hosszas tanácskozás után azzal a megtisztelő bizalommal tüntetett ki engem: keresnék alkalmas igazgatót színházunk részére. Néhány napi gondolkozás után eszembe jutott Krecsányi Ignácnak ama kijelentése, hogy ő a saját felelősségének fenntartása mellett rá ímerné bízni a szegedi színház önálló vezetését Janovics Jenőre. Janó vice Jenő dr.-t csak hírből és irodalmi munkássága révén ismertem, de nem tudtam azt sem, hol tartózkodik, miként érintkezhetnem vele? Töprengésem közben egészen váratlanul levelet kaptam tőle Szilaspusztáról. Ebből a levélből az én emberem lelke sugárzott felém. Sürgősen összehívtam a színügyi bizottságot. Jelentést tettem arról, hogy alkalmas színigazgatót véltem találni, minthogy azonban nevét egyelőre nem közölhetem, kérdést intéztem a bizottsághoz, fölhatalmaz-e arra, hogy az illetővel a bizottság nevében érintkezésbe lépjek? A bizottság megadván a fölhatalmazást, ennek alapján levelet írtam Janovics Jenőnek, amelyben pályázati kérvényének beadására szólítottam fel a siker terjes biztonságával. Ez a levélváltás indította meg Janovics Jenő dr. színigazgatói pályáját Szegeden 1902 október elsején... A szegedi lapszerkesztők, a színügyi bizottsági tagok

és a városi tanács tagjai egyhangú lelkesedéssel fogadták az új embert. Hívásomra megjelent Szegeden. Bemutatkozása személyileg is olyan kedvező hatást keltett, hogy a színház vezetését három évre egyhangúlag rábízták. »

Az idény Virágvasárnapján kezdődött, de Szegedre csak ősszel, október elsején kellett bemennem. Megszerveztem tehát társulatomat s húsvét vasárnapján a Budai Várszínházban kezdtem meg működésemet. Egy hónapos várszínházbeli működésem idején rendező-avatás volt: Brioux *«Métely»* című darabját fölkerésemre *Hevesi Sándor* rendezte, aki ezen az estén indult el magasra ívelő színpadi pályáján. Titkár-avatás is volt: *Lázár Ödönt* szerződtettem titkáru, aki később *Beöthy László* titkára, helyettese, legbizalmasabb műiátárisia s Beöthy után a Király Színház igazgatója lett. Most isi meg van várszínházbeli színlapomnak első kézírata (Lázár Ödön kézírása): *Bfilla Müdos* prologusát mondta el *Mészáros Giza*, utána a *«Cigánybáró»* került színre. Saffrt *Székelv Irén* énekelte, ez a tüneményes hangú primadonna, aki a Színművészeti Akadémia drámai szakának elvégzése után lépett át az énekesinői pályára, s aki később *Ossoinacknak*, a fiumei podesta fiának lett a felesége. *Tenyéri Mór* volt Zsupán, egy szeplős, csúnya, morózus, ellen-szenves ember. Az életben olyan harapós és rosszkedvű volt, hogy úgy óvakodtak tőle pályatársai, mint a sündisznó érintésétől, de a színpadon áradt belőle a jókedv és ötlet. Mir ab ellát *Kiss Irén* játszotta, aki később a Nemzeti Színháznak volt igen kitűnő komikája. Garneró *Leövey Leó*, Barinkay *Mezey, Mihály*, Gábor diák *Árkossy Vilmos*, valamennyien az akkori idők legnépszerűbb színészei. *Palit*, egy cigánylegény pár szavas szerepét *Patalcy Jóska* játszotta, aki ma a Nemzeti Színház múzeumának lelkes és önzetlen igazgatója, Miska hajóst pedig *Parlagi Lajos*, a id később a kolozsvári színház titkára, azután a nagyváradí színház igazgatója lett. Kitűnő színházi hiva-

taimok, lelkiismeretes adminisztrátor volt, de fiatal korában buzogott benne a színész-ambíció. Az volt az álma, hogy egyszer el játszassa Kósza Gyurkát a *Piros bugyellárisban*. Ez az álma meg is valósult, de csak Kolozsvárott. Úgy történt, hogy Szegeden Parlagi Lajos egy napon ünnepélyes, sötét ruhában megjelent előttem s bejelentette, hogy megnősül. Kért, hogy legyenek az; esküvőjén tanúja. Egy hét múlva, egy csütörtöki napnak délelőtti 11 órájára volt kitűzve a házasságkötés időpontja. Előtte való este, amikor a másnapi, csütörtöki próbarendet elkészítettem, ezt is kiírtam:

«A zongorateremben d. e. 11 órakor: Parlagi Lajos Piros bugyelláris (Kósza Gyurka).»

Nyugodtan ülök az irodában, várva a fejleményeket, egyszerre valósággal felszakad az ajtó, haloványan, zavartan, nagy szemeket meresztve belép Parlagi: nagyokat nyel, nem tud szóhoz jutni. Én pedig barátságosan kérдем tőle?

«No, mit kíván kedves Parlagi?»

összefüggéstelenül feleli:

«Direktor uram, holnap 11-kor...»

«No, mi van holnap 11-kor kedves Parlagi?»

«Az esküvőm.»

«Tudom, fiam, pontosan ott leszek. Hiszen én vagyok a tanúja.»

«De direktor uram, Kósza Gyurka!...»

«No, mi van Kósza Gyurkával, kedves Parlagi?»

«Próbám van kiírva, épen 11-re Kósza Gyurkából.»

«Ejnye, ejnye, erre nem gondoltam, ez fatális véletlen, dehát nem lehet rajta segíteni. A próbarend ki van írva, azon változtatni nem lehet.»

«Hát akkor most mi lesz?» — kérdi elhűlve a szelíd Parlagi.

«Az magától függ. Választania kell. Vagy esküvő, vagy Kósza Gyurka.»

Parlagi nagyot nyel, szédeleg, végre nagy elhatározással, keményen kijelenti:

«Hát én, kedves direktor uram, az esküvőimre megyek.»

«Helyesen teszi, kedves fiam, én is ott leszek.»

Így azután nem játszotta el Kósza Gyurkát. Pár évvel későbbben azonban folytatása lett ennek a tréfának. Kolozsváron voltunk már, Parlagi már kedvet kapott az adminisztrációs munkára s *Kápolnay János* főpénztáros mellett tanulta annak a csínját-bínját, de azért még mindig égett benne a színházi vágy. «*Aranyember*» volt műsoron s Parlagira az öreg *Galambost* osztottam. Galambos bácsi, a vén halász, tudvalevőleg az utolsóelőtti, Balaton melletti képnek első jelenetében szerepel, jólelkűen figyelmezteti Tímár Mihályt, hogy a Balatonon nagy rianás támadt. Tihany felé végigrepedt a jég keresztben. A rendkívül hosszú darabból ez a jelenet rendszerint ki is maradt. Parlagi hallatlan becsvággal készült a szerepre. Megható lelkesedéssel mondta el minden próbán a mondókáját, — én pedig mint rendező — elláttam utasításokkal[^] ismételtetem többször is a jelenetet. Az előadás estéjén Galambos bácsi már 6 órakor teljesen kimaszkirozva, gyönyörű, melletverő szakállal várta a jelenését, amire pedig csak éjfél felé került sor. Boldog volt, mert a színészek sorra bementek az öltözőbe és gratuláltak neki a kitűnő maszkhoz. Mikor a Balatonkép következett, magamhoz inteni *Bihari Ákost*, a címszereplőt s pár szót súgok neki. A kulisszák között erős lámpalázzal küzdve, szerepét mormolva, várja jelenését az öreg Galambos. Mellette lebzsel észrevétlenül négy markos díszletező munkás. A függöny felgördül, Bihari Ákos a színen van s még mielőtt beléphetett volna Galambos bácsi, kinyitja az ajtót s kiszól:

«Jó, jó, öreg Galambos! Tudom, nagy rianás támadt a Balatonon. Majd vigyázok magamra, csak menjen kegyelmed nyugodtan aludni.»

Azzal behúzza az ajtót. Parlagi barátomat mintha szívenszúrták volna. De erőt vesz magán, fölpezsdül benne a színészvér s nagy elhatározással indul az ajtó felé, hogy ő bizony mégis bemegy a színpadra s elmondja szerepét. De a négy díszítő gyöngéden fölkapja, a magasba emeli s beviszi az öltözőbe. Ott kicsordul a könny a szeméből. Nagyon megsajnáltam. Vigasztaltam, hogy csak azokat szoktam megréfálni, akiket különösképen szeretek. Megígértem, hogy a következő hétre kitűzöm a Piros bugyelláris-t e Kósza Gyurkát ő fogja játszani. Ez megvigasztalta, de hitetlenül mondta:

«Attól tartok, kedves direktor uram, hogy nekem el kellene válnom a feleségeimtől s újra megesküdnöm, csak akkor tűzné ki a Piros bugyelláris-t.»

Nem volt igaza, mert pár nap múlva tényleg eljátszotta Kósza Gyurkát s őszinte, nagy sikere volt benne. Meleg, szép hangja volt. És tudott énekelni. Kolozsvárott *Aida*-ban a királyt énekelte s *erre nagyon* büszke volt. Lehetett is. Azután lemondott a színpadi szereplésről. A színházi adminisztráció bonyolalmas gépezetét irányította hozzáértéssel, puritán becsületességgel, lelkiismeretesen. Azok közé a nagyon ritka színházi titkárok közé tartozott, akit a színészek is szerettek. Mert szíve a színészek felé húzott mindig. Erdélyi Miklós után a nagyváradi színház igazgatója lett és ott is nagyon megbecsülték és szerették.

A Várszínházból 1902 nyarán Fiuméba vittem társulatomat. Nehéz vállalkozási volt ez, hiszen Fiume lakosságának jelentéktelen kisebbsége volt csak magyar, a többség olasz és horvát. A tágas *Venice* színházban tartottuk a magyar előadásokat. Kemény küzdelem volt, amelyben majdnem elvéreztem.

Nem győztem a kiadásokat, mert a kisszámú magyar közönség támogatása távolról sem volt ele-

gendő, a horvátok elkerülték a színházat » az olaszok is, akiknek gyönyörű és hatalmas nemzeti színházuk volt Fiumében, csak az idény vége felé melegedtek fel. Igen nagy létszámú társulatom volt, a ezmészek fizetése jóval magasabb, mint az akkori átlagos színész-fizetések, a színház bére is igen tekintélyes volt. Levittem *Fcdák Sárít* és *Újházi Edét* is vendégszleszerepelni. Különösen Újházi Edének volt diadalmas sikere az olaszok körében. A *Crampton mester-ben* ünnepeltek a nagy magyar színészt az olaszok is s utána fejedelmi bankettet rendeztek tiszteletére. Nápolyi énekeseket és gitárosokat hoztattak erre a bankettre. Újházi saját bevallása szerint életének legboldogabb napjait köszönheti a fiumei szereplésnek. Az olasz közönséget azonban végleg csak akkor hódítottuk meg, amikor *Boccaccio-t* adtuk s a harmadik felvonásbeli híres duettet Fiametta és Boccaccio olasz nyelven énekelt. Nem emlékszem olyan lelkesedésre és tombolásra, aminő akkor tört ki a nézőtérén. Az előadást nem is lehetett folytatni, mert 12-gzer ismételtették meg a duettet s amikor Székely Irén és Feledi Boriska már egy hangot sem tudtak énekelni a fáradságtól, le kellett a függönyt bocsátatni s elhagyva a darab végét, be kellett fejezni az előadást.

*

Fiume után Hódmezővásárhely következett vándorútunkon. Ott azután még élesebben tűnt ki, hogy a társulat túl van méretezve. Operaelőadásokra, drámára és operettre volt szervezve a népes színtársulat, nagy [zenekarral, nagy karszemélyzettel, a műszaki munkások seregével.

Hódmezővásárhely ma már bizonyára fejlett ízlésű, nemes kultúrát szerető, nagy város. De negyven évvel ezelőtt bizony nem méltányolta az irodalmi, művészi és zenei finomságokat. Csak vasárnapokon volt közönségünk, akkor is csak népszínművekre, vagy lát-

ványos operettekre. A tanyai gazdák nagyon tehetősek voltak, de «komédiára és hasonló haszontalanságra» nem áldoztak. Valamelyik vasárnap egy környékbeli módos gazda hívta meg a színtársulat vezető tagjait ebédre. Hat kocsit küldött be értünk, szebbnél-szebb¹ lovakkal. Olyan traktamentum volt, hogy nem tudtuk a végét kivárni. Minden volt, ami szemnek -szájnak! ingere. Rogyadozott minden a jómódtól. Szíveslátás, kínálás, válogatott italok, külön a hölgyeknek, külön az erősebbeknek. Este azután az egész család színházba jött. Ott álldogáltam épen az aréna előtt, amikor pompás fogaton megérkeztek. Négyen voltak. A gazda a pénztárhoz ment s váltott — *fiégy darab állóhelyet*, egyenként 10 fillérért. S ott szorongtak hátul, a tömött állóhelyen. Komédiára nem érdemes többet költeni.

Minden hét végén összeült a színügyi bizottság s nekem ott be kellett mutatnom a következő heti műsort. Történt egyszer, hogy amikor átnyújtottam a heti műsort az elnöknek, egy jólelkű, kedves és előzékeny úrnak, figyelmesen átolvasta s azután azt mondja:

«A színigazgató úr azt ígérte, hogy a jövő hétre operaelőadást is ki fog tűzni.»

«Hogyne, kérem, ld is tűztem» — feleltem szerényen.

«Nem látom. Melyik az? Talán ez a «Czármen»?»

«Igen kérem, a «Czáraiem».

Elő is adtuk a Czármen-t (Bizet «Carmen»-j ét), de bizony többen voltak a színpadon, mint a nézőtéren.

Ugyanúgy jártam a Cyrano de Bergerac-kal is. A párisi előadás mintájára csináltattam meg a díszleteket, jelmezeket, tekintélyes vagyont emésztett fel ez a vállalkozásom, de a premieren is csak félig telt meg a nézőtér, a második előadáson pedig már alig volt közönségünk. Nem is adhattuk többször.

Egy napon a kultúrtaácsnok látogatott meg s

mutatta azt a tervezetet, amelyet a városi közgyűlés elé óhajt terjeszteni: konzervatórium alapításáról volt benne szó, mert Hódmezővásárhelynek nem volt akkor intézményes zene-iskolája. Nagyon üdvösnek tartottam a szándékot s szerencsét kívántam a kultúr-tanácsnok úrnak. Sajnos, az én jókívánságom neim hozott szerencsét. A közgyűlésen u. i. az előterjesztés benyújtása után felállott egy bizottsági tag és megkérdezte, hogy mi a célja annak a konzervetorium-nak, amire olyan sok pénz megszavazását kéri? A tanácsnok úr buzgón, készségesen és szakértelemmel megmagyarázta, hogy leányok és fiúk kis tandíj ellenében zongorázni, hegedülni és énekelni tanulhatnak majd az intézetben. Mire az érdeklődő bizottsági tag úr újra felállott β azt mondta:

«Hát most már értem. De kérdzem: nem elég nagy a bére most is a cselédnek? Alig győzzük. Ha ezek megtanulnak muzsikálni is, még drágábbak lesznek. Nem szavazzuk meg.»

Nem is szavazták meg.

A következő év nyarán, 1903-ban is Hódmezővásárhelyen, játszott a szegedi színtársulat. Én még mindig fiatalos hévvel próbáltam a művészi színvonalat megőrizni, de ez a törekvésem mind súlyosabb anyagi bonyodalmakba sodort. Az operaelőadásokat, a komoly drámai műveket kongóan üres nézőtér előtt játszottuk.

Egy szép napon, amikor gondoktól terhes fővel ültem a színikör irodájában, beállít hozzám *Liptai Imre*, aki akkor szegedi lapszerkesztő volt. A hóna alatt vaskos iratcsomag. Azt szó nélkül az asztalomra teszi. Kérdem tőle, hogy ez mi?

«Ez — feleli Liptai — egy színdarab. És pedig az a színdarab, amelyik megszabadítja önt a gondoktól. A címe:

«*Draga Masin és Obrenovics Sándor, a szerb királygyilhosság áldozatai*»,

Alcíme is van:

«*Vérfürdő a hálósobában*».

«Mit akar ezzel?» — kérdeztem ijedten.

«Azt, hogy a jövő hét végére tűzze ki ezt a darabot s hosszú ideig nem lesz arra gondja, hogy miből fizeti a színeszeit. Most az egész világ arról a rémületes éjszakáról beszél. Szerb katonatisztek behatoltak a királyi kornak hálósobájába, agyonlőtték az utolsó Obrenoviosot és a mérnökéből királynővé avanzsált Drága Masinát. Ezt írtam meg a darabban. Elő kell hamar adni, míg el nem ül a szenzáció. Minden csoda három napig tart.»

«Én pedig, kedves Imre barátom, ezt a darabot nem adom elő. Inkább elszerződöm valamelyik színházhoz díszítő munkásnak.»

«Legalább olvassa el a darabot. Biztosítom, hogy nem ponyva.»

«El sem olvasom.» — feleltem határozottan.

De Liptai Imre nem hagyta annyiban a dolgot. Sejtette, hogy nálam ellenállásra talál s előre gondoskodott segítő társakról. Mintha véletlen lett volna, belép az irodába *Hettyey Aranka* és *Bihari Ákos*. Ártatlan arccal kérdik, hogy miről vitatkozunk ilyen hevesen? Liptai megmagyarázza. Mindaketten élénken erősítik, hogy elő kell adni a darabot. A szerző pedig kirukkol a nagy tromffal:

«Nézzen Direktor úr Bihari Ákosra. Ha cvikkert tesz az orrára, a megszólalásig olyan, amilyen a meggyilkolt, Szerencsétlen szerb király volt. Ez már magában olyan szenzáció, hogy az egész ország beszélni fog róla. S nézzen a Hettyey Aranka junói termetére. Az Isten is királynőnek teremtette. El tudja képzelni, hogy fogja ő Drága Masinát alakítani?»

Bihari Ákos tüzelt. Cvikkert is hozott magával, azt az orrára tette. Kísértetiesen hasonlított tényleg azokhoz a képekhez, amelyek a világsajtóban akkor

megjelentek. Bevallotta, hogy el is olvasta már a klarabot. Olyan, szerepe van benne neki is, Hettyeynek; is, hogy a közönség tombolni fog. Ámde én hajthatatlan maradtam. S akkor váratlanul és bombaként olyan segítségük érkezett az ostromlónak, aki levett a lábamról. *Berényi Miklós*, a pénztáros jött be e szomorúan jelentette, hogy a *Hamlet* esti (előadására összesen 5 jegyet adott el. Az előadást tehát nem lehet megtartani, mert a villany fogyasztás díját sem fedezi az öt jegy ára.

Erre megadtam magamat. De kikötöttem, hogy a darabot nem olvasom el, sem a próbát, sem az előadást nem nézem meg. Bihari Ákosra bízom a vezényletet.

A premier a következő hét szombat estéjére volt kitűzve, a második előadás pedig vasárnapra. Három nappal előbb jelentette *Berényi Miklós*, hogy sem szombatra, sem vasárnapra nincs már egy jegye sem. Fanyar képet vághattam erre a jelentésre, mert a jó *Berényi* csodálkozva kérdezte:

«Hát nem is örül, *Direktor úr?*»

«Nem én. Kétségbe vagyok esve.»

A premier estéjén feketéllett a színpör előtti hatalmas Népkert térsége. A színpör az utolsó zugig tömve volt már s még mindig végeláthatatlan tömeg akart beözönlenni erőszakkal. Én ott állottam a színház bejárata előtt. Azon tépelődtem, hogy le kell mondanom a színigazgatásról. Úgy éreztem, hogy összeomlott bennem mindaz, amit a színházról álmodtam¹. A töprengésemből egy borízú, kemény hang riasztott fel. Az inspekciós rendőrőrmester volt:

«Igazgató úr, valamit tenni köllene. Összesen két emböröm van itt szógálatban, azok nem tudják viszsztatartani ezt a fenyegető áradatot. Itt ma szét fogják verni a színpör deszkafalait.»

Az örmerterre néztem. Mit tehetek ön egymagam, ha a rendörség sem bír a tömeggel? Az örmerter pedig nagy bölcsen folytatta:

«Tessék ide fölállani a lépcsőt szegélyező korlát-fal tetőjére. Tessék onnan beszédet mondani. Meg köll nyugtatni a népet, hogy fogják még játszódni azt a masinát. Most oszoljanak szépen, békésen.»

Meg kellett fogadnom a rendőrség utasítását. Fölkapaszkodtam hát a korlátfal tetejére, onnan intetem, hogy beszélni akarok. Mire a zúgás elnémult s en megígértem, hogy hétfőn is, meg kedden is, meg egész héten mindig csak a «Vérfürdő»-t fogjuk játszani, mindenki olcsón juthat majd jegyhez, csak most menjenek szépen haza. A jámbor nép még morgott egy kicsit, de azután szerteoszlott.

Ígéretemet megtartottam. Egy hétig mindéin este a szerb királygyilkosságot játszottuk. De én még a mai napig sem tudom, mi volt a darabban, mert a tájkára sem mentem a színháznak, nem is néztem meg egy jelenetet sem belőle. Ennyi elégtétellel tartoztam önmagamnak.

S akkor megerősödött bennem! az elhatározás: *ha fíem mehetek vissza a Farhas-utcai színházba^ ölekor lemondok az igazgatásról.* Leszek tanár, valamelyik kollégiumban s javítom majd szorgalmasan kisdiaékok írásbeli dolgozatait.

Innen-onnan negyven éve lesz ennek. Azóta sem jártam Hódmezővásárhelyen. Bizonyos, hogy rá sem ismernék, akkorát lendült lelki értékekben, műveltségben és színházszeretben.

*

Thespis kordéja dőcögött tovább. Végül a téli állomáshelyre, Szegedre jutottunk.

A szegedi színházban az előadásokat 1902 október elsején kezdtük meg Cyrano de Bergerac bemutatásával.

De Szegeden sem találtam meg azt a termékeny talajt, amelyben a színházról való elgondolásaim magjai kicsirázhattak volna. Szeged nagy magyar vidéki város volt, modern palotákkal, pompás középületek-

kel, kényelmet és technikai lehetőségeket nyújtó, ragyogó színházzal. A közönsége hivatalnokokból és kereskedőkből állott. A gazdag tanyai nép a nagy távolság miatt is ritkán tévedt a színházba. Szeged közel is volt Budapesthez, annak szelleme uralkodóit ízlésén, s nem is volt más kívánsága, mint hogy irodalmi es művészi élete szűkebb körre szorított utánzása legyen a fővárosi mintának. A színházigazgató legfőbb érdeméül azt tekintette, hogy a budapesti színházak darabjai Szegeden is mielőbb színre kerüljenek. S miután közönsége sűrűn látogatta a pesti színházakat, kritikai zsinórmértéke is a pesti előadásokkal való összehasonlítás volt. Eredeti elgondolásnak, valami új művészi iránynak, önállóságnak, Budapest járomszalagjáról való elszakadásnak terve az első lépésnél kudarcot vallott.

Kolozsvárnak ezzel szemben egy ócska, rozoga, kényelmetlen színházépülete volt, szűk helyiségekkel. Az utcasorokat nem modern paloták, hanem patinái, alacsony, ősi házemlékek szegélyezték. De polgársága es főúri rendje századokon át független fővárosi élethez szokott, büszke volt önállóságára, őrizte a hagyományokat, földrajzilag is távolabb volt Budapesttől, szellemi életében is igyekezett ezt a távolságot megtartani. Mikor színháza másfélszáz évvel ezelőtt megszületett, mindenki úgy érezte, hogy egy nemzeti gondolat vált álomból valósággá s ez az érzés elkötelező, parancsoló -erővel irányította a közönséget is, a színpadot is. Ez a közönség támogatta a színházat abban a törekvésében, hogy lehetőleg függetlenítse életét Budapest eseményeitől, vagy legalább is jelét adja a függetlenségre irányuló törekvésének. Ez a közönség értékelné tudta és megbecsülte új irodalmi, vagy művészi elképzelések megvalósítását.

Szegeden a színház nemes szórakozásnak fényes palotája volt, Kolozsvárott a nemzeti gondolatnak, ősi, kopott, de áhítatot sugalló áldozóhelye. A pazarul gazdag színházcsarnok és az omladozó ősi színház

egymás mellé állítása napnál világosabb képe annak, hogy egy színház értékét és jelentőségét nem kényelme, ragyogása, műszaki felszerelésének tökéletessége, hanem a benne élő és tovább fejlődő szelleme adja meg.

Ez a szellem az, amely engem szüntelenül Kolozsvár felé vonzott. Ezért tartottam én *Szegedet csak átmeneti állomásnak, Kolozsvárt pedig végcélnak.*

Szegedi elkedvetlenedésemet más körülmények is fokozták: sohasem voltam társaságban forgó ember. Munkám a színpadhoz kötött. Szeged pedig — mint minden vidéki város — elvárta és megszokta, hogy a színigazgató eleven hírverő legyen. Hogy a bérlőket otthonaikban, vagy páholyaikban meglátogassa, bejelentse a készülő színházi eseményeket, kikérje és kövesse a tanácsokat, hordjon színpadi intimításokat, vitatkozzék a bírálatokkal, vendéglőben, kávéházban kellemes és bőbeszédű társalgó legyen. Bennem mind-ebből a jeles képességből semmi sem volt. Mentem a magam útján. Dolgoztam meggyőződéseim szerint hajnaltól éjfélig, a kritikát eltértem szóltanul, nem vitatkoztam vele, de a laikusok tanácsai, a színházi benfentesek jóindulatú hírközlései, a nagyképűek bölcs vállver égetései felbőszítettek. Nem tudtam őket elviselni. Pedig ez együtt járt a vidéki színigazgatással. Zárkózottságom annyira ment, hogy még a hivatalos tényezőknél sem tettem bemutatkozó látogatásokat. A városi tanácsnok uraknál, akik pedig egyhangúan reám szavaztak a színházi bérlés kérdésében, három év alatt egyszer sem tisztelegtem, bizalmukat nem köszöntem meg, nem is ismertem őket. Most már elismerelem, hogy ez modortalanság volt, de hiszen — mint ki fog tűnni — meg is ittam ennek a rossz modorominak levét. Mentségem az, hogy én Kolozsvárott töltöttem előzőleg öt évet s ott sem a közönség, sem a hivatalos hatóságok nem voltak kíváncsiak a színigazgató bizalmas közléseire, csak azt nézték, mit tud a színpadon nyújtani.

És nem tudtam elviselni a színügyi bizottság gyámkodását. Pedig hangsúlyozottan és hálásan kell arra emlékezni, hogy a szegedi színügyi bizottság a legkifogástalanabb és legönzетlenebb urakból állott. De minden héten meg kellett jelennem a gyűléseken. Meg kellett hallgatnom az előző hét eseményeiből levont tanulságokat, a -jövőre való tanácsadásokat. El kell ismernem, hogy úri modorban, finoman és gyöngéd en taglalták a kérdéseket, de mégis csak dilettánsok voltak, érdekelte őket a színészek magánélete, diszkrétan protegáltak is. Éreznem kellett, hogy van egy intézmény, amelyik beleszól a munkámba, irányítani akar, holott nekem az volt a felfogásom, hogy a színigazgató — amint Wilde Oszkár mondja — egy művelt zsarnok kell, hogy legyen. A színigazgató saját személyében és egyedül végezze a színpad irányítását, de egyedül is vállaljon minden felelősséget.

A szegedi színházban eltöltött minden napom fokozta azt a vágyamat, hogy visszajussak Kolozsvárra.

Pedig az a színészgárda, amellyel én Szegedre bementem s az a műsor, amelyet ott lejátszottam, bizonyítéka annak, hogy komolyan és lelkiismeretesen akartam teljesíteni ígéreteimet. A szegedi színtársulat tagjai között voltak: *Kiss Irén, Székely Irén, R. Balogh Etel, Hettyey Aranka, Mészáros Giza, Feledi Boriska, Árpácssy Kata, Kovács Lili, Sugár Jolán, Arday Ida, Nagy Mari, Várnai Paula, Mezei Péter, Bihari Ákos, Fény éri Mór, László Gyula, LeÖvey Leó, Mezey Mihály, Patalcy József, Szántó Gáspár, Borbély Sándor, Rédei István, Hetényi Elemér.*

Ma már elfelejtett nevek, de az akkori színészgenerációiak legjobbjai voltak ezek. S már az első évad műsorán szerepeltek többek között ezek a darabok: *Bánk bán, Ember tragédiája, Cyrano de Bergerac, Pálinka, az Eresebb, Proletárok, Fedora, Hamlet, Romeo és Julia, Othello, Dada, Vörös talár, Molière «Don Juan ->-ja, Kuruc Feja Dávid, Nagymama, Halálos csönd, Csongor és Tünde, Monna Vonna, Lilomfi,*

Cifra nyomorúsága Dolovai nábob lánya, Endre és Johanna, Sötétség hatalma, Tartuffe, Cigány, Vén bakancsos és fia a huszár, Igmándi kispap, Peleskei notárius, Felhő Klári, Betyár kendője, Carmen, Zsidónő, Parasztecsület, Bajazzók, Hoffmann meséi, Cigánybáró, Nebántsving, Szép Galathea, Pajkos diákok, Szegény Jonathan, Tiszt urak a zárdában, Kékszakállú herceg, Boszorkányvár, Rip van Winkle, Geroisteini nagyhercegnő.

S a második és harmadik évad műsora még ennél is frissebb, változatosabb, tartalmasabb volt.

Az elkedvetlenedés nem a munkámon látszott meg, legföljebb személyi érintkezésem alkalmával adtam annak hangot,

A Farkas-utcai színház iránytűje vezetett engem Szegeden is.

Á harmadik évad megkezdése előtt, 1904 nyarán következett ismét a színházért való pályázat kiírása, mert 1905 Virágvasárnapján az én szerződésem lejárt. Tudtam, hogy Kolozsvárott is pontosan ugyanakkor jár le a Megyeri Dezső szerződése, de azt is tudtam, hogy ő biztos nyeregben ül ott, nem is gondolhattam arra, hogy vele szemben beadjam pályázatomat. Különben is a Farkas-utcai színházra a tűzrendészeti hatóságok kimondták a halálos ítéletet, már le is tették az új színház alapkövét. Arra pedig bizonyára száz pályázó lesz s valamennyien befolyásosabb pártfogó karján fognak jelentkezni, mint én.

XXXI.

Tisza István és a Farkas-utcai színház.

Beadtam pályázati kérvényemet Szegedre. Balassa Ármin lelkes agitációja folytán elhatározta a város, hogy nem három, hanem hat egymásután következő évre adja bérbé a színházat. A színészet állandósítása

felé való lépés volt ez a határozat. S Balassa úgy hitte, hogy az én kedvemem is sarkantyúzni fogja ez az újítás. Ebben ő csalódott, mert én beküldtem ugyan postán a pályázati kérvényemet, de személyesen el sem mentem Szegedre, miután akkor a társulat Gyulán játszott. Balassa nógatott, hogy jöjjenek át személyesen is és járjanak el a döntésre hivatott uraknál, mert Makó Lajos is beadta kérvényét és az ő emberei erősen «dolgoznak». Nem mentem.

A színügyi bizottság összeült. Rövid tanácskozás után egyhangúlag elvetették a Makó Lajos kérvényét s azt a javaslatot terjesztették a városi tanács elé, hogy a színház vezetését további hat évre reám bízva.

Balassa Ármin akkor egy bizalmas emberét küldte át hozzám Gyulára, aki közölte velem ezt a határozatot, de egyszersmind nyomatékosan kért, hogy azonnal menjek át Szegedre s a tanács összeülése előtt tegyek tisztelgő látogatást a tanácsnok uraknál, mert ő attól tart, hogy ott baj lesz. Nem mentem.

A tanácsülésen azután tényleg baj történt. *Bokor Pál* tanácsnok kemény hangon kijelentette, hogy ő és többi tanácsnoktársai azt a fiatal színikazgatót, akire három év előtt egyhangúlag bízták a szegedi színház vezetését, még a mai napig sem ismerik személyesen. Ügy látszik, hogy ez a fiatal úr, aki harmadik éve igazgatja a város színházát, nem tiszteli a tekintélyt s a város urait arra sem méltatja, hogy bemutatkozzék nekik. Azt ajánlja tehát, hogy a színügyi szakbizottság egyhangú véleményezésével szemben a színház vezetését hat évre Makó Lajosra bízzák. A felszólalásnak nagy hatása volt, mert a polgármester és a kultúr tanácsnok érvelése ellenében is *egy szótöbbséggel* győzött Makó Lajos. Mint utólag kiderült, reám szavazott: *Lázár György* polgármester, *Gaál Endre* kultúr tanácsbírók és *Fodor Károly* pénzügyi tanácsnok. Makó Lajos mellett szavazott *Bokor Pál*, *Szeckerke Lajos*, *Taschler Endre* tanácsnokok és *Invakovics Sándor* dr. tiszti főügyész. Tehát 4 szavazat 3 ellen. Ezt a

határozatot, amelyet megkaptam és emlékként őrzök, Szeged város tanácsa 1904 aug. 17-én, 27.711/ szám alatt hozta.

Balassa sürgönyileg értesített bukásomról, de már nem hívott. És pedig azért nem hívott, mert a tanácsülés után beszélt a polgármesterrel arról, hogy a színügyi bizottság ezek után föltétlenül lemond, de egyszersmind miegfelebbezi a határozatot. A polgármester erre azt felelte, hogy a színház bérlete kérdésében végső fórum a városi tanács, azt megfelelbezni nem lehet.

Engem főbeütött ez a határozat. Nem számítottam rá. De úgy éreztem, hogy válaszút előtt állok. *Szegeden megbuktam} Kolozsvárra nem mehetek.* Ez a sors keze. Fel kell ébrednem. Más vágányra kell irányítanom életem pályáját. Ebben megnyugodtam.

A szegedi határozat igen nagy feltűnést keltett. Éles és szenvedélyes hírlapi csata keletkezett nyomában. Nemcsak Szegeden, de a fővárosi sajtóban is. Kemény szavakkal támadták a városi tanácsot, amely az erre leghivatottabb szakbizottság egyhangú véleményét semmibe sem vette. Én a sors végezésébe való beletörődéssel olvastam a hírlapi harcot. S akkor sürgönyt kézbesítettek nekem Gyulán. Ez volt a szövege:

Jöjjön azonnal Szilaspusztára. István hivatja.

Balassa többszörös nógatására sem mentem Szegedre, de erre a sürgönyre azonnal elindultam Szilaspusztára. Közel is voltam Ugrához, Szilaspusztára vasúti állomásához. «István hivatja». Mit jelent ez? Azt tudtam, hogy István: az *Tisza István*, Magyarország akkori miniszterelnöke és belügyminisztere, akivel én sokszor találkoztam Bölönyéknél. De miért hivat? Fogalmam sem volt róla. Délután már Szilaspusztán voltam. Először Bölönnyel találkoztam, aki — bi-

zonyára engem akarva vigasztalni — kissé rusztikus szavakkal ítélte el a «vidéki kupaktanács» döntését. Kérdezte, hogy mit akarok csinálni? Azt feleltem, hogy tanár leszek. Nem nekem való a színigazgatás vidéken. Kérdeztem tőle:

«Miért hivat engem a miniszterelnök úr?»

Azt felelte, hogy fogalma sincs róla. A reggeli lapok elolvasása után szó volt a szegedi döntésről s «István» szokott szűkszavúságával csak annyit mondott, hogy:

«Hívasd ide sürgősen Janovicot. Beszédem van vele.»

Többet nem tud.

Tiszát a verandán találtuk. Bölönynével ült. Éppen a kezében lévő újságot csapta haragosan az asztalra s ezt mondta:

«Nagy baj, hogy a derest eltörölték!»

Kitűnt, hogy egy újságcikk valamelyik szolgabíró viselt dolgait teregette ki. Basáskodik a vidéki atyáisten a szegény, dolgozó néppel. Ez háborította fel Tiszát. Csontos öklével az asztalra csapott:

«Mit csináljak vele? Felfüggeszsem, fegyelmet indítsak ellene? Deresre kellene húzatni s huszonötöt vágatni rá. De hát a bölcs urak eltörölték a derest.»

Ebben az oligarchikus kitörésben valami mély szeretet nyilvánult meg. A magyar nép iránt érzett szeretete. A dolgozó, becsületes magyar parasztot ne bántsa senki, ne nyúljon hozzá senki, ne nyúzza senki, mert azt ő deresre húzatná.

Ilyen oligarcha volt Tisza István. Hallatlanul gőgös és nyers tudott lenni a kiskirályokkal, a nagyurakkal szemben, de gyöngéd, jó és megértő a szenvedő kicsi emberekkel szemben. Az oligarcha-köntös alatt az érző ember meleg szíve dobogott.

Egyszer szilaspusztai tartózkodása után kikísértem az ugrai vasútállomásra. Hivatalos urak, alispán, főszolgabíró, csendőrparancsnok, állomásfőnök díszben, feszes vigyázásban fogadták, észreveszi azonban,

hogy egy csendőr távoltartani igyekszik egy öreg bak-
teri, aki valami írást lobogtat a kezében. Félreinti
a buzgó csendőrt, a díszruhás urakra ügyet sem vet,
odamegy az öreg bakterhez s kérdi, hogy mi baj van?
Elsírja az öreg, hogy valami nyugdíjkülönbözetet von-
nak le tőle, ami nem igazságos. A MÁV-nak írt ő
már, de választ sem kapott. Volt fiskálisnál is, de
az meg előleget kér, csak úgy vállalja az elintézést.
Neki pedig betevő falatja sincs, honnan adjon ő elő-
leget a fiskálisnak? Tisza végigolvassa az írást, az-
után a belső zsebébe csúsztatja, kis jegyzőkönyvet
vesz elő, abba jegyez valamit, azután megvigasztalja
a nyugdíjas bácsit, hogy majd eligazítja a dolgot
előleg nélkül. S kezet nyújt az öregnek. Pedig nem
volt nagyon serény a kéznyújtásban. Megvágotta,
hogy kivel szorít kezet. A megjelent hivatalos urak
közül például egynek sem nyújtotta búcsúzásul a ke-
zét, hanem felszállott a vasúti kocsiba. Három nap-
pal később az öreg bakter kijön Szilaspusztára, az
arca ragyog a boldogságtól, mutatja, hogy levelet ka-
pott a kegyelmes úrtól, el van igazítva a baja, már
veheti is fel három hónapra visszamenőleg a külön-
bözetet, amit tőle igazságtalanul vontak le. Megnéztem
a levelet: Tisza István kézírása volt. Ilyen oligarcha
volt Tisza István.

A deresügy elsimulása után Bölöny karonfogott
s tréfásan Tisza István elé állított:

«Parancsodra előállítottam Janovics Jenőt.»

Tisza barátságosan fogadott. Arra kért, hogy
mondjam el töviről-hegyire, hogy történt a szegedi
eset. Én elmondtam neki őszintén, leplezetlenül min-
dent. Végighallgatott, azután csak annyit mondott:

«Nem baj. Úgysem maradt volna Szegeden. Ko-
lozsvári illetékes tényezők kérik, hogy magát oda,
küldjem. Bölöny Józsinak is az a véleménye, hogy
magának ott a helye. Megyerinek ügyis lejár a szer-
ződése, maga megy helyébe.»

Szédültem. Ezek a kurta, pattogó mondatok va-

lóra váltották álmomat, összeszorult a torkom. Egyetlen szót sem tudtam mondani. Még köszönetet sem. Tisza rám nézett s éreztem, hogy a vastag üvegű, sötét pápaszeme mögül is szúr a pillantása:

«De — remélem — nem akar tépett lobogóval bevonulni Kolozsvárra?»

Most már magamhoz tértem; s megjött a hangom:

«Kegyelmes uram, én kiköszörülném a csorbát. De nem lehet. A polgármester úr kijelentette, hogy a tanácsi határozat végleges. Nem lehet megfellebbezni a közgyűléshez.»

Tiszának olyan lett megint a hangja, mint az ostorpattogás:

«A polgármester számár. Minden tanácsi határozatot meg lehet felebbezni a közgyűléshez. Menjen vissza Szegedre s jelentse a polgármesternek azt az utasításomat, hogy a legközelebbi közgyűlés napirendjére tűzze ki a maga felebbezését.»

Több szó nem is esett a színházról. Pedig de szerettem volna még beszélni sokat, nagyon sokat. Beszélni beteljesedett álmokról, színes tervek rajzolni. De Tiszával csak arról lehetett beszélni, amit ő szóbahozott. Ő pedig a színházról többet nem beszélt.

Bealkonyodott, amikor parancsot adott, hogy fogjanak be, hazamegy Gesztre. Közben kísérteties idő támadt. Olyan szélvész kerekedett, hogy a park százasodó fái recsegtak, ropogtak, sűrű fekete felhők ereszkedtek le s vakító villámlások nyilaltak rajtuk keresztül. Távoli menny dörgés jelezte, hogy nagyidő készül. A négyesfogat előállott, a bakon az öreg kocsis aggályoskodva kémlelte az eget. Tiszának senki sem mert szólani, hogy ilyen időben Istenkiserítqa volna elindulni. Az út alig látható, a lovak ijedősek. Bölönyné ugyan halkán megkérdezte, nem volna-e jobb fedél alatt megvárni ennek a nehéz időnek elvonulását, mire Tisza csak egy elhárító intéssel válaszolt. Bölöny — úgy látszik — ármányosabb volt, a fogás idején szövetkezett kint az öreg kocsisal, a geszti

uradalom egyik legrégebb cselédjével. Felbízta őt, mert amikor Tisza a kocsiba akart szállani, nagyot szuszogott az öreg s azt mondta:

«Engedelmet instálok, kegyelmes ifjúúr, ebben a fergetegben én nem hajtom ezt a négy lovat. Baj lehet belőle.»

Lélekzetünket visszafojtva vártuk, hogy erre a lázadásra mi fog történni? Semmi sem történt. Tisza csöndesen, halálos nyugalommal szólt a vén cselédre:

«Nem is te hajtasz, hanem én. Ülj hátra!»

Azzal felült a bakra, a lovak közé cserdített az ostorral s néhány pillanat múlva már nyomát sem láttuk a könnyű kocsinak.

A vihar elült. Én is kimentem az állomásra s reggel már Szegeden jelentkeztem Lázár György polgármesternél. Átadtam neki felebbezésemet és a Tisza üzenetét. Az üzenet elejét persze elhallgattam. Természetes, hogy a legközelebbi közgyűlés napirendjére kitűzette a polgármester a színház-kérdést.

S akkor néhány hétig tartó kálvária járási következett. Pár nappal előbb nem akartam látogatót tenni a tanácsnok uraknál, most végig kellett kilincselnem legalább nyolcvan bizottsági tagot. Szépeket mondani, korteskedni, bizonygatni, hogy én milyen kitűnő színigazgató vagyok. Az egyik helyen megígérni, hogy elő fogom adni a *Qvasimodo-i*, a másik helyen megesküdni, hogy a *Dimanán apó utazásainál* nincs jobb operett a világon s hogy azt már októberre játszani fogjuk. Meghallgatni a család szemefényét, megállapítani, hogy a kisasszonynak szebb a gangja, mint a Patti Adelináé. Mindenkinek volt valami kívánsága. Ezt a színészt ne szerződtessem, azt a színésznőt pedig okvetlenül szerződtessem, most ugyan Sátoraljaújhelyen van, de azonnal írjak neki. Amannak pedig emeljem fel a fizetését. Egy-egy látogató körútamról visszatérve, bezárkóztam az irodíambá s nagyon szégyenkeztem. Lenéztem magamat. De másnap azért előről kellett kezdenem, mert meg-

ígértem Tisza Istvánnak, hogy a csorbát kiköszörülöm.

Szeptember 16-án volt a közgyűlés. Nagy szótszámmal győztem. Az én táborom valószínűleg elszökött azokat, akik a tanács határozatát védték. Hat évre tehát megkaptam a szegedi színházat.

Rövid levélben jelentettem Tiszának, hogy a csorbát kiköszörültem, várom további rendelkezéseit.

Ez a színházi harc nagy port vert fel akkor az egész országban. Elkeseredett küzdelem volt, pártokra szakszakadás, hírlapi csata. Utána elárasztottak szerencsekívánatokkal, de én fanyarul, fáradtan és fásultan fogadtam azokat. Nem örültem én ennek a győzelemnek. Fájdalmas ára volt: megalkuvás, alakoskodás, üres szócséplés, hangzatos ígéret, ostoba fecsegések. .Tipikus vidéki színigazgató sors képe»

Az ellenpárt azonban nem nyugodott meg a kudarcban» A közgyűlés határozatát megf. elébb ezte a belügyminiszterhez. De tengem többé nem érdekelt a dolog. Nem törődtem azzal, hogy mi lesz a fellebbezéssel. Amit Szilaspusztán vállaltam, azt teljesíttem. Szilárdan elhatároztam, hogy többé egy lépést sem teszek.

Egy októberi őszi napon sürgönyt kaptam Bölönytől, hogy keressem őt fél Budapesten, a Hungária szállodában. Ott ezt közölte velem:

«István tegnap megbízott azzal, hogy tájékoztassam magam előtt a helyzetet. A Farkas-utcai színházat csak egy évre fogja bérbéadni a kormány, mert már épül az új színház a Hunyadi-téren, annak a bérlési feltételeiről egy év múlva fognak csak dönteni. A minisztérium a szegedi felebbezést elutasítja s így a szegedi színház hat évig a magáé. Gondolja meg jól, érdemes-e a hatévi szegedi szerződést fölcserélni egyévi kolozsvári szerződéssel? »

Habozás nélkül feleltem:

«Kérem, intendáns úr, mondja meg a miniszterelnök úrnak, hogy úgy döntsön, ahogy jónak látja,

Én szívesen fölcserélem a szegedi hat évemet a kolozsvári egy évvel, mert Kolozsvárt tekintem végső állomásomnak. »

Másnap estére az Operaházba hívtak meg Bölönyék. Velük volt Tisza Istvánná is. Előadás végefelé érkezett Tisza István. A feleségéért jött. Csak néhány percig maradt. Engem a páholy mélyére intett s nagyon komolyan ennyit mondott:

« Józsi közölte velem az ön elhatározását, örülök, hogy feláldozza a szegedi hat évét a kolozsvári egy évért. Azonban figyelmeztetem, hogy csak akkor kockáztassa ezt a cserét, ha érez magában elég önbizalmat, hogy a Farkas-utcai színház utolsó évét olyan széppé teszi, hogy az illetékes kolozsvári körök annak idején szerződésének meghosszabbítását fogják javasolni.»

«Vállalom a kockázatot, kegyelmes uram, s rajta leszek, hogy ne legyen oka megbánni, hogy bízott bennem. »

Megszorította a kezemet s több szó nem esett színházról.

Szegeden teltek a napok, teltek a hetek. Keményen dolgoztam, a közönség, a színügyi bizottság s a városi tanács meg volt elégedve munkáimmal, a sajtó is szokatlan melegséggel írt az előadásokról. Teljes volt az összhang. Senki sem sejtette, hogy búcsuévemet töltöm az alföldi metropolisban. Mindenki meg volt arról győződve, hogy a hatéves új szerződés lehetőségeinek köszönhető ez a lendület.

Közben a magyar politika egén nagyon sűrű felhők tornyosultak. Telítve volt a levegő villamossággal. A hónapok óta folyó obstrukció a Tisza István feje fölött tombolt. Minden villámcsapásnak ő volt a célpontja. Mindenki elvesztette a fejét. Csak egy ember maradt nyugodt, célját tisztán látó, felelősségét súlyosan érző, útjától el nem hajló: Tisza István. Ennek a vasembernek acélfonalból voltak az idegei. A gátját átszakított áradat megtört ennek a sziklafalnak szilárdságán. Sokáig állotta az engesztelhetetlen gyű-

lölet támadásait. De mindenki érezte, hogy türelme fogytán, van. Rettenetes izgalom uralkodott az országban, mert mindenki tudta, hogy erőszakkal is le fogja tiporni ellenfeleit. Valami nagy szerencsétlenség előérzete vált úrrá a lelkeken. Féltek a Tisza fölemelt öklétől. Tudták, hogy kész rombolni is, hogy azután a romokon építhessen.

Ezekben a forradalmi napokban nem is gondoltam arra, hogy egy jelentéktelen színházi kérdésről szó lehet.

November 17-én mégis sürgős értesítést kaptam báró *Feilitzsch Arthurtól*, aki akkor Kolozsvár városát képviselte s gondolom alelnöke is volt a Háznak, hogy másnap, november 18-án reggel jelentkezze a Tisza István képviselőházi fogadószobájában.

Azonnal Budapestre utaztam. Ott teljes volt a felfordulástól való nyomasztó félelem.

A képviselőház épületét háromszoros rendőr-kordon zárta el. Mindenki attól tartott, hogy ma fog lecsapni a villám. A Feilitzsch báró sürgönye átsegített a kordonokon, de hát arra én egy pillanatig sem gondoltam, hogy ebben a pattanásig feszült hangulatban, Tisza István elé kerülhessek. Hiszen azokban a pillanatokban a nemzet élete forgott kockán. Feilitzsch báró engem *Sándor János*hoz, Tisza sógorához vezetett, aki előtt mentegetőztem, hogy ön parancs szerint megjelentem ugyan, de lehetetlennek tartom azt, hogy ezekben a végzetes órákban az én ügyemnek! Tisza bár egy percet is szentelhessen. Sándor Jánosnak is ez volt a véleménye, de — mondotta — ha István hívatta, jelentenem kell neki, hogy itt van, majd kijelöl ő más időpontot az audienciára. Ezzel Sándor János eltűnt, én a fal mellé húzódva, tág szemekkel néztem a szörnyű kavarodást. Kipirult arcok, fölemelt öklök, rekedt szitkozódások, itt-ott egy-egy halavány, csüggedt, fájdalmasan vonagló arc. Hírhozók, hírvivők rohanó áradata, bábeli zűrzavar. Nem tudták, hogy mit forral Tisza, de érezték, hogy a következő percekben;

le fog csapni a vasököl. Egyszerre megjelent a Tisza szikár, magas alakja, Sándor János kísérte. Nyugodtan iött, egyetlen arcizma sem rándult meg, mintha a körülötte kavargó gyűlölet-orkán őt nem is érdekelné. Nagyon közönséges és sablonos hasonlat, de nekem akkor igazán az volt az érzésem, hogy a felkorbácsolt tenger mindent elnyelő hullámhegyeiből egy óriás emelkedik ki. A fülsiketítő hangzavar megszelídült, morgássá halkult, a szitkozódok torkán megfűlt a szó, csak szemük villámlott ádáz gyűlölettel, öntudatlanul, megigézetten nyitottak utat Tiszának, akit Sándor János felém vezetett, összeroppanva simultam egy falmélyedésbe. Tisza a szemével betessékelt dolgozószobájába. Olyan nyugodt volt, mint egy kőszobor. Az idegességnek árnyéka sem látszott rajta. Fátyolozott, kissé rekedt hangján, amely csak ritkán, szenvedélyes szónoklatai alkalmával csattant csengővé, száraz, halk, hivatalos formában mondta:

«Hívtam, iniert közölni akarom magával, hogy a szegedi felebbezóst megvizsgáltam és azt, mint alaptalant és indokolatlant, elutasítottam. Ebben a pillanatban tehát maga a szegedi színháznak hat évre megválasztott jogszerinti igazgatója. De — kifejezett kívánsága szerint — utasítást adtam Bezerédjnek, hogy készítse el a szerződést, amely a kolozsvári Farkasutcai színházat önnek biztosítja, persze csak egy évre. Menjen fel a Belügybe, ott a szerződést aláírhatja.»

«Köszönöm, kegyelmes uram, átmegyek.»

«Ezt közölhettem volna önnel írásban is. De van valami, amit meg akartam kérdezni. Józsi említette, hogy ön reális számítások nélkül, túlságos bőkezűséggel költekezett 3. szegedi színházban, színészekre, díszletekre. Hogy esetleg ennek következtében nehézségei lesznek a kolozsvári szerződésben kikötött ötvenezer koronányi óvadék letétele körül. Így van?»

«Így van, kegyelmes uram. De ha ez elengedhetetlen föltétel, a föld alól is előteremttem az óvadékot, csak hogy Kolozsvárra mehessenek.»

Utolsó előadás.

NEMZETI SZÍNHÁZ.

Kolozsvár, 1906. szeptember 7-én

I. Ünnepi nyitány.

Előadja: a nagy zenekar.

I. Bizeték a színház 821-ik nagyfő előadásai:

Előszó.

Az ünnepi nyitány (1904. március 10-én) az 1848-as szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Zrínyi nyitány.

Lovász a színház 1000-ik nagyfő előadásai.

ZRINYI.

Magyar nyitány. Előadja: a nagy zenekar. Feltalálta: Mészáros Miklós 1879.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

1848. szeptember 7-én kezdődött az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Jelenlétben:

Table listing cast members and their roles in the play 'Zrínyi'.

Magyar nyitány. Előadja: a nagy zenekar. Feltalálta: Mészáros Miklós 1879.

Mátyás király

a nép szeretete jámbor fejedelemek jutalma.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

Az 1848-49-os szabadságharc 100. évfordulójára készült.

III. ZENEKÉP

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: V. Káldy Mariska és az énekkar.

IV. BÜCSÜ.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

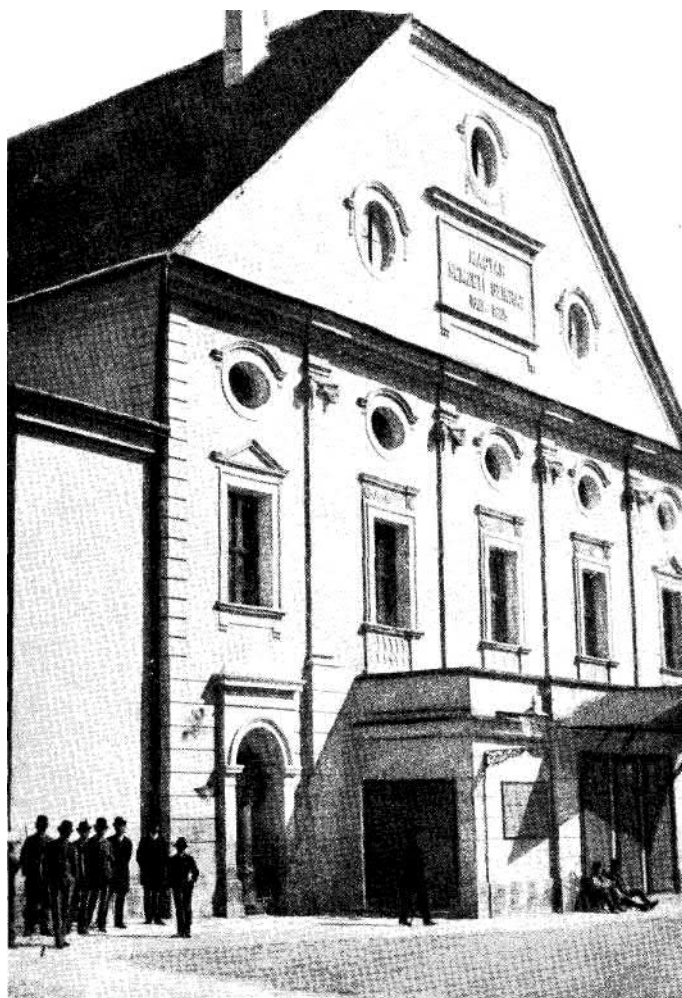
Előadja: a nagy zenekar.

Előadja: a nagy zenekar.

Ny. áhítással. Feltalálta: A nagy zenekar.

Az igazgatóság.

41. Farhas-utcai színház ünnepi búcsú-estéjének színlapja: 1906. szeptember 7.

42. A Farkas-utcai színház 1906-ban. (Fotofilm felv.)

«Ez nem helyes. Az ilyen föld alól való előteremtés megingatná kolozsvári számításait és később zavart okozna a művészi tervekben is. Majd másképp segítünk ezen.»

Nyugodtan leült az íróasztala mellé s néhány sort jegyzett egy papírszeletre, amelyet leszakított a tömbről s átadott nekem.

«Ezt adja át Bezerédjnek. Értesítem benne, hogy fölmentem magát az óvadék letételének kötelezettsége alól.»

«Hálásan köszönöm, kegyelmes uram.»

Meghajoltam s indultam. Tisza visszaintett s most egy kissé vontatottabban, halkabban szólt hozzám, a hangja is a rendesnél fátyol ozottabb volt:

«Még egyet kell figyelmebe ajánlanom. Mire az egyévi szerződése letelik s mire szerződésének meghosszabbításáról, vagy az új épülő színházra vonatkozó szerződésről szó lehet, én aligha leszek már miniszterelnök.»

Önkéntelenül szaladt ki a számon egy pár szürke, a helyzethez sehogy sem illő szó:

«Isten óvja attól Magyarországot.»

Tiszát láthatóan ingerelte, hogy beleszóltam beszedébe. Kissé nyersebben folytatta:

«Ezt nem azért mondtam, hogy sajnálkozzék. Nincs szükségem részvénytulajdonosra. Csak azért mondtam, hogy ezt is jó lesz számításba vennie, mielőtt lemond a szegedi hatéves szerződésről. Ha Kolozsvárra megy, úgy vesse meg ott a lábát, hogy ne mozdíthassák ki onnan egy év múlva. Most pedig járjon szerencséivel.»

Most rajtam volt a kérdés sora:

«Kegyelmes uram, Szegeden bejelenthetem a lemondásomat? »

«Semmit se jelentsen be — felelte Tisza. — Majd én értesítem a várost leiratban. Reám haragudjanak, ne magára. Én jobban elbírom.»

Elbocsátott. Még láttam, amint nyugodt, kimért

lépésekkel zsebredugott kezekkel ment be az ülés-terembe, ahol egyszerre száz ellenfelével vette fel a harcot, irgalmat nem ismerő szókimondással, semmitől vissza nem riadva, sebeket osztva, a megszállottak ihletével védve hitét és meggyőződését.

S egy óra múlva kirobbantak belőle a végzetes szavak, túlszívta az orkán zúgását:

«Legyen vége a komédiának!»

Amire az elnök, Perezel Dezső, zsebkendő lo-bogtatására megszavazta a képviselőház az obstrukció letörő törvényjavaslatot. Á történelem szele suhogott végig a képviselőház üléstermén.

S mialatt a Várba igyekeztem, hogy Bezerédj! Viktornak átadjam a Tisza pársoros utasítását, azon gondolkoztam, mi hajtotta a magyar sors -horizontnak ezt az erényeiben és tévedéseiben egyaránt ritka tüne-ményét, hogy ezekben a történelmi pillanatokban egy jelent éktelen színházi kérdésről tárgyaljon velem hig-gadtan, részletekbe mélyedően? örök rejtély marad ez előttem. Különös vonása ennek a kivételesein nagy embernek. Még rejtélyesebbé teszi a kérdést az, hogy tulajdoinképen nem is szerette a színházat. Nem tar-totta komoly tényezőnek a nemzet életében. A mű-vészetekkel és irodalommal szemben általában avult es szűklátókörű volt a felfogása. Új törekvések iránt nem érdeklődött, azokat meg sem értette. Fölösleges eicomának tartotta. A politikai és szociológiai tudománnyok foglalták le minden ráérő idejét és szenvedélyét. Azt sem hihetem, hogy a Bölöny József iránt érzett barátsága ösztönözte volna erre a különös ér-deklődésre.

Csak egy magyarázatot tartok elfogadhatónak: a Farkas-utcai színház úgy élt a köztudatban, mint a *nemzeti mulónak* tiszteletreméltó emléke. Mint a nemzeti gondolatnak súlyos mementója. Az az öreg, tűz-veszélyes, kopott színház, melyet nemzeti lángolás épített, nemzeti tűz fűtött, nem szórakozóhely volt az emberek képzetében, hanem komoly, nemzeti in-

tézmény. Öreg és kipróbált Harcos a nemzet léteért folytatott küzdelmekben. Az a gondolat vert bennem gyökeret, hogy Tisza Istvánt nem a «színház» érdekelte ezekben a tárgyalásokban, hanem kizárólag a «Farkas-utcai színház» sorsa. A kegyelet, a hagyományokhoz való konzervatív ragaszkodás, a multak tisztelete, a jövőért való aggodás vezette intézkedéseiben. Mert soha, semmiféle színházi kérdéssel egyébként nem foglalkozott. Csak éppen a Farkasi-utcai, színház és a kolozsvári új színház fölépülésének gondolata kötötte le figyelmét.

*

Bezerédj elém tette a kolozsvári szerződést, de előbb a Tisza utasítása szerint kihúzta belőle az óvadék letételéről szóló pontot. Én pedig olvasatlanul aláírtam. Közöltem Bezerédjvel a miniszterelnök úrnak azt a kijelentését is, hogy leiratban fogja tudatni Szeged városával az én lemondásomat.

«Igen — mondotta Bezerédj — a leiratot öccellenciája maga fogalmazta meg. Ez a nobilis gesztus teljes elégtételt fog önnek szolgáltatni. Most már, hogy ön aláírta a kolozsvári szerződést, el is készítettetem, mihelyt a miniszterelnök úr elé juthatok, aláíratom¹ és elküldöm a polgármester úrnak.»

Zsebemben a kolozsvári szerződéssel visszamentem Szegedre.

Néhány nap múlva tényleg megérkezett a belügyminiszeri leirat Tisza aláírásával. Bombaként hatott.

A leirat u. i. 1904 nov. 26-án kelt, 98.645—1904. számú határozatával a színingazgató-választás ellen beadott felebbezést elutasítja és helybenhagyja a közgyűlés határozatát. Azután így folytatja:

«Megjegyzem egyébként, hogy a szóbanlévő ügy időközben tárgytalanná vált, mert dr. Janovics Jenő az 1905. évi április hó elsejétől 1906. évi Virág-

vasárnapjáig terjedő időre a 107.222—1904. számú itteni határozat alapján a kolozsvári színházat nyerte el és így a szabad királyi város tanácsa néni leszi abban a helyzetben, hogy a törvényhatósági bizottság utasításához képest a szerződést nevezett színingazgatóval megköthesse. Tisza sk.»

A hír rendkívüli meglepetést keltett. Valósággal hideg zuhanyként hatott. Különösen azt nem tudták megérteni, hogy a szegedi hatéves szerződésemet feláldoztam egyévi kolozsvári szerződésért. Balassa Ármin, aki szintén nem tudott előzetesen a dologról, így írt későbbben:

«A belügyminiszternek ez az értesítése meglepett. Levért. Nem tehettem róla. Janó vies Jenő dr-nak azt az előttem is titokban tartott elhatározását, hogy ő inkább lesz egy évig kolozsvári, mint hat évig szegedi színingazgató, eleinte kizárólag önérzetének sérelmében kerestem. Később azonban hamar rájöttem, hogy o már akkor egy esztendőnél hosszabbéletűnek tartotta kolozsvári színingazgatását, mert a kormány őt szemelte ki az új kolozsvári Nemzeti Színház igazgatójául. Így is történt. Az 1906. évi Virágvasárnapjáig adott engedély 1906 szeptember havában folytatódott az újonnan épített Nemzeti Színház színpadán. Szeged szabad királyi város tanácsának megbízásából néhai Lázár György di* polgármesterrel együtt szerencsés lehettem városomat képviselni a kolozsvári új Nemzeti Színház megnyitó ünnepén. Most is fülemben csengenek a rajongó színingazgató ragyogó szónoklatának elragadó tirádái, amelyekből művészi boldogságérzetének sugárözöne áradt az új kolozsvári Nemzeti Színház színpadáról az ünneplő nézőterre. Gyűjtött a szava. Lángolt a lelke és mámorittasam hitt a boldog jövőben. Hittünk vele együtt mindannyian, akik ott voltunk és azok is, akik távoli szemlélői voltak a nagy közművelődési ünnepnek. Multaknak elkábító emlékei! Álomképeknek kellene tartanom, ha át nem éltem volna megtörténésüket. Az

isteni gondviselés volt az, hogy Janovics Jenőt ne Szegedre, hanem Kolozsvárra vezényelje vissza, ahol reá rendeltetésszerű hivatás betöltését bízta a kultúrhistoria Génusza. »

Eddig tart Balassa megemlékezése.

Szegeden becsületesen, nem lankadó akaraterevel és minden tőlem, telhető áldozatossággal fejeztem be a harmadik évadomat. Tiszta lobogóval akartam hazatérni Kolozsvárra. Nem is volt semmi nézeteltérésem. A közönség is, sajtó is, a hatóságok is megértéssel támogatták törekvéseimjejt s a (megbecsülés meleg hangján búcsúztak tőlem.

XXXII.

A Farkas-utcai színház utolsó éve.

1905 tavaszán bevonulhattam tehát ismét a Farkas-utcai színházba. Kolozsvárott úgy fogadtak, mint aki csak egy időre mentein el tanulmányútra gyakorlasiszerzés céljából. Úgy fogadtak, mintha a sors komoly rendelése folytán én mindig Kolozsvárhoz tartoztam volna. Mintha néhány évi vándorlás után hazatértem volna.

Újra bejártam a Farkas-utcai színház minden zegét-zugát. Semmi sem változott. Míg távol voltam, a lepergett négy év még kopottabbá, még avultabbá tette a régi házat. Hozzászoktam a szegedi palota kényelméhez, modern műszaki fölszereléséhez, tág helyiségeihez, ragyogásához s ez a rogyadozó, homályos, ódon és primitív színház mégis ezerszerre kedvesebb volt nekem. A nagy diák érezheti így magát^ amikor a fővárosi élet fényéből hazatér a szülői otthon alacsony, szűk, petróleummal világított, meleg otthonába.

Ki-kijártam a hajdani Trencsin-térre, ahol régen a fapiac 'volt s ahol most szorgalmas munkáskezek

építették az új színházcsodát. S elszorult a szívem. Hogy ez fölépülhessen, össze kell omlania a másíknak, a réginek, a szívünkhöz nőtt ősi otthonnak.

Április 23-án kezdte meg az új társulat a Farkas-utcai színházban az előadások sorát. Nagy Lázár főbíró úr följegyezte albumában azoknak névsorát, akik a Farkas-utcai színház *megnyitásának* évében tagjai voltak az institutionak, mi meg jegyezzük fel azoknak a névsorát, akik tagjai voltak a Farkas-utcai színház *utolsó* évében:

K. Árpássy Kata
Aczél Ilona
Báthory Mariska

Batizfalvy Elza
Berlányi Vanda
Gergely Giza
Hegedűs Szerafín
Hettyey Aranka
Hidvégi Ernőné
Horváth Paula
Jeskó Ariadne
Káldi Mariska
Kazalné Biri
Korányi Frida
Kovács Lili
Laczkó Aranka
P. Lukács Juliska
Cz. Miklóssy Margit
Ragányi Iza
Reményi Sári
Sárossy Paula
Tövölgyi Margit

Ârkossy Vilmos
Bay László
Boda Ferenc
Bihari Ákos
Csatár Győző
Czakó Gyula
Dezséri Gyula
Hetényi Elemér
Hidvégi Ernő
Horti Sándor
Király Ernő
Kassay Károly
László Gyula
Makray Dénes
Mátray Kálmán
Mészáros Alajos
Mezey Mihály
Parlagi Lajos
Rajnay Gábor
Rubos Árpád
Sebestyén Géza
Szentgyörgyi István
Török Károly
Várady Miklós
Vécsei Géza.

Várady Miklósné, voltak: *Farkas Ödön* (a konzervatórium halhatatlan érdemű igazgatója), *Müller Otto*, *Kefner Jenő*, *Virányi Jenő*. Harminchat tagú karszemélyzet, harminckét tagú zenekar és a megfelelő számú műszaki személyzet egészítette H a társulat létszámát,

Ez a ragyogó együttes valósággal megfiatalította az öreg színházat. Olyan pezsgő élet támadt a vén falak között, hogy még az öreg színészeket is magával ragadta az új ritmus frissessége. Égett a niunkavágy a szívekben. Különösen, a fiatalok előretörésében volt nagy gyönyörűségem. Valósággal túlhabzott bennük a tehetség.

A legtüzesebb csikó közöttük *Rajnay Gábor* volt. Gyűjtött a szeme. Olyan fekete volt a haja, mint a szén. Szinte kéklett a feketés égtől. Testi, ügyessége mint egy akrobatáé. A «*Faun*»-ban valóságos ijedelmet okozott vakmerő gimnasztikájával. Lobogott benne a tehetség és áradt belőle a humor. Amellett gyermekember léteire férfiasnak akart látszani. Egyszer *Mészáros Alajos* a fiatal gárdának ez a másik rokon-szenves tagja, néhány percet késett a próbáról. Mikor megérkezett, félbeszakítottam a munkát, magam elé intettem a fiatalokat s kemény szavakkal dorgáltam meg *Mészáros Lojzit*. Valamennyien lehorgasztották a fejüket, csak *Rajnay Gabi* nézett farkasszemet velem, felszegett fővel, feszes állásban. *Mészáros Lojzi* sírva fakadt s akkor *Rajnay Gabi* megrántotta kabátját s energikusan rászólt:

«Ne sírj! Légy férfi!»

Mire szeretettel simogattam meg a fekete fiú arcát s ezt mondtam neki:

«Igaza van, Gabikám, férfiaknak kell lennünk a kötelességteljesítésben. Folytatjuk a próbát.»

Rajnay Gabi Buzetzhó Domokoséknál lakott. Ez a *Buzetzkó Domokos* örmény kereskedő volt és élt-halt a színészekért. Kicsi termetű, vézna, fefceteképű emberke, de csupa szív és csupa jóság. A színészeket, akik nála laktak, gondozta, nevelte, ellátta minden jóval. *Rajnay Gabi* együtt lakott nála *Király Ernővel*, akit akkor hoztam *Szabadkáról*. *Hórihorgas* fiú volt *Király Ernő*. Fülei úgy szétállottak, mint a szélmalom kerekei. De hangja olyan volt, mint a bársony. Sima-

gatta az ember szívét. És úgy tudott magyar nótákat énekelni, hogy mindig megrikatta a hallgatókat.

Egy éjszaka fölvernek álmomból. A kis Buzetzkó áll az ágyam mellett, halotthaloványain, minden tagjában reszketve.

«Mi baj?» — Szakadozottnan, fuldokolva beszél:

«Tessék jönni... gyorsan... a Gabi...»

Kiugrottam ágyamból:

«Mi van Gabival?»

«Lövöldöz... Meglőtte magát...»

Egy pillanat alatt kaptam magamra valamit s lélekszakadva rohantam a kis Buzetzkóval. Közében lakott. Nagyon szerettem Gabit, fájt volna, ha meg-gondolatláságában kárt tesz magában. Hallottam róla, hogy szerelmes. Egy híres és szép főrangú dámába szerelmes. Az előkelő úrnő mély vonzalmat érzett a színpad iránt, sőt vendégként fel is lépett egyszer. Nórában ós egyszer Georges hercegnőben. Gabi lán-golt érte.

A Buzetzkó lakásán különös kép fogadott. Rajnay Gabi még mindig kezében szorongatta a revolvért. A homloka véres volt. Király Ernő pedig az ágy alól kiáltozta:

«Gabi, ne bolondozzál! Ne lőjél!»

Nagy baj nem történt. Mindössze annyi, hogy Gabi úgy érezte, hogy aki szerelmes, annak férfias kötelessége az öngyilkossági kísérlet. Revolvért szer-zett tehát, búcsúlevelet írt s mikor már Király Ernő aludt, elkezdett lövöldözni. Az egyik lövés majdnem komoly bajt csinált, a halántékának volt irányozva. Király Ernő pedig ijedtében az ágy alá bujt, onnan kérlelte Gabit, hogy ne bolondozzon s csak akkor mert előbújni rejtékéből, amikor már én is ott voltam. Orvost hívtunk, az bekötötte a fiú homlokát, én pedig szelíden megnyugtattam, hogy férfias és gavalléros kötelességének eleget tett, most már verje ki a fejéből a szerelmet. Rajnay Gabi homlokán sok év után

is látható volt a pörkölés fekete sebhelye. Nem tudom, látható-e még most is?

*

ünnepélyes volt a megnyitás. Farkas Ödön «*Magyar Nyitány*»-*R* után a régi kortina elé léptem, fekete magyar atillában és fogadalmat tettem. Ennek a fogadalomnak néhány mondatát nem azért iktatom ide, mert szónoki remeknek tartom, hanem azért, mert a szívemből fakadt. Mély és őszinte érzésnek fellengő szavakban való megnyilatkozása. A Farkas-utcai színház jelentő-jégének hangsúlya. Múltja előtt való tisztelgés:

«Szent hódolattal, mélységes alázattal, lelkemnek aggódó félelmével, rendületlen hittel lépek a dicsőséges deszkákra. Ebben a templomi hajlékban szívtam magamba a művészet megihlető levegőjét, jól tudom, hogy vakmerőség nagy elődök vezéri helyére lép-nem. S aki mégis megteszi ezt a lépést, meg kell annak vizsgálnia jól a lelkét, latolnia kell aggódással erejét, mert az ódon, tisztos, rozoga falak között, a porlepte korhadó deszkákon, e sok dicsőséget ért. vihartépett rongyok alatt a kalmárkodás, a megalkuvás, a dologtalan tunyaság büntett.

Pergő idők, múltó évek sodortak el innen, küzdve, tanulva, tapasztalva jártam az élet nagy országútját, de — íme — delejtű nélkül is megtaláltam újra, fölkerestem újra a Szamos fővényét. Megtaláltam újra, mert hiszen el sem veszítettem soha. Fölkeresteim újra, de hiszen el sem hagytam soha. A lelkem itt élt, szívem itt dobogott, mert fogva volt a hajdani Kluz vára helyén. Fogva volt a honvágy tüzével. Ahová visszazarándokoltam — íme — Mekkám ez nekem, ábrándjaim és vágyaim patinás városa, ottho-iiom, elhagyott, visszasóvárgott, szűkebb hazám, ahol minden talpalatnyi hely, minden rög a házitűzhely melegét sugározza felém.

A magyar színpad több, mint Európa bármely színpada, mert nyugat szerencsés népeinél a színjátszás lehet szórakoztató intézmény, vagy legjobb esetben a nemes művelődésnek alkalmas tényezője, — a magyar színpad azonban a nemzet vérkeringésének ütőere, nemzeti örömeinknek, nemzeti vágyakozásunknak, nemzeti bánatunknak, nagy gyászunknak hűséges tolmácsolója. A magyar színészetnek szent hagyományai vannak. Már bölcsőjében is védőbástyája a magyar szónak, pallérozója a magyar nyelvnek és egész fejlődésében a nemzeti szellem életetője. A lanckadó hazafiúi tűznek serkentője. A színpad hősei keservesen nélkülözve, önfeláldozóan túrva és hordozva a lenézés keresztfáját, emelt fővel járták golgothás útjukat, mert szívükben egy szent eszmény élt, az erősítette őket: a hazaszeretet eszménye.

A színház sorsa a mesebeli szentmadárnak végzete, mely nem pusztul el soha, mert önmagát megégeti ugyan, de megfiatalodik és hamvaiból új életre kél...

Lehullanak a százados falak, megsemmisül akönyvel, babérral annyiszor borított ősi fészek s a tapsok helyén tompa csákányütések konganak. De ami le hull, ami elporlik, ami megsemmisül, az csak porlando anyag. A szellem megújodik s megfiatalodva, diadalmasan foglalja el új palotáját. És én áldva áldom a Mindenhatót, hogy az elmúlás és megújulás történelmi perceiben kegyelettel s az ősi szellem imádatával ide állhatok, az elköltözni készülő öreg színpad korhadó deszkáira, hogy szívem vágya ezerint széppé, felejthetlenné tegyem hattyúdalát, amely hirdetője legyen a múlthoz méltó megújulásnak.»

Fogadalom volt ez. Mélyről jövő felelősiség-vállalás.

Tudtam, hogy a kolozsvári közönség meg fogja érteni, de majdan számon is fogja kérni ezt a fogadalmat. Jól tudtam, hogy amit ígérek, azt be is kell váltanom emberi erőm korlátai között.

Ezután a fogadalomtétel után. Balassának *«Paraszt-szívek»* című egyfelvonásos népies játékát adtuk elő. Ennek a kis gyöngyszemnek dalait *Dankó Pista*, a szegedi cigány-dalköltő szerezte. Az ünnepi est további folyamán Felice Cavallotti *«Énekek éneke»* című dramolettjét adták elő színészeink Radó Antal fordításában, végül Erkel Ferenc operájának *«Hunyadi László»*-nak harmadik képe került színre.

Az ünnepség fénye után következtek az ígéret-beváltás dolgos hétköznapjai. Egymást érték a bemutatók és a vendégszereplések. Küry Klára, Fedák Sári, Újházi Ede, Réthy Laura léptek fel gyors egymásutánban, hogy a műsort változatosabbá és vonzóbbá tegyék.

XXXIII.

A «Bizánc» a Farkas-utcai színházban.

Alighogy megkezdtük a munkát a Farkas-utcai színházban, szenvedélyes hittel készültem az első nagy premierre, *Herczeg Ferenc «Bizánc»-ára*. Ez a széles látókört nyitó tragédia már egy évvel előbb került színre Budapesten, de a kritika nem méltányolta érdeme szerint s így elődöm, Megyeri Dezső nem is vette át a Farkas-utcai színház műsorába. Én pedig boldog voltam, hogy reám maradt a «Bizánc» bemutatásának kötelessége.

Az első pillanattól éreztem, hogy valaini sűrű fátyol ereszkedett színpad és közönség közé a «Bizánc» budapesti bemutatója alkalmával. A historikusok szórshasogatással állapították meg, hogy a történelmi eseményekhez nem volt hű Herczeg Ferenc. Költői fantáziája túlságosan szabadom törte össze azokat a hiteles adatokat, melyek történetíróink fáradtságos kutatása nyomán kerültek a köztudatba. A szelídek és jóindulatúak pedig azt mondták, hogy kevés benne a cselekmény, sok a szónoklás, vezércikktémák sorakoznak

benne. Ezek a hivatalos vélemények zűrzavart okoztak a közönség ítéletében és lanyhulást az érdeklődésben.

Nem értették meg belőle a jelen idők veszedelmét és a jövőremutató komor jóslatát.

A historikusok csak a multat bogarászták a darabban, a korhűséget kifogásolták; a kritikusok a dramaturgiai szabályok Prokrustes ágyába igyekeztek beleszorítani a drámai eseményeket. A történelmi múlt fantasztikus köpönyegén keresztül nem látták meg a lényegét. Nem érezték, hogy a bizánci császárság romlottságának, széttagoltságának, belső marakodásának és összeomlásának képe a költő lelkéből felszakadó fájdalmas prófécia. Az osztrák soldateska mindent elhallgattató diktatúrájának, Ferencz József uralkodásának fényében rendkívüli bátorság és jövőbelátó költői erő kellett ahhoz, hogy ezt a félelmes kelpei; megrajzolja valaki. A nemzetiségek lázadoztak s elszakadásra törekedtek. Az udvari kamarilla titokban szította mozgalmukat. A magyarság pártokra oszolva gyöngítette saját erejét. Magyar magyar ellen hadakozott elkeseredett gyűlölettel. A háborgó vulkán közeli kitörésének földalatti robogását csak a költő hallotta. A «Bizánc» a fenyegető veszedelemre mutatott.

De pusztába kiáltó szó maradt.

Nem ringattam magamat abban a hitben, hogy a Farkas-utcai színház előadása felriasztja kábultságából a nemzetet. De azt éreztem, hogy az ősi színház szívének egy dobbanása mai adna ki, ha *Bizánc* hiányoznék műsorából. Ami erő és tehetség módunkban volt, mindazzal szolgálni akartuk a *Bizánc* kolozsvári bemutatását 1905 május 19-én.

Bizánc-haa való törhetetlen hitemnek egy évvel később ismét bizonyosságát adtam. «A magyar dráma irányai» című könyvemben ezt írtam: «*Bizánc* a legjobb magyar tragédia. Nem szeretek a művészi alkotások között összehasonlításokat tenni, mert minden igazi művészi alkotás sajátosan eredeti, önálló és más-

sal össze nem hasonlítható. De miután nálunk nagy divatja van még a klasszifikációnak, ki kell mondanunk, hogy a *Bizánc* megjelenése óta új sorrendet kell megállapítanunk drámáink értékelésében. Az első hely Ilerezeg Ferencnek ezt a tragédiáját illeti...»

Ez a megállapításom, később személyi bonyodalmat is okozott nekem. 1918-ban magántanári habilitációm formáságai folytak a kolozsvári egyetemen. Egy napon *AZ* áldott szívű, jó *Schneller István*, a kolozsvári magyar egyetem utolsó rektora, fölkeresett és bizalmasan közölte, hogy egy kari ülésen *Dézsi LaJQs_D* a magyar irodalom professzora komoly kifogásokat hangoztatott ellenem azért, mert nem tisztelem eléggé a hagyományokat s a dogmává vált hivatalos megállapítással szemben, nem Bánk bán-t, hanem Bizáncot tartom a legjobb magyar tragédiának. Dézsi Lajos később tényleg szóba hozta előttem ezt a «te-kintély-rombolást», de megnyugtattam, hogy tőlem nem kell féltene a hagyományokat, mert én azokat féltve őrzöm, bizonyosságát fogom annak is adni, hogy a régi magyar drámaírás elfelejtett kincseinek nincsen olyan szorgalmas bányásza, mint amilyen én szeretnék lenni. De «Bizánc» szívügyem. Abban az egyben külön felfogásom van. Igyekeztem okát adni ennek az álláspontomnak. Azt hiszem, hogy Dézsi Lajost sikerült meggyőznöm, de a történelem vihara elsodorta Kolozsvárról a magyar egyetemet, elsodorta az én magántanári habilitációm is...

Eszteendőket multán még egyszer alkalmam nyílt, hogy a «Bizánc»-ban való hitemnek áldozzak: Szeged városa azzal tisztelt meg, hogy világszerte híres dóm-téri szabad ég alatti előadásainak művészi vezetését reám bízta. A fölkeresnek természetesen boldog örömmel tettem eleget s legelső gondolatom az volt, hogy a «Bizánc»-ot fogom a Dóm-tér korlátlan lehetőségei között előadni. Illetékesek és illetéktelenek megriadtak a gondolattól. Szeged városa is félt a terv megvalósításától, attól tartott, hogy túlságos anyagi megtér-

héléssel jár, már pedig a «Bizánc» az addigi tapasztalatok szerint nem az a darab, amelyik tömeget vonzaná. Szeged városának aggodalmát annál könnyebb volt eloszlatnom, mert Herczeg Ferenc költészetének ott, Délmagyarország fővárosában, különösen mély gyökerei vannak, másrészt pedig a darabok megválasztását reám bízta. Én pedig felelősségem tudatában mély meggyőződéssel hittem a kirobbanó sikerben.

A sajtóban is hadakoznom kellett, mert a legjobb indulatú hozzáértők is azt vitatták, hogy a « Bizánc » nem alkalmas szabadterén való előadásra. Amikor pedig Herczeg Ferencről engedélyt kértem a mű előadására, ő maga is tamáskodott. Nem hitte, hogy az óriási téren, a szabad ég alatt hathassanak a rejtett gondolatok, féltette a halk jelenetek intimitásait. De megadta az engedélyt, sőt — kérésemre — a tragédia befejezését is a felséges templom-háttér hangulatához simította.

Az eredményt ismerjük. Négy év óta a szegedi Szabadtéri Játékok állandó, nem hiányozható ünnepei a «Bizánc»-előadások. Ott kapta meg a tragédia tulajdonképpen azt a mély háttérrel, gondolatának azt a sodró erejét, amit zárt színpadon sohasem tudott elérni. Új szépségek bontakoztak ki a holt betűkből. A környezet, a tömegek, a messzeségben zajló csaták, a föllángolások és összeroppanások, a szereplők éles kontúrjainak szimbokuma, a szavak szárnyaló zenéje új látókört nyitott meg a nézők szeme előtt. Ráeszméltek végre a tragédia igazi értelmére. Tízezres tömegek lelkesedtek, csüggedtek és emelkedtek. Tízezres tömegek szíve erősödött és telt meg áhítattal. Tízezres tömegek lelke keményedett meg acélos akarással és a jövőben való bizodalommal.

Nekem csöndes és boldog gyönyörűségem volt ez a megálmodott beteljesedés. Beteljesedése annak a hitemnek, amely a «Bizánc» első megjelenésekor gyökeret vert lelkemben.

XXXIV.

Az öreg színház hattyúdala.

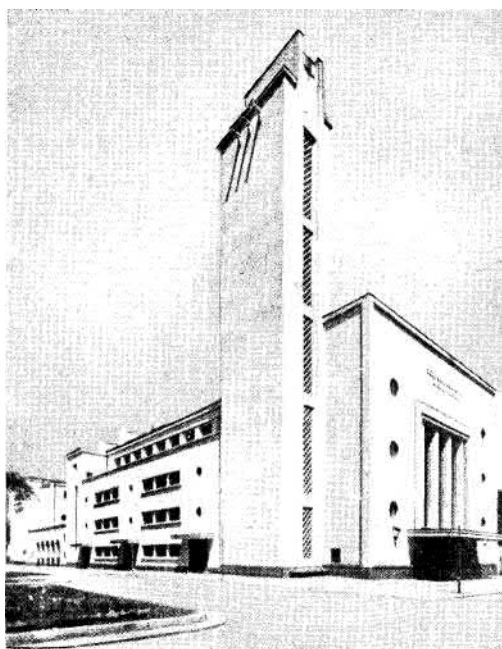
A nyári idény beköszöntésekor a Farkas-utcai színházból a Korbuly-féle favázas Színkörbe költözködtünk. De szeptember 30-ári újra visszatértünk a téli házba, megkezdődött az utolsó évad munkatervének megvalósítása. Az ifjúsági előadások sorát Sophokles *Antigone-ja* nyitja meg a *Ésengery János* bevezető magyarázatával. Minden második héten vendégül látta a színház a kolozsvári tanintézetek fiatalságát. A Kolozsvárt környező városok ifjúsága számára is rendeztünk rendkívüli délutáni előadásokat. Rendszeres operaelőadások emelték az énekes műsor művészi színvonalát. Változatos és gazdag volt a színház opera-műsora. Budapesti és külföldi vendégénekesek tették még színesebbé -ezeket az előadásokat. Felejthetetlen volt a francia *Yvonne de Tréville* és a svéd *Svürdström Valhorg* vendégjátéka.

Ahogy most látom, és sok évtized távlatából végignézem a Farkas-utcai színház utolsó évadjának műsorát, meghatva és tiszteletadással kell annak a gzimészgárdának munkájára gondolnom, amely a terveknek és művészi elgondolásoknak olyan tömegét tudta valósággá varázsolni a színpadon. Ennek a felfokozott munkabírásnak rugóját csak abban találhatjuk meg, hogy a színház minden tagját, a nagynevű művészeket éppen úgy, mint a közkatonaikat, még a díszletező munkásokat is áthatotta az a hit és akarat, hogy ennek a gazdag emlékü színháznak hattyúdálát felejthetlenné és a múlthoz méltóvá kell tennünk.

Mint Nagy Lázár uram, a Farkas-utcai színház történetének első íródeákja mondaná, «a *fprosteritás számára*» érdemes följegyezni néhány darabcímet. Rámutatni az utolsó év műsorának néhány jelentős eseményére, hangsúlyozva, hogy *egyetlen egy év* művészi útján szerepelnek ezek az állomások. A szokásos

44. Bontják a Farkas-utcai színházat (1935). Fotofilm felv.

45. Ezt az épületet emelték a románok a Farkas-utcai színház helyén

sulata is sokszor játszott Kolozsvárott előttem s ennek dacára egy év alatt 36-szor adtuk elő mi is. Shake-i speare *Athéni Timon-ját* és Molière *Don Juan-ját* ie színre alkalmaztam és ebben az évben mutattuk be először magyar nyelven.

Hosszú ez a névsor. Es száraz. Unalmas is. Darabcímek végevárhatatlan sora. Mégis föl kellett jegyezni, hiszen a Farkas-utcai színház utolsó évadjának állomásai ezek, hattyúdalának hangjegyei. Ezekből csendült a 85 éves színház búcsúhangversenye. Talán bizonyosága annak is, hogy amire fogadalmat tettem az öreg kortina előtt, azt beváltani próbáltam.

S bizonyosága annak, hogy a kolozsvári közönség fogékonysága és színházszeretete egy vonalnyt sem tért el a hagyományoktól. Más közönség hat évre felosztva sem tudta volna megemésztetni ezt a súlyos műsort. A kolozsvári közönség azonban lelkesedett érte, megértette, megbecsülte. És élvezte, hogy a színpadról nemes szellemek hangja árad felé. Ez a közönség együtt élt a színpaddal. Nem játékként nézte a színpadot, hanem komoly élet vérhullámzásaként. Jellemző eset történt az *Ármány és szerelem* előadásán. A közönség lélekzetet visszafojtva kísérté Ferdinánd és Lujza szomorú sorsát, haragudott a csel-szövére, sírt a szomorú fordulatnál, s amikor a szép, szőke, nyúlánk *Jeskó Ariadne*, akinél meghatóbban senki sem tudott a színpadon szenvedni, a méreg-pohár után nyúlt, a földszinten egy veleérező kisasz-ezony szívéből sikoltva tört fel a figyelmeztetés:

«Ne igya meg a limonádét, méreg van benne!»

Az utána következő pillanatok hangulata rávilágít a kolozsvári közönségre. Minden más színházban a cinikus, fölényes közönség harsogó hahota ja tört volna ki erre az önkéntelen feljajdulásra s botrányba fulladt volna az előadás vége. A Farkas-utcai színházban azonban csak elhaló moraj követte a sikoltást s az élet folyt tovább a színpadon. Mindenki együtt érzett a szegény Lujzával, csak éppen jobban tudta fékezni

indulatait, mint a feljajduló kisasszony. Naivitás? Lehet, hogy az. Sőt, biztosan az. De ez az igazi közönség. Nem az, amelyik kérkedik azzal éjsz érezteti szomszédaival, hogy mindaz, ami a színpadon történik, cg^móka.

XXXV.

Épül az új színház.

Tisza Istvánnak igaza volt: mire az új színház bérbeadásáról kellett tárgyalni, ő már nem volt miniszterelnök. A felkorbácsolt néphangulat elsodorta a legkeményebb sziklát. A legbecsületesebb, die egyszersmind legnaivabb magyar államférfit. Erős hite nem ismert elhajlást, vagy megalkuvást.

Az új színház a Hunyadi-téren már fedél alatt volt, belső berendezésén dolgoztak, dönteni kellett, hogy kire bízzák igazgatását. A színügyi választmány elnöke akkor *Belay Ákos gróf* volt. 1906 év tavaszáni összehívta a választmány tagjait. Egyhangú határozat alapján javaslatot tettek a belügyminiszternek, hogy az új színház vezetéséit pályázat mellőzésével hát évre bízza reám.

Kristóffy József volt a belügyminiszter. Nem telt bele egy hét s megérkezett az utasítása, hogy a színügyi választmány kösse meg¹ velem hat évre az¹ új színház vezetésére vonatkozó szerződést.

A Hunyadi-téri színház alapköletétele óta én mindennap ott kóborogtam az építkezés körül. A bécsi Fellner és Helmer cég tervezte a színházat. Ezt a meghálálhatatlan intézkedést is Tisza Istvánnak köszönhetjük. Amikor az új színház terveiről volt szó, a kolozsváriak pártokra szakadtak. Heves harcok dúltak gyűléseken és hírlapi cikkekben. Mindenkinek volt önálló elgondolása, hogy hová kellene építeni a színházat. Különösen sok híve volt annak a tervnek, hogy a Széchenyi-térre, a Tornavívoda helyére épül-

join a színház. Mikor Tisza látta, Hogy a tervek és új eszmék gombamódra szaporodnak és Hogy se vége, ee' hossza nincs az ankézésnek, hogy a sok bába közt nem tud megszületni a színház, határozott hangú leirattal véget vetett a vitatkozásnak. Értesítette a várost, Hogy az új színház a volt Trencsin-téren, a régi fapiac helyén fog felépülni. Pont. Több felszólalási nem volt. De újabb vita-anyag volt, hogy kire kell bízni az új színház felépítését?

A hírlapok követelték, hogy magyar építészt kell megbízni a tervezéssel. Szidták Tiszát, mint a bokrot, mert ajánlatot kért a bécsi Fellner és Helmer cégtől is. De a szitoközön úgy lepergett Tiszáról, mint háztetőről a pattogó jégeső. Nem törődött ő az üres hazafiúi szólamokkal. A handabandázásnak soha sem volt rá hatása. Amikor azok a sízakértők, akikben ő megbízott, megállapították, hogy a színház-építésben gyakorlatlan magyar építőművészek tervei mérhetetlenül nagyobb költséggel járnak, s a siker éppen e téren való tapasztalatlanságuk miatt bizonytalan lenne, minden vitának véget vetett azzal, hogy az osztrák cégre bízta a tervezést és a kivitelt. Pont. Nincs tovább civakodás és eszmetermelés.

Ez a színház ma 35 éves és ma is olyan, Hogy bátran meg lehetne nyitni, mint újat. Az osztrák cég egy fillérrel sem lépte át a költségvetést. Ezzel szemben a Színkör, ahol most játszanak magyar színészeink, θ amelynek tervezését és építését én magyar művészekre (a zseniális *Mariais Gézára* és *Spiegel Frigyesre* bízam) a költségvetési előirányzatnak háromszorosába került. Pontosan annyiba, mint a hatalmas és pazar Hunyadi-téri színház. Az előirányzat 270.000 korona volt s a tényleges építési költség majdnem 800.000 koronára emelkedett. A Hunyadi-téri nagy színház építési költségeinek és berendezésének előirányzata 850.000 korona volt, ezt a költségvetést nem is lépte át a Fellner és Helmer cég. Ami természetes is, hiszen magyar építészeknek addig nem sokszor volt alkalmuk

Színházépítésben gyakorlatot szerezni, Fellner és Helmerék pedig akkor már száznál több színházat építettek az egész világon.

Mindennap ott kóvályogtam tehát az épülő színház falai között, felkapaszkodtam az emelvényekre s mindennap tanácskoiztam Fellnerék megbízottjával, az építés kitűnő és erélyes vezetőjével, *Bohn Alajossal*, aki készségesen mérlegelte és teljesítette azokat a kívánóságaimat, amelyek a tervek és költségvetés keretei között megoldhatók voltak.

Minél közelebb érkeztünk az építkezés és berendezés befejezéséhez, annál gyakrabban fordult meg agyamban a gondolat, mi a feladata annak, aki ennek a színháznak szellemi munkáját megindítja? Új művészi irány keresése? Valami új játéktípus kitermelése? Új gondolatok valósággá válása? Tág kapunyitás a mind nemzetközibbé váló korszellem előtt? Új úton való megindulás, hogy majdan, száz év múlva az utódok ne hivatkozzanak a régi-régi emlékekre, hanem az itt kezdődött új nyomokra? Új célkitűzések? Új maghintés?

S egyre keményebbé vált bennem az a hit, hogy mindez hiú elgondolás. Az új vezetőnek csak egy kötelessége lehet: *a Farkas-utcai színház szellemét kell átmentenie ebbe az új és fényes palotába*. Külsőségekben gazdagodhatnak az előadások, a színjátszásnak új lehetőségei léphetnek a régiek nyomába, új játékmódor válhatik divattá, a színpadi életnek vérkeringése lüktetőbbé válhatik, technikai fölkészültségben új csodák ragyoghatnak a közönség szeme elé, — de a magyar színpadi (művészet célja, hivatása, rendeltetése az új hajlékban is csak a száz év előtt ásott út folytatása kell, hogy legyen. Az iránytű most is az elődök által kitűzött cél felé mutat.

S ebben a hitemben végleg megerősített az a kie alkalmi játék, amit *Herczeg Ferenc* írt «*Színházavatás*» címen az új színház megnyitó ünnepére: Az új igazgató kábultan jár a fényes, gazdag, tökéletesen

fölszerelt csarnokban. Minden megvan az új házban, amit a technika és építőművészet csodája megálmodifiatott s (mégis valaminek híját érzi. Tépelődes© közegette lassan benépesedik a színpad. *Egressy Gábor, Lendvay és Déryné, Kantomé és Jantsó Pál,* meg *Szentpétery* szellemei jelennek meg. Felavatják az új hajlékot. S lelkendezve ébred az új igazgató arra, hogy az ő szellemük hiányzott eddig a házból. Nélkülük csak üres ós kongó szóáradat lenne mindaz, ami az elkövetkező századévben e deszkákról a közönség felé árad. A felszabadult lélek örömevel ébredtem én is arra, hogy *tudom mi a feladatom,* tudom, merre vezet az utam s némán vállaltam az épülő színház nyers kövei és zezugos emelvényei között, hogy teljesíteni fogom a reám szállott kötelességet. Úgy eredtem, mintha ez a hitem, ez a gondolatom beleépülne! a kövek közé.

XXXVI.

Búcsú az öreg színháztól.

Az új színház már pompázott és ragyogott a Hunyadi-téren. Csodájára jártak kolozsváriak és idegenek. A berendezés utolsó simításait végezték szorgos munkáskezek. A régi színház pedig szürkém, szerényen, megadással várta sorsát a csendes Belső-Farkautcában. Haldoklása is méltóságteljes volt. A betöltött hivatás büszkeségével várta a véget.

Még egyszer felcsillant benne a régi élet. Felragyogott színpadán a régi dicsőség gazdagsága: 1906, június 17-én. Ezen a napon tartottuk az utolsó előadást az öreg színházban. *Bánk Bán-t* játszottuk. Azt a tragédiát, amellyel igazság szerint 1821-ben tnejj kellett volna nyitni ezt a színházat. Engesztelő áldozat volt ez és hódolat *Katona József* szelleme előtt. Katona József ugyanazon a napon született, amelyen az erdélyi magyar színjátszás. Katona József eltemetett

Bámk-ja ezen a színpadon támadt halhatatlan életre. Katona József emlékének szenteltük a haldokló színház utolsó léleketvételét.

Az ország meghatott figyelme Kolozsvár felé fordult ezen az estén.

És én mégis úgy éreztem, hogy belső, családi gyászünneppel volt ez.

Megvolt már a tervem, hogy az ország Kolozsvárra seregi a nagyjai előtt még egyszer ki fogjuk majd nyitni az öreg színház kapuját akkor, amikor megnyílik az új palota. Hogy akik idegyűlnek majd az újszülött ünneplésére, előbb tiszteljenek a halálát váró nagy Múlt előtt.

A június 17-iki előadás szűk családi búcsúvétel volt. Erdélynek, Kolozsvárnak búcsúja a vén harcostól.

De el nem felejthető, emlékeket idéző, jövőre kötelező búcsú.

A múlt és a jövő ölelkezése. A búcsúzó színház végső akaratának beszédes képe.

Gertrudis *Jászai Mari* volt, Tiborc *Szentgyörgyi István*, Mihál *Dezséri Gyula*, Simon bán *Várady Miklós*. A Farkas-utcai színház régi dicsőségének ezek az élő tanúi ezen a búcsú estén átadták a gazdag örökséget a fiatalságot képviselő új nemzedéknek: *Aczél Ilonának*, aki *Melindát* játszotta, *Sebestyén Gézának*, Tiborc megszemélyesítőjének, *Hidvégi Ernőnek*, a férfias és fiatal Bánknak, *Rajnay Gábornak*, a lelkes Ottó hercegnek és *Janovics Jenőnek*, aki *Biberaohban* lépett fel. Emlékezetes előadás volt. A kisebb szerepekben, és a statisztéria tömegében is olyan nevek: mint: *Tóvölgyi Margit*, *Laczkó Aranka*, *Makrai Dénes*, *Mátrai Kálmán*, *Király Ernő*, *Parlagi Lajos*, *Berlányi Vanda*, *Árkossy Vilmos*, *Gerlaky Uermin*, *Reményi Sári*, *Ratizfalvy Elza*, *Roda Ferenc*, *Korányi Frida*, *Miklóssy Margit*, *Hetényi Elemér*, *Horti Sándor*, *Kassay Károly*, *Mészáros Alajos*, *Mezey Mihály*. Bánk kis fiacskája pedig *Somogyi Erzsébet* volt, ez az elragadó csöppesség, aki ma a Nemzeti Színházban aratja nagy sikereit.

Kolozsvár közönsége borús lélekkel, régi emlékeket idéző gondolatokkal, nehéz szívvel búcsúzott az ősi hajléktól.

Nem volt hivatalos búcsúszó. Nem volt szónoklat. Csak Katona József nemesveretű hangja zúgott, harsogott, zengett és lángolt. Hol van ennél szebb imádság színházi oltár előtt? Ez a méltóságteljesen hömpölygő, kemény, dübörgő nyelv belefürödött a szívekbe, lobbogott és tüzet gyújtott. Lenyűgöző hangulatot teremtettek a patinás szavak a patinás falak között.

Azután legördült a függöny. Mély főhajtással, néma imádsággal, könnyes szemekkel még egyszer vissza-visszanézve, szótlánul oszlott a közönség. A színészek is elszéledtek, üres, sötét és néma volt a magára maradt színház. S akkor én a színpadnak egy kicsi, korhadt deszkalapját lefeszítettem. Csak akkorát, mint egy téglalap. Szürke volt és kopott. Tele régi díszletfúrások lyukacsával. Mintha szű rágta volna. Azt másnap reggel elvittem az új színházhoz. Az építésvezetőt kertem, hogy ezt az ócska kis deszkalapot keltesse be az új színpad sima, fénylő deszkái közé. A sűgolyuk mellett, ott senki sem veszi észre, nemi zavarja a fürkésző szemet.

Babona volt? Hit volt? Vagy jelképes hűség-fogadalom? Nem tudom. Az érzésem hajtott minden határozott gondolat nélkül.

Sok, sok éven át, valahányszor lementem a színpadra, önkéntelenül erre a kicsi, színével elütő deszkalapocskára tévedt a szemem. Buzgó takarítónók hiába sűrölták, keféltek, szürke maradt és kopott, nem tudott az új deszkákhoz fehéredni.

Sok víz csobogott le azóta a Szamoson. A régi deszkázatot újakkal cserélték fel. Az a kis korhad emlék szétmállott, vagy elégett. Ha szétmállott, porzemei szállanak szerte és termékenyítenek. Ha elégett, pernyéjét hordja a szél, gyűjt és világít. De mindenképpen él és parázslik a szívekben...

A régi színház kapui még egyszer kinyíltak 1906 szeptember 7-én. Másnapra volt kitűzve az új Hunyadi-téri színház megnyitásának nagy nemzeti ünnepe. Az ország minden részéből sereglettek a meghívottak, a kormánynak, a törvényhozás két házának, irodalmi, művészi intézményeknek, egyesületeknek, törvényhatóságoknak nagynevű vezérei. Egy nappal előbb jöttek, hogy a megnyitás örömnépe előtt meghajtsák a nemzet tisztelgő zászlaját a búcsúzó előtt. Feltáruhtak hát előttük még egyszer az öreg ház kapui. Ez volt a *hivatalos búcsú*. Nem volt olyan bensőséges, mint a júniusi. De országos hírű, komoly és méltóságteljes, *Zichy Géza gróf* ünnepi nyitánya után *Rajnay Gábor* elszavalta azt a prologust, amelyet 1821-ben a színház megnyitó estéjén *Petrichevich Horváth Lázár* mondott el. Ezután *Lavotta János*: «Zrínyi nyitány»-a következett a műsoron, majd Korner «Zrínyi»-jének egy részletét adták elő színészeink. *Szent jóbi Szabó László* régi hangulatos, játéka, a «*Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma*» és Váradi Antalnak erre az előadásra írt «*Epilógus*»-a fejezte be az ünnepet.

Lobogott, lángolt és lelkesedett mindenki. Komoly elmélyedés lett úrrá a lelkeken. Az öreg színház múltjáról és nemességéről beszéltek nagy tisztelettel, de azért a repeső szíveket már a másnapi örömnépe igézete tartotta fogva. A kötelességteljesítés hivatalos elismerése volt ez az országos búcsú. Érdemrendtűzés a roskadozó falakra ...

Utána igazán *örökre* zárultak be a nehéz tölgyfakapuk.

*

De egyszer felcsillant még a remény, hogy kitérülnek újra, hogy ismét beköltözhetünk az öreg színházba.

Új idők viharában. A nagy sorsfordulat lázas napjaiban. Ezerkilencszáztizenkilencben. A nagy világ-

égés romjai között. Még a Hunyadi-téri színházban játszottunk, de a lélekezésünk már nagyon ki-kihagyó volt. Meg voltak számlálva napjaink. Az átvétel hivatalos formaságai mind élesebb harcokra vezettek. Állottam a harcot strázsahelyemen a reám szállott kötelesség parancsa szerint.

A főhatalom a nagyszebeni román Kormányzó Tanács kezében volt.

A Kormányzó Tanács két döntő befolyással rendelkező tagja, *Hatieganu Emil* és *Brediceanu Tibor* 1919 július 21-án bizalmas tárgyalás közben közölte velem, hogy kerülni akarják az erőszakos kilakoltatás kellemetlen és felzaklató külsőségeit, gondolkozzam tehát azon, mi lenne föltétele annak, hogy megnyugodva és békésen vonuljak ki a Hunyadi-téri színházból? Felajánlották azt, hogy a Színkörben folytassam zavartalanul a magyar színházi előadásokat β adja in át a nagy színházat a román színpadi művészet számára. Én ezt a megoldást nem találtam elfogadhatónak, ellenben kijelentettem, hogy *amennyiben a Farkas-utcai színházat, ahol már 14 éve szünetelnek az előadások, megkapom, hajlandó vagyok a békés átadásról tárgyalni.* A Kormányzó Tanács urai erre kérték, hogy írásban részletezzem a módozatokat. Én tehát augusztus hó 10-én a kérdés minden oldalát megvilágító beadványban fejttem ki álláspontomat. Kértem, hogy vagy adja el nekem a Kormányzó Tanács örökáron a Farkas-utcai színházat, ugyanannyiért, amennyiért annak idején a magyar kormányzat adta el az egyetemnek, biztosítva, hogy ott a magyar színjáték *mindenkor* zavartalanul fog működni. Én ezzel szemben a saját költségemen fogom átépíttetni és berendezni a régi színházat. Vagy vállalja a Kormányzó Tanács az átépítés és berendezés költségeit s adja bérbe harminc évre az épületet magyar színházi előadások céljaira. Mihelyt az átépítés megtörténik s a berendezés is teljes lesz, kivonulok békésen a Hunyadi-téri színházból.

Beadványomra hetekig semmi választ nem kaptam.

Pedig mély hittel és reménykedő bizalommal vártam. Azt hittem, abban bíztam, hogy zaklatott bizonytalanság után új és nyugalmas életet kezdetünk a felfrissítendő ősi házban.

Szeptember 16-án végre megérkezett a válasz Nagyszebenből. A Kormányzó Tanács arról értesített, hogy október elsején minden körülmények között és minden föltétel nélkül birtokába veszi a színházat, de tiszteletben akarja tartani a magyar kormánnyal kötött szerződésemben foglalt jogaimat, a színház igazgatását tehát továbbra is reám bízva, föltéve, *ha előbb leteszem a hűségesküt.*

Az öreg színházról egy szó sem esett a válaszban.

Ez volt az utolsó kísérlet, amellyel a Farkas-utcai színházat a magyar színjátszás számára meg akartam menteni.

Nem sikerült.

A hűségesküt nem tettem le.

Katonai erőszak telepített ki a színházból.

*

Teltek az évek. Forgott az idő kereke. Az öreg színház elhagyottan, némán, sötéten állott. Olyan volt, mint egy tollától megfosztott, kopott, nagy, szürke madár. Falairól lehasadozott a vakolat, fedele behorpadt, belseje romhalmaz volt már. Mellette őrt állottak a terebélyes vén platánfák. Azokból minden nyáron újra kifakadt az élet. Jelentkeztek, hogy ők éberen örködnek.

S én mindennap elvándoroltam a csöndes, néptelen Belső-Farkas-utcába. Megállottam az öreg színház szüette kapuja előtt, levettem kalapomat s meghajtottam fejemet. Búcsúztam. Mindennap újra elbúcsúztam tőle. S úgy képzeltem, hogy az arra haladó kevés járókelő ajkán is önkéntelenül meghalkult a szó, a cipőjük sarka lágyabban érte a földet.

Valami olyan érzés vált bennem úrrá, mint amikor bedőlt tornyú, pusztuló, hívőitől elhagyott, vén templom mohos falai előtt vezet az utam s megállok, gondolataim visszazárnyalnak arra az időre, amikor a karsú tornyot még nap sütötte, falait vihar tépte, amikor búgott belőlről az orgonaszó, a fehér oltár fölött pedig égett az örökmécses s áhítatos hívők ezrei találtak vigasztalást a felszálló imádságban. Pusztult, omladozott a magányos vén ház.

Ezerkilencszázharmincnyolcban egy bukaresti lapban szomorú hírt olvastam.

A kolozsvári egyetem tanácsa árlejtést írt ki a Str. Kogalniceanun lévő, úgynevezett «Farkas utcai Magyar Színház»-nak lebontására s helyébe román diákokthoz építésére. A munkát Irimie Tiberiu bukaresti építész nyerte el tíz és fél millió lej költségelőirányzattal.

Halálharang kondulása volt ez a szürke árlejtései napihír.

Magyar szívekbe nyilaló, fájdalmas harangszó.

Másnap, amikor rendes vándorutam a Farkas utcába vezetett, láttam, hogy a vén platánfák a földön hevernek. A hűséges őroket, száz év dicsőségének néma tanúit, kemény fejszecsapások döntötték le. A hatalmas törzsek, a sűrű lomboság haldokolva feküdtek az utca porában. A törzsek tele az élet szivárgó nedvével, mintha siratnák az őrzésükre bízott öreg házat, a lombok levelei még zöldek, de már fonnyadok.

Az öreg épületből tompa csákányütések morajlottak ki. Koporsószegek kalapácsütése hangzik így.

Munkások százai bontották-rombolták a százados falakat.

Azután is mindennap eljártam a pusztuló színház környékére. Az utcákon már emeletnyi magasságban emelkedtek a téglák, kövek, gerendák, melyeket a

ván színház falaiból hordtak le. Fátyolos szemeim előtt mieden téglá úgy rajzolódott ki, mintha óriási babékoszorúnak volna egy-egy örökzöld levele. Milyen frissek, milyen épek, milyen dacosak, milyen időtállóak ezek a téglák! Vájjon melyiket ki hordta száz és egynéhány év előtt a falakhoz? Lelkes magyarok adtak ingyen 8 más lelkes magyarok napszámber nélkül építették be őket. Felhőkarcoló palotához ma fele ainnyi sem kell, mint amennyit ennek az öreg színháznak egyetlen falából kivájtak. Mennyi jószándékú pazarlással, milyen bőkezű áldozatossággal hordták, emelték a köveket, a téglákat akkoron a derék magyarok a nemzeti játékszín első, állandónak tervezett otthonához! A fundamentumjához nem is nyúltak a mostani mesterek. Az olyan volt még, olyan szilárd, hogy könnyedén elbírja, túl is éli a következő századévek konstrukciós terveit.

Mint koronájától megfosztott, tépett lombú, villámsujtott fatörzs, úgy állott hónapokig a törmelések, kőtorlaszok, gerendák és téglahegyek között a regélő színház egyre törpülő romja. Nagyon öreg ember szokott így élete utolsó napjaiban összezsugorodni, összezsugorodni. Nehezen birtak vele a munkáskezek. A romok körvonalai sokáig meredtek az égnek, mint eleven felkiáltójelek. A színpad helyén, amelyen száz év előtt Bánk súlyos lépései dübörögtek, mély, tágas és fekete gödör meredt sötétben. Nagy emlékeknek, beszélő múltnak sírgödre. Nagy emberi koponyának fekete ürege.

A köveket elhordták.

S az ősi ház helyéin ma dísztelen falak ágaskodnak hetykén a felhők felé.

TARTALOM

	Oldal
Előszó (írta <i>Ravasz László</i> ref. püspök).....	5
I. A magyar színjáték régi nyomai.....	10
II. Az első erdélyi szintársulat, vagyis: KÖZTÁRSASÁG.....	22
III. Shakespeare-kultusz Kolozsváron.....	31
IV. A hanyatlás kora.....	39
V. Hogy épült fel a Farkas-utcai színház?.....	49
VI. A Farkas-utcai színház külső képe és belső élete.....	53
VII. Az első szintársulat.....	60
VIII. Német szó a Farkas-utcai színházban.....	81
IX. Déryné korszaka a Farkas-utcai színházban.....	87
X. A Bánk bán feltámadása.....	96
XI. Létért való küzdelem.....	110
XII. Kalandos vendégjáték Bukarestben.....	115
XIII. Follinus János és Fehérváry Antal.....	121
XIV. Jászai Mari.....	126
XV. E. Kovács Gyula.....	134
XVI. Szentgyörgyi István.....	145
XVII. Várady Miklós.....	158
XVIII. A bécsi vendégszereplés.....	164
XIX. Krasznay Miksa, a Farkas-utcai színház Hári Jánosa.....	171
XX. Ditrói Mór.....	177
XXI. Hogyan kerültem a Farkas-utcai színházba.....	185
XXII. A «színitanoda» a múlt század végén.....	200
XXIII. Miskolc.....	214
XXIV. Makó Lajos és Krecsányi Ignác.....	221
XXV. Nagyvárad és Kolozsvár.....	227

	Oldal
XXVI. Operett-kultusz Kolozsvárott	240
XXVII. Művezetője lettem a Farkas-utcai színháznak	243
XXVIII. Ifjúsági előadások	251
XXIX. Bölöny József	257
XXX. Szeged	263
XXXI. Tisza István és a Farkas-utcai színház	278
XXXII. A Farkas-utcai színház utolsó éve	293
XXXIII. A Bizánc a Farkas-utcai színházban	299
XXXIV. Az öreg színház hattyúdala	303
XXXV. Épül az új színház	306
XXXVI. Búcsú az öreg színháztól	309